ISSN 1857-0461

AKADEMOS

Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă

Nr. 2 (49) 2018

Fondator: Academia de Științe a Moldovei
Înregistrată la Ministerul Justiției la 25.05.2005, nr. 189
Publicație științifică recenzată
Categoria „B"
Indexată în bazele de date: DOAJ, INFOBASE INDEX, IIJ IMPACT FACTOR, INDEX COPERNICUS

Redactor-şef: Viorica CUCEREANU
Fotografii: Eugenia TOFAN
Concepţie grafică: Nicoleta BOGDAN
Tehnoredactare: Petru DINU

Acest număr al revistei este ilustrat cu lucrări ale Maestrului în Arte Ion MORARU

Tirajul – 450 de exemplare
Periodicitatea – trimestrial
Versiunea online: http://akademos.asm.md
e-mail: akademos@asm.md
Adresa: Republica Moldova, MD-2012, mun. Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Tel. (+373 22) 212381
Imprimat la Tipografia Centrală Î.S.

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/open-innovation
-open-science-open-world-vision-europe

ȘTIINȚA DESCHISĂ – PROVOCARE A POLITICILOR DE CERCETARE-INOVARE

Doctor habilitat în filologie, conferenţiar universitar **Aurelia HANGANU**
Academia de Științe a Moldovei

OPEN SCIENCE – CHALLENGE OF RESEARCH AND INNOVATION POLICIES

SUMMARY. The paper presents the state of national current policies in field of science and innovation regarding the elements and activities related to Open Science. It envisages the findings and recommendation for development of national research systems with regards towards Open Science, argued by the countries which have participated in the Mutual Learning Exercise on Open Science, carried out under the Horizon 2020 Policy Support Facility (PSF).

Keywords: open science, open access, open data, research policies, policies recommendations.

REZUMAT. În articol se prezintă starea politicilor naţionale actuale în domeniul științei și inovării în ceea ce privește elementele și activitățile ce ţin de conceptul Ştiinţă Deschisă. Lucrarea cuprinde concluziile şi recomandările pentru dezvoltarea sistemelor naționale de cercetare în concordanţă cu prevederile științei deschise, agreate de țările participante la exercițiul de învățare reciprocă privind știința deschisă, desfășurat în cadrul facilităților de suport pentru politici (PSF) prin programul cadru european Orizont 2020.

Cuvinte-cheie: știința deschisă, acces deschis, date deschise, politici de cercetare, recomandări de politici.

Scopul articolului de faţă constă în a prezenta situația curentă din Republica Moldova în ce priveşte politicile naționale actuale în domeniul științei și inovării referitoare la elementele și activitățile care ţin de conceptul Ştiinţă Deschisă, precum și a disemina concluziile și recomandările pentru dezvoltarea sistemelor naționale de cercetare în concordanţă cu prevederile științei deschise, agreate de ţările participante la exercițiul de învățare reciprocă privind știința deschisă, desfășurat în cadrul facilităților de suport pentru politici (PSF) prin programul cadru european Orizont 2020.

Problema abordată și actualitatea ei: Necesitățile actuale ale societății în general și ale comunității academice în particular, în condițiile progresului tehnico-ştiinţific deosebit de accelerat, când științei i se reclamă un impact socioeconomic palpabil, când se urmărește o suprasaturare de informații, problema comunicării de cunoştinţe ştiinţifice și a accesului la rezultatele activității de cercetare-inovare susținute financiar din fondurile publice la nivel național și internațional, preluarea bunelor practici orientate spre optimizarea circulației de informații și a uzului maxim de cunoştinţe produse în activitatea de cercetare, precum și transferul de cunoştinţe sunt obiective extrem de importante și actuale.

Grupul ţintă, beneficiari: actorii sferei științei și inovării: cercetătorii, instituțiile de cercetare, factorii de decizie politică în domeniul științei și inovării, ONG-urile implicate în activităţi ce ţin de domeniul cercetării și inovării, reprezentanții mediului de afaceri, furnizori de informație științifică etc.

Descrierea situației. Accesul deschis la publicaţii, date deschise ale cercetărilor și metodelor, surse deschise, resurse educaționale deschise, evaluare deschisă, știința cetățenească reprezintă elemente care, înglobate într-un sistem unitar, formează o imagine generală pentru Știința Deschisă în calitatea ei de mişcare globală, care urmăreşte a îmbunătăţi accesibilitatea și reutilizabilitatea practicilor și rezultatelor cercetării. Este un subiect aflat pe ordinea zilei în toate comunitățile științifice din lume, discutat uneori în contradictoriu, fie din prudența autorilor pentru integritatea drepturilor sale asupra proprietății intelectuale deținută în relație cu rezultatele cercetărilor efectuate, fie din atitudine tradițional-conservatoare față de modalitatea de publicare și distribuire a informație, fie din varia alte motive.

Totuși, inițiative referitoare la accesul deschis la publicaţii, metode, informaţii și date constituie subiectul mai multor manifeste, regulamente, strategii, promovate în particular de către ţări, sau, la nivel european ori global, de structurile coordonatoare pentru domeniul științei. În context, exercițiul de învățare reciprocă (MLE – eng. *Mutual Learning Exercise*) referitor la Știința Deschisă, propus statelor membre și asociate la programul cadru european Orizont 2020 rin instrumentul său de suport pentru politici (eng.

Policy Support Facilities), a avut scopul să ofere o informație mai largă privind modalitățile și căile de implementare a conținuturilor științei deschise în sistemele de cercetare naționale și europene în general, creând oportunitatea de a renegocia rolurile sociale ale cercetărilor finanțate din surse publice, precum și de a regândi întreg sistemul ca unitate [1]. Or, implementarea crescândă a elementelor de știință deschisă reprezintă o provocare la nivel de politici care e mai bine să fie abordată în colaborare strânsă cu toți actorii sistemului și la scară internațională.

Republica Moldova, alături de alte 12 țări ale Europei, a explorat cele trei subiecte-cheie ale agendei europene de știință deschisă, agreate de Comisia europeană în cadrul respectivului exercițiu:

1. Potențialul altmetriilor – înțelese ca metrici de alternativă (non tradiționale) care merg mai departe de citările tradiționale ale articolelor – pentru a impulsiona știința deschisă;
2. Stimulente și recompense pentru cercetători să se angajeze în activități științifice deschise;
3. Orientări pentru elaborarea și punerea în aplicare a politicilor naționale pentru știința deschisă [2, p. 7].

Pornind de la înțelegerea faptului că pentru domeniul științei deschiderea înseamnă, de asemenea, realizarea procesului științific mai incluziv și mai accesibil tuturor actorilor relevanți, în cadrul și dincolo de comunitatea științifică, participanții la acest exercițiu s-au declarat de acord că nu sunt suficiente soluții „mici" și nici „retușări" ale situației curente: implementarea științei deschise necesită schimbări sistemice și ample în domeniul guvernării cercetării și evaluării. Iar pentru o tranziție de succes la știința deschisă va fi crucială schimbarea strategică a stimulentelor și a sistemelor de recompensare pentru activitatea de cercetare și inovare. Totodată, având în vedere că nu există o bază comună pentru modul în care să se pună în aplicare prevederile pentru știință deschisă la nivel național, exercițiul a îmbrățișat abordarea „învățare prin practică", sprijinită de expertiza externă. Exemple concrete, modele, bune practici și schimburi de cunoștințe au favorizat o înțelegere mai largă a implicațiilor și beneficiilor strategiilor științei deschise. Raportul final privind exercițiul, intitulat „Exercițiul de învățare reciprocă pe știința deschisă: Altmetrii și recompense" (eng. *Mutual Learning Exercise on Open Science: Altmetrics and Rewards*) [2], pune în valoare acest bogat schimb de experiență, atât pozitiv cât și negativ, și oferă o imagine de ansamblu a diferitelor abordări ale implementării științei deschise în întreaga Europă, vizând și părțile interesate, și comunitățile de cercetare.

Referitor la ***altmetrii***, mai mulți participanți la exercițiu și-au exprimat îngrijorarea că acestea ar putea încuraja un scenariu de afaceri obișnuit pentru folosirea metricilor, cu utilizatorii concentrându-se doar pe ceea ce este măsurabil și care se încheie cu proxy-uri mult prea simpliste pentru luarea deciziilor. În general, s-a convenit că altmetriile au potențial important pentru a stimula o schimbare majoră în modul de evaluare și recompensare a activităților de cercetare, asigurând că sunt deschise și reproductibile în metoda și datele lor, precum și arată clar ce fel de calități măsoară. În conscință, apare întrebarea: ce calități ale cercetării și ce beneficii societale contează cel mai mult, cum pot fi ele urmărite, măsurate și care ar fi rațiunea măsurării lor? Altmetriile pot ajuta numai să se purceadă la detașarea de indicatorii tradiționali, de căile de publicare obișnuite și să se impună ca metrici responsabile, dacă acoperă diverse tipuri de practici și rezultate de cercetare. În acest sens, MLE a confirmat îngrijorările și recomandările înaintate de un grup de experți pentru altmetrii și activitățile viitoare ale Forumului European pentru metricile de generație următoare (eng. *European Forum for Next Generation Metrics*) [3].

Participanții la exercițiul de învățare reciprocă au solicitat formularea în continuare de obiective și misiuni clare în raport cu care ar trebui să fie evaluată știința deschisă. Pe baza schimburilor inter-naționale privind utilizarea altmetriilor în politici, se solicită mai multe cercetări referitor la modul în care acestea ar putea fi folosite nu numai pentru a promova deschiderea, dar și ca instrumente pentru o schimbare mai profundă – diversificarea peisajelor de inovare și sensibilizarea „nișelor" de excelență. Altmetriile ar putea oferi, de asemenea, conexiuni vizibile între educație și știință, precum și să contribuie la depășirea problemei fragmentării cercetărilor în Europa și dincolo de hotarele ei. Totodată, devine evident faptul că este extrem de dificil pentru cercetători să adopte practici științifice deschise fără un suport instituțional amplu și fără structuri de evaluare care să le guverneze activitatea.

Discuțiile dintre țările participante la exercițiu au relevat că în prezent, în țările participante, sunt implementate foarte puține **stimulente și recompense** pentru activități științifice deschise. De aici necesitatea de a dezvolta stimulente pentru diferiți actori interesați: cercetători, organizații de cercetare și finanțatori, guvernele naționale și factorii de decizie politică. Dat fiind că stimulentele pentru cercetători presupun obligatoriu schimbări radicale în procedurile de recrutare, angajare și promovare, un model foarte bun pentru abordări viitoare îl reprezintă Matricea de Evaluare a Carierei în Știința Deschisă (eng. *Open Science Ca-*

reer Assessment Matrix – OSCAM) [4]. Aceste scheme detaliază diferitele moduri în care lucrul „mai puţin vizibil" al cercetătorilor, dar și alte tipuri de activităţi și rezultate ale cercetărilor pot fi recunoscute sau măsurate. Având în vedere natura internaționalizată a rețelelor de cercetare, este esențială coordonarea la nivel corespunzător pentru punerea efectivă în aplicare a măsurilor comparabile. Fiecare țară, fond de finanțare a cercetării, precum și organizații de realizare a cercetării trebuie să revizuiască măsura în care stimulentele specifice vor funcţiona pentru fiecare caz aparte și să ajusteze în mod corespunzător cerinţele expuse în raportul final al exercițiului. Țările participante au susținut ferm dezvoltarea în continuare a strategiilor și politicilor Uniunii Europene de stimulare a schimbărilor sistemice în întreg sistemul de recompensare a cercetărilor științifice, inclusiv a programelor-pilot și a noilor instrumente de gestionare a resurselor umane, aptitudinilor, abilităților și formării profesionale.

În cazul Republicii Moldova, trebuie să menționăm că Agenda de Asociere UE-RM stipulează introducerea în ordinea de zi a comunității academice din țară a elementelor de știință deschisă. Și Guvernul este în favoarea unei viziuni de perspectivă asupra științei deschise, aflându-se la stadiul inițial de conceptualizare a implementării acesteia [a se vedea 5]. Necesitatea stabilirii programatice și prin strategiile naționale ale științei deschise în Republica Moldova este determinată inclusiv de considerentul de aliniere la Foaia de parcurs a Spațiului European de Cercetare.

Începând cu anul 2007, Asociația Bibliotecarilor din Moldova (ABRM), în parteneriat cu Consorţiul de Resurse Electronice pentru Moldova (REM), Consiliul Rectorilor din Moldova, Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale (IDIS), institutele de cercetare și universitățile, editorii de reviste academice și cercetători au lansat și s-au implicat într-o campanie națională de promovare a accesului deschis la publicațiile științifice, cu scopul de a spori accesul la producţia științifică, a mări vizibilitatea și a-și amplifica impactul activității de cercetare-inovare.

Consiliul Național de Atestare și Acreditare (de curând reorganizat în Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare – ANACEC) este prima instituție din Moldova care a introdus cerința obligatorie de publicare în acces deschis pentru tezele de doctorat propuse pentru susținere publică și a dezvoltat un repozitoriu al tezelor de doctoral și autoreferate publicate începând cu anul 2004 [6].

În prezent nu există politici obligatorii naționale pentru accesul deschis și datele de cercetare deschise și nici ambiția de a experimenta cu altmetriile. La fel, nu există un sistem de stimulente sau recompense care să fie utilizate pentru a sprijini activitățile științifice deschise. Institutul de Dezvoltare a Societăţii Informaţionale organizează diferite evenimente cu scopul de a informa despre ştiinţa deschisă și pentru a instrui cercetătorii în acest sens. Același institut a creat Instrumentul Bibliometric Naţional [6], care constituie și un repozitoriu pentru revistele naționale de cercetare, or, o condiție obligatorie pentru evaluarea acestora este prezența lor în spațiul informațional deschis.

RECOMANDĂRI

La nivel național, Academia de Științe a Moldovei a inițiat promovarea și implementarea elementelor de ştiinţă deschisă, dar se profilează etapele viitoare și măsurile care trebuie luate:

- În prezent, sunt necesare o viziune strategică națională sau recomandări politice pentru promovarea și punerea în aplicare a științei deschise, căci acțiunile separate întreprinse nu sunt deocamdată concertate într-un întreg echilibrat.
- Reorganizarea permanentă a sistemului ştiinţific al ţării stabileşte un rol important în dezvoltarea politicilor ştiinţifice pentru noul Minister al Educaţiei, Culturii și Cercetării. Cu toate acestea, autoritatea și capacitățile Academiei de Științe, precum și experiența institutelor de cercetare trebuie exploatate inclusiv în ceea ce privește dezvoltarea foii de parcurs referitoare la știința deschisă.

Alocarea de resurse financiare pentru implementare activităților de știință deschisă este o necesitate absolută care trebuie să se regăsească în Strategia națională de cheltuilei pentru perioada inițială 2019–2020.

- Introducerea stimulentelor și recompenselor pentru acțiuni de știință deschisă trebuie propuse și de noua Agenţie Naţională pentru Cercetare și Dezvoltare, dar și de ANACEC, AGEPI etc.
- Un sistem TIC național de informare deschis integrat ar trebui să fie dezvoltat ca un singur loc unde se pot acumula și găsi toate informaţiile despre activitatea ştiinţifică și inovațională din țară. Acest lucru este în concordanţă cu ideea de centralizare a unui repozitoriu național științific, or, instituţiile de învățământ superior și de cercetare din Moldova sunt prea multe și prea mici pentru a-și găzdui propriile arhive. Rolul de leader al Institutului de Dezvoltare a Societății Informaționale, în colaborare cu ABRM și REM, este un factor-cheie.

Este necesar ca întreaga comunitate de cercetare să fie informată și educată în vederea utilizării altmetriilor. În plus, acestea ar trebui să fie prezente în procesele de evaluare și considerate ca un factor de stimulare și recompensare.

Cu atât mai mult cu cât diverse poziții și inițiative naționale pentru știința deschisă, reflectate în cadrul MLE, au expus în mod clar importanța abordărilor modulare bazate pe monitorizarea și schimbul regulat al informațiilor dintre actorii interesați. O foaie de parcurs model și recomandări pentru punerea în aplicare a științei deschise sunt descrise în detaliu în raportul final al MLE. Totuși, pentru a declanșa schimbări sistemice în politicile și activitatea de cercetare, precum și pentru a face ţările să se adapteze la următorul program cadru de finanţare al UE, Horizon Europe, urmează să se țină cont de mai multe considerente, cum ar fi, de exemplu, faptul că punerea în aplicare a ştiinţei deschise trebuie să fie parte dintr-o imagine mai largă, cu discuții referitoare la rolurile și funcțiile științei în societate chiar la momentul actual, cu o agendă și o misiune pentru știință și inovare bazate pe deschidere.

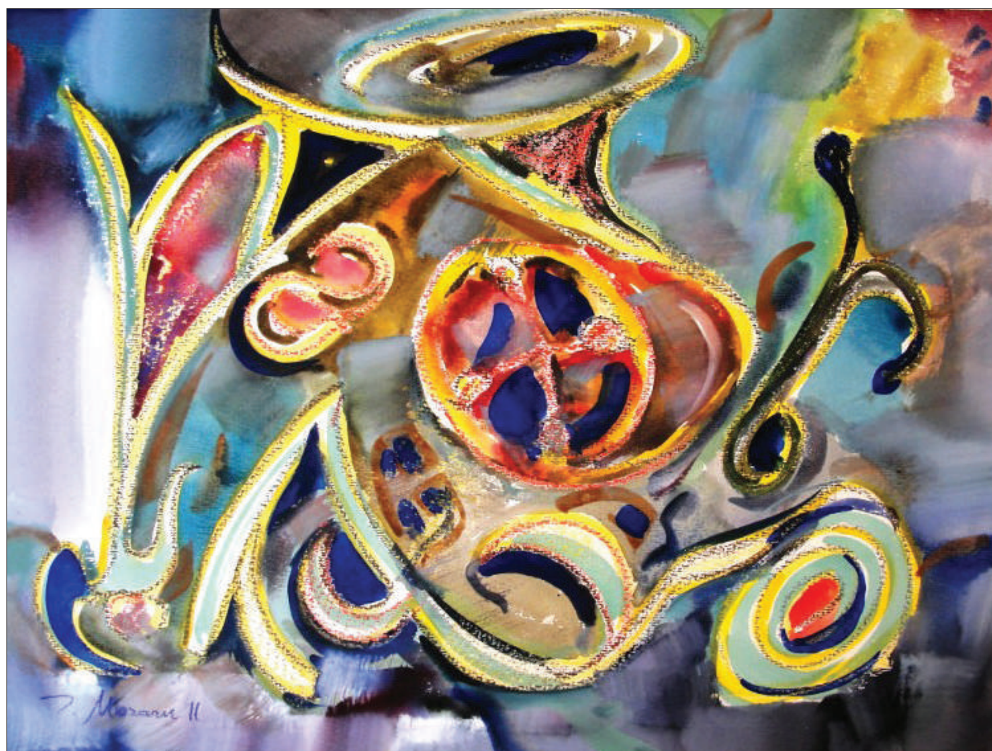
Strategiile naționale de punere în aplicare a științei deschise sunt esențiale pentru a înțelege mai bine și a alinia legăturile dintre politicile de știință deschisă și politicile generale de cercetare și inovare. Spațiul European de Cercetare ar trebui să fie platforma centrală pentru dezvoltarea strategiilor naționale de știință deschisă.

Este necesar de promovat înaintașii și pe cei care reprezintă modelele de rol pentru a stimula absorbţia practicilor ştiinţifice deschise și pentru a crea o tranziţie durabilă spre o mai mare deschidere.

Știința deschisă înseamnă consolidarea piețelor de cunoştinţe și imbunătățirea inovației. Sinergiile dintre cercetările comune (prin arhivele digitale în acces deschis) și exploatarea comercială a rezultatelor activităților de cercetare necesită o analiză sistematică și dovezi substanţiale.

BIBLIOGRAFIE

1. https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/policy-support-facility/mle-open-science-altmetrics-and-rewards
2. https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/library/mle-open-science-altmetrics-and-rewards-final-report
3. https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/ospp_metrics_wg_recommendations_final.pdf
4. https://cdn1.euraxess.org/sites/default/files/policy_library/os-rewards-wgreport-final_integrated_0.pdf
5. http://mf.gov.md/sites/default/files/documente%20relevante/pnaaa_2017-2019.pdf
6. http://www.cnaa.md/theses/
7. https://ibn.idsi.md/

Ion Moraru. *Ritm de Cucuteni - 1*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2011.

CONTRIBUȚIA AȘM LA INTERNAȚIONALIZAREA SFEREI DE CERCETARE-INOVARE

Doctor în chimie **Lidia ROMANCIUC**
Academia de Științe a Moldovei

Eminamente, una dintre prioritățile Academiei de Științe a Moldovei (AȘM) constituie internaționalizarea sferei de cercetare-inovare în baza principiului unui parteneriat reciproc avantajos cu savanții din străinătate. Valorificarea colaborării deja existente și identificarea noilor oportunități externe, precum și extinderea cooperării internaționale se face posibilă inclusiv prin participarea la Apelurile de concurs anunțate în cadrul programelor de lucru pentru implementarea Programului ORIZONT 2020.

Actualmente AȘM are încheiate peste 70 de acorduri, dintre care:

- Acorduri cu academiile de științe de peste hotare – 22;
- Acorduri cu instituții internaționale (UNESCO, STCU, CRDF, BSCSF etc.) – 20;
- Acorduri cu instituții naționale (Asociația Oamenilor de Știință, AGEPI, Primăria mun. Chișinău, Liga Bancherilor etc.) – 11;
- Acorduri cu țările Parteneriatului Estic, precum și cu un șir de țări ale lumii (Armenia, Azerbaidjan, Austria, Bashkortorstan, Belarus, Bulgaria, Canada, China, Georgia, Germania, Franța, Federația Rusă, Italia, Japonia, Marea Britanie, Muntenegru, Polonia, România, Spania, SUA, Ucraina etc.) – 21.

Activitatea AȘM urmărește promovarea și implementarea programelor bilaterale de granturi prevăzute în cadrul Acordurilor de colaborare internaţională între Academia de Ştiinţe a Moldovei cu diferite organizaţii şi fonduri internaţionale din sfera cercetare-inovare, precum şi anunţarea noilor concursuri în baza Acordurilor de colaborare științifică și tehnologică cu Consiliul Național de Cercetare din Italia (CNCI) și Centrul pentru Știință și Tehnologii din Ucraina (STCU). Totodată, cercetătorii participă la apelurile multilaterale în cadrul proiectelor ERA-Net JPI CoFund and CSA: WaterWorks&IC4Water, ERA.NET.RUS.PLUS.

AȘM consideră că în cooperarea internațională accentul trebuie pus pe crearea de relații echitabile cu parteneri din spațiul european de cercetare-inovare în cadrul unor programe și activități care prezintă un nivel ridicat de interes reciproc. Bunele relații internaționale pot, la rândul lor, favoriza o conlucrare eficientă pentru cercetare și inovare. Consolidarea și concentrarea activităților de cooperare internațională ale Academiei de Științe a Moldovei în domeniul cercetării și inovării a avut loc printr-o dublă abordare, bazată pe **deschidere** și pe **activități de cooperare internațională focalizate,** cu o sferă de aplicare optimă

Tabelul 1

Indicii cantitativi ai acordurilor bilaterale ale AȘM, anii 2006–2018

Acordul AȘM cu:	Apeluri	Perioada realizării	Nr. de proiecte	Suma, mii lei
ANCSI – Autoritatea Națională pentru Cercetări Științifice și Inovare, **România**	3	2009–2018	70	16 209,00
STCU – Centrul pentru Știință și Tehnologii din Ucraina	9	2009–2018	54	13 500,00
FRCFB – Fondul Republican de Cercetări Fundamentale din **Belarus**	4	2007–2017	63	7 650,00
BMBF – Ministerul Federal al Educației și Științei din **Germania**	4	2008–2018	32	6 700,00
MESU – Ministerul Educației și Științei din **Ucraina**	3	2009–2018	37	3 700,00
CNCI – Consiliul Național de Cercetare din **Italia**	4	2010–2018	23	2 860,00
CNCR – Consiliul Național de Cercetare din **Franța**	1	2013–2015	1	100,00
FCUR – Fondul pentru Cercetări Umanitare din **Rusia**	1	2009–2011	8	437,00
FCBR – Fondul pentru Cercetări Fundamentale din **Rusia**	2	2006–2008	88	12 000,00
CRDF – Fondul pentru Cercetări Civile și Dezvoltare din **SUA**	2	2006–2008	4	4 000,00
TOTAL	33		380	67 156,00

și dezvoltată pe bază de interese comune și beneficii reciproce, de parteneriat și de acțiuni sinergice.

Au fost, de asemenea, identificate domeniile de colaborare cu țările partenere într-o manieră sistematică și coerentă, în urma unei analize a poziției Academiei de Științe a Moldovei în raport cu comunitatea europeană de cercetare și inovare după următoarele criterii:

- capacitatea de cercetare și inovare, inclusiv investițiile, producția (publicații, brevete, citări, acordări de licențe), resursele umane și infrastructura;
- riscuri și oportunități privind accesul la piețele existente, noi sau emergente, și impactul acestora asupra nivelului de competitivitate la nivelul Uniunii Europene;
- implicarea tuturor factorilor de decizie existenți în vederea impulsionării cooperării dintre partenerii internaționali și, după caz, ditre statele membre și asociate, inclusiv folosind experiența obținută în urma cooperărilor anterioare.

Cooperarea internațională s-a desfășurat în strânsă coordonare cu instrumentele politicilor de extindere și de vecinătate, după cum s-a subliniat la ședințele Comitetelor de Program pe domenii în cadrul Programului ORIZONT 2020 pentru Apelurile de concurs în domeniul cercetării și inovării, anunțate pentru perioada 2018–2020, reînnoite și diversificate. Elaborarea strategiilor multianuale de cooperare internațională în domeniul cercetării și inovării trebuie, prin urmare, să fie armonizată cu strategiile generale privind relațiile externe, precum și cu dimensiunea externă a politicilor interne ale UE.

Accentuarea componentei de inovare presupune instituirea unor condiții-cadru adecvate și a mediului concurențial echitabil, precum schimbul de experiență, activități de colectare a informației, familiarizarea cu politicile respective, identificarea bunelor practici, furnizarea informației și asistența, crearea rețelelor de cercetare și inovare, sprijinirea adaptării și asimilării tehnologiilor existente pe noile piețe și – în cazuri speciale – lansarea unor proiecte pilot și demonstrative.

S-au depus eforturi considerabile pentru a pune în evidență activitățile cu relevanță directă pentru piață, precum și alte activități legate de inovare. În acest scop, urmează de găsit un echilibru corespunzător între cooperarea cu țările Parteneriatului Estic, țările membre ale UE și cele asociate la Programul ORIZONT 2020 pentru a asigura împreună progresul cunoașterii științifice și a aborda provocările globale, pe de o parte, a proteja interesele proprii, pe de altă parte.

În acest context, participarea la Apelurile de concurs anunțate în cadrul Programului ORIZONT 2020 reprezintă o oportunitate reală de extindere a cooperării internaționale, de conectare la centrele de excelență de cercetare europene, care va conduce consecutiv la integrarea în Spațiul European de Cercetare (ERA).

Până în prezent, la Apelurile anunțate în cadrul Programului ORIZONT 2020 au fost depuse peste 300 de propuneri de proiecte cu participarea grupurilor de cercetare din Republica Moldova. Dintre acestea, 38 de proiecte au fost susținute de către CE, volumul de finanțare constituind 5 150 de milioane de euro. Luând în considerare numărul de populație, Republica Moldova se dovedește a fi cel mai activ participant la apelurile din cadrul Programului ORIZONT 2020, după cum urmează:

- de 2 ori mai activă decât Armenia și Georgia;
- de 3 ori mai activă decât Belarus;
- de 4 ori mai activă decât Ucraina;
- de 18 ori mai activă decât Azerbaidjan și Federația Rusă.

Tabelul 2

Performanța statelor membre ale Parteneriatului Estic în cadrul Programului Orizont 2020, aspecte comparative

Țara	Populația, mil.	Nr. de proiecte	Nr. de proiecte la 1 milion de populație	De câte ori RM este mai activă în H2020	Contribuția UE (mil. euro)	Contribuția UE (euro la 1 milion de populație)
Moldova	3,550	45	12,7		3,716	1,05
Armenia	2,97	21	7,1	1,79	0,761	0,26
Georgia	3,729	27	7,2	1,75	2,527	0,68
Belarus	9,484	35	3,7	3,43	2,096	0,22
Ucraina	42,300	152	3,6	3,53	16,737	0,40
Azerbaidjan	9,898	7	0,7	17,92	0,088	0,01
Rusia	146,877	103	0,7	18,08	2,874	0,02

Toate aceste activități au condus la participarea, în cadrul Programului ORIZONT 2020, a actorilor din mediul științific și de afaceri din toate zonele Republicii Moldova, inclusiv din Transnistria.

Cu suportul Uniunii Europene, pentru stimularea și eficientizarea participării comunității științifice din domeniul cercetării și dezvoltării, ÎMM-urilor, ONG-urilor și altor instituții în Programul ORIZONT 2020, AȘM a elaborat și anunțat un șir de programe noi de concurs:

- ***Conectarea Centrelor de Excelență din Republica Moldova la Infrastructura Europeană de Cercetare*** – au fost susținute 6 Instituții de cercetare și 6 instituții de învățământ superior în bază de concurs, care actualmente sunt în derulare.
- ***Creșterea participării în cadrul Programului ORIZONT 2020 prin susținerea mobilității cercetătorilor*** – au fost acordate peste 100 de granturi de mobilitate în vederea participării la seminare practice de scriere a propunerilor de proiecte, evenimente de brokeraj, întruniri preparatorii pentru crearea de noi consorții, promovarea rezultatelor științifice autohtone și dezvoltarea parteneriatelor internaționale privind participarea în cadrul apelurilor Programului H2020.
- ***BONUS EUROPEAN pentru stimularea participării la Programul ORIZONT 2020*** – au fost acordate 65 de BONUS-uri pentru echipe de cercetători din diferite institute de cercetare ale AȘM, instituții de învățământ superior, ÎMM-uri și ONG-uri.
- **RESINFRA: Modernizarea Infrastructurii de Cercetare pentru facilitarea participării în cadrul Programului ORIZONT 2020 –** au fost susținute 10 proiecte (câte 1 milion de lei pentru proiect), prin acestea 5 instituții de cercetare și 5 instituții de învățământ superior.

Actualmente activitatea Academiei de Științe a Moldovei este axată pe dezvoltarea următoarelor priorități:

I. Promovarea excelenței în domeniul științei, care prevede promovarea principiilor de știință responsabilă și cunoaștere bazate pe cunoaștere, standarde internaționale și indicatori de performanță în mediul academic, oferirea de expertiză științifică, sugestii și recomandări autorităților publice centrale pentru activități strategice, inițiative și documente, dezvoltarea performanței resurselor umane în mediul academic, organizarea de conferințe științifice publice, prezentări, seminare, forumuri prin implicarea oamenilor de știință recunoscuți pe plan internațional, atragerea și colaborarea cu membrii Diasporei Științifice din Moldova pentru a împărtăși experiența lor în mediul academic.

II. Extinderea cooperării interacademice, prin care va fi organizată revizuirea și actualizarea acordurilor de cooperare existente între AȘM și alte academii de științe și structuri similare, extinderea cooperării științifice prin semnarea noilor acorduri de cooperare între AȘM și alte academii de științe.

O atenție deosebită va fi acordată dezvoltării cooperării și încheierii de acorduri cu asociațiile interacademice, cum ar fi:

i. IAP – Rețeaua globală a academiilor de științe și cooperarea interacademică;

ii. AE – Academia Europeană;

iii. EASA – Academia Europeană de Științe și Arte;

iv. YAE – Academia Tinerilor din Europa;

v. TWAS – Academia Mondială de Științe;

vi. SAPEA – Consultanță științifică pentru politici în cercetare;

vii. EASAC – Consiliul Consultativ al Academiilor Europene de Științe;

În acest context, va fi sprijinită mobilitatea academică prin dezvoltarea programului de vizite de schimb interacademic.

III. Promovarea priorităților Spațiului European de Cercetare (ERA) în mediul academic prin implicarea în activitățile interacademice și inițiativele de integrare în Spațiul European de Cercetare, respectarea Cartei și Codului și HRS4R – Strategia Resurselor Umane pentru Cercetători în mediul academic și contribuția la dezvoltarea oportunităților **Științei Deschise:** Open Science & Open Access.

IV. Știința cu și pentru societate, prin care va fi asigurată participarea la acțiunile Programului ORIZONT 2020 pentru știință și pentru societate, organizarea de forumuri și evenimente științifice naționale, regionale și internaționale, promovarea rezultatelor științifice în societate prin diverse acțiuni, evenimente și inițiative.

CONGRESUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL „CULTURI OLEAGINOASE ȘI PROTEICE"

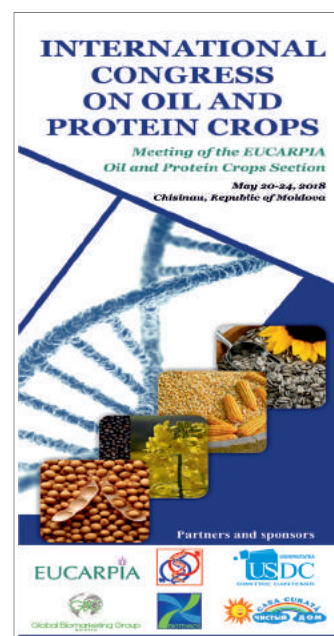
Doctor în biologie **Steliana CLAPCO**[1]
Doctor în biologie **Eugenia COTENCO,**[2]
secretar al Societății Științifice a Geneticienilor și Amelioratorilor din Republica Moldova
[1] Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir"
[2] Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor

Între 20 și 24 mai 2018, la Chișinău și-a desfășurat lucrările Congresul științific internațional „Culturi oleaginoase și proteice" (International Congress on Oil and Protein Crops), organizat de Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir" în colaborare cu Academia de Științe a Moldovei și un șir de instituții de cercetare (Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, Institutul de Fitotehnie „Porumbeni", Grădina Botanică Națională (Institut) „Alexandru Ciubotaru" etc.) sub egida Societății Științifice a Geneticienilor și Amelioratorilor din Republica Moldova și a Societății Europene de Cercetare în Ameliorarea Plantelor (EUCARPIA – European Association for Research on Plant Breeding).

De altfel, evenimentul reprezintă una dintre convocările periodice ale cercetătorilor din domeniul culturilor oleaginoase și proteice desfășurate cu susținerea asociației EUCARPIA – o organizație non-profit, cu sediul oficial în Wageningen (Olanda), înființată în 1956 în scopul promovării cooperării științifice în domeniul ameliorării plantelor.

EUCARPIA include un șir de secții, precum: *Cartofi; Cereale; Agricultura ecologică și cu venituri reduse; Culturi furajere și ierburi; Resurse genetice; Porumb și sorg; Legume; Fructe; Plante ornamentale; Culturi oleaginoase și proteice; Biometria în creșterea plantelor*. Pentru a discuta problemele generale sau specifice din toate domeniile de creștere a plantelor și de cercetare genetică, asociația organizează anual întâlniri ale specialiștilor în diverse țări din Europa, Republica Moldova găzduind un astfel de eveniment în premieră.

Congresul a reunit peste 150 de savanți cu renume din 20 de țări: Spania, Ungaria, Elveția, Austria, Turcia, Polonia, Germania, România, Rusia, Ucraina, Belarus, Bulgaria, Canada, India, Italia, Slovacia, Estonia, Serbia, Republica Moldova etc., oferind o platformă de comunicare între oamenii de știință, amelioratori și producători care și-au propus să prezinte cele mai noi rezultate ale cercetării în domeniul plantelor oleaginoase și proteice, să analizeze situația existentă și perspectivele în ameliorarea convențio-

nală și cea asistată de markeri moleculari, metodele și instrumentele moleculare, biotehnologiile agricole moderne, pentru a înțelege mai bine rolul fiecăruia în gestionarea și conservarea resurselor genetice.

La deschiderea lucrărilor congresului a participat președintele Comisiei parlamentare cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media, acad. Vladimir Hotineanu, președintele Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare, dr. inginer Andrei Chiciuc, prim-vicepreședintele AȘM acad. Ion Tighineanu, reprezentantul comitetului executiv al asociației EUCARPIA, prof. Beat Boller, ambasadori, reprezentanți ai comunității științifice, directori de institute de cercetare de profil etc.

La congres au fost prezentate peste 140 de lucrări, inclusiv 27 de rapoarte orale, dintre care 7 contribuții ale *speaker*-ilor invitați, precum și postere, în cadrul a cinci sesiuni distincte: *Biodiversitate și resurse genetice; Ameliorarea plantelor; Genetica moleculară și biotehnologii; Rezistența la stresul biotic și abiotic; Siguranța și calitatea produselor alimentare*. De menționat că numărul total de participanți la congres, incluzând

Participanții la Congresul științific internațional „Culturi oleaginoase și proteice".
Chișinău, 24 mai 2018.

acei savanți care și-au adus contribuția prin publicarea materialelor în culegerea de rezumate, a depășit 340 de persoane, fiind reprezentat de profesori universitari, cercetători, studenți și amelioratori din 30 de universități, 45 de instituții de cercetare și 8 companii private din 27 de țări (Austria, Azerbaidjan, Belarus, Bulgaria, Canada, Cehia, Columbia, Estonia, Germania, Ungaria, India, Iran, Italia, Kazahstan, Moldova, Olanda, Pakistan, Polonia, România, Rusia, Serbia, Slovacia, Spania, Elveția, Tunisia, Turcia, Ucraina). Participarea impunătoare a cercetătorilor din diferite părți ale lumii relevă importanța și actualitatea domeniului abordat.

Evenimentul a debutat cu un cuvânt de salut al președintei comitetului organizatoric, acad. Maria Duca, care a mulțumit participanților pentru prezență și contribuție la desfășurarea lucrărilor congresului, menționând că această reuniune oferă un mediu excelent pentru schimbul de experiență și cunoștințe cu colegii din diferite țări, crearea de noi parteneriate și discutarea unor oportunități de colaborare în cadrul unor proiecte din programele de cercetare ale UE. Acad. Maria Duca și-a exprimat gratitudinea comitetului executiv a Asociației EUCARPIA, în special prof. Richard Visser, președinte și prof. Beat Boller, fostul președinte al asociației, prezent la eveniment, precum și președintelui secțiunii Culturi Oleaginoase și proteice, prof. Bulent Uzun, pentru decizia de a organiza acest for în Republica Moldova.

Cu prilejul deschiderii congresului, președintele Comisiei parlamentare, cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media, acad. Vladimir Hotineanu, a adresat un mesaj de salut participanților în numele Parlamentului Republicii Moldova.

În discursul său de salut acad. Ion Tighineanu, prim-vicepreşedintele AȘM, a subliniat importanța evenimentului în cauză nu doar pentru țara noastră, dar și pentru regiunea Mării Negre și spațiul european în ansamblu.

Președintele Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare, dr. inginer Andrei Chiciuc, și-a exprimat onoarea de a participa la acest for științific important, la care este prezent un număr impunător de state și instituții de cercetare. În opinia demnitarului guvernamental, forul urmează să răspundă la provocările cu care se confruntă societatea contemporană, iar congresul demonstrează că cercetările științifice din Republica Moldova sunt relevante pe plan internațional.

În finalul ședinței plenare, reprezentantul comitetului executiv al Asociației EUCARPIA, prof. Beat Boller, a trecut în revistă parcursul și rezultatele Asociației, apreciind totodată interesul manifestat în lume față de creșterea plantelor oleaginoase și proteice.

În context, academicianul Maria Duca a reiterat exclusivitatea evenimentului, menționând că acesta este organizat în cel de-al 50-lea an de la fondarea Societății Științifice a Geneticienilor și Amelioratorilor din Republica Moldova – nucleul de bază în jurul căruia a crescut și s-a dezvoltat pleiadă autohtonă de specialiști în domeniul geneticii, ameliorării, biotehnologiilor moderne etc. În calitatea sa de președintă a Societății, acad. Maria Duca a trecut în revistă file din istoria acesteia, menționând că din momentul fondării și până în prezent, activitatea Societății a marcat etape importante de apariţie și conturare a diferitor domenii de cercetare, de creație și de descoperiri în științele naturii cu rezultate originale în ameliorarea plantelor,

animalelor și microorganismelor. Cu ocazia jubileului a fost lansată broșura ce reflectă istoricul apariției și evoluției Societății Științifice a Geneticienilor și Amelioratorilor, domeniile de activitate și problemele abordate la întrunirile periodice (congrese organizate o dată la cinci ani).

Congresul a oferit o oportunitate importantă pentru schimbul de idei și prezentarea ultimelor realizări. Astfel, la tematica *Biodiversitate și resurse genetice* au fost expuse rezultate ale cercetărilor cu referire la diversitatea resurselor genetice ale culturilor oleaginoase și proteice valoroase pentru sectorul real al economiei. Un deosebit interes a suscitat raportul lui Viktor Lyakh și Kate Vedmedeva de la Institutul de Culturi Oleaginoase al Academiei Naționale de Științe Agricole din Ucraina, în care au fost menționate metode de creare și caracteristica unor hibrizi de culturi oleaginoase (cca 26, incluși în Registrul de Stat), prezentată colecția constituită din 120 de taxoni.

Profesorul Sergio Mapelli, de la Institutul de Biologie și Biotehnologie în Agricultură, Italia, a relatat desfășurat despre experiența cercetătorilor din Italia și regiunea Assam (India) în evaluarea aspectelor agronomice, fiziologice și biochimice ale culturii *Camelina sativa* (L.). Dr. Siddhartha Saikia din cadrul Institutului CSIR-Nord Estic de Științe și Tehnologii din India a vorbit despre necesitatea utilizării plantelor oleaginoase necomestibile în calitate de sursă alternativă pentru producerea biocombustibilului, binevenită în contextul intensificării emisiilor de CO_2 în atmosferă și poluarea semnificativă a mediului înconjurător.

De remarcat raportul plenar al acad. Constantin Toma de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, care a introdus audiența în lumea fascinantă a viului, vorbind despre apariția și evoluția organismelor vii, adaptarea acestora la mediul în permanentă schimbare și relația actuală dintre natură, om și societate.

Vicedirectorul Grădinii Botanice Naționale (Institut) „Alexandru Ciubotaru" din Moldova, dr. Ion Roșca, a prezentat o informație amplă privind diversitatea genofondului resurselor genetice vegetale al instituției date, punând în valoare colecțiile de plante rare și autohtone.

În cadrul secțiunii *Genetica moleculară și biotehnologii,* cercetătorii din Turcia și din Republica Moldova au evocat metodele moderne eficiente în selectarea enzimelor de restricție pentru reducerea optimă a genomului în arahide, combinarea mutațiilor genelor și genomului în creșterea porumbului pentru conținutul de proteine din cereale și calitate, evaluarea rezistenței specifice și nespecifice a florii-soarelui (*Helianthus annuus* L.) la planta parazită lupoaia (*Orobanche cumana* Wallr.), efectele inoculării bacteriene (*Rhizobium leguminasorum* biovar viceae) asupra producției de semințe, numărului de noduli, masei uscate de noduli și a unor caracteristici agronomice ale soiurilor de mazăre comună (*Pisum sativum* L.) ș.a.

Impresionante sunt rezultatele cercetărilor privind integrarea instrumentelor moleculare în reproducerea culturilor oleaginoase și energetice (arahide, susan, soia și sorg dulce) expuse de către profesorul Bulent Uzun, președintele Secțiunii *Culturi oleaginoase și proteice* EUCARPIA, care prezintă un interes deosebit pentru procesul de ameliorare. Astfel, savantul a vorbit despre rolul important în ameliorare al piramidării genetice – combinarea mai multor gene într-un genotip și selectarea în generația a doua și a treia a plantelor cu caractere de interes.

Cele mai numeroase au fost rapoartele din secțiunea *Ameliorarea plantelor*, care reprezintă, de fapt, expresia aplicativă a cercetărilor de genetică fundamentală și biologie moleculară. Cercetătorii spanioli Antonio M. de Ron, conducătorul secției *Culturi proteice* EUCARPIA din Pontevedra, și Leonardo Velasco de la Institutul pentru Agricultură Sustenabilă din Cordoba au pus în evidență probleme fundamentale în domeniul ameliorării plantelor leguminoase și oleaginoase, trasând, printre obiectivele de perspectivă, necesitatea realizării unor cercetări suplimentare privind creșterea variabilității pentru indicii de calitate, identificarea de markeri genetici pentru *screening*-ul germoplasmei, caracterizarea liniilor mutante etc.

Rezultatele de valoare, obținute pe parcursul mai multor ani la Institutul Național de Cercetare și Dezvoltare Agricolă, Fundulea, Romania, au fost prezentate de raportorul invitat prof. Maria Joița-Păcureanu și de către dr. Florentina Sauca. Cercetătorii au abordat subiecte privind crearea noilor genotipuri de floarea-soarelui rezistente la secetă, mană, lupoaie ș.a. patogeni, cu productivitate constantă în sistemele de agricultură ecologică și conținut înalt de ulei de calitate, trecând în revistă principalele realizări ale instituției. S-a menționat necesitatea colaborării cu organizațiile private, pentru a obține rezultate valoroase și posibilități de implementare largă a produsului științific.

Participanții la congres au avut posibilitatea de a se familiariza și cu rezultate importante în domeniul ameliorării culturii porumbului, fiind remarcate noile tehnologii în cercetarea și creșterea porumbului ce asigură accelerarea și eficientizarea procesului de ameliorare. De asemenea, s-a menționat valoarea colecției de porumb creată în cadrul Institutului de Fitotehnie „Porumbeni" și a lucrărilor de ameliorare efectuate

pentru îmbunătățirea genofondului, în special, crearea genotipurilor tolerante la secetă, rezistente la boli și dăunători, cu o calitate înaltă a boabelor. Interes prezintă și rezultatele obținute de către dr. Mihai Miclauș de la Institutul Național de Cercetare și Dezvoltare pentru Științe Biologice, Cluj-Napoca, Romania, privind potențialul a 2 000 de linii consangvinizate de porumb pentru nevoile actuale ale societății, utilizând cele mai moderne instrumente de biologie moleculară și instrumente bioinformatice.

În raportul profesorului Albert Vandenberg de la Universitatea Saskatchewan din Canada au fost reflectate principalele realizări și perspective în domeniul creșterii, cultivării și ameliorării boboaselor.

Un deosebit interes au prezentat cercetările efectuate în cadrul Institutului de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor, privind bazele genetice în ameliorarea culturilor cerealiere și leguminoase, prezentate de directorul institutului dr. hab. Vasile Botnari și dr. Gabriela Romanciuc. S-a menționat valoarea genofondului creat pentru sectorul agrar ce numără 17 soiuri – culturi cerealiere şi 19 soiuri – culturi leguminoase, remarcându-se profitabilitatea culturii triticalelor pentru panificație.

În cadrul sesiunilor *Rezistența la stresul biotic și abiotic* și *Siguranța și calitatea alimentară* s-au audiat rapoarte ce au reflectat impactul secetei, în funcție de durata de maturare a diferitor genotipuri de grâu, metode moderne de identificare a stresului hidric din terenuri cu diferite tipuri de semințe oleaginoase sau leguminoase. Un subiect deosebit de actual, ce ține de ameliorarea soiei cu conţinut îmbunătăţit de aminoacizi, lipsită de substanțe cu efect alergen, în acord cu conceptele moderne de securitate alimentară, a fost abordat de profesorul Johann Vollmann de la Universitatea de Resurse Naturale și Științe ale Vieții Aplicative din Vienna, Austria.

În afară de sesiunile plenare de comunicări științifice și dezbateri, s-a desfășurat și o sesiune de postere, în cadrul căreia participanții la eveniment au avut posibilitate să aprecieze lucrările expuse, ca rezultat, cu majoritatea de voturi, fiind menționată drept cea mai bună lucrarea „Rezistența la parazitul *Orobanche cumana* în genotipurile de floarea-soarelui rezistente la erbicide" prezentată de echipa de autori M. Joița-Păcureanu, L. Rîșnoveanu, G. F. Anton, A. Bran, E. Sava din România.

A treia zi a congresului a fost dedicată vizitelor în teren la Institutul de Fitotehnie „Porumbeni", la Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor și la Grădina Botanică Națională (Institut) „Alexandru Ciubotaru". În cadrul vizitelor, directorii și vicedirectorii institutelor gazde, dr. Vasile Maticiuc, dr. hab. Vasile Botnari, dr. Larisa Andronic și dr. Ion Roșca ș. a. au prezentat oaspeților din străinătate rezultatele științifice obţinute, materialul ameliorativ și colecțiile de culturi cerealiere – secară, orz de primăvară, orz de toamnă, ovăz, grâu de toamnă și dur, triticale, porumb, plante aromatice, leguminoase etc., au vorbit despre problemele cu care se confruntă și direcțiile de perspectivă.

Congresul s-a încheiat cu elaborarea şi aprobarea unei rezoluții care trasează o serie de obiective, după cum urmează:

1. Elaborarea noilor principii și tehnologii netradiționale de ameliorare a plantelor de cultură cu productivitate înaltă și rezistenţă sporită la factorii biotici și abiotici ce vor contribui nemijlocit la impactul economic al ţării.

2. Realizarea analizelor de genomică la principalele culturi oleaginoase și proteice cultivate în R Moldova în scopul identificării și aprecierii locilor responsabili de caractere valoroase (productivitate, rezistenţă, calitate) în diferite programe de ameliorare.

3. Crearea liniilor, hibrizilor și soiurilor rezistente la secetă, îngheţuri, boli și optime pentru o cultivare după cele mai avansate tehnologii.

4. Utilizarea metodelor biotehnologice în scopul depășirii incompatibilității intergenerice și creării pe această bază a unor combinări genetice principial noi, care ar îmbina o productivitate și plasticitate ecologică înaltă.

5. Îmbunătăţirea și elaborarea noilor metode şi procedee de producere a seminţelor şi materialului săditor.

6. Promovarea unor modificări în cadrul legislativ privind reglementarea procesului de producere, utilizare și comercializare a seminţelor și materialului săditor și protecţiei dreptului de autor la soiurile de plante.

7. Pregătirea cadrelor de înaltă calificare în domeniul geneticii și ameliorării plantelor oleaginoase și proteice.

8. Discuția tematicilor și direcțiilor de cercetare atât în cadrul comunicărilor, cât și în cadrul sesiunii de postere și vizitelor în câmp a permis acumularea de noi cunoştinţe, realizarea schimbului de experienţă și stabilirea de noi relații de colaborare în domeniile de interes comun cu centre și instituții de cercetare de profil din țară și de peste hotare.

CoRoLa
LANSATĂ LA BUCUREȘTI ȘI LA CHIȘINĂU

Doctor habilitat în filologie **Elena UNGUREANU**
Institutul de Filologie
Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale

La Chișinău, în data de 25 mai a. c., la Academia de Științe a Moldovei, a fost lansat proiectul prin care a fost creat *Corpusul computațional de referință pentru limba română contemporană*, denumit CoRoLa (COrpus of ROmanian LAnguage, http://corola.racai.ro/), realizat în perioada 2014–2017, proiect prioritar al Academiei Române. La elaborarea acestuia și-au adus contribuția Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu" din București și Institutul de Informatică Teoretică din Iași. La eveniment au participat cercetători de la Institutul de Filologie, de la Institutul de Matematică și Informatică și de la Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale.

CoRoLa reprezintă o colecție de texte contemporane (de după 1945), în versiune scrisă și orală, având dimensiuni foarte mari (circa 1 miliard de ocurențe, adică întrebuințări ale cuvintelor, și peste 300 de ore de înregistrări vocale). Corpusul este însoțit de un set de metadate care se referă la autor, data publicării, editură, genul literar al textului etc., precum și de numeroase adnotări care constituie informații de natură lingvistică și gramaticală.

Evenimentul s-a desfășurat sub genericul **„INFORMATICA ÎN SLUJBA LIMBII ROMÂNE. *Resurse și cercetări de lingvistică computațională*"** și a adus în vizorul publicului interesat problematica foarte actuală a corpusurilor computaționale, cel mai important produs de acest gen în spațiul limbii române fiind CoRoLa. O echipă formată din cercetători și doctoranzi de la Institutul de Informatică Teoretică, Filiala Iași a Academiei Române, au prezentat următoarele comunicări: Dan CRISTEA. *CoRoLa, sau petalele informatice ale limbii române* (O privire cuprinzătoare asupra resurselor de lexicografie computațională românească existente și în dezvoltare, precum și o viziune integratoare asupra lor); Mihaela ONOFREI. *CoRoLa în mâinile lingviștilor* (Exerciții de acces la corpus); Cecilia BOLEA. *Ajutați-ne să creștem CoRoLa!* (Exerciții de dezvoltare a corpusului adresate voluntarilor); Alex MORUZ. *Noul eDTLR* (Noi dezvoltări la „Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic"). Subsemnata împreună cu Igor COJOCARU (Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale) au relevat importanța conceptului de „deschidere" și a ceea ce numim corpus deschis pentru știința deschisă.

Asistența a adresat numeroase întrebări, arătându-și interesul pentru un instrument foarte laborios, care oferă o amplă și prețioasă informație, structurată pe o platformă electronică, în scopul studierii și învățării limbii române.

Echipa a adresat un îndemn tuturor celor interesați de a se implica în calitate de voluntari în vederea completării progresive a proiectului, care va avea un mare impact asupra societății. IDSI a asigurat transmisiunea online a evenimentului.

Prima lansare a proiectului a avut loc în Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu" al Bibliotecii Academiei Române din București pe 14 decembrie 2017. La eveniment au participat colaboratorii nemijlociți ai proiectului și colaboratori de la Institutul Limbii Germane din Mannheim, considerat creatorul celui mai mare corpus al limbii germane, împreună cu care se așteaptă includerea corpusului CoRoLa într-un circuit multilingual. Proiectul corpusului este susținut de Fundația Alexander von Humboldt. În deschiderea evenimentului au vorbit: acad. Bogdan Simionescu, vicepreședintele Academiei Române; acad. Florin Filip, președintele Secției de Știința și Tehnologia Informației a Academiei Române; dr. Thomas Hesse, Secretar General adjunct al Fundației Alexander von Humboldt, cu un mesaj de salut din partea prof. dr. dr. h. c. mult. Ludwig M. Eichinger, director al Institutului Limbii Germane din Mannheim.

Prezentarea proiectului și moderarea evenimentului a revenit acad. Dan Tufiș, director al Institutului de Cercetări în Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu" al Academiei Române, București. În cadrul sesiunii *CoRoLa în context multilingv și multimedia*, conf. univ. dr. Ruxandra Cosma de la Universitatea din București a prezentat comunicarea *CoRoLa in a multilingual context*. Dr. Marc Kupietz, de la Institutul Limbii Germane din Mannheim, a trecut în revistă realizările a trei proiecte – DRuKoLA, KorAP și EuReCo –, invocând, în contextul globalizării, importanța și contribuția lor la dezvoltarea unei infrastruc-

turi comune multilingve pentru cercetarea bazată pe corpus(uri). Directorul Institutului de Informatică Teoretică al Academiei Române (Iași), acad. Horia-Nicolai Teodorescu, a vorbit despre CoRoLa în context multdisciplinar.

De specificat că **DRuKoLa**, finanțat de Fundația Alexander von Humboldt, început în ianuarie 2016 ca o colaborare între Universitatea din București, Institutul Limbii Germane și institutele de cercetare ale Academiei Române în București și Iași, este un proiect transdisciplinar care implică lingvistica corpusurilor, lingvistică computațională, lingvistică aplicată și studii interlingvistice, aplicații informatice și dezvoltarea infrastructurii de cercetare. Obiectivul principal al proiectului constă în construirea, furnizarea și armonizarea corpusurilor comparabile în cele două limbi: germană și română. **KorAP** e o platformă de analiză a Corpusurilor, dezvoltată la Institutul Limbii Germane din Mannheim, lansată în 2011, cu o arhitectură extensibilă și scalabilă. Aceasta e capabilă să administreze și să analizeze cantități foarte mari de date, atât primare, cât și adnotate, oferind utilizatorului acces la ambele versiuni ale textelor. **EuReCo** e un Corpus European de Referință, constituit ca bază durabilă pentru cercetarea interlingvistică, proiect comun care vizează armonizarea a trei corporații europene, DeReKo, CoRoLa și Hungarian National Corpus, în ceea ce privește metadatele, convențiile de adnotare și interfețele de interogare.

Deosebit de utile s-au dovedit a fi demonstrațiile practice de lucru pe materialul corpusului, aspect căruia merită să i se dedice și câteva ateliere. Dr. Verginica Barbu Mititelu de la Institutul de Cercetări în Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu" al Academiei Române (București) a demonstrat audienței cele mai importante *Modalități de interogare a componentei scrise a corpusului*, în timp ce dr. Radu Ion, de la același institut, s-a referit atât la *Interfața de interogare a componentei scrise, cât și a celei orale*.

Conf. univ. dr. Adina Dragomirescu, director al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române (București), în comunicarea *Gramatica și corpusul* a argumentat importanța corpusului pentru descrieri pertinente ale nivelului gramatical al limbii; prof. univ. dr. Rodica Zafiu, șef al Catedrei de Limba Română, Facultatea de Litere, Universitatea din București, s-a referit la tendințele privind frecvența unor termeni și îmbinări de cuvinte și regăsirea acestora cu tot cu contexte în corpusul de referință; dr. Gabriela Haja, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române (Iași), a făcut *O confesiune a lexicografului: slăbiciunea sa în fața cuvintelor, a trecerii vremii și a Dicționarului limbii române* (DLR). Subsemnata, reprezentând Institutul de Filologie al AȘM și Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale (Chișinău, Republica Moldova), a propus audienței un *Scurt exercițiu comparativ între două corpusuri: CoRoLa vs IntraText.* La finele evenimentului, prof. dr. Dan Cristea, membru corespondent al Academiei Române, de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași și Institutul de Informatică Teoretică, s-a întrebat: *Ce e de făcut mai departe?*, răspunsul fiind completarea corpusului în flux continuu, atragerea și instruirea voluntarilor, perfecționarea instrumentelor elaborate și oferirea de servicii informatizate.

Discuțiile care au urmat au arătat importanța unui asemenea proiect de anvergură, nu doar pentru lingviști, ci și pentru publicul larg, dar și problemele care urmează să fie soluționate, revenirea la subiectul privind reprezentativitatea acestuia, precum și nevoia de colaborare, inclusiv cu institutele de profil din Republica Moldova.

CONCURSUL NAŢIONAL „TEZA DE DOCTORAT DE EXCELENŢĂ A ANULUI 2017”

Doctor habilitat în economie **Gheorghe CUCIUREANU**
Agenţia Naţională pentru Asigurarea Calităţii în Educaţie şi Cercetare

Concursul Naţional „Teza de doctorat de excelenţă a anului” a ajuns la cea de-a 8-a ediţie. Iniţiat în 2010 de către Consiliul Naţional pentru Acreditare şi Atestare (CNAA), în anul 2018 acesta s-a desfăşurat în premieră sub egida Agenţiei Naţionale pentru Asigurarea Calităţii în Educaţie şi Cercetare (ANACEC), care este succesoarea de drepturi şi obligaţii a CNAA. Pe parcursul desfăşurării competiţiei respective s-a urmărit stimularea obţineri rezultatelor ştiinţifice recunoscute la nivel internaţional, susţinerea şi dezvoltarea creativităţii ştiinţifice a cercetătorilor, promovarea tezelor de doctorat actuale, inovative şi utile pentru societate. Anual sunt desemnate teze de doctor habilitat de excelenţă şi teze de doctorat de excelenţă (ultimele de gradul I, II şi III) în trei domenii: ştiinţe ale naturii şi vieţii, ştiinţe reale şi tehnice şi ştiinţe socioumane.

La concursul din anul curent au fost înaintate, de către comisiile de experţi pe ramuri ştiinţifice, 30 de teze, în speţă 7 teze de doctor habilitat şi 23 de teze de doctor. Comitetul de concurs, format din 10 persoane, inclusiv academicieni şi profesori universitari reprezentând toate domeniile majore ale ştiinţei, după evaluări şi dezbateri, a stabilit cele mai bune teze de doctorat ale anului 2017, după cum sunt descrise în continuare.

În **domeniul ŞTIINŢELOR NATURII ŞI ALE VIEŢII** s-a confirmat încă o dată calitatea înaltă, dar şi solidaritatea exemplară din ştiinţa medicală autohtonă, toţi laureaţii reprezentând medicina care de fapt este un domeniu prioritar de cercetare şi la nivel mondial. Drept ***Teză de doctor habilitat de excelenţă*** a fost desemnată lucrarea *Anomaliile de dezvoltare ale organelor genitale feminine: optimizarea diagnosticului şi tratamentului* a **Anei MIŞINA** de la Institutul Mamei şi Copilului, a cărei cercetare a presupus cunoştinţe largi şi din ramurile adiacente (genetică clinică, anatomie, histologie, fiziologie). Cercetătoarea a dat dovadă că le posedă integral prin elaborarea unei metodologii de evaluare a variantelor de malformaţii şi optimizarea diagnosticului şi corecţiei chirurgicale diferenţiate a anomaliilor organelor genitale feminine în sensul restabilirii maxime a funcţiei sexuale şi reproductive. În lucrare, în premieră mondială, au fost prezentate unele anomalii ale organelor genitale feminine şi stabilite noi particularităţi ale anomaliilor cunoscute, descoperiri confirmate şi în numeroasele avize asupra lucrării parvenite de peste hotare, dar şi prin includerea lucrărilor autoarei în cele mai importante baze de date internaţionale. Abordările noi utilizate în studiu au condus la obţinerea a patru certificate ale dreptului de autor şi au facilitat elaborarea a 17 propuneri de implementări în practică, a căror valorificare a permis îmbunătăţirea calităţii vieţii pacientelor şi restabilirea funcţiei fertile în cadrul instituţiilor medicale din Republica Moldova. Autoarea a fost ghidată în acest demers de către două somităţi în domeniul obstetricii şi ginecologiei autohtone: dr. hab., prof. univ. Olga Cerneţchi, şi acad., dr. hab., prof. univ. Eva Gudumac.

Titlul de laureat la nominalizarea ***Teza de doctorat de excelenţă de gradul I*** în ştiinţe ale naturii şi vieţii, a revenit lui **Mircea CERNAT** pentru lucrarea *Perfecţionarea diagnosticului şi tratamentului tumorilor gastrointestinale stromale*, realizată în cadrul Institutului Oncologic. Autorul a studiat, sub coordonarea ştiinţifică a doi savanţi consacraţi – un oncolog (**dr. hab., prof. univ. Nicolae Ghidirim**) şi un chirurg (**dr. hab., prof. cerc. Igor Mişin**) –, tumorile gastrointestinale stromale (TGIS), un grup de tumori mai rar întâlnite şi mai puţin studiate în oncologia modernă, care din această cauză sunt cu atât mai dificil de diagnosticat şi de tratat. Pentru prima oară în Republica Moldova a fost evaluată eficacitatea metodelor imagistice de diagnostic al tumorilor, s-a determinat volumul optim al intervenţiei chirurgicale, s-au precizat caracteristicile histopatologice şi profilul imunohistochimic al acestora. Analiza multifactorială a datelor clinice, paraclinice şi terapeutice pe un lot semnificativ de bolnavi a condus la eficientizarea diagnosticului şi la îmbunătăţirea rezultatelor tratamentului complex, multimodal al tumorilor. Rata supravieţuirii la trei ani este semnificativ mai înaltă la pacienţii după tratamentul combinat.

Teza în cauză relevă şi existenţa unor frumoase dinastii de medici-cercetători care se disting prin calitatea lucrului făcut. Autorul urmează cariera ştiinţifică a tatălui său, cunoscutul medic-oncolog

dr. hab. Victor Cernat, iar consultantul tezei, doctorul habilitat I. Mișin, o are de soție pe Ana Mișina, care, după cum am menționat anterior, a devenit laureat al concursului la nominalizarea *Teza de doctor habilitat de excelență.*

O altă lucrare evidențiată în cadrul concursului este ***Teza de doctorat de excelență de gradul II în științe ale naturii și vie**ții*, cu titlul *Managementul contemporan în metafilaxia urolitiazei recidivante*, elaborată la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu". Autorul ei, **Pavel BANOV,** a identificat factorii ce condiționează dezvoltarea recidivelor de litiază urinară și a elaborat în temeiul acestor evidențe un algoritm de conduită diagnostică și tratament medico-comportamental metafilactic, aplicat pacienților cu urolitiază recidivantă. Inovația autorului, obținută sub îndrumarea experimentatului conducător științific **dr. hab., prof. univ. Emil Ceban**, contribuie la scăderea morbidității, stabilizează funcția renală și previne complicațiile ce duc la declinul capacității de muncă, pierderea organului sau la invalidizarea pacienților. Acest rezultat are o importanță practică deosebită, având în vedere că în Republica Moldova litiaza urinară se situează pe primul loc în structura bolilor urologice clinice; în ⅔ din cazuri patologia este diagnosticată la persoanele în vârstă de 20-55 de ani (perioada aptă de muncă) și circa 11% din cei diagnosticați devin invalizi.

De titlul de laureat la nominalizarea ***Teza de doctorat de excelență de gradul III în științe ale naturii și vieț**ii* se bucură **Carolina LOZAN-TÎRȘU**, care a elaborat, în cadrul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu", lucrarea *Efectele antimicrobiene ale unor substanțe chimice din produse autohtone*. Studiul efectuat este de o importanță deosebită, rezistența sporită a microorganismelor la antibiotice constituindu-se într-o o problemă majoră la nivel mondial (în primele opt probleme de sănătate publică) ce aduce prejudicii de miliarde de euro. Rezultatele științifice obținute, care contribuie la soluționarea acestei probleme, au fost materializate în patru brevete de invenție și au fost remarcate cu 11 medalii la diferite saloane de inventică. Or acest lucru nu este întâmplător, având în vedere că investigațiile științifice au fost coordonate de către doi membri titulari ai AȘM, ambii cu succese remarcabile în implementarea în practică a rezultatelor științifice: **dr. hab., prof. univ. Valeriu Rudic** (biologie) și **dr. hab., prof. univ. Aurelian Gulea** (chimie).

Cea de-a doua laureată la nominalizarea ***Teza de doctorat de excelență de gradul III în științe ale naturii și vieții*** este **Irina SAGAIDAC**, care la fel și-a făcut studiile doctorale la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu". În teza *Rolul factorilor angiogenici în decolarea prematură de placentă normal inserată*, în premieră pentru cercetările autohtone a fost determinată incidența, particularitățile anamnestice, clinico-evolutive ale sarcinii și nașterii, structura morbidității materne și fetale la pacientele cu decolarea prematură de placentă normal inserată (DPPNI), iar rezultatele cercetării au fost incluse în Protocolul clinic național privind DPPNI. Este de remarcat faptul că autoarea a făcut inițial studii de licență în contabilitate, dar apoi și-a schimbat radical preocupările, dând dovadă de mare curaj și urmându-și vocația de medic, elaborându-și teza de doctorat sub coordonarea reputatului **dr. hab., prof. univ. Valentin Friptu.** Soarta a răsplătit-o, inclusiv prin această recunoaștere a valorii.

Se observă că toate tezele selectate pe domeniul dat sunt importante pentru asigurarea calității vieții și abordează aspecte actuale ale medicinii moderne. Rezultatele concursului dovedesc semnificația internaționalizării pentru obținerea unor rezultate științifice de valoare, or toți laureații din științele naturii și ale vieții au beneficiat de stagii de cercetare efectuate peste hotare.

În **domeniul ȘTIINȚELOR REALE ȘI TEHNICE** tradițional predomină bărbații cercetători. Nu a făcut excepție nici concursul tezelor de excelență, în cadrul căruia de data aceasta au câștigat doar reprezentanții sexului masculin. Astfel, titlul de laureat la nominalizarea ***Teză de doctor habilitat de excelență*** a revenit lui **Veaceslav KULCIȚKI** de la Institutul de Chimie, pentru lucrarea *Sinteza compușilor terpenici cu funcționalizare avansată prin metode biomimetice*. Ca un chimist veritabil, acesta concepe viața prin prisma reacțiilor chimice și, în consecință, încearcă să creeze noi substanțe care ar fi utile în viața cotidiană. Iar ca specialist în chimie organică, el urmărește să reproducă pe căi sintetice ceea ce creează natura, adică se conduce de ideea că „noi construim viața prin mimarea a tot ce ne înconjoară". Mai mult decât atât, caută să identifice „căile biochimice care conduc la țintele sintezei în celula vie, ca mai apoi acestea să fie reproduse în mod similar pe căile sintezei chimice *in vitro*", utilizând strategia numită biomimetică în sinteza chimică a unor clase importante de compuși terpenici cu structură complexă și funcționalizare înaltă. Se pare că reușește cu mult succes să facă față acestei „aventuri creative pe masura unei Odisei veritabile", având în vedere că în cadrul tezei a fost demonstrată viabilitatea combinării succesive a diferitor procese biomimetice pentru sinteza compușilor terpenici cu diverse structuri, fiind lansat principiul Sintezei Biomimetice Aleatorii și realizate sinteze ale reprezentan-

ţilor a 15 clase diverse de compuşi terpenici. În calitate de materie primă pentru majoritatea sintezelor au fost utilizaţi compuşi izolaţi din surse vegetale disponibile în Republica Moldova la scară industrială, ceea ce permite proiectarea diferitelor aplicaţii practice ale acestora. Calitatea înaltă a cercetărilor este validată prin 17 articole indexate în bazele de date Web of Science şi SCOPUS şi avizele la teză parvenite din numeroase ţări (România, Polonia, Italia, China, Rusia, SUA, Kazahstan etc.), ultimele datorate şi faptului că lucrarea premiată este scrisă în limba engleză. Pentru a ajunge pe „tărâmurile” dorite, laureatul a fost ghidat de consultantul ştiinţific **dr. hab., conf. cercet. Nicon Ungur**, care provine din acelaşi sat cu discipolul său (Olişcanii Şoldăneştilor). E un exemplu frumos de a nu uita originile şi de a susţine talentele de acasă.

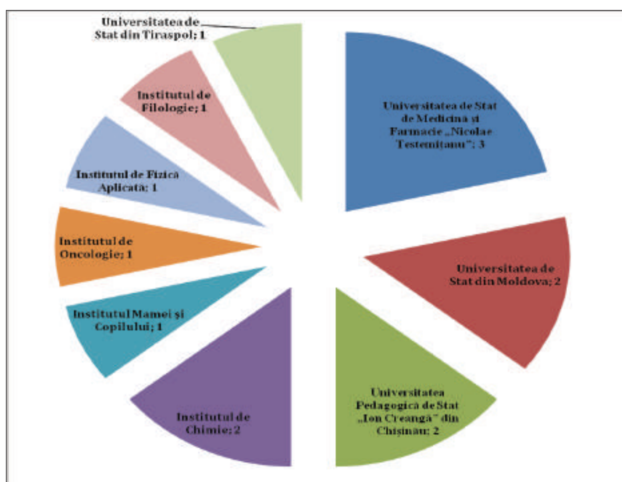
Alexandru BURLACU, autor al ***Tezei de doctorat de excelenţă de gradul I în ştiinţe reale şi tehnice***, a dezvoltat metode de ridicare a rezistenţei la radiaţii a materialelor semiconductoare în lucrarea *Luminiscenţa şi efecte laser în filme nanostructurate cu microstructuri de ZnO crescute prin depunere chimică din vapori şi electrochimică.* Cercetările, efectuate în cadrul Institutului de Fizică Aplicată, răspund în mod real cerinţelor actuale ale ştiinţei de utilizare a echipamentelor laser pentru rezolvarea unor probleme variate, o direcţie în care au fost investite în ultimele decenii eforturi semnificative în diverse laboratoare din lume. Autorul a reuşit, sub îndrumarea unui reprezentant valoros al şcolii fizice din Republica Moldova – **dr. hab., conf. cerc. Veaceslav Ursachi**, identificarea canalelor de recombinare radiativă în structuri de ZnO şi elaborarea nanolaserelor şi microlaserelor cu factorul de calitate, tipul şi structura modurilor dirijate prin morfologia, forma şi dimensiunile structurilor crescute. Tehnologiile elaborate lărgesc posibilităţile de design ale rezonatoarelor, oferind posibilitatea producerii microlaserelor bazate pe nanofire, microdiscuri, microtetrapode şi pe microstructuri asamblate din aceste elemente pentru utilizarea în microcircuite optoelectronice, sisteme fotonice, sisteme de identificare şi securizare.

Titlul de laureat la nominalizarea ***Teza de doctorat de excelenţă de gradul II în ştiinţe reale şi tehnice*** a fost obţinut de un alt reprezentat al Institutului de Chimie – **Oleg PETUHOV.** În studiul *Sinteza şi regenerarea cărbunilor activi prin tratare cu microunde*, acesta a stabilit mecanismul acţiunii agentului de activare asupra biomasei şi a determinat condiţiile optime de sinteză a cărbunilor activi prin tratare cu microunde. Având în vedere că Republica Moldova importă majoritatea cărbunilor activi, rezultatele cercetării obţinerii şi regenerării cărbunilor activi din biomasă autohtonă prin tratare cu microunde sunt actuale. Dovadă este şi faptul că aceste rezultate au fost implementate la două întreprinderi. Ca fapt divers menţionăm că autorul a construit un dispozitiv pentru măsurarea temperaturii în cuptorul cu microunde, care a fost utilizat la efectuarea cercetărilor şi ulterior brevetat. Merită toată preţuirea şi conducătorul **dr. hab., prof. cerc., acad. Tudor Lupaşcu**.

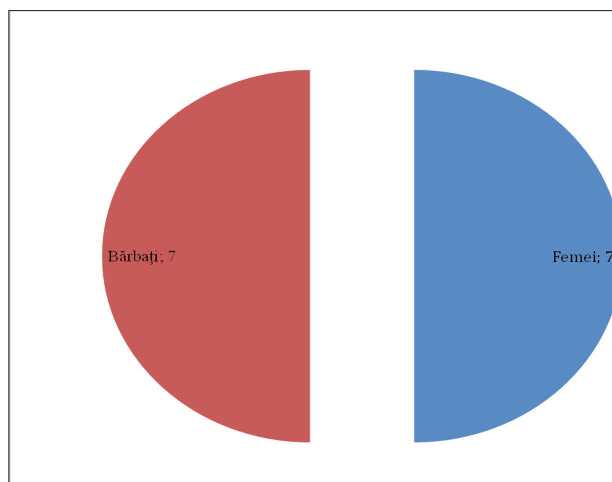
Laureat al concursului a devenit şi **Radu BUZATU** pentru ***Teza de doctorat de excelenţă de gradul III în ştiinţe reale şi tehnice*** cu titlul *Acoperirea cu mulţimi d-convexe a grafurilor neorientate*. În urma cercetărilor efectuate de autor la Universitatea de Stat din Moldova, au fost obţinute rezultate noi de ordin teoretico-aplicativ. Graţie lor au fost completate şi generalizate informaţiile ştiinţifice cunoscute în literatura de specialitate cu referire la problema acoperirii grafului cu mulţimi *d*-convexe, demonstrându-se că problema în cauză, împreună cu unele variaţii, este o problemă NP-completă. Acest succes reprezintă şi o apreciere a muncii conducătorului ştiinţific – **dr. hab., prof. univ. Sergiu Cataranciuc**, care acum doi ani fusese desemnat el însuşi laureat al acestui concurs. Ne convingem acum încă o dată că alegerea de atunci a fost una meritocratică, iar reputatul matematician se dovedeşte a fi şi un bun îndrumător al tinerilor.

În **domeniul ŞTIINŢELOR SOCIOUMANE** experţii au evidenţiat reuşitele ştiinţifice ale **Elenei UNGUREANU**, manifestate prin rezultate originale, recunoaştere internaţională, abordare interdisciplinară, sincronizare cu tendinţele din lingvistica modernă, diversitate a modului de diseminare şi impact al rezultatelor cercetării. Drept urmare, lucrarea sa *Intertext şi hypertext: studiu semiotico-lingvistic*, realizată sub coordonarea ştiinţifică a distinsului filolog **dr. hab., prof. univ. Gheorghe Popa**, a fost desemnată ***Teză de doctor habilitat de excelenţă***. Lucrarea se fundamentează ca o viziune integratoare despre particularităţile legate de schimbările de mentalitate, concept, scriere şi receptare în reţeaua electronică care antrenează „o mutaţie radicală a paradigmei lectură / scriitură”. Incursiunea autoarei în universul extrem de variat al textului şi al textelor, în textul lumii ca ţesătură, ca păienjeniş, s-a soldat cu o cercetare solidă, orientată spre viitor, care conferă ştiinţei filologice din Republica Moldova un nou sens în era digitală şi deschide perspective pentru ştiinţa filologică în general. Dovadă sunt şi aprecierile din avizele la lucrare, din care reţinem următoarele elemente-cheie: „teză care a întârziat în Republica Moldova”, „un pregnant caracter enciclopedic”, „conceptualizare foarte deschisă”, „creativitate”, „abordare inedită”, „intersecţia domeniilor”, „lucrare revoluţionară”, „lingvistica internetului”.

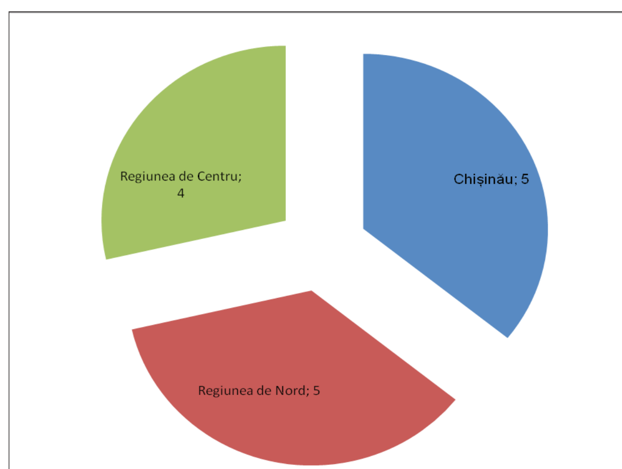
DISTRIBUIREA LAUREAȚILOR CONCURSULUI „TEZA DE DOCTORAT DE EXCELENȚĂ A ANULUI 2017”

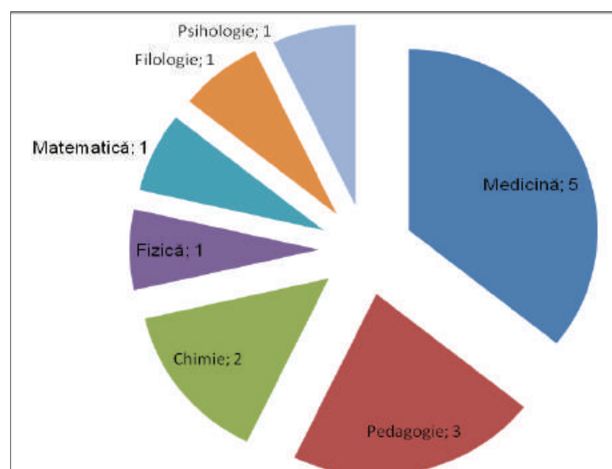
a) după instituțiile în care au fost susținute tezele

b) după gen

c) după localitățile de origine (pe regiuni de dezvoltare)

d) după domeniile în care au fost conferite titlurile

Lucrarea se bazează pe o bibliografie foarte bogată, de peste 500 de titluri, majoritatea de dată recentă și aparținând în principal la patru mari școli de lingvistică și semiotică (franceză, românească, americană și rusească). Este una dintre puținele cercetări de la noi din acest domeniu cu publicații indexate în cele mai importante baze de date internaționale din lume – Web of Science și Scopus. Totodată, numeroase aspecte ale cercetării au fost diseminate prin prelegeri și lecții publice în cadrul facultăților de profil, postări pe rețelele sociale, emisiuni radiofonice, ședințe ale cluburilor științifice.

Următoarea ***Teză de doctor habilitat de excelență*** la fel este dedicată textului perceput ca o rețea (dar cercetat dintr-o altă perspectivă), iar autorul ei, **Adrian GHICOV**, este originar din aceeași regiune geografică ca și precedenta laureată (zona Nisporenilor), astfel că acest concurs poate fi numit nodul din rețeaua științifică care i-a adus în același loc pe cei doi protagoniști.

Teza cu titlul *Cadrul conceptual al retellizării în metodologia protextului*, susținută de A. Ghicov la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, abordează, într-o viziune nouă, modernă, textul, relația între înțelegerea, interpretarea textului și dezvoltarea personalității elevului. Autorul valorifică retellizarea (abordarea în rețea) ca modalitate de facilitare a conexiunii învățării cu cadrul social ca deziderat al educației actuale, în corelație directă cu cerințele pe care societatea informației și a cunoașterii le impune sistemului educațional postmodern. Se remarcă tratarea pluriperspectivială a subiectului: teoriile lecturii, teoriile textului, pedagogia și sociologia lecturii. Cercetarea are ca rezultat actualizarea lingvisticii textului în procesul educațional ca fenomen din hermeneutica relației și valorificarea abordării structurale a textului prin fenomenul retellizării într-un act unitar de înțelegere și internalizare a ideilor lui și prin raportarea la realitatea nemijlocită în care se află elevul receptor.

Conţinutul numeroaselor avize parvenite la lucrare, dar şi implementarea instrumentarului metodologic elaborat în procesul educaţional demonstrează că este „o încercare reuşită de a redimensiona regimul textului şi strategiile de lectură în învăţământul actual". În demersul său autorul este ajutat de o bogată experienţa pedagogică şi managerială, inclusiv de peste 10 ani în cadrul Ministerului Educaţiei, dar şi de faptul că a beneficiat de sfaturile unui pedagog de excepţie în calitate de consultant ştiinţific – **dr. hab., prof. univ. Tatiana Callo**.

Tezele de doctor câştigătoare în competiţie de asemenea vin din zona psihopedagogiei, situaţie explicabilă şi prin faptul că respectiva comisie de experţi a ANACEC a înaintat cele mai multe teze la concurs. Astfel, ***Teză de doctorat de excelenţă de gradul I în ştiinţe socioumane*** a fost desemnată lucrarea **Anei TARNOVSCHI** cu titlul *Particularităţile psihologice ale personalităţii copilului cu maladii respiratorii cronice*. Este unul dintre primele studii teoretico-experimentale în psihologia generală autohtonă care stabileşte particularităţile psihologice ale personalităţii copilului bolnav cu maladii respiratorii cronice, dar şi determină relaţia dintre tipul maladiei şi stilul parental de educaţie. Rezultatele obţinute, facilitate de pluridisciplinaritatea cercetării, au servit drept bază a programului de suport psihologic orientat spre diminuarea influenţelor negative ale maladiilor respiratorii cronice şi spre armonizarea procesului de formare a personalităţii copilului. Acest lucru este foarte important având în vedere că la copilul care a avut o sănătate perfectă până când dezvoltă o maladie gravă sau cu evoluţie cronică se observă adesea o regresiune afectivă, care vine şi pe fundalul transformărilor fiziologice. Teza menţionată a fost susţinută la Universitatea de Stat din Moldova, conducător ştiinţific fiind cunoscutul specialist în domeniu **dr. hab., prof. univ. Nicolae Bucun**.

Titlul de laureat la nominalizarea ***Teză de doctorat de excelenţă de gradul II în ştiinţe socioumane*** a fost câştigat de **Mihaela PAVLENCO** cu lucrarea *Continuitatea în formarea reprezentărilor geometrice la treptele preşcolară şi primară de învăţământ*. Fiind conştientă că însuşirea reprezentărilor geometrice constituie o premisă necesară pentru succesul şcolar la diverse discipline de învăţământ şi pentru dezvoltarea competenţelor generale de explorare-investigare a lumii înconjurătoare, iar vârsta de 6-8 ani se consideră senzitivă pentru dezvoltarea sistemului de reprezentări, autoarea a abordat holistic şi centrat pe subiectul educaţiei această problematică. Rezultatele obţinute sunt utilizate atât în procesul pregătirii cadrelor didactice, cât şi în cadrul instituţiilor preşcolare şi primare vizând eficientizarea procesului de formare şi dezvoltare a reprezentărilor geometrice la copiii de vârstele preşcolară şi şcolară mică, realizată prin valorificarea modelului-cadru al procesului de asigurare a continuităţii în formarea reprezentărilor geometrice la treptele preşcolară şi primară de învăţământ. Cercetarea a fost realizată la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chişinău, sub îndrumarea ştiinţifică a şefei catedrei „Pedagogia învăţământului primar", **dr. conf. univ. Ludmila Ursu**.

Încheie lista laureaţilor anului 2017 **Rodica AŞTIFENEI**, a cărei lucrare de doctorat cu tema *Formarea competenţei de negociere educaţională a managerilor din învăţământul preuniversitar* a fost desemnată drept ***Teză de doctorat de excelenţă de gradul III în ştiinţe socioumane***. Subiectul cercetat este în consens cu reformele de amploare ale sistemului de învăţământ, cu strategiile, principiile şi obiectivele actuale ale educaţiei de calitate ce trebuie implementate şi realizate de către managerul instituţiei de învăţământ. Autoarea a reuşit, sub îndrumarea calificată a **dr. hab., prof. univ. Victoria Cojocaru**, să identifice un sistem de instrumente şi indicatori de diagnosticare şi evaluare a competenţei de negociere educaţională, să elaboreze un Model pedagogic şi o Metodologie de formare a competenţei de negociere educaţională a managerilor din învăţământul preuniversitar. Teza a fost realizată şi susţinută în cadrul Universităţii de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chişinău).

În general, desfăşurarea concursului şi desemnarea laureaţilor acestuia reflectă procesul de susţinere a tezelor de doctorat în Republica Moldova, cu bune şi rele. Tezele participante la concurs denotă şi subiectivismul comisiilor de experţi, care sunt variate după caracteristicile membrilor săi. Uneori sunt acceptate mai uşor tezele coordonate de către conducători / consultanţi ştiinţifici consacraţi, iar multe discuţii trezesc lucrările interdisciplinare sau tezele care îmbrăţişează alte paradigme ştiinţifice decât cele acceptate de majoritatea dintr-un domeniu. Există şi alte rezerve faţă de evaluarea tezelor de doctorat de la noi, determinate de dimensiunea redusă a comunităţii ştiinţifice şi sechelele rămase din trecutul sovietic.

Cu toate acestea, tezele desemnate drept câştigătoare sunt nişte studii excelente, fiecare dintre ele evidenţiindu-se prin anumite calităţi (abordări inedite, metodologii complexe, demersuri interdisciplinare, rezultate originale, reflectare în publicaţii citate, impact asupra diferitor domenii de activitate umană, moduri variate de implementare şi popularizare a rezultatelor). O confirmare a celor spuse anterior este şi faptul că toate tezele premiate, cu excepţia celor de pe segmentul psihopedagogic, se bazează pe articole

incluse în cele mai prestigioase baze de date internaționale – Web of Science și SCOPUS, prezența în care este o dovadă a recunoașterii la nivel internațional. Aceste lucrări conțin noutăți la nivel mondial și demonstrează că încă se face cercetare de calitate în Republica Moldova. Este îmbucurător faptul că laureații sunt originari nu doar din Chișinău, dar și din localități din diverse zone ale Republicii Moldova. Deci avem talente peste tot, important este să promovăm politici adecvate pentru a-i susține și a-i pune în valoare pe tinerii talentați, să le creăm condiții pentru a trăi și munci la ei acasă.

Într-o ședință festivă, învingătorilor concursului li se înmânează Diplome de Laureat, iar conducătorilor / consultanților științifici – Diplome de Merit. Este un eveniment prin care se promovează imaginea omului de știință și interesul pentru știință. Ar fi bine dacă instituțiile cu atribuții / posibilități în domeniu ar acorda și premii bănești pentru recompensarea eforturilor cercetătorilor excelenți, pentru că și omul de știință nu trăiește doar prin curiozitate și satisfacție morală și cognitivă.

Acest concurs este și un prilej pentru a medita despre rolul științei și a celor implicați în cercetarea științifică din Republica Moldova. Din păcate, omul de știință în societățile mai puțin avansate nu are un statut pe care l-ar merita, ținând seama că dezvoltarea durabilă în toate domeniile se poate realiza doar prin performanță științifică. Suntem preocupați de știri, festivaluri și gale muzicale, sportive, gastronomice, ale modei etc., care deseori scot la rampă vedete efemere și nu de activități și personalități cu relevanță universală și impact constant asupra vieților noastre. Este o consecință a analfabetizării științifice a societății și a elitelor sale. Ea se manifestă și prin subfinanțarea publică și privată a cercetării. În țările dezvoltate însă cercetarea și educația întotdeauna au fost susținute prin donațiile oamenilor bogați și această activitate este considerată o normă. Spre exemplu, așa-numitul *Endowment fund* al Universității din Harvard, format în mare parte din donațiile absolvenților acesteia, este de peste 37 de miliarde USD. În acest context, factorii de decizie și toți cei care au posibilități ar trebui să contribuie la schimbarea percepției științei în societatea noastră care este exprimată prin sintagma descurajantă „Știința nu este importantă".

Trebuie să conștientizăm că trăim în secolul al XXI-lea, într-o lume a competiției dure, în care vor supraviețui doar țările / popoarele care se vor baza pe cunoaștere și inovare. Laureații Concursului „Teza de doctorat de excelență a anului 2017" contribuie la faptul ca și Republica Moldova să fie prezentă pe harta științifică a lumii. Merită toate aprecierile și felicitările noastre.

Ion Moraru. *Central Park NYC*, acuarelă, 40 × 50 cm, 2005.

STRUCTURI MATEMATICE DISCRETE ÎN CERCETĂRILE TEORETICO-APLICATIVE

Doctor habilitat în științe fizico-matematice, profesor universitar **Sergiu CATARANCIUC**
Laureat al Premiului „Academician Constantin Sibirschi" – 2017
Universitatea de Stat din Moldova

DISCRETE MATHEMATICAL STRUCTURES IN THEORETICAL AND APPLIED RESEARCH

Summary. The importance of discrete mathematics to solving the theoretical and applied problems is mentioned. A summary of the activities of a two discrete mathematics schools in the Republic of Moldova, which were founded by the professor Alexandru Zâkov and the academician Petru Soltan, is made. Some of the important scientific results obtained by Moldovan mathematicians, the descendants of these schools, are described.

***Keywords*:** discrete mathematics, convexity, graphs, complex of multi-ary relations, center problem, median problem, transitively orientable graphs, information security, encryption systems.

Rezumat. În această lucrare se pune în valoare rolul matematicii discrete în soluționarea problemelor teoretico-aplicative. Se face un rezumat al activității a două școli de matematică discretă din Republica Moldova, care au fost fondate de către profesorul universitar Alexandru Zâkov și academicianul Petru Soltan. Sunt descrise o parte din rezultatele științifice importante, obținute de către matematicienii moldoveni, discipoli ai acestor școli.

***Cuvinte-cheie*:** matematică discretă, convexitate, grufuri, complex de relații multi-are, problema centrului, problema medianei, grafuri tranzitiv orientabile, securitatea informației, sisteme de criptare.

Matematica – una dintre cele mai vechi ramuri ale științei moderne, s-a dezvoltat de-a lungul secolelor atât din necesitatea de a rezolva multiple probleme de ordin practic, parvenite din viața cotidiană a omului, cât și din dorința de a pătrunde cât mai adânc în universul magic al cifrelor, de a studia legitățile lumii înconjurătoare. Această situație ne face deseori să vorbim, în interiorul matematicii, de *Matematica Teoretică* și *Matematica Aplicată*. Chestiune firească, însă dacă ținem cont de starea actuală a lucrurilor, de multiplele direcții de cercetare în matematică, de varietatea domeniilor în care a pătruns matematica datorită modelelor și metodelor de studiu științific, astăzi am putea vorbi de *Matematica Informaticii*, *Matematică Economică*, *Matematică Financiară*, *Biomatematică* etc.

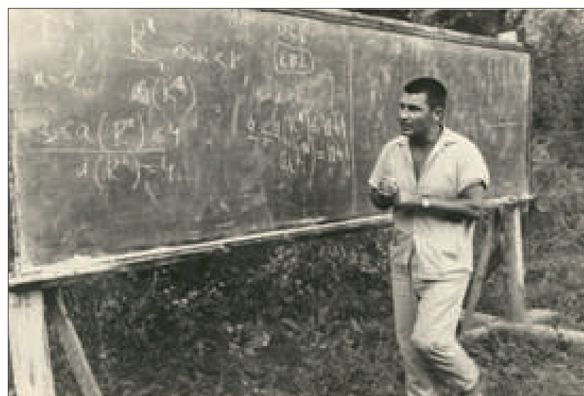
Totuși, matematica, în primul rând, se asociază cu niște mulțimi de elemente în raport cu care sunt formulate și se examinează diverse probleme pentru care se caută metode eficiente de soluționare. Respectiv, pe astfel de mulțimi se definesc diferite funcții. Atunci când mulțimile respective sunt numerabile, de regulă, zicem că avem o problemă din domeniul matematicii discrete. Funcțiile date se numesc funcții discrete. În caz contrar avem de-a face cu matematica continuă. Dacă e să comparăm *Matematica Discretă* și *Matematica Continuă*, atunci este greu de spus care dintre aceste două matematici ar fi mai valoroasă, dar, probabil, nici nu e cazul să o facem. Atât în domeniul matematicii discrete, cât și a celei continui, pe parcursul secolelor au fost obținute un șir de rezultate remarcabile care se completează reciproc, contribuind la elaborarea metodelor de soluționare a diverselor probleme, eficiența cărora, nu în ultimul rând, depinde de modelul matematic ales pentru descrierea adecvată a proceselor studiate.

Totodată, e necesar să menționăm că soluționarea unei părți considerabile de probleme de ordin științific, social, economic etc. se bazează pe instrumentarul oferit de matematica discreta. Aceasta se datorează atât faptului că modelele matematice, reprezentate prin anumite structuri discrete, permit o descriere structural adecvată a procesului studiat, cât și eficienței metodelor de soluționare a problemelor de ordin teoretico-aplicativ. Ba mai mult, deseori la studierea unor procese/probleme de ordin continuu se recurge la discretizarea acestora, ceea ce permite, într-un final, aplicarea tehnicii matematicii discrete pentru obținerea soluției.

Începând cu anii 1950, în Republica Moldova a crescut o pleiadă de specialiști în domeniul matematicii discrete, cunoscuți pe mapamond prin rezultatele valoroase obținute, o parte dintre aceștia activând și astăzi la universități prestigioase de peste hotare și în țară. O contribuție esențială în dezvoltarea matematicii discrete din Republica Moldova, atât prin fundamentarea teoretică a acesteia, cât și prin încercarea de a soluționa mai multe probleme practice, au adus-o Valeriu Soltan – actualmente profesor la Universitatea

A. Zâkov la Chișinău,
anii 1976–1982.

P. Soltan la o conferință științifică
în pădurea de la Chițcani, anii 1960.

George Mason din Virginia (SUA), Vitalie Voloșin – actualmente profesor la Universitatea Troy (statul Alabama, SUA), Victor Cepoi – profesor la Universitatea Mediteraneana din Marsilia (Franța), Feodor Dragan – profesor la Universitatea Kent (SUA), Alexander Zelikovsky – profesor la Universitatea din Georgia (SUA), Dumitru Lozovanu – profesor universitar (Institutul de Matematică și Informatică, Chișinău), Dumitru Zambițchi – conferențiar universitar (ASEM, Chișinău), Dumitru Solomon – profesor, rector ATIC. Desigur, dacă e să continuăm această listă atunci ea ar conține câteva zeci de persoane cunoscute în lumea matematicienilor, cu cercetări importante de ordin teoretico-aplicativ. O mare parte dintre aceștia sunt discipoli a două școli renumite, fondate de savanți cu renume mondial. E vorba de profesorul universitar Alexandru Zâkov și academicianul Petru Soltan.

Matematician cu lucrări de talie mondială în mai multe domenii ale matematicii, cum ar fi analiza matematică, algebra, analiza funcțională, teoria grafurilor, hipergrafuri, profesorul universitar Alexandru Zâkov este cunoscut, în primul rând, drept unul dintre fondatorii teoriei grafurilor moderne. Împreună cu matematicianul francez Clod Berj, „tatăl” teoriei grafurilor și hipergrafurilor, renumit prin editarea primei lucrări monografice în domeniu [1], cu care s-a aflat și în relații amicale foarte bune, au determinat conceptul dezvoltării acestei direcții de investigații științifice. Alexandru Zâkov a activat la Chișinău în calitate de profesor universitar la Universitatea de Stat (actualmente Universitatea de Stat din Moldova) în perioada anilor 1976–1982, reușind să pregătească doctori în științe fizico-matematice care, la rândul său, au îndrumat mai multe generații de tineri savanți.

Academicianul Petru Soltan a fost unul dintre remarcabilii matematicieni ai secolului al XX-lea, numele căruia se poate regăsi într-un șir de enciclopedii științifice. Posedând o înaltă cultură matematică, înzestrat cu o intuiție matematică impecabilă și având amprentele școlilor științifice de la Universitatea „M. V. Lomonosov” din Moscova, fondate de iluștrii matematicieni Nicolai Bogoliubov, Andrei Kolmogorov, Andrei Tihonov ș.a., P. Soltan obține rezultate deosebite în geometrie, topologie, teoria grafurilor, pe care le publică în cele mai prestigioase reviste științifice din URSS. Unele dintre acestea au fost preluate și publicate, cu traducere în engleză, în mai multe reviste de peste hotare. După studiile de la Moscova, revenit la Chișinău, tânărul savant Petru Soltan reușește să adune în jurul său un grup de matematicieni-entuziaști cu care inițiază un seminar științific în cadrul Institutului de Matematică și Informatică. De aici începe propriu-zis renumita școală a viitorului academician. Fiind un bun organizator în știință, academicianul Petru Soltan a pregătit peste 20 de doctori și doctori habilitați în științe fizico-matematice, de-a lungul anilor organizează și participă activ împreună cu discipolii săi la diverse manifestări științifice de diferit rang.

Subsemnatul acestui articol, fiind unul dintre puținii care au beneficiat de ocazia de a frecventa ședințele în cadrul ambelor școli, fondate de către cei doi matematicieni menționați, a fost puternic influențat de talentul și erudiția prof. univ. A. Zâkov și acad. P. Soltan, fapt ce l-a determinat să-și aleagă drept pasiune a întregii sale vieți studierea structurilor discrete și a diverselor generalizări ale acestora, folosite cu succes pentru soluționarea multiplelor probleme de ordin atât teoretic, cât și aplicativ.

Încă din anii studenției, pe când frecventa seminarul științific de teoria grafurilor, condus de către prof. A. Zâkov, a studiat o problemă importantă ce ține de orientarea tranzitivă a grafurilor neorientate, obținând primele rezultate științifice personale. Grafurile tranzitiv orientabile își găsesc aplicații într-un șir de domenii importante, în special în informatică la examinarea corectitudinii algoritmilor și testarea softurilor respec-

tive. Odată cu plecarea prof. A. Zâkov din Chișinău aceste cercetări au fost întrerupte pentru un timp, autorul revenind la ele ceva mai târziu împreună cu unul dintre doctoranzii săi, Nicolae Grigoriu. Acesta din urmă a avut drept temă de cercetare studierea structurii grafurilor tranzitiv orientabile, soldată cu susținerea tezei de doctor în științe fizico-matematice.

După plecarea lui A. Zâkov, subsemnatul a aderat la școala condusă de către academicianul P. Soltan, care i-a devenit o călăuză pentru toată viață. Intuiția și percepția extraordinară a lucrurilor în matematică a dlui academician a contribuit enorm la formarea profesională a câtorva generații de matematicieni prin formularea, examinarea și soluționarea multor probleme cu un impact aplicativ pronunțat. Pe parcursul a peste 40 de ani, în cadrul Facultății de Matematică și Informatică a Universității de Stat din Moldova a funcționat renumitul seminar științific sub conducerea lui Petru Soltan, la care au fost prezentate și discutate practic toate rezultatele științifice obținute în domeniul matematicii discrete, și nu numai. La ședințele acestui seminar au fost analizate rezultatele cu privire la fundamentarea teoretică a teoriei convexității în cazul spațiilor metrice discrete, metode de soluționare a problemelor de amplasare interpretate prin căutarea centrului sau medianei într-un graf neorientat și diverse variații ale acestora, a problemei de divizare a unui corp rectiliniu în mulțimi convexe, au fost puse bazele topologiei algebrice a complexului de relații multi-are care au permis, la rândul său, elaborarea unor metode elegante de soluționare a problemelor practice etc.

Doar enumerarea rezultatelor științifice obținute de către discipolii școlii academicianului Petru Soltan și prezentate în cadrul seminarului științific respectiv ar necesita câteva pagini de text, iar valoarea științifică a acestora este incontestabilă, fiind menționată cu diferite ocazii de către matematicieni cu renume, printre care academicianul Radu Miron (România) [22, 23], Mitrofan Ciobanu (Republica Moldova) [22], Vladimir Boltyansky (Rusia) [2, 3], Horst Martini (Germania) [2, 6] și mulți alții. Totuși nu putem trece cu vederea o parte dintre cele mai valoroase cercetări asupra cărora ne vom opri în continuare. Primele rezultate obținute nu țin nemijlocit de examinarea unor spații discrete anume, însă acestea au servit drept imbold pentru investigațiile ulterioare în cazul unor structuri matematice discrete importante.

A. Dezvoltarea convexității în spații metrice. Convexitatea clasică și-a demonstrat utilitatea prin aplicarea rezultatelor ce țin de proprietățile mulțimilor convexe la soluționarea unor probleme majore și dezvoltarea de direcții principial noi în matematică. Astfel, de exemplu, în teoria programării liniare un rol fundamental îl joacă proprietatea de convexitate a mulţimii soluţiilor admisibile și a funcţiei obiectiv. Din punct de vedere formal, convexitatea este o proprietate geometrică simplă a submulţimilor unui spaţiu liniar, în care sunt definite operaţiile de adunare și înmulţire la un scalar ce verifică proprietăţile standard de distributivitate și asociativitate. Prin anii 1960–1970, la Chișinău, un grup de matematicieni în frunte cu Petru Soltan, au obţinut un șir de rezultate care au constituit fundamentul unei direcţii noi de investigaţii și care au dat un conţinut mai variat rezultatelor clasice din domeniul mulţimilor convexe ale unui spaţiu linear. Aceste rezultate au stat la baza fundamentării unei Teorii Axiomatice a Convexităţii și au contribuit la soluţionarea mai multor probleme cu caracter practic. Reieșind din necesităţile dezvoltării teoriei convexităţii și generalizării noţiunii de mulţime convexă s-a propus următorul concept. Fie (X, d) un spaţiu metric, iar $x_1, x_2 \in X$ – două puncte arbitrare. Mulţimea $<x_1,x_2>=\{x: d(x_1, x_2)=d(x_1, x)+d(x, x_2)\}$ se numește *segment metric* cu extremităţile x_1 și x_2 al spaţiului indicat. Submulţimea $M \subset X$ va fi numită *d-convexă*, dacă pentru oricare două puncte $x_1, x_2 \in M$ rezultă relaţia $<x_1, x_2> \subset M$. Acest concept conduce la o nouă teorie – *teoria d-convexităţii* (a se vedea lucrările [2], [3], [5], [7]).

Mai întâi au fost obţinute un șir de rezultate de bază ce ţin de proprietăţile mulţimilor convexe în spaţiul normat R^n, distanţa în care se introduce în mod standard: pentru $\forall x_1, x_2 \in R^n$ se definește $d(x_1, x_2)=||x_1-x_2||$ (a se vedea lucrările [2] și [5]). Proprietăţile de bază ale mulţimilor *d*-convexe, care au stat la baza cercetărilor ulterioare, sunt:

(a) intersecţia oricărui ansamblu de mulţimi *d*-convexe din R^n este *d*-convexă;

(b) o mulţime $M \subset R^n$ este *d*-convexă dacă și numai dacă pentru oricare $x_1, x_2 \in M$ fiecare curbă simplă $c(x_1, x_2)$ de lungimea $||x_1-x_2||$ aparţine lui M;

(c) o mulţime convexă din R^n este *d*-convexă, dacă și numai dacă $\Sigma^n(0, 1) \subset R^n$ este *strict* convexă, unde $\Sigma^n(0, 1)$ e discul lui R^n. Astfel, orice mulţime *d*-convexă este și convexă. Prin urmare, noţiunea de mulţime *d*-convexă este *mai fină* decât cea convexă pentru spaţiu linear;

(d) intersecţia tuturor mulţimilor *d*-convexe din R^n , ce conţin o mulţime dată M, se numește *anvelopă convexă* a lui M și se notează prin *d-conv*M. S-a constatat că pentru o mulţime mărginită $M \subset R^n$ anvelopa *d*-convexă poate să nu fie mărginită;

(e) nu orice plan din R^n este *d*-convex. Pentru a formula criteriul respectiv e necesar a ţine cont de definiţia unei *faţete* pentru o mulţime M din R^n, în sensul Bourbaki. Un subspaţiu L din R^n este *d*-convex

dacă și numai dacă pentru orice $x \in L \cap bd\Sigma^n(0, 1)$ fațeta $F_x \subset L$;

(f) O mulțime $M \subset R^n$ este *d*-convexă dacă și numai dacă ea poate fi reprezentată ca intersecția unei familii de semispații *d*-convexe din R^n;

(g) Orice fațetă a unei mulțimi *d*-convexe din R^n este *d*-convexă și reciproc, orice mulțime convexă din R^n cu fațetele *d*-convexe este *d*-convexă. Are loc proprietatea: dacă $F=\{F_\lambda: \lambda \in \Lambda\}$ e mulțimea de fațete ale unui corp M *d*-convex din R^n, atunci frontiera bdM satisface relația $bdM=\bigcup_{\lambda\in\Lambda} F_\lambda$, $F_{\lambda 1} \cap F_{\lambda 2}=\emptyset$, $\lambda_1 \neq \lambda_2$;

(h) Dacă $M \subset R^n$ e un corp *d*-convex, atunci prin orice punct $x \in bdM$ de frontieră trece un hiperplan Γ_x de sprijin d-convex.

(i) Fie M_1, $M_2 \in R^n$ două corpuri compacte și *d*-convexe fără puncte comune interioare. Atunci există două conuri *d*-convexe K_1, $K_2 \subset R^n$ cu un vârf comun și simetrice față de acest vârf, încât $M_1 \subset K_1$, $M_2 \subset K_2$. În cazul când discul spațiului e strict convex, K_1 și K_2 reprezintă semispații, reuniunea cărora coincide cu R^n. Frontiera comună a acestor semispații fiind un hiperplan, reprezintă planul ce separă mulțimile convexe M_1 și M_2 (situația clasică) ale unui spațiu linear.

Rezultatele enumerate, obținute la studierea mulțimilor *d*-convexe, demonstrează existența unui nou model de geometrie convexă în spațiul R^n, care, evident, prezintă o generalizare a convexității clasice, adaptate ulterior pentru structuri discrete, reprezentate prin grafuri neorientate.

B. Divizarea figurii în părți *d*-convexe. Rezultate impunătoare, recunoscute de către specialiștii în domeniu din alte țări, au fost obținute la studierea problemei de divizare a unui domeniu în părți *d*-convexe. Cercetările în această direcție au fost generate de încercarea de a soluționa o problemă practică de la Uzina de computere din Minsk. Problema, apărută prin anii 1980, rămâne actuală și astăzi datorită numeroaselor variații ale acesteia, precum și a rezultatelor științifice obținute.

În varianta inițială aceasta se referă la divizarea unei plăci poligonale, laturile căreia au două direcții perpendiculare, iar interiorul dispune de găuri cu dimensiunea k, 0≤k≤2. Pentru optimizarea procesului tehnologic, inginerii de la uzina din Minsk erau preocupați de problema prin care se cerea ca această placă să fie divizată într-un număr minimal *p* de dreptunghiuri. Matematicienii din Bielorusia – N. Kornienco, G. Matveev, N. Metelsky și R. Tyszkiewicz –, au rezolvat cazul doar când placa nu are găuri. La timpul respectiv, problema a fost cu succes soluționată de către Petru Soltan și Chiril Prisăcaru, care au indicat o formulă de calcul a numărului *p* pentru cazul când placa respectivă reprezintă un poligon arbitrar mărginit, având găuri de orice dimensiuni, expunând și un algoritm eficient pentru cazul inițial cu găuri. Însă placa în cauză, la practica de formare a pieselor electronice, cerea și divizări speciale, chestiuni ce au fost rezolvate definitiv în lucrările lui Petru Soltan și Horst Martini (Germania), Ion Băț, Chiril Prisacaru (a se vedea lucrările [6], [7], [8]). Aceste rezultate se obțin prin metode topologice și teoria *d*-convexității. Rezultatele respective dau răspuns la unele chestiuni din tehnologia producerii de piese electronice pentru computere.

C. Calcularea centrului și a medianei în grafurile neorientate. Grafurile s-au dovedit a fi un model matematic eficient pentru modelarea diferitor procese legate de soluționarea problemelor practice. Interesul matematicienilor moldoveni față de teoria grafurilor se datorează în mare măsură monografiei matematicianului francez C. Berge [1], care a fost obiectul de studiu la seminarul de teorie a grafurilor condus de Petru Soltan în cadrul Institutului de Matematică.

Cercetările privind teoria grafurilor, determinate de acest seminar, au fost de la bun început legate de probleme practice, în special de problema amplasării unităților de producere și de deservire. În diverse domenii de activitate deseori apar probleme care se modelează cu ajutorul grafurilor neorientate, iar soluția lor se determină în urma examinării problemelor de calculare a medianei și a centrului în graful respectiv. Aici au fost obținute rezultate impunătoare expuse în lucrările [10], [14], [15].

Problema determinării centrului unui graf cu ponderi aleatoare ale vârfurilor se caracterizează în primul rând prin valoarea practică a rezultatelor teoretice obținute. În varianta clasică, ponderea unui vârf v a grafului G este un număr real $q(v)$. Cercetările recente, efectuate de către discipolii școlii de matematică discretă, se referă la cazul când ponderile vârfurilor sunt mărimi aleatoare, mai exact, fiecărui vârf x_j i se asociază o variabilă aleatoare ξ_j cu valori pozitive, $\xi_1, \xi_2, ..., \xi_n$ fiind independente (n reprezintă numărul de vârfuri ale grafului). Astfel, dacă variabilele aleatoare $\xi_1, \xi_2, ..., \xi_n$ sunt independente, atunci problema determinării vârfurilor centrale este echivalentă cu aflarea vârfurilor v_k care maximizează produsul $\prod_{j\neq k} F_{\xi_j}\left(\frac{t}{d(v_k, v_j)}\right)$. Dificultățile ce apar la rezolvarea acestei probleme țin de funcțiile de repartiție $F_{\xi_j}, j=\overline{1,n}$. Prin cercetările efectuate s-a demonstrat, că problema centrului unui graf cu ponderi aleatoare ale vârfurilor se reduce la determinarea centrului generator al unui graf special construit. S-a cercetat cazul când ponderile vârfurilor reprezintă variabile aleatoare independente cu repartițiile uniforme. Rezultate

importante sunt obţinute pentru toate repartiţiile uniforme posibile. În afară de aceasta, s-au determinat repartiţiile care permit soluționarea problemei ca și în cazul repartiţiei uniforme. Au fost elaboraţi algoritmi de rezolvare a problemelor obţinute. În particular s-a dat descrierea unor algoritmi bazaţi pe modelarea variabilelor aleatoare și determinarea repartiţiilor ce caracterizează centrul grafului.

D. Convexitatea în grafurile neorientate. Grafurile, la rândul său, reprezintă un spaţiu metric discret pentru care s-au obţinut rezultate impunătoare atât din punct de vedere teoretic, cât și din punct de vedere practic. Astfel, prin intermediul noţiunii de *d*-convexitate a fost descrisă și caracterizată o nouă clasă importantă de grafuri, care în raport cu teoria *d*-convexităţii prezintă un interes deosebit (a se vedea [19], [34]).

Fie G=(X,U) graf neorientat conex. Mulţimea de vârfuri $A \subset X$ este *d*-convexă dacă pentru oricare două vârfuri din A ea conţine și vârfurile ce aparţin tuturor lanţurilor de lungime minimă ce leagă aceste vârfuri în G. Un graf se numește *d-convex simplu* dacă acesta nu conţine mulţimi *d*-convexe $A \subset X$ cu proprietatea $2<|A|<|X|$. Grafurile *d-convex quazisimple* sunt acelea în care orice mulţime *d*-convexă a sa generează un subgraf complet. Prin investigaţiile făcute au fost generalizate rezultatele obţinute de către matematicienii S. Hebbare și M. Batten. Caracterizarea constructivă obţinută și descrisă în lucrările [12] și [13] ţine de o operaţie specială definită asupra grafurilor neorientate. Prin intermediul operaţiilor descrise a fost obţinută o caracterizare constructivă a clasei de grafuri *d*-convex simple și *d*-convex quazisimple planare, în virtutea căreia se rezolvă eficient un șir de probleme clasice: problema izomorfismului, problema construcţiei arborelui Steiner, problema centrului, problema medianei etc. Pentru studierea acestor grafuri a fost introdusă o operaţie nouă, importantă pentru descrierea și generarea unor clase noi de grafuri *d*-convex simple.

Fie G_1 și G_2 două grafuri *d*-convex simple în care există câte o pereche de vârfuri copii, x_1, x_2 în G_1 și y_1, y_2 în G_2. Notăm prin $M^{x_1=y_1}_{x_2=y_2}(G_1, G_2)$ graful obţinut din grafurile G_1 și G_2 prin alipirea vârfurilor x_1 cu y_1 și x_2 cu y_2. Astfel, graful nou obţinut $G=M^{x_1=y_1}_{x_2=y_2}(G_1, G_2)$ va conţine cu două vârfuri mai puţin decât reuniunea vârfurilor grafurilor G_1 și G_2 și tot atâtea muchii câte G_1 și G_2 luate împreună. Are loc rezultatul prin care se afirmă că dacă G_1 și G_2 sunt două grafuri *d*-convex simple în care există câte o pereche de vârfuri copii, x_1, x_2 în G_1 și y_1, y_2 în G_2 atunci graful $G=M^{x_1=y_1}_{x_2=y_2}$ (G1, G2) este *d*-convex simplu. De aici rezultă că operaţia M introdusă mai sus este o operaţie algebrică pe mulţimea grafurilor *d*-convex simple. În lucrarea [11] sunt expuse rezultate ce ţin de amplasarea grafurilor *d*-convex simple în spaţii euclidiene și se expune algoritmul de amplasare a grafurilor *d*-convex simple planare în spaţiul R^3. Aceste rezultate au fost generalizate mai târziu, după fundamentarea unei direcţii noi de cercetare în matematică – teoria complexelor de relaţii multi-are.

Rezultatele teoretice legate de studierea grafurilor *d*-convex simple se regăsesc pe deplin în monografia [16]. Structura deosebită a acestor grafuri permite elaborarea algoritmilor de complexitate polinomială pentru soluționarea problemelor practice, cum ar fi problema centrului, problema medianei, problema determinării ciclului Euler și ciclului Hamilton necesare la examinarea problemelor de parcurgere. În unele cazuri, precum cel al grafurilor *d*-convex simple planare, algoritmii respectivi sunt de complexitate liniară, deoarece aceste grafuri se construiesc pe arbori, iar pe arbori majoritatea problemelor se rezolvă în timp liniar. Referitor la unele rezultate specifice ale grafurilor *d*-convex simple și aplicării acestora la soluționarea problemelor practice pot fi consultate mai multe publicații (a se vedea lucrările [17]-[21]).

E. Orientarea tranzitivă a grafurilor. Atenția majoră a matematicienilor față de grafurile tranzitiv orientabile se datorează în primul rând rolului pe care îl joacă aceste grafuri la soluționarea problemelor teoretico-aplicative din diverse domenii. Deja sunt bine cunoscute unele rezultate ce țin de analiza existenței instrucțiunilor de ieșire în codul sursă al programelor [24], decompoziția rețelelor Petri [25], analiza grafurilor moleculare [26] etc. Rezultatele obținute pentru moment generează la rândul său probleme noi care necesită studii suplimentare. E de menționat faptul că grafurile tranzitiv orientabile servesc drept model eficient pentru soluționarea în timp polinomial a unor probleme importante care în caz general sunt NP-complete. De exemplu, pe clasa de grafuri menționată se rezolvă în mod eficient problema determinării clicii maximale ponderate, cea a numărului de stabilitate internă al unui graf neorientat [27], precum și unele variații ale problemei de colorare a grafurilor [28], [29], [30].

E cunoscut faptul că problema de sortare încă rămâne a fi o problemă actuală în combinatorică și informatică. Mulțimile parțial ordonate reprezintă o direcție de cercetare cu rezultate teoretice valoroase ce au multe aplicații în diverse domenii ale matematicii și informaticii. Mulțimile parțial ordonate pot fi reprezentate prin clasa grafurilor tranzitiv orientabile. Astfel, reorientarea arcelor într-un graf tranzitiv orientabil duce la sortarea elementelor mulțimii parțial

ordonate ce este reprezentată prin graful tranzitiv orientabil.

Studiind grafurile tranzitiv orientabile, au fost obținute un șir de rezultate care au completat esențial studiul în această direcție. Printre principalele pot fi menționate:

a) în urma examinării problemei de caracterizare structurală a grafurilor tranzitiv orientabile, a fost elaborată metoda de construire a tuturor orientărilor tranzitive într-un graf, chestiune extrem de importantă din punct de vedere teoretic prin faptul că permite o vizualizare integrală a orientărilor tranzitive ale unui graf;

b) studiind proprietățile unor subgrafuri speciale, numite B-stabile, și folosind șirul complet de grafuri factor a devenit posibilă caracterizarea completă a tuturor orientărilor tranzitive, precum și obținerea unei formule recurente de calculare a numărului de orientări tranzitive;

c) rezultatele teoretice ce țin de studierea proprietăților lanțurilor netriangulate și a subgrafurilor stabile au condus la elaborarea metodelor și algoritmilor eficienți ce vizează construirea orientării tranzitive a grafurilor;

Totodată, studierea acestor grafuri inspiră încrederea că folosind rezultatele teoretice și metodele de generare a orientărilor tranzitive ar putea fi soluționate suplimentar probleme importante, cum ar fi:

a) decompoziția rețelelor Petri, chestiune importantă în informatică, și nu numai;

b) analiza codului sursă a programelor;

c) obținerea mecanismului de orientare tranzitivă mixtă a grafurilor.

F. Complexul de relații multi-are ca generalizare a structurile matematice discrete clasice. Pornind de la cercetările efectuate în baza structurilor matematice discrete clasice prin anii 1960–1970 ai secolului trecut, în timp s-a simțit necesitatea continuării cercetărilor sub două aspecte: 1) generalizarea structurilor clasice prin introducere unui obiect matematic și 2) căutarea unor idei noi pentru elaborarea metodelor de soluționare a problemelor dificile de rezolvat prin metodele standard. Astfel, la începutul anilor 2000, a intrat în circuit noțiunea de complex de relații multi-are, determinat de o familie de relații multi-are, definite pe produsul cartezian al unei mulțimi de elemente. Această structură nouă s-a dovedit a fi destul de utilă la modelarea proceselor cu acțiune discretă și a condus la elaborarea metodelor eficiente de soluționare a problemei practice. În mod special, a fost propusă o metodă elegantă de calculare a medianei ponderate, fără a folosi metrica spațiului, a problemei de comportament al jucătorilor într-un joc combinatorial etc.

Astfel a fost creată o direcție nouă de cercetare ce constă în fundamentarea teoriei complexelor de relații multi-are, prin care se generalizează mai multe structuri discrete clasice cunoscute ca grafuri, hipergrafuri, matroizi, complexe de simplexe, ceea ce a contribuit la elaborarea modelelor și metodelor eficiente în vederea aplicării acestora la soluționarea problemelor de optimizare discretă. Pe lângă problemele menționate, pentru care s-a găsit o viziune nouă și eficientă de determinare a soluției optime, au fost înregistrate și alte succese:

a) examinarea topologiei algebrice a complexului de relații multi-are cu ajutorul grupurilor de omologii directe și duale, chestiune care a ridicat la alt nivel cercetările în domeniul matematicii discrete;

b) determinarea structurii complexului de cuburi cu ajutorul grupurilor de omologii, ceea ce a permis obținerea unor algoritmi eficienți de soluționare a problemelor de amplasare pentru care problema medianei se rezolvă în mod eficient fără a apela la metrica spațiului respectiv;

c) deducerea unei formule eficiente de calcul a numărului ciclomatic, chestiune importantă pentru stabilirea proprietăților combinatoriale ale unui astfel de complex, necesare la soluționarea problemelor aplicative. Calcularea numerelor ciclomatice se face printr-o formulă recurentă, folosind rangurile grupurilor de omologii ale complexului;

d) obținerea formulei Euler-Poincare pentru un complex de cuburi abstracte. Formula respectivă a servit drept instrument eficient pentru examinarea proprietăților varietăților, determinate de un astfel de complex, și clasificarea ulterioară a acestora;

e) determinarea condițiilor în care o varietate degenerată abstractă orientabilă, fără borduri și conexă forte (determinată de complexul de relații multi-are) reprezintă o varietate sferică. Acest rezultat a fost folosit pentru obținerea clasificării varietăților abstracte degenerate, reprezentate printr-un șir de varietăți cu $p \geq 0$ găuri, obținute în mod constructiv.

Mai profund, rezultatele ce țin de studierea complexului de relații multi-are și utilizarea acestora la soluționarea problemelor aplicative se regăsesc în monografia [31], precum și în unele lucrări separate [32] - 36].

G. Metode ale matematicii discrete în criptarea informației. Printre aplicațiile practice ale mulțimilor de relații multi-are, care au instrumentar la fondarea direcției noi în matematică, cunoscută astăzi drept teoria complexelor de relații multi-are, un loc aparte îl ocupă cercetările legate de elaborarea metodelor de criptare a informației. Problema de stocare și protejare a datelor a fost și rămâne în continuare una dintre pre-

ocupările specialiştilor. Odată cu dezvoltarea tehnicii și tehnologiilor noi de prelucrare a datelor se pune accent tot mai mare pe siguranța sistemelor de criptare. Sistemele actuale de criptare sunt vulnerabile, iar în cazul unor cantități mari de informaţie necesită un volum destul de mare de memorie și au viteză redusă de lucru. Această situaţie face ca problema elaborării unor metode (sisteme) mai performante să rămână în vizorul elaboratorilor sistemelor de criptare.

Pornind de la mulțimile de relații multi-are, în monografia [37] se propune un sistem nou de criptare, elaborarea căruia se face prin construirea matricei multidimensionale de relații multi-are și proprietăți speciale ale funcțiilor booleene. S-a reuşit construirea a doi algoritmi de criptare în baza cărora se află matricele multidimensionale de mulțimi de relații și funcțiile booleene (e vorba de algoritmul numit *Cripto 3*) sau funcțiile din logica q-valentă (e vorba de algoritmul numit *Cripto 4*), timpul de lucru al acestor algoritmi fiind mult mai mic decât la algoritmul simetric AES utilizat în prezent în calitate de standard naţional în SUA. Ambii algoritmi menţionaţi mai sus au trezit interes la specialiști din unele organizații de la noi din țară, activitatea cărora este legată, în mare măsură, de stocarea și protejarea datelor. În astfel de sisteme de criptare ar fi cointeresate băncile comerciale, forțele armate, diverse instituții financiare. Desigur că implementarea acestora necesită soluționarea la pachet și a unor probleme de alt ordin.

BIBLIOGRAFIE

1. Berge C. Theorie des graphes et des applications. Paris, 1958. 230 p.
2. Boltyanski V., Martini H., Soltan P. S. Excursion into Combinatorial geomtery. Springer, 1997. 423 p.
3. Болтянский В. Г., Солтан П. С. Комбинаторная геометрия различных классов выпуклых множеств. Кишинев: Штиинца, 1978. 280 стр.
4. Солтан В. П. Введение в аксиоматическую теорию выпуклости. Кишинев: Штиинца, 1984. 224 стр.
5. Солтан П. С. Экстремальные задачи на выпуклых множеств. Кишинев: Штиинца, 1976, 116 стр.
6. Martini H., Soltan P. On convex partitions of polygonal regions. Discrete Mathematics 195, 1999, p. 167-180.
7. Soltan P., Băț I. Asupra divizării în părți convexe a poliedrelor în spaţiu Euclidian. Lucrările Seminarului Tiberiu Popoviciu. Cluj-Napoca, 2001, p. 13-17.
8. Солтан П. С., Присакарь А.В., Чепой В. Д. О разбиениях многогранника на параллелепипеды. Докл. Академии Наук БССР, Т. XXXIV, N.10, 1990, стр. 876-879.
9. Soltan P. S., Cataranciuc S. G., Cepoi V. D., Gherman L. T., Prisacaru Ch. T., Soltan V. P. Convexitatea generalizată și aplicațiile ei. Lucrările Conf. pregătitoare pentru Congresul Matem-lor Români de pretutindeni, Vol.1, Chișinău, RSS Moldova, 1993, p. 145-154.
10. Cataranciuc S., Scripnic M., Soltan P. About the median that does not depend on the metric space. The 30-th Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA). Proceedings. Chișinău. July 5-10, 2005, p. 58-61.
11. Cataranciuc S., Vicol N. Involving d-convex simple and quasi-simple planar graphs in R^3. Computer Sc. J. of Moldova. V.13, nr. 2(38). Chișinău, 2005, p. 151-167.
12. Катаранчук С. Г., Солтан В. П. d-Выпукло простые и d-выпукло квазипростые планарные графы. Депонированная рукопись. Кишинев, 1988. 23 стр.
13. Катаранчук С. Г. d-Выпукло простые графы. Исследования по общей алгебре, геометрии и их приложения, Кишинев: Штиинца, 1986. стр. 92-96.
14. Poştaru A., Prodan N. The center of a graph with stochastic weigh. Studii în metode de analiză numerică şi optimizare. Chișinău: 2001, p. 25-27.
15. Poştaru A., Prodan N. The center of a graph with stochastic weight. Studii în metode de analiză numerică şi optimizare. Chișinău: 2001, p. 25-27.
16. Cataranciuc S., Sur N. Grafuri d-convex simple şi quasisimple. Monografie. Chișinău: CEP USM, 2009. 201 p.
17. Cataranciuc S., Sur N. About directed d-convex simple graphs. Computer Science Journal of Moldova, vol. 16, no.3(48), 2008, p. 323-346.
18. Cataranciuc S. Convexitatea simplă a grafurilor orientate. Conferinţa Internaţională „Modelare matematică, optimizare şi tehnologii informaţionale". Ediţia III. Chișinău, 19-23 martie, 2012, p. 9-19.
19. Cataranciuc S. The median calculation for a EBP-graph. Int. conf. „Discrete mathematics, graph theory and their applications (DIMA-2013)". Minsk, Belorusia, november 11-14, 2013, p. 44-45.
20. Cataranciuc S., A. Niculiță. Aspecte algoritmice ale teoriei grafurilor. Partea I. Chișinău: CEP USM, 2006. 144 p.
21. Cataranciuc S., Niculiță A., Novac L. Aspecte algoritmice ale teoriei grafurilor. Partea II. Chișinău: CEP USM, 2012. 174 p.
22. Ciobanu M., Miron R. O cercetare originală în topologia modernă. Reflecții asupra corelațiilor dintre abstract și real. AKADEMOS. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă a Academiei de Științe a Moldovei. Nr. 1(36), 2015, p. 68-77.
23. Miron R., Pitiș Gh., Pop I. On the abstract Čech cohomology, Bul. Acad. Științe Repub. Mold., seria Matematica. Nr. 2(66), 2011, p. 41-59.
24. Евстигнеев В. А. Применение теории графов в программировании. Москва: Наука, 1985, 352 с.
25. Wisniewski R., Karatkevich A., Adamski M., Kur D. Application of comparability graphs in decomposition of Petri nets, Human System Interactions (HSI), 2014 7th International Conference, 2014, p. 216-220.
26. Basak S. C., Restrepo G., Villaveces L J. Advances in Mathematical Chemistry and Applications. vol. 1, Bentham Books, Bogota, Columbia, 2014. 337 p.

27. Shamir R. Advanced Topics in Graph Algorithms, Sariel Har-Peled, Ed. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, 1994, 153 p.

28. Golumbic M. C. Algorithmic Graph Theory and Perfect Graphs (Annals of Discrete Mathematics). Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 2004, vol. 57. 340 p.

29. Cornelsen S., Di Stefano G. Treelike comparability graphs: Characterization, Recognition, and Applications, Elsevier, vol. 157, no. 8, 2009, p. 1711-1722.

30. Pal A. J., Sarma S. S., Biman R. CCTP, Graph Coloring Algorithms - Soft Computing Solutions, Proceedings of 6th IEEE International Conference on Cognitive Informatics, 2007, p. 364-372.

31. Cataranciuc S. Topologia algebrică a relațiilor multi-are. Monografie. Chișinău: CEP USM, 2015. 228 p.

32. Cataranciuc S., Bujac-Leisz M., Soltan P. The Euler tour of n-dimensional manifold with positive genus. Buletinul Academiei de Științe a Republicii Moldova, 2008, nr. 2(57), p. 110-113.

33. Cataranciuc S. The abstract complex of multidimensional relations. Sevent Workshop on Mathematical Modeling of Environmental and Life Sciences Problems. Constantza, 22-25 october 2008, p. 11-12.

34. Cataranciuc S. The cubical abstract tree and its median. Mathematical modelling of invironmental and life sciences problems. București: Ed. Acad. Române, 2010, p. 157-166.

35. Cataranciuc S. Median calculation for heterogenous complex of abstract cubes. Computer Science Journal of Moldova. vol. 21, no.1(61), 2013, p. 120-141.

36. Cataranciuc S., Bujac M., Soltan P. On the Division in Cubes of Abstract Manifolds. Buletinul Academiei de Științe a Republicii Moldova. Matematica, nr. 2(51). Chișinău, 2006, p. 29-34.

37. Bulat M., Cataranciuc S., Zgureanu A. Mulțimi de relații multi-are și criptarea informației. Monografie. Chișinău: CEP USM, 2013. 208 p.

Ion Moraru. *Muza din Grecia Antica - 1*,
cărbune, 53 × 40 cm, 2010.

Ion Moraru. *Muza din Grecia Antica - 2*,
cărbune, 53 × 40 cm, 2010.

REZERVELE EXPLOATABILE ALE APELOR SUBTERANE DIN REPUBLICA MOLDOVA

Doctor habilitat în geologie **Constantin MORARU**
Institutul de Geologie și Seismologie

EXPLOITABLE RESERVES OF THE GROUNDWATER FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary. In the frame of the Republic of Moldova groundwater safe yield have been estimated by different specialists in hydrogeology for 1962, 1972, 2001, 2013 years. A statistical uncertainty is characteristic for determination of the volume of potable groundwater within the hydrodinamicaly active zone. The difference between safe yield calculus is dependent on the degree of hydrogeological exploration. At present the country uses minimal volume of groundwater, which comply with the period of 1955–1960 years. In the same time regeneration of groundwater resources take place.

Keywords: groundwater, safe yield, hydro geodynamic methods.

Rezumat. Rezervele exploatabile ale apelor subterane din teritoriul Republicii Moldova au fost estimate de diferiți specialiști hidrogeologi la nivelul anilor 1962, 1973, 1981, 2001 și 2013. Analiza acestor calcule, în mod convingător, arată existența unei incertitudini statistice în evaluarea volumului de apă potabilă subterană în cadrul zonei hidrogeologice cu regim hidrodinamic activ. Diferența între variantele determinării rezervelor exploatabile este legată de gradul de explorare hidrogeologică. Studiul regimului exploatării acviferelor demonstrează că în prezent țara folosește cantități minime de apă subterană, care corespund nivelului anilor 1955–1960. Concomitent are loc regenerarea rezervelor hidrostructurilor subterane.

Cuvinte-cheie: apă subterană, rezerve exploatabile, metode hidrogeodinamice.

INTRODUCERE

În limitele Republicii Moldova apele subterane se folosesc din cele mai vechi timpuri. Calculul volumului de apă disponibil dintr-un acvifer pe termen lung a fost necesar odată cu apariția utilizării centralizate a apei (în cantități mari și prin apeducte). În concepția modernă, acest volum de apă, așa-numitele rezerve de exploatare (sau exploatabile, RE) reprezintă cantitatea maximă de apă care poate fi extrasă dintr-un strat acvifer, fără a schimba echilibrul hidrogeodinamic [1, 2, 3].

În Republica Moldova rezervele exploatabile au fost calculate numai pentru acviferele interstratale (fără apele freatice) care conțin cantități mari de apă. Ultimele calcule oficiale ale rezervelor de exploatare a apelor subterane au fost realizate în anul 1981 în baza datelor de până la 1978 (au trecut 40 de ani!) [4]. Datele acestor estimări sunt folosite până în prezent. În majoritatea cazurilor volumul rezervelor de apă este exagerat sau nu corespunde cerințelor moderne de utilizare. În acest context, reestimarea rezervelor apelor subterane se constituie într-o problemă hidrogeologică de primă importanță pentru Republica Moldova. Procesul dat este dependent de gradul de explorare hidrogeologică, calitatea materialelor inițiale, metodologia calculelor și nivelul profesionist al executorilor/cercetătorilor în domeniu. Primul pas în această direcție este analiza lucrărilor și rezultatelor precedente referitoare la estimarea rezervelor de exploatare a apelor subterane. Acestui subiect îi și este dedicată prezenta lucrare.

MATERIALE ȘI METODOLOGIE

Analiza estimării rezervelor exploatabile ale apelor subterane din Republica Moldova a fost efectuată în baza lucrărilor [5, 6, 7, 8, 9, 10, 4]. Viziunea modernă despre structura hidrogeologică este expusă conform lucrărilor publicate [11, 12, 13, 14, 15]. Sinteza metodologiilor determinării rezervelor apelor subterane s-a efectuat conform unui spectru de teorii în domeniu [16, 1, 2, 17, 3, 18, 19, 20]. Pentru teritoriul interfluviului Prut – Nistru modelul ModFlow a fost întocmit în baza metodologiei [21].

STRUCTURA HIDROGEOLOGICĂ A REPUBLICII MOLDOVA. GENERALIZĂRI

Cu scopul perceperii subiectului abordat, în această lucrare condițiile hidrogeologice și de formare a rezervelor apelor subterane sunt descrise în mod schematic, preponderent în aspect regional.

Apele subterane ale Republicii Moldova sunt parte componentă a unui bazin artezian regional care se

extinde și după hotarele țării. Kamenskii [22], Frolov [10], Babinet [23], Zelenin [24], Moraru [14, 15, 25] propun diverse denumiri și dimensiuni ale bazinului artezian. În prezent, noțiunea structurală *Bazinul artezian al Pre-Mării Negre în limitele depresiunii Neogene* [26] este unitatea folosită în cercetările și explorările hidrogeologice [12, 13, 14, 15]. Această denumire structurală hidrogeologică este utilizată și de hidrogeologii ucraineni [19]. Hidrogeologii români, pentru teritoriul până la Carpații Orientali (partea estică), folosesc alte noțiuni structurale hidrogeologice [27, 28].

În cadrul părții de sud-vest a Bazinului artezian al Pre-Mării Negre (teritoriul geografic al Republicii Moldova) sunt dezvoltate două sisteme hidrogeologice în care s-au cantonat apele freatice și apele subterane interstratale (adânci). Aceste sisteme subterane acvatice sunt complet diferite după geneză, proprietățile hidrogeodinamice, hidrogeochimice și hidrogeoecologice [11, 26, 29, 13, 15].

Apele freatice sunt cantonate în primele acvifere cu nivel liber de la suprafața terestră și sunt accesibile prin intermediul fântânilor și izvoarelor. Rocile acvifere, preponderent, sunt formațiuni litologice ale Quaternarului, iar în unele locuri, unde lipsește cuvertura quaternară, pot fi și alte structuri geologice. Grosimea stratelor acvifere este extrem de variabilă și se află în intervalul mediu 0,0-20,0 m. Debitul excavațiilor artificiale (fântâni, sonde) și al curgerilor naturale (izvoare, zone umede) nu este stabil în timp și constituie 0,01 – 1,0 l/s (în rare cazuri poate fi mai mare). Calitatea apei este pestriță după valoarea mineralizării (0,6 – 3,0 g/l și mai mult) și după tipul hidrogeochimic – de la hidrocarbonatică sulfuroasă cu sodiu până la clorică sulfuroasă cu calciu și magneziu (după clasificația Kurlov). În majoritatea cazurilor (95% din 100%), calitatea apei nu corespunde normativelor sanitar-igienice locale și internaționale de apă potabilă. Particularitățile acviferului freatic permit utilizarea apei pentru activitatea gospodăriilor individuale. De menționat că în cca 90% din ariile rurale ale Republicii Moldova acviferul freatic este unica sursă necentralizată de apă potabilă și tehnică.

Apele subterane interstratale (sau adânci) sunt răspândite pe tot teritoriul țării și depozitate în acvifere și complexe acvifere. Stratele (complexele) acvifere sunt cantonate în roci granulare sau fisurate, de diferite vârste geologice. Acviferele interstratale posedă proprietăți hidrogeodinamice și hidrogeochimice atât în plan orizontal, cât și vertical. Cea mai importantă este zonalitatea verticală, potrivit căreia, sub aspect hidrogeodinamic, acviferele se repartizează în trei zone (de sus în jos): zona schimbului activ al apei (cu recirculație), zona schimbului lent și zona schimbului pasiv. Acviferele care conțin apă potabilă sunt situate numai în zona cu recirculație activă a apei. În componența zonei sunt apele freatice, acviferele Ponticianului, Meoticianului, Sarmațianului superior, mediu și inferior, Cretacicului (partea centru-nord) și Silurianului (partea centru-nord). Grosimea acestei zone crește de la nord (cca 10,0 m) spre sud (cca 550,0 m) [13]. Zonele cu recirculație (schimb) lentă și pasivă nu conțin ape potabile, se află la adâncimi mari și numai în unele teritorii ale țării. Aceste zone prezintă un interes industrial deosebit (ape geotermale, minerale, industriale cu mineralizarea de la 3,0-10,0 până la 60,0-130,0 g/l) și nu sunt analizate în cadrul lucrării prezente.

A doua zonalitate a apelor subterane interstratale este cea hidrogeochimică-hidrogeotermică. Un parametru integral al calității apei este mineralizarea, care crește funcțional odată cu adâncimea poziției acviferului (sau acviferelor). În zona cu recirculație activă a apei valoarea mineralizației constituie cca 1,0 g/l (în unele cazuri 1,0-3,0 g/l), în zona cu schimb lent al apei – cca 10,0-30,0 g/l și în zona cu recirculație pasivă – cca 30,0-130,0 g/l și mai mult. Concomitent se schimbă și tipul hidrogeochimic, de la hidrocarbonatică cu sodiu până la clorică cu calciu (după clasificația Kurlov). De asemenea, odată cu adâncimea cresc concentrațiile de microelemente (iod, brom, bor, stronțiu, litiu etc.) și ale gazelor naturale dizolvate în apă (heliu, metan, hidrogen, hidrogen sulfurat etc.). Temperatura apei are aceleași proprietăți – crește odată cu adâncimea poziției acviferului: în zona cu recirculație activă până la 20 °C , în zona lentă până la 20,0-50,0 °C și în zona pasivă peste 50,0 °C.

În plan orizontal, acviferele interstratale conțin zonele de alimentare cu apă, de tranzit și de descărcare. Preponderent, alimentarea acviferelor are lor în partea de nord a țării și-n Podolia ucraineana, însă există și arii locale pe tot teritoriul. În spațiu regional, direcția principală a fluxului apelor subterane este orientată de la nord spre sud și sud-est [30, 24]. Harta nivelului piezometric al apelor interstratale confirmă că principalele resurse ale acviferelor captive se formează nemijlocit pe acest teritoriu, fiind limitate geografic de râurile Prut și Nistru. Fluxul apelor subterane dinspre Carpaţi și teritoriul Ucrainei practic lipsește sau este neînsemnat [24].

Hidrostructurile zonei cu recirculație activă a apei posedă presiune hidrodinamică, apele sunt ascensionale și arteziene. Acviferele zonelor cu regim lent și pasiv posedă presiune foarte mare (sute de metri). Acest fapt contribuie la alimentarea as-

censională a zonei cu recirculație activă cu ape din etajele hidrogeologice inferioare, prin intermediul rupturilor tectonice [14, 15]. De regulă, apa din alimentările ascensionale este mineralizată (> 3 g/l) și participă la schimbarea regimului hidrogeochimic al acviferelor cu apă potabilă.

Rezervele apelor subterane interstratale au fost calculate numai pentru acviferele zonei cu recirculație activă a apei. Aceste rezerve sunt dinamice în timp sau regenerabile (în geologie e o proprietate naturală unică a zăcămintelor minerale, caracteristică numai pentru apa subterană).

ANALIZA CALCULELOR REZERVELOR APELOR SUBTERANE PENTRU TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA

Oficial (sau confirmate de Comisia de Stat Rezerve Minerale), estimarea RE a apelor subterane în R. Moldova a fost efectuată în anii 1962 și 1981. Pe lângă aceste estimări oficiale, RE au fost calculate și în cadrul unor cercetări științifice care prezintă interes practic.

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 1962. Lucrările și cercetările hidrogeologice pentru estimarea RE au fost efectuate de colectivul de autori Stasev, Korobko și Balakina [8]. Aceasta a fost prima estimare oficială a potențialului apelor subterane potabile pentru țară.

Pentru calculele RE a fost folosită metoda hidrogeodinamică. În secțiunea hidrogeologică au fost evidențiate și studiate acviferele vârstelor Pontician Meotician, Sarmaţian mediu, Sarmaţian inferior și Cretacic. Tot teritoriul ţării a fost împărțit în șapte raioane hidrogeologice.

În urma calculelor regionale, rezervele exploatabile a patru acvifere au fost evaluate la 13 878,53 l/sec sau 1 199 105,07 m^3/zi categoria C_2. În condițiile exploatării reale, apele subterane se foloseau cu 1 248,9 l/sec sau 107 904,96 m^3/zi. RE au fost de cca 11 ori mai mari decât necesitățile anului 1962. Calitatea apei a fost estimată doar după valoarea mineralizării (admis 1,0 g/l).

Comisia centrală pentru rezerve de ape subterane a ex-URSS a redus RE pentru Moldova în cantitate până la 8,8 m^3/sec, echivalentul a 760 320 m^3/zi ori, sau cu 37% din calculele inițiale. Motivația a fost calitatea apei în unele raioane hidrogeologice, care nu corespundea normativelor sanitare și igienice (concentrații majorate de fluor, sulfați ș.a.).

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 1973a. Zelenin și al. [31] au efectuat o analiză specializată a calculelor RE din anul 1962 [8]. După cum au conchis autorii acestei lucrări, calculele RE în anul 1962 au avut un caracter superficial și nu reflectau situația hidrogeologică reală.

Astfel că Zelenin și al. [31] propun o variantă nouă de calcul a RE de ape subterane pentru R. Moldova. Evaluarea RE s-a efectuat în baza metodologiei debitelor prizelor de apă subterană amplasate în localităţile mari din țară. Acvifere productive și optime au fost considerate cele care se exploatau. În partea de nord și centru – acviferul Sarmaţianului inferior și Cretacic, la sud – acviferul Sarmaţianul mediu și Ponticianul, iar în extremitatea nordică a țării s-au selectat apele subterane din rocile Paleozoice.

Zelenin și al. [31] au determinat valorile RE de ape subterane ca fiind următoarele: 1) RE_1 aprobate de comisia teritorială a Moldovei (pentru centre locative mari) – 540 004, 0 m^3/zi; 2) RE_2 prognostice (pentru centre locative mari) – 1 519 003,0 m^3/zi; 3) RE_3 prognostice pentru bateriile de sonde – 564 850,0 m^3/zi. Autorii [31] nu comentează valorile calculate ale RE. Aceste calcule au demonstrat că debitul existent al bateriilor de sonde constituie 70 015 m^3/zi, fiind de cca 7,7 ori mai mic decât RE_1 sau de cca 22 de ori mai mic decât RE_2. Valorile RE_1, RE_3 și statistic reprezintă același volum de apă subterană.

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 1973b. Ziliberg [7], în baza unui contract economic cu Expediția Hidrogeologică Moldovenească și Institutul de Proiectare PNIIIS (Moscova), în perioada 1971–1973 efectuează estimarea RE a apelor subterane pentru teritoriul de nord al R. Moldova (până la linia Ungheni – Orhei). În această lucrare s-a folosit modelarea analogică la mașinile electrice prin intermediul ecuațiilor analogice ale curentului electric și ale fluxului apelor subterane.

Autorul [7] a modelat variabilitatea RE în timp prin valoarea S_{ad} (denivelarea admisibilă a nivelului apei) și nu aduce valori numerice concrete a RE. În ansamblu, această lucrare de pionierat a modelării hidrogeologice (pentru anul 1973) a demonstrat că în partea de nord a țării, RE ale acviferelor productive sunt suficiente. De asemenea, a fost argumentată numeric și prin modelare ideea importanței resurselor naturale în menținerea RE a acviferelor.

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 1982. Saraevskii [4] și o echipă de cercetători de la Institutul VSEGINGEO [32] estimează, în anul 1982, pentru a doua oară oficial RE ale acviferelor productive din teritoriul republicii. Aceasta estimare s-a efectuat în baza datelor hidrogeologice complexe obținute până în anul 1979. Principalele aspecte metodologice au fost următoarele: 1) metoda de calcul – modelarea analogică la mașina electrică USM – 1 pentru teritoriile explorate bine; 2) pentru unele teritorii a fost aplicată modelarea matematică la calculatoarele ES – 1022 și 3) în unele cazuri s-a folosit metoda hidrogeodinamică (varianta analitică).

Tabelul 1

Rezervele exploatabile ale apelor subterane în perimetrul Republicii Moldova

Zona	**Indicele acviferului**	**Rezervele de apă subterană, mii m³/zi**
Nord (până la latitudinea or. Orhei)	N_1b-N_1S_1 K_2-S	138,1 132,5
Centru (până la latitudinea or. Hâncești)	N_1b-N_1S_1	252,7
Sud	N_1S_{1-2} $_1S_1$	129,4 150,1
Lunca râului Nistru	R-Pz K_2-S N_1b-N_1S_{1-2} aQ_{IV}	17,2 15,0 1 467,6 158,6
Lunca râului Prut	aQ_{IV}	81,6
Total	-	2 542,8

Informaţia despre calculele finale ale RE sunt sumarizate în tabelul 1. În scopul respectării cerinţelor standardului „Apă potabilă” (ГОСТ Вода питьевая, СССР, 1982) rezervele apelor subterane au fost grupate în categoriile *Corespund, Corespund convenţional* și *Nu corespund* normelor sanitaro-igienice.

Categoriile au fost evidenţiate prin suprapunerea hărţilor rezervelor de apă şi raionării hidrogeochimice. Potrivit acestora, resursele de apă s-au repartizat în felul următor: *Corespund* – 733,7 mii m³/zi; *Corespund convenţional* – 1 306 mii m³/zi și *Nu corespund* – 503,1 mii m³/zi. Estimările în cauză sunt în vigoare până în prezent.

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 2001. O altă estimare a rezervelor de ape subterane în teritoriul R. Moldova a fost elaborată de Moraru [5]. Metodologia acestei estimări este complet diferită de cele precedente şi este bazată pe algoritmul modelului ModFlow [21]. În procesul modelării ModFlow au fost folosite următoarele aspecte metodologice: a) teritoriul modelat – toată aria R. Moldova în granițele ei geografice; b) mediul hidrogeologic modelat – toată zona hidrogeodinamică cu recirculație activă a apei, și anume acviferele Pontician, Meoțian, complexul Sarmațian și complexul Cretacic-Silurian; c) dimensiunea modelului: rânduri 135, coloane 109, volumul elementar modelat 2500 x 2500 m. Scara topografică a modelului este 1 : 200 000. Modelul posedă caracteristici „telescopice” – poate fi mărit sau micșorat la diverse scări topografice; d) modelarea a fost efectuată în două etape: prima a reieșit din condițiile naturale, fără exploatare regională a acviferelor (până în anul 1961) sau „stady state”; a doua – din condițiile de exploatare regională a acviferelor sau „developoment period” (după 1961 cu repere la anii 1980, 2000 și 2020).

Parametrii apelor subterane, conform modelării ModFlow, sunt următorii: a) resurse naturale (sau dinamice) ale acestora echivalează cu 10 313 987,00 m³/zi sau 3,76 km³/an; b) rezervele potențiale exploatabile ale apelor subterane sunt de 4 331 874,54 m³/zi sau 1,58 km³/an.

Rezerve exploatabile de ape subterane, anul 2013. În acest an o echipă internaționala de hidrogeologi pregătesc harta hidrogeologică E5 București, ca parte integrantă a hărții hidrogeologice a Europei. În cadrul acestei foi topografice (E5), la scara 1 : 1 500 000 sunt incluse parţial teritoriile Bulgariei, României, Turciei, Ucrainei și tot teritoriul Republicii Moldova. Moraru [5, 9] este autorul cartografierii hidrogeologice a teritoriului ţării noastre. Pentru harta hidrogeologică a Europei productivitatea acviferelor constituie parametrul principal supus cartării. Conform recomandărilor conferinţelor internaţionale (Paris, 1973 şi Stockholm, 1976) acviferele cu debitul sondelor până la 2,0 l/s sunt considerate slab productive, iar cu intervalul 2,0-5,0 l/s – moderat productive.

Tot teritoriul R. Moldova se caracterizează printr-o productivitate moderată a acviferelor sau 2,0-5,0 l/s. Această productivitate constituie 7,2-18,0 m³/ora sau 172,8-432,0 m³/zi. Valoarea medie a productivităţii acviferelor (Q_m) este de 216,0 m³/zi (Q_m = 216,0 m³/zi). Conform metodologiei de calcul [2, 17, 3] RE constituie 3 729 888 m³/zi (circa 3 730 000 m³/zi) sau 1,36 km³/an. Această valoare reprezintă RE prognostice ale apelor subterane înmagazinate în zona hidrogeodinamică cu recirculație activă a apei în cadrul Republicii Moldova.

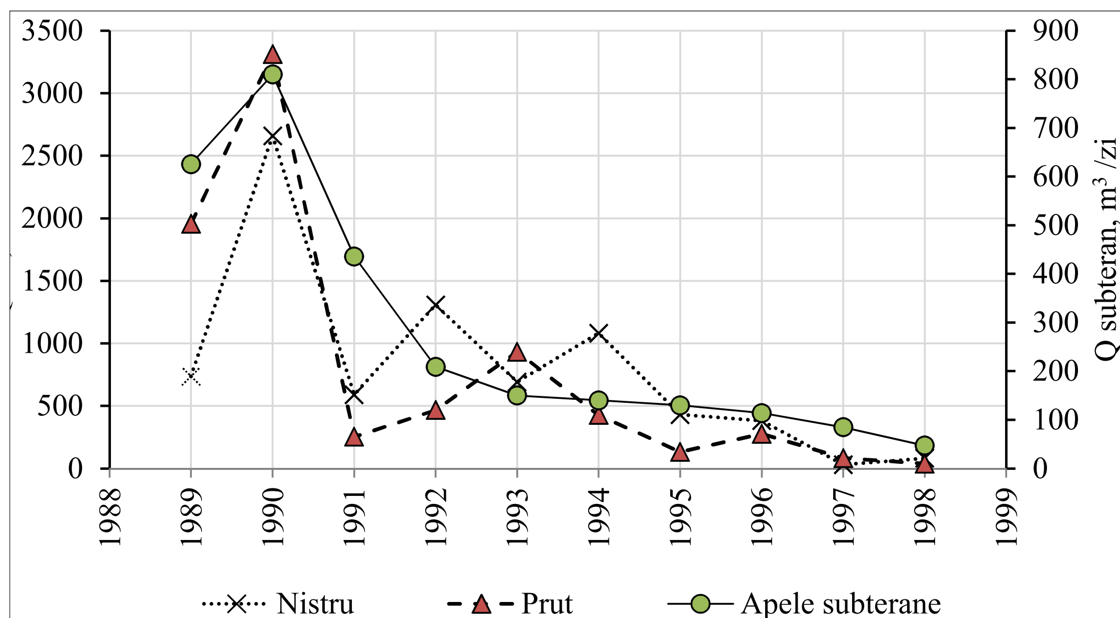

Figura 1. Variațiile debitelor (Q) prizelor apelor de suprafață și subterane.

DINAMICA EXPLOATĂRII APELOR SUBTERANE

În perioada sovietică, acviferele interstratale au fost exploatate intensiv [6, 24, 32, 4]. Până acum, apele subterane sunt exploatate din cca 103 zăcăminte, răspândite neuniform pe teritoriul țării (AGeoRM, 2017). După anul 1992, economia țării a trecut brusc de la planificarea centralizată la modul de gospodărire privată. Această schimbare politică a contribuit esențial la diminuarea radicală a folosirii resurselor acvatice (de suprafață și subterane). În figura 1 se vede, fără o analiza specializată, micșorarea bruscă a volumului de apă din râurile Prut și Nistru și din acvifere pentru perioada 1989–1998, care statistic este același și în prezent.

În figura 2 este sumarizat volumul de apă subterană extras în perioada anilor 1957–2016. Datele expuse sunt o parte a unui trend funcțional și exprimă reducerea drastică a consumului de apă subterană în Republica Moldova. În prezent, din acviferele productive se extrage apă în volum de cca 125-130 ml. m^3/an. Acest volum de apă corespunde perioadei anilor 1955–1960. Reducerea folosirii volumului de apă subterană are o influență pozitivă asupra rezervelor acviferelor. Începând cu anul 2000, în cadrul acviferelor interstratale se atestă creșterea nivelului apelor și, corespunzător, restabilirea rezervelor naturale ale apelor subterane (figura 3). Acest proces este rar în practica hidrogeologică internațională și-i caracteristic teritoriilor cu dezvoltare redusă a economiei sau cu dezastre antropogene (de exemplu, aria Cernobâl, Ucraina).

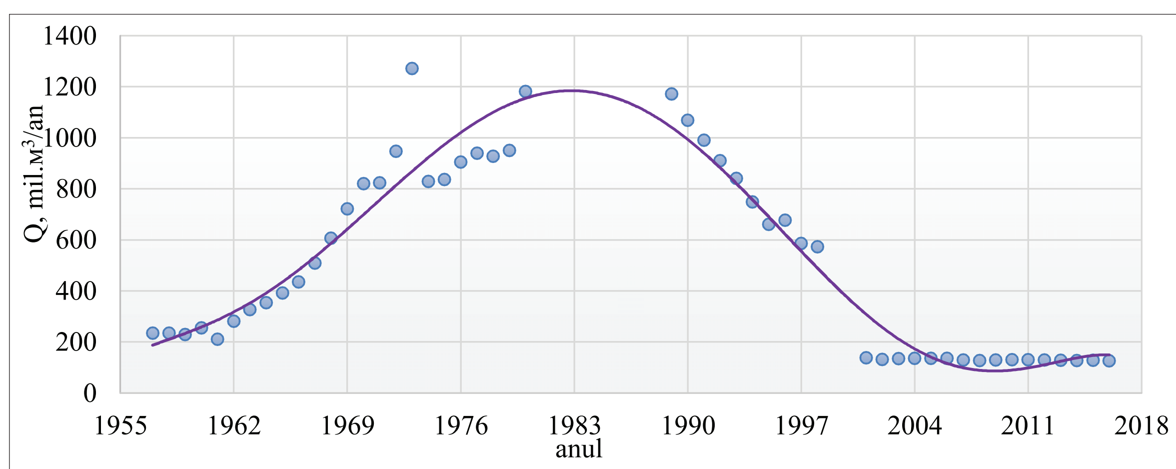

Figura 2. Dinamica consumului de apă subterană (Q) în Republica Moldova
(puncte – volumul de apă pentru perioada de timp; curba – aproximarea statistică a volumului de apă).

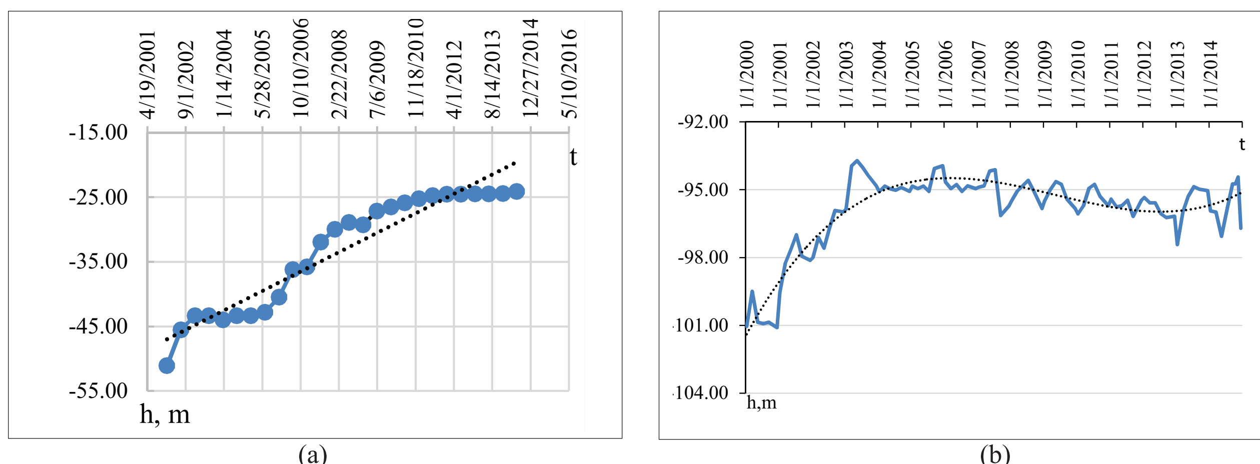

Figura 3. Variațiile nivelului apei (h) – timp (t) în sondele hidrogeologice de monitoring.
(a – sonda 9-199, s. Singureni, Râșcani, Cretacic – Silur; b – sonda 26-218, or. Cimişlia, Sarmațian mediu – inferior).
Sursa: AGeoRM, 2016.

DISCUȚII ȘI CONCLUZII

Explorările geologice precedente și cercetările științifice demonstrează faptul că hidrosfera subterană a Republicii Moldova este complexă atât ca structură, cât și ca proprietăți hidrodinamice. Referitor la evaluarea rezervelor apelor subterane sunt importante următoarele constatări:

a) Stratele acvifere sunt evidențiate și numite după vârsta stratelor geologice. Acest fapt nu corespunde totalmente condițiilor hidrogeologice.

b) Parametrii hidrodinamici (debitul sondelor, coeficientul de filtrație și transmisivitatea rocilor acvifere ș.a.) sunt foarte variabili în spațiu, chiar la distanțe mici [29]. Geochimia apelor subterane este dependentă de sistemul de echilibru apă-rocă și de randamentul de regenerare a rezervelor acviferelor [27]. Productivitatea acviferelor nu este constantă în timp și-n spațiu geologic [29, 15].

c) Nivelul actual de studiu al acviferelor este diferit atât în plan regional, cât și în secțiuni hidrogeologice concrete. Evidențierea hidrostructurilor se efectuează prin operațiuni geofizice sau carotaj standard, care în majoritatea cazurilor este folosit numai pentru selectarea intervalului instalației filtrului în sonda. Ca rezultat, se admit erori în identificarea corectă a acviferului și în perspectivă se creează un mediu de generare a greșelilor privind corelarea și interpretarea datelor hidrogeologice.

d) Procedura schematizării condițiilor hidrogeologice, în unele variante de evaluare a RE, este foarte generalizată. Esențiale sunt condițiile hidrodinamice: forma acviferului în spațiu, granițele hidrodinamice și relația cu resursele naturale ale acviferului. În ansamblu aceste condiții permit selectarea metodei de estimare a RE.

Aceste specificări hidrogeologice sunt caracteristice nu numai pentru Republica Moldova, ci poartă un caracter global. Evaluarea probabilității existenței volumului exploatabil de apă subterană este destul de dificilă. Această probabilitate depinde funcțional de gardul de explorare hidrogeologică (categoriile de rezerve A, B, C_1, C_2, P_1, P_2 și P_3). Unica soluție pentru minimizarea influenței gardului de explorare hi-

Tabelul 2

Determinarea rezervelor exploatabile ale apelor subterane potabile din teritoriul Republicii Moldova, în granițele sale geografice, anul 2018

Metoda și anul	Rezerve potențiale de apă subterană(RP), m³/zi	Rezerve exploatabile (RE), m³/zi
Stasev și al. (1962)	1 199 105,00	760 320,00
Zelenin și al. (1973)	1 500 003,00	540 004,00
Saraevskii și al. (1982)	2 542 800,00	733 700,00
Moraru și al. (2001)	4 331 874,54	1 819 387,00*
Moraru (2013)	3 729 888,00	1 566 553,00*

Comentariu: *calculele s-au efectuat cu coeficientul parțial *a* = 0,42.

drogeologică se ramifică în două direcții: i) explorări hidrogeologice noi și costisitoare și ii) schematizarea reușită a condițiilor hidrogeologice regionale care în final corespund concepției de evaluarea a RE. Poziția (ii), de regulă, este o cercetare științifică complexă.

Sumarul calculelor RE ale apelor subterane este expus în tabelul 2. Datele din tabelul 2 prezintă volumul RE potențiale (RP) și exploatabile (RE) de apă subterană. Valoarea coeficientului (*a*) poate fi determinată prin metode hidrodinamice (cu parametrii problematici și cu caracter probabilistic) sau prin metoda analogică. Metoda analogică este mai sigură în cazul R. Moldova. Situații analogice pot fi considerate estimările RE din anul 1962 Corobco și al. [10], Zelenin și al. din 1973 [31] și Saraevskii și al. din 1982 [32]. Procedura calculului coeficientului (*a*) este expusă în formula $a = RE/RP$ (tabelul 2). Valoarea medie $a = 0{,}42$. Valoarea coeficientului parțial (*a*) poate fi majorată, dacă vor fi corecții la condițiile regionale hidrogeochimice (calitatea apei).

Concepția structurii hidrogeologice moderne a Republicii Moldova este preponderent axată pe date veridice obținute până la 1992. După acest an, explorări hidrogeologice regionale nu au avut loc. Informația referitoare la volumul de apă subterană folosit în economia naționala este cu caracter probabil. Acest fapt este cauzat de lipsa datelor reale referitoare la numărul de prize de apă subterană și la statistica republicană cu privire la volumul de apă utilizat. Dacă analizăm dinamica folosirii apelor subterane (figura 2), observăm că începând cu 2001 volumul de apă este între câteva limite foarte apropiate (sursa – compania „Apele Moldovei", 2017). Aceste date sunt cu o credibilitate inferioară și dinamica folosirii apei în perioada 2001–2016 nu corespunde funcției multianuale. Este certă situația: apa subterană se extrage în cantități mici comparativ cu toată perioada de evidență. Un indicator sigur este restabilirea nivelului (sau a rezervelor) acviferelor zonei cu recirculație activă a apei (figura 3).

Integral, rezervele exploatabile ale apelor subterane se prezintă astfel:

1) Volumul rezervelor exploatabile ale acviferelor productive este determinat probabilistic. Acest volum de apă alcătuiește un interval statistic cu valorile 2,5-4,4 milioane m^3/zi sau 0,9-1,6 km^3/an. Resursele naturale ale acestor acvifere constituie la maxima statistică 10 313 987,00 m^3/zi sau 3,76 km^3/an (conform modelului ModFlow, 2001).

2) Ținând cont de calitatea apei (surplus de F, Se, Sr, mineralizare ș. a), rezervele exploatabile ale acviferelor sunt reduse prin coeficientul $a = 0{,}42$. În așa mod, rezervele reale de exploatare a apei potabile vor constitui 1,0-1,85 milioane m^3/zi sau 0,38-0,67 km^3/an. Resursele naturale rămân la aceleaşi valori, iar raportul resurse naturale/rezerve exploatabile variază în intervalul 5,61-9,89 sau de atâtea ori este mai mare alimentarea acviferelor comparativ cu volumul de exploatare.

3) Apa subterană în țara noastră se exploatează centralizat începând cu anii 1950. Cea mai intensă perioadă de folosire a apei a fost intervalul anilor 1960–1992 (maximum cca 900 000 de milioane m^3/an). În prezent, volumul de apă folosit în economie și-n activitatea socială a țării constituie cca 120 de milioane m^3/an sau 0,12 km^3/an. Din intervalul de rezerve de exploatare volumul de apă extras constituie intervalul parțial 3,1-5,6 sau 31% (minimum) și 56 % (maximum) rezerve în stoc nefolosite.

4) În prezent, acviferele regenerează rezervele de apă subterană. Republica Moldova posedă rezerve de apă subterană interstratală în cantități suficiente pentru a fi folosite și în alte ramuri ale economiei naționale și ale necesităților sociale. Această situație poate fi și mai optimistă, dacă vor fi luate în considerare și rezervele acviferelor freatice.

5) O lămurire mai concretă este posibilă numai în cazul reestimării rezervelor apelor subterane, ținând cont de tehnologiile moderne de calcul, precum și de condițiile specifice hidrogeologice și hidrogeochimice ale părții de sud-est a bazinului artezian al Pre-Mării Negre.

Mulțumiri. *Pentru realizarea prezentei lucrări autorul a beneficiat de sprijinul financiar prin intermediul Proiectului 15.817.02.10F înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera științei și inovării a Republicii Moldova. Autorul aduce sincere mulțumiri col. șt. stagiar Natalia Derevenco pentru îngrijirea tehnică a lucrării. De asemenea, autorul mulțumește recenzenților anonimi care au contribuit la îmbunătățirea conținutului lucrării cu observațiile și recomandările utile.*

BIBLIOGRAFIE

1. Castany G. Prospecțiunea și exploatarea apelor subterane. București: Editura Tehnica, 1972, 672 p.
2. Биндеман Н. Н., Язвин Л. С. Оценка эксплуатационных запасов подземных вод. М.: Недра, 1970. 112 с.
3. Бочевер Ф. М. Расчеты эксплуатационных запасов подземны вод. М.: Недра, 1969. 101 с.
4. Шараевский Л.П. Закономерности формирования эксплуатационных запасов подземных вод междуречья Днестр – Прут. /Автореф. дис. канд. геол.-мин. наук/ – М., 1984. 222 с.
5. Moraru C. et all. International Hydrogeological

Map of Europe 1:1,500,000. E-5_Bucuresti (Republic of Moldova, author Moraru C.), 2013/ http://www.bgr.bund.de/EN/Themen/Wasser/Projekte/laufend/Beratung/Ihme1500/ihme1500_projektbeschr_en.html?nn=1548136. IHME1500.

6. Moraru C .et all. Ground water and land use. In: Prut Basin water management, TACIS Project, 2000, 150 p.

7. Зильберг В. С. Оценка эксплуатационных запасов подземных вод на территории северной половины Молдавской ССР методом моделирования. Отчет, фонды ПНИИИС, Москва, 1973. 134 с.

8. Moraru C. and Anderson J. A comparative assessment of the ground water quality of the Republic of Коробко Б.А., Балакина М.А., Стасев М.П. Отчет по региональным оценкам эксплуатационных ресурсов пресных подземных вод Молдавской ССР. Кишинев: АЖеоМ, 1962. 180 с.

9. Морару К. Е. О гидрогеологической карте Европы, лист Е – 5, Бухарест (территория Республтки Молдова). În: Problemele ecologice și geografice în contextul dezvoltării durabile a Republicii Moldova: realizări și perspective. Culegere de materiale. Ch.: Vasiliana'98, 2016, p. 569-572.

10. Фролов Н. М. Подземные воды западной части Причерноморского артезианского бассейна. М.: АН СССР, 1961. 65 с.

11. Moldova and the Memphis, TN Area of the United States of America. USA, Memphis University - Chisinau: Elena V. I., 2005, 187 p.

12. Морару К. Современные представления о гидрогеологических условиях территории Республики Молдова. Materialele Conferenței științifice naționale cu participare internațională „Mediul și dezvoltarea durabilă", ediția a III-a. Universitatea din Tiraspol (Chișinău), 2016, p. 138-141.

13. Морару К. Е. Гидрогеохимия зоны активного водообмена юго-запада Причерноморского артезианского бассейна (геоэкологические аспекты). М.: Автореф. дисс. д. г.-м. н., 2013. 52 с.

14. Морару К. Е. Гидрогеохимия подземных вод зоны активного водообмена крайнего юго-запада Восточно-Европейской платформы. Кишинев: Elena V. I., 2009. 288 с.

15. Морару К. Е. Гидрогеохимия гелия и его роль как индикатора взаимосвязи водоносных горизонтов (на примере Молдавского артезианского склона). М.: Автореф. дисс. к.г.-м.н., 1987. 17 с.

16. Basu N. B., Meter K. Van. Sustainability of groundwater resources – 4.3. In: Refererence module in earth systems and environmental sciences. Comprehencive water quality and purifiction, 2014, vol. 4, p. 57-75.

17. Боревский Б. И., Дробноход Н. А., Язвин Л. С. Оценка запасов подземных вод. Киев: Головное изд-во объединения "Выша школа", 1989. 234 с.

18. Инструкция по применению классификации эксплуатационных запасов эксплуатационных запасов подземных вод. М.: Госгеолтехиздат, 1962. 72 с.

19. Мала гірнича енциклопедія (под ред. Белецкого В.С.). Донецк: Донбасс, 2004. 310 с.

20. Принципы оценки эксплуатационных ресурсов подземных вод в речных долинах. М.: МГУ, 1978. 48 с.

21.Harbaugh A. W., Banta E. R., Hill M. C. and McDonald M.G. MODFLOW-2000, The U.S. Geological Survey modular ground-water model – User guide to modularization concepts and the Ground-Water Flow Process (PDF). Open-File Report 00-92. U.S. Geological Survey, 2000, 300 p.

22. Каменский Г. Н. Принципы гидрогеологического районирования СССР. Вопросы изучения подземных вод и инженерно-геологических процессов. Изд-во АН СССР, 1955. 56 с.

23. Бабинец А. Е. Подземные воды юго-запада Русской платформы. Киев: Изд. АН УССР, 1961. 310 с.

24. Морару К. Е. Геохимическая характеристика грунтовых вод Молдавского артезианского склона. Зеленин И. В. Естесственные ресурсы подземных вод Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1972. 210 с.

25. Buletinul Institutului de Geologie și Seismologie al Academiei de Științe a RM, 2006, nr. 1, c. 65-90.

26. Гидрогеология СССР. Молдавская ССР, том 7. М.: Недра, 1966. 156 с.

27. Cineti F. A. Resursele de ape subterane ale României. București: Ed. Tehnică, 1990, 295 p.

28. Palcu M. et al., 2008. Inventarierea preliminară a structurilor acvifere din partea sudică a României. Geo-Eco_Marina 14 nr.17. Ştiinţele Pământului, Cunoaştere şi Mediu – Sesiune anuală de comunicări științifice, 2008. 13 p.

29. Зеленин И. В. Оценка параметров фильтрации водоносных пластов с применением методов математической статистики. Кишинев: Штиинца, 1976. 224 с.

30. Зеленин И. В. Взаимосвязь подземных и поверхностных вод Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1984. 156 с.

31. Зеленин И. В. и др. Изучить водные ресурсы Молдавии, разработать научные основы комплексного их использования и охраны от истощения и загрязнения. Раздел: Разработать основы рационального использования и охраны подземных вод Молдавской ССР. Отчет Института геологии и сейсмологии АНМ, Кишинев, 1973. 260 с.

32. Шараевский Л. П. и др. Региональная оценка эксплуатационных ресурсов подземных вод междуречья Прут – Днестр (Причерноморский артезианский бассейн) по состоянию на 1.01.77 г. Отчет, фонды АЖеоМ. Кишинев, 1981. 280 с.

PROBLEMA HEPATITELOR CRONICE, CIROZELOR HEPATICE ȘI CANCERULUI HEPATIC

Membru corespondent al AȘM **Viorel PRISACARI**
Doctor în științe medicale, conferențiar universitar **Angela PARASCHIV**
USMF „Nicolae Testemițanu", Catedra de epidemiologie

THE PROBLEM OF CHRONIC HEPATITIS, LEVER CIRRHOSIS AND LEVER CANCER

Summary. Currently, chronic hepatitis, lever cirrhosis and primary liver cancer present one of the most acute public health issues. Taking into account the actuality of the mentioned pathologies, we have conducted a retrospective study of the epidemiological situation in chronic hepatitis, liver cirrhosis and liver cancer in the Republic of Moldova that included statistical data of the period 2000–2017. In the evolution of the epidemic process of these pathologies are highlighted significant peculiarities. The indicators of prevalence and incidence are constantly increasing. The mean values of morbidity per 100,000 population during the analyzed period are: in chronic hepatitis – 1596,13 cases, liver cirrhosis – 248,24 cases and in liver cancer – 7,44 cases.

Chronic hepatitis and hepatic cirrhosis of non-viral etiology are currently prevailing, constituting 53.57% and 62.04%, respectively. In recent years, the morbidity indices of chronic hepatitis and liver cirrhosis decreased as a result of the implementation of the State Program „Epidemiology of chronic hepatitis, lever cirrhosis and lever cancer, prophylaxis and advanced treatment methods", carried out in 2009-2011, and the National Program for control of viral hepatitis B, C and D in the Republic of Moldova. It is appropriate to resume the State Program in epidemiology of chronic hepatitis, lever cirrhosis and liver cancer with the development of prophylactic measures and advanced treatment methods.

Keywords: chronic hepatitis, lever cirrhosis, liver cancer, morbidity, mortality.

Rezumat. Hepatitele cronice, cirozele hepatice și cancerul hepatic primar la etapa actuală prezintă una dintre problemele stringente de sănătate publică. Reieșind din actualitatea problemei vizate, ne-am propus realizarea unui studiu retrospectiv a situației epidemiogene prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în Republica Moldova pentru perioada anilor 2000–2017. Sunt evidențiate particularitățile semnificative în evoluția procesului epidemic prin aceste patologii, unde indicatorii de prevalență și incidență sunt în continuă creștere. Valorile medii la 100 de mii de populație a morbidității în perioada studiată constituie: în hepatite cronice 1 596,13 cazuri, în ciroze hepatice – 248,24 cazuri și în cancer hepatic – 7,44 cazuri.

În medie predomină hepatitele cronice și cirozele hepatice de etiologie nevirală, constituind 53,57% și 62,04%, respectiv. În ultimii ani se observă o diminuare a incidenței de morbiditate prin hepatite cronice și ciroze hepatice, ca rezultat al realizării Programului de Stat „Epidemiologia hepatitelor și cirozelor, profilactica și metode avansate de tratament", anii 2009–2011, precum și al Programului Național de combatere a hepatitelor virale B, C și D în Republica Moldova. Este oportună reluarea Programului de Stat în epidemiologia hepatitelor cronice, cirozelor hepatice și cancerului hepatic cu elaborarea măsurilor de prevenire și a metodelor avansate de tratament.

Cuvinte-cheie: hepatite cronice, ciroze hepatice, cancer hepatic, morbiditate, mortalitate.

ACTUALITATEA PROBLEMEI

Hepatitele cronice, cirozele hepatice şi cancerul hepatic primar continuă a fi pentru umanitate una dintre problemele de sănătate extrem de serioase din cauza răspândirii globale, endemicităţii, morbidităţii şi mortalităţii crescute, precum şi a ratei înalte de invaliditate cauzate de cronicizarea rapidă a acestor patologii. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

La nivel mondial, sunt raportate aproximativ 240 de milioane de persoane cu hepatită cronică, în special în ţările cu venituri mici şi mijlocii [5, 6]. Anual în diferite regiuni geografice sunt înregistrate peste 100 de mii de cazuri de hepatită fulminantă, 700 de mii de cazuri de hepatită cronică, 400 de mii de cazuri de ciroză hepatică şi aproximativ 300 de mii de cazuri de carcinom hepatic primar [3, 4, 5]. Principalele complicații ale hepatitei cronice sunt ciroza și carcinomul hepatocelular. OMS menționează că circa 20% - 30% dintre pacienții cu hepatite cronice dezvolta cancer hepatic. Anual de această complicație decedează aproximativ 650 000 de persoane [5].

Patologiile hepatice reprezintă o problemă gravă şi pentru Republica Moldova. La etapa actuală în ţara noastră sunt înregistraţi peste 70 de mii de bolnavi cu hepatită cronică şi circa 10 mii cu ciroze hepatice, iar 70% din bolnavii cu ciroze dezvoltă cancer hepatic primar [3, 4, 8].

Impactul socioeconomic direct și indirect condiționat de hepatita virală cronică, în Republica Moldova, este considerabil. Prețul tratamentului unui caz de hepatită B constituie 4 677 euro, de hepatita C – 12798 euro, de hepatita D – 8277 euro [9, 10, 11].

MATERIALE ȘI METODE

Reieșind din gravitatea problemei la nivel mondial ne-am propus să analizăm evoluția morbidității și mortalității prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în Republica Moldova în ultimii 18 ani (2000–2017). Articolul dat reprezintă un studiu epidemiologic longitudinal retrospectiv complex vizavi de particularitățile evolutive ale morbidității prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în Republica Moldova, în perioada menționată.

Pentru realizarea studiului au fost colectate datele privind morbiditatea și mortalitatea prin hepatite cronice, ciroze hepatice și tumori maligne ale ficatului și căilor biliare intrahepatice, oficial înregistrate în dările de seamă (Forma nr. 29-săn. „Privind bolnavii cu hepatite cronice și ciroze hepatice") pentru anii 2000–2017, prezentate de Centrul Național de Management în Sănătate Publică, și „Rapoartele privind unele boli infecțioase și parazitare înregistrate în Republica Moldova" (Forma nr. 2) pentru aceeași perioadă de timp, prezentate de Agenția Națională de Sănătate Publică.

REZULTATE

Datele statistice oficial înregistrate în Republica Moldova denotă o creștere semnificativă a morbidității atât prin hepatite cronice, cât și prin ciroze hepatice și cancer hepatic în ultimele două decenii (figura 1). Astfel, studiul retrospectiv realizat în baza datelor morbidității oficial înregistrate în ultimii 18 ani (2000–2017) demonstrează un nivel foarte înalt al morbidității prin hepatite cronice, constituind 2 156,02 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2017.

O consecință inevitabilă a hepatitelor cronice sunt cirozele hepatice, care actualmente au atins valorile absolute de 10 mii de cazuri și, respectiv, implică un impact economic și social considerabil. O problemă semnificativă constituie și cancerul hepatic, care de asemenea este în continuă creștere atingând numărul de 448 de cazuri pe an, echivalentul a 12,62 cazuri la 100 de mii de populație. În anul 2017 sunt înregistrate oficial 86 781 de persoane afectate de hepatită cronică, ciroză hepatică și cancer hepatic, ceea ce constituie 2,44% din populația Republicii Moldova.

În dinamica multianuală indicii de prevalență prin hepatite cronice au sporit de aproximativ două ori, de la 1 192 de cazuri la 100 de mii de populație în anul 2000 până la 2 156,02 cazuri în anul 2017, în cazul cirozelor hepatice de la 182,19 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2000 până la 276,72 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2017. De menționată că în această perioadă s-a constatat o creștere semnificativă a morbidității prin cancer hepatic, de la 5,1 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2000 până la 12,62 cazuri în anul 2017, ceea ce demonstrează că tot mai mulți pacienți ajung stadiul de cancer hepatic (figura 1).

Morbiditatea medie la 100 de mii de populație prin aceste patologii în perioada anilor 2000–2017 constituie: în hepatite cronice – 1596,13 cazuri, în ciroze hepatice – 248,24 cazuri și în cancer hepatic – 7,44 cazuri (figura 2).

Totodată, s-a constatat că în dinamica multianuală indicii de incidență prin hepatite cronice au fost în creștere până în anul 2011, constituind 228,79 cazuri

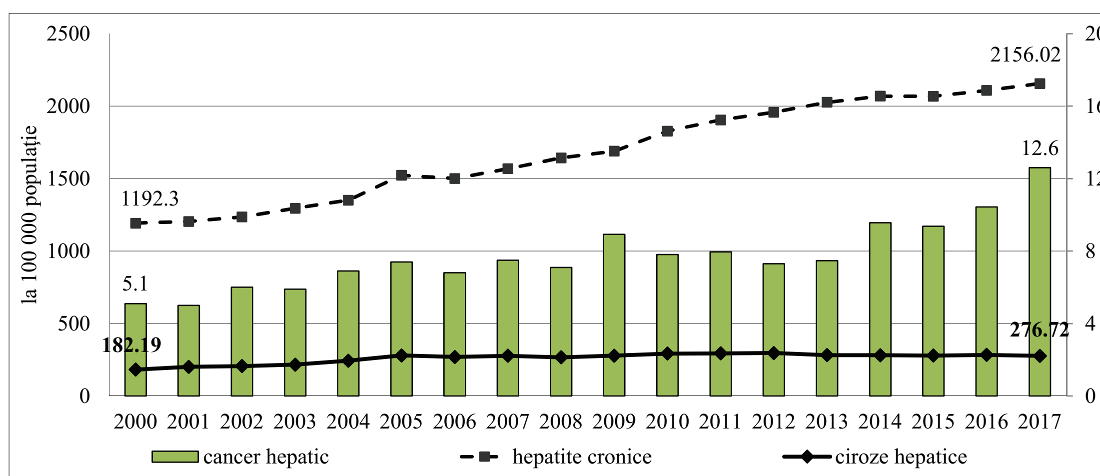

Figura 1. Dinamica multianuală a morbidității prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în R. Moldova, perioada 2000–2017 (prevalența).

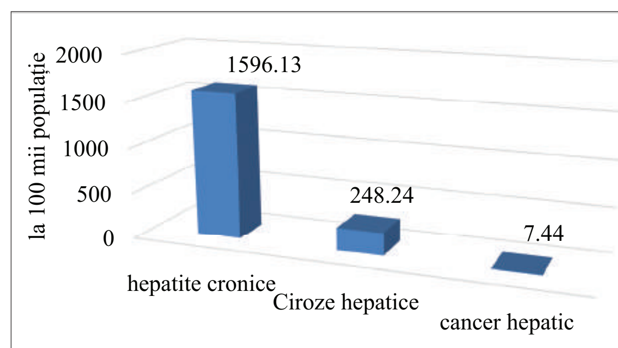

Figura 2. Indicii medii de morbiditate prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în Republica Moldova, pentru perioada 2000–2017.

la 100 de mii de populație, după care valorile incidenței au tendința de diminuare atingând 165,57 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2017. Spre deosebire de incidență, indicii de prevalență continuă să crească până la 2156,02 la 100 de mii de populație în anul 2017 (figura 3). O situație similară de scădere a incidenței și invers, de creștere a prevalenței se înregistrează și în morbiditatea prin ciroze hepatice (figura 4).

Este de menționat că indicii de prevalență în cirozele hepatice demonstrează o situație stabilă pentru anii 2010–2017, variind în jurul a 280 de cazuri la 100 de mii de populație comparativ cu prima perioadă (2000–2010), când tempoul de creștere a indicatorilor de prevalență sunt mai înalți. În această perioadă morbiditatea a sporit de 1,6 ori, după care majorări esențiale ale morbidității n-au fost înregistrate.

În structura hepatitelor cronice și a cirozelor hepatice, la general (anii 2000–2017), predomină cele de etiologie nevirală, constituind 53,57% și 62,04%, respectiv, pentru fiecare patologie.

Totodată, în urma analizei morbidității prin aceste patologii în dinamica multianuală s-a constatat că în ambele cazuri este în creștere ponderea hepatitelor cronice și a cirozelor hepatice de etiologie virală. Astfel, dacă în anul 2000 hepatitele cronice de origine virală au constituit 35,99%, atunci în 2017 acest indice reprezintă deja 61,85% din totalul acestora (figura 5). Ponderea morbidității prin ciroze hepatice de etiologie virală a crescut de la 22,27% în anul 2000 până la 53,64% în anul 2017 (figura 6).

Aceeași legitate se observă și în evoluția morbidității prin hepatite cronice și ciroze hepatice de etiologie virală și nevirală reflectată prin indicii de incidență și prevalență (figurile 7, 8).

În structura etiologică atât a hepatitelor cronice, cât și a cirozelor hepatice de etiologie virală predomină virusul hepatic B, prevalența constituind 477,45 și, respectiv, 44,1 cazuri la 100 de mii de populație. Pe locul doi în structura etiologică a ambelor patologii se plasează virusul C, constituind 216,06 și, respectiv, 34,6 cazuri/100 000 populație. O altă parte din bolnavii cu hepatită cronică și ciroze hepatice sunt afectați de virusurile B și D în asociere, prevalența constituind, respectiv, 33,07 și 8,3 cazuri/100 000 populație (figurile 9, 10). Deși la etapa actuală sunt înregistrate și cazuri de hepatite cronice și ciroze hepatice de etiologie virală fără constatarea tipului de virus, acestea constituind 84,6 cazuri la 100 mii populație și 14,8 cazuri la 100 de mii de populație, respectiv, pe parcursul perioadei analizate s-a constatat o diminuare practic de trei ori a cazurilor cu etiologie nedeterminată. Pentru cirozele hepatice de etiologie virală, situația privind determinarea etiologiei virale rămâne a fi constantă.

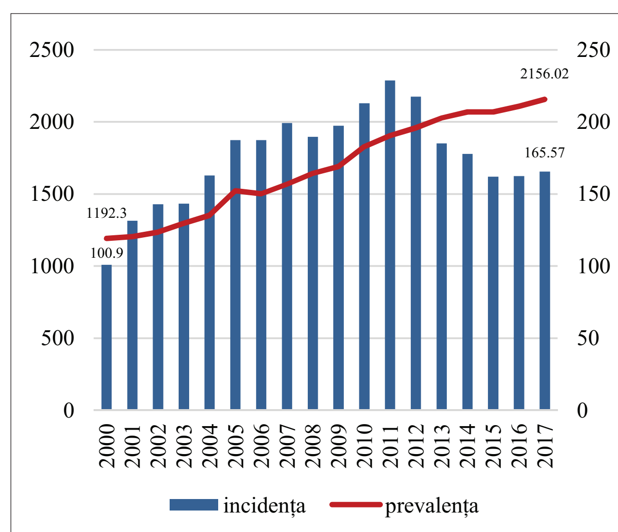

Figura 3. Dinamica incidenței și prevalenței morbidității prin hepatite cronice, anii 2000–2017 (la 100 de mii de populație).

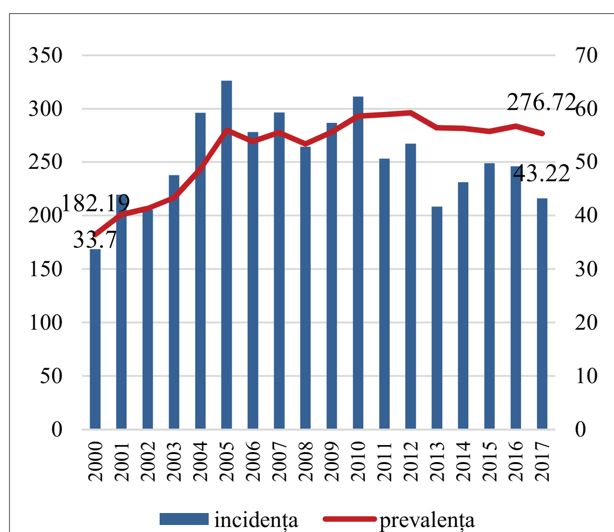

Figura 4. Dinamica incidenței și prevalenței morbidității prin ciroze hepatice, anii 2000–2017 (la 100 de mii de populație).

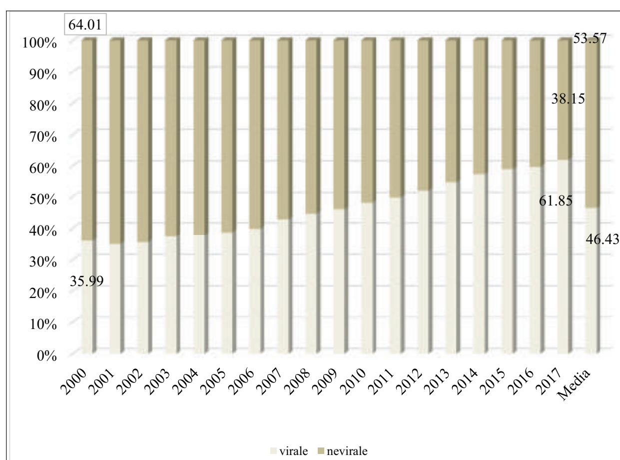

Figura 5. Ponderea hepatitelor cronice virale și nevirale în dinamica multianuală, perioada 2000–2017.

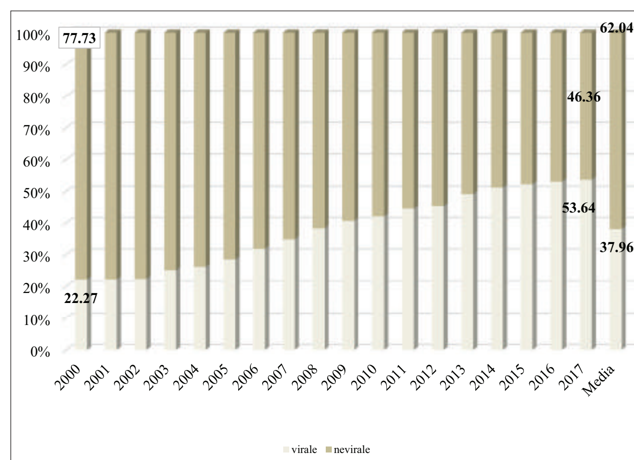

Figura 6. Ponderea cirozelor hepatice de origine virală și nevirală în dinamica multianuală, perioada 2000–2017

Analiza distribuției teritoriale a morbidității prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic a constatat faptul că atât hepatitele cronice și cirozele hepatice de etiologie virală, cât și cele de etiologie nevirală sunt înregistrate mai frecvent în regiunea de dezvoltare RDD UTA Găgăuzia și RDD Centru (figurile 11, 12). Indicii medii de prevalență pentru hepatitele cronice de etiologie virală în RDD UTA Găgăuzia constituie 1581,16‱o, iar pentru cirozele hepatice de etiologie virală 210,19‱o. În RDD Centru acești indici constituie, respectiv, 1024,8‱o și 183,93‱o. În ambele regiuni corelația dinte morbiditatea prin

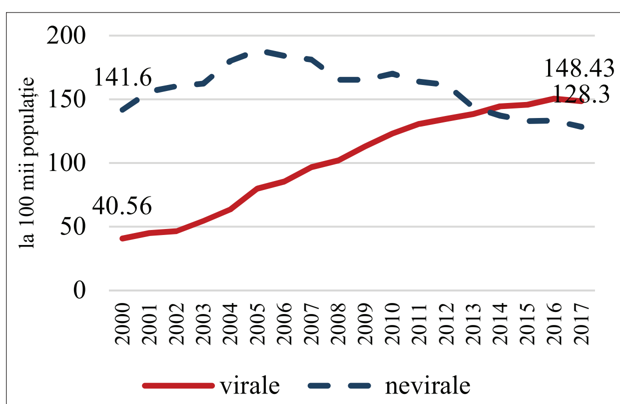

Figura 7. Evoluția indicilor de morbiditate prin hepatite cronice virale și nevirale în dinamica multianuală, perioada 2000–2017.

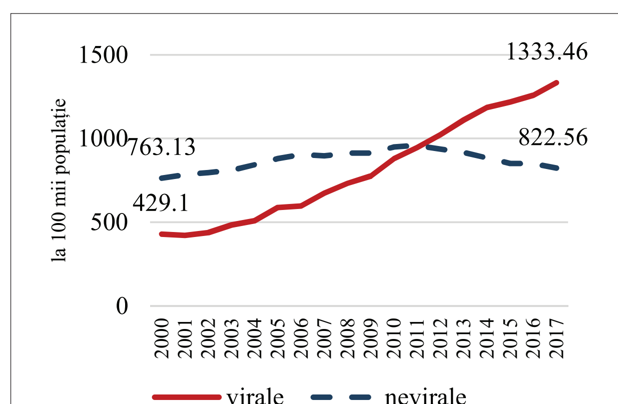

Figura 8. Evoluția indicilor de morbiditate prin ciroze hepatice de origine virală și nevirală în dinamica multianuală, perioada 2000–2017.

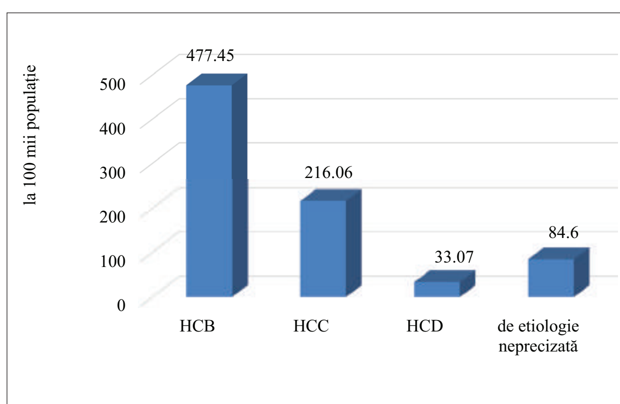

Figura 9. Valorile medii ale morbidității prin hepatite cronice în funcție de tipul virusului, perioada 2000–2017.

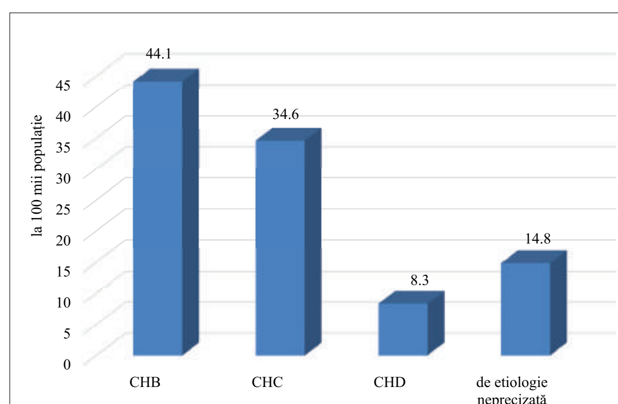

Figura10. Valorile medii ale morbidității prin ciroze hepatice în funcție de tipul virusului, perioada 2000–2017.

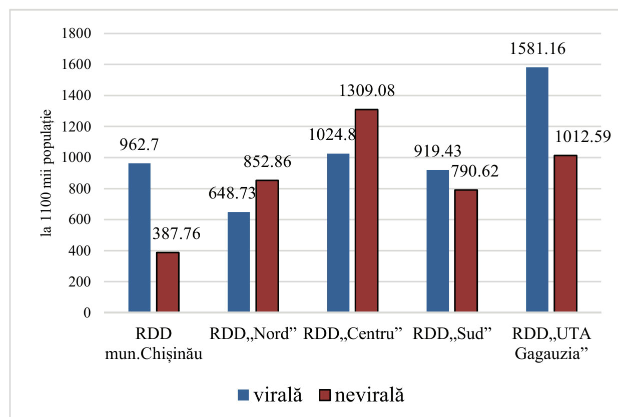

Figura 11. Prevalența medie a morbidității prin hepatite cronice de origine virală și nevirală în diferite regiuni ale R. Moldova, anii 2010–2017.

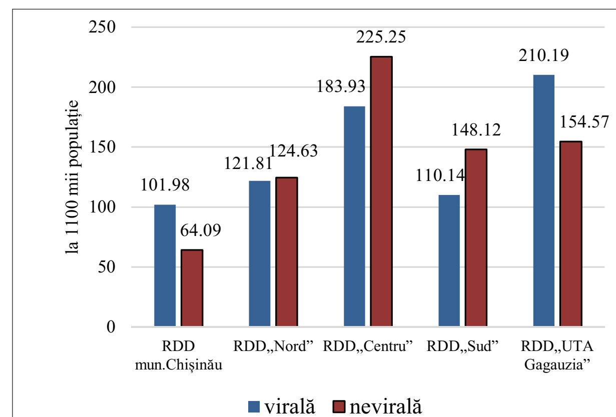

Figura 12. Prevalența medie a morbidității prin ciroze hepatice de origine virală și nevirală în diferite regiuni ale R. Moldova, anii 2010–2017.

hepatite cronice și ciroze hepatice de etiologie virală s-a dovedit a fi puternică, r=0,93 și r=0,94, respectiv, pentru fiecare regiune. Astfel, putem concluziona că nivelul morbidității prin ciroze hepatice de etiologie virală este determinat direct de nivelul morbidității prin hepatite cronice de aceeași etiologie. Legitatea respectivă este valabilă și în cazul hepatitelor și cirozelor hepatice de etiologie nevirală.

Anual, în medie sunt înregistrate circa 315 cazuri de cancer hepatic. Astfel, circa 3% din bolnavii cu ciroze hepatice dezvoltă cancer hepatic. Analiza distribuției teritoriale a patologiei menționate a arătat că prevalența cancerului hepatic în diverse regiuni variază între 6,86 cazuri și 8,49 cazuri la 100 de mii de populație cu o ușoară predominare în aceleași regiuni RDD UTA Găgăuzia și RDD Centru (figura 13).

De menționat faptul că, potrivit datelor instituțiilor internaționale, Republica Moldova se află pe primul loc în Europa după mortalitatea prin ciroze hepatice și cancer hepatic [3, 4, 8]. În urma analizei situației privind mortalitatea prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic în dinamica multianuală, reieșind din datele oficial înregistrate, s-a constatat totuși o diminuare semnificativă a letalității prin hepatite cronice de la 0,87 cazuri în anul 2009 până la 0,42 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2017, aproximativ de două ori. Totuși, majoritatea bolnavilor cu hepatite cronice dezvoltă ciroze hepatice, letalitatea prin care constituie în medie 77,58 cazuri la 100 de mii de populație. În dinamica multianuală situația privind letalitatea prin ciroze hepatice rămâne a fi stabilă fără diferențe semnificative, variind între 69,02 cazuri în anul 2000 și 62,69 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2017. Totodată, se observă o creștere semnificativă a mortalității prin cancer hepatic, de la 5,6 cazuri la 100 de mii de populație în anul 2000, până la 12,62 cazuri în anul 2017.

CONCLUZII

1. Hepatitele cronice, cirozele hepatice și cancerul hepatic reprezintă în Republica Moldova o problemă serioasă de sănătate publică, indicii medii de prevalență constituind, respectiv, 1596,13‰oo, 248,24‰oo, și 7,44‰oo.

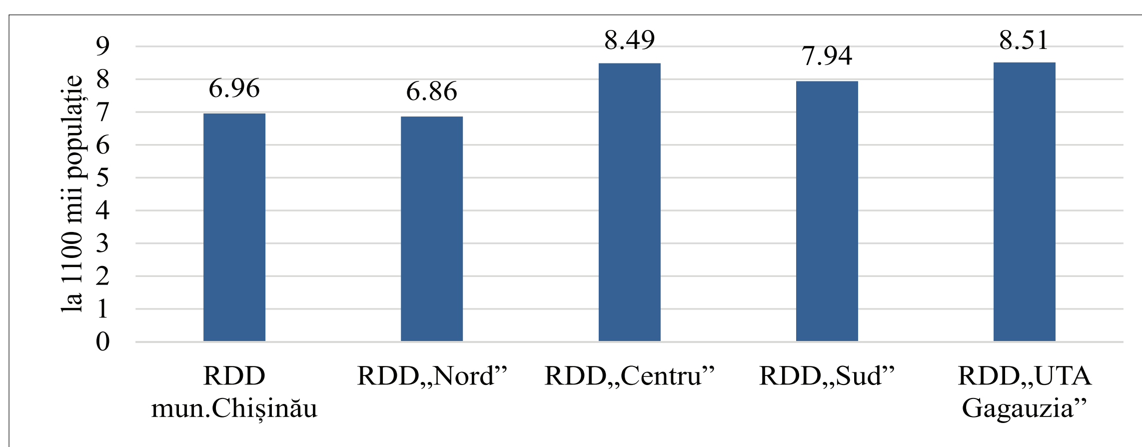

Figura 13. Prevalența medie a morbidității prin tumori maligne ale ficatului și căilor biliare în diferite regiuni ale R. Moldova, anii 2010–2017.

2. În ultima perioadă (2012–2017), în structura hepatitelor cronice și cirozelor hepatice predomină cele de etiologie virală, inclusiv în hepatitele cronice ponderea virusul hepatic B constituie 58,58%, al virusului hepatic C – 24,07%, al virusurilor hepatice B și D în asociere – 4,21%, iar în cirozele hepatice – 42,1%, 31,21% și 8,72%, respectiv.

3. Prevalența morbidității prin hepatite cronice, ciroze hepatice și cancer hepatic este mai înaltă în RDD UTA Găgăuzia, RDD Centru și RDD Sud. În acest context este necesar de a studia factorii de risc.

4. În ultimii ani s-a constatat diminuarea incidenței și mortalității prin hepatite cronice și ciroze hepatice ca rezultat al realizării Programului de Stat „Epidemiologia hepatitelor și cirozelor, profilactica și metode avansate de tratament", realizat în anii 2009–2011, precum și a Programului Național de combatere a hepatitelor virale B, C și D în Republica Moldova.

5. Considerăm oportun reluarea Programului de Stat în „Epidemiologia hepatitelor, cirozelor hepatice și cancerului hepatic, profilaxia și metode avansate de tratament", imperativ al timpului și a situației create, care ar conduce la diminuarea prevalenței și mortalității prin aceste patologii dar și al impactului moral și socio-economic considerabil.

BIBLIOGRAFIE

1. Custer B., Sullivan S., Hazlet T., et al. Global epidemiology of hepatitis B virus. Journal of Clinical Gastroenterology. 2004; 38(10, Suppl 3):S158-68.

2. Spânu C., Iarovoi P., Holban T., Cojuhari L. Hepatita virală, Chișinău 2008, p. 10-26, 37-43.

3. Spînu C., Iarovoi P., Vrînceanu-Beneș A., Isac M. Programul Național de combatere a hepatitelor virale B, C și D în Republica Moldova. Academos, 2009, p. 76-80.

4. Prisacari V., Paraschiv A., Spînu C. ș.a. Hepatitele virale parenterale și cirozele hepatice – epidemiologia, clinica, diagnosticul, tratamentul, prevenirea și controlul. Chișinău: Tipogr. „Ericon", 2013. 160 p.

5. WHO. Guidelines for the prevention, care and treatment of persons with chronic hepatitis B infection, 2015.

6. WHO. Global health sector strategy on Viral hepatitis 2016–2021. Towards ending viral hepatitis, 2016.

7. WHO. Global hepatitis report, 2017.

8. Paraschiv A. Studiu epidemiologic retrospectiv privind morbiditatea prin hepatite cronice și ciroze hepatice. În: Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științe Medicale. Chișinău, 2017, 2(54), p. 201-205.

9. Маноле К.И. Некоторые аспекты эпидемиологической ситуации по вирусным гепатитам у работников воздушного транспорта в Республике Молдова. В: Мир вирусных гепатитов, 2007 г.

10. Ghelimici T., Lupașco Iu., Dumbrava V., Taran N. Hepatitele cronice virale mixte. Sănătate publică, economie și management în medicină. 4(61)/2015, p. 36-38.

11. Присакарь В., Параскив А. Динамика заболеваемости и некоторые эпидемиологические особенности хронического гепатита в Республике Молдова. Материалы X-го Международного конгресса „Эпидемиология и профилактика внутрибольничных инфекций". В: Инфекция и иммунитет 2012, Т. 2, № 1-2. с. 456.

Ion Moraru. *Armonia florilor,* acuarelă, 40 × 50 cm, 2008.

ROLUL METABOLIŢILOR OXIDULUI DE AZOT ÎN AVC ISCHEMICE LA PACIENŢII CU SINDROM METABOLIC

Doctorandă, cercetător științific **Natalia CIOBANU**
Academician **Stanislav GROPPA**
Cercetător științific, doctorandă **Valeriana PANTEA**
Doctor habilitat în științe medicale, profesor universitar **Valentin GUDUMAC**
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu"

THE ROLE OF THE NITRIC OXIDE METABOLITIES IN ISCHEMIC STROKE PATIENTS WITH METABOLIC SYNDROME

Summary: Stroke is the second cause of mortality in the Republic of Moldova and the first cause of mortality from neurological disorders. There are several published studies on the nitric oxide system, but many aspects of stroke pathogenesis and stroke treatment remain uncleared, there is little evidence about endothelial dysfunction in cerebrovascular pathology. We investigated the role of the nitric oxide system in ischemic stroke pathogenesis in patients with or without metabolic syndrome (MS) and the possibility of treatment of detected disorders. The study enrolled 75 patients with the diagnosis of acute ischemic stroke in the period 2016–2017. The data of ischemic stroke patients were compared to those of 39 absolutely healthy subjects. All patients enrolled in the study were divided into two groups according to the presence or absence of MS, so the group with MS consisted of 36 participants and the control group of 39 patients. It was noted that nitric oxide metabolite values were statistically significant (NO_3, NO_2) decreased in stroke patients (p<0,001, p<0,001), compared to the group of subjects without stroke, the same phenomenon was also observed for the sum of nitric oxide metabolites (p<0,001) and the NO_3/NO_2 ratio (p = 0,023). It was found the NO_2 and NO_3 values (p=0,05, p=0,31), the sum NO_2+NO_3 and the NO_3/NO_2 ratio (p=0,48, p=0,37) were not statistically different in the group with MS and without MS. There is a decrease in the level of NO metabolites in the acute phase of stroke, demonstrating endothelial dysfunction, this manifestation being more pronounced in patients with cardiovascular stroke.

Keywords: metabolic syndrome, stroke, nitric oxide metabolites.

Rezumat: Accidentul vascular cerebral (AVC) ischemic reprezintă a doua cauză de mortalitate în Republica Moldova și prima cauză de mortalitate din cadrul bolilor neurologice. În pofida faptului că există mai multe cercetări publicate, dedicate sistemului oxidului de azot (NO), multe aspecte ale patogenezei și tratamentului AVC rămân neelucidate; de asemenea, în literatură sunt puţine date despre disfuncţia endotelială în patologia cerebrovasculară. Autorii articolului au efectuat o cercetare privind rolul dereglării de sinteză NO în patogeneza AVC ischemic la pacienţii cu sau fără sindrom metabolic (SM) şi posibilitatea corecţiei medicamentoase a dereglărilor depistate. În perioada 2016–2017, au fost înrolaţi în studiu 75 de pacienţi cu AVC ischemic în faza acută. Datele pacienţilor cu AVC ischemic au fost comparate cu cele a 39 de subiecţi absolut sănătoşi. Toţi pacienţii înrolaţi în studiu au fost divizaţi în două grupe în funcţie de prezenţa sau absenţa SM, astfel grupul de bază a fost constituit din 36 de persoane, iar grupul de control din 39 de persoane. S-a observat că valorile metaboliţilor oxidului nitric au fost semnificativ statistic (NO_3, NO_2) micșorate la pacienţii cu AVC (p<0,001, p<0,001), în comparaţie cu grupul de pacienţi fără AVC. Același fenomen s-a observat și în ceea ce privește suma dintre metaboliţii oxidului nitric (p= 0,023). Comparând cele 2 grupe de studiu, în funcţie de prezenţa /absenţa SM, am constatat că valorile NO_2 și NO_3 (p=0,05, p=0,31), precum și suma NO_2+NO_3 și raportul NO_3/NO_2 (p=0,48, p=0,37) nu au fost diferite statistic. În faza acută a AVC se observă scăderea nivelului de metaboliţi ai NO, fapt ce demonstrează disfuncţia endotelială, această manifestare fiind mai pronunţată la pacienţii cu AVC de origine cardioembolică.

Cuvinte-cheie: sindrom metabolic, accident vascular cerebral, metaboliţii oxidului nitric.

INTRODUCERE

AVC ischemic reprezintă a doua cauză de mortalitate în Republica Moldova şi prima cauză de mortalitate din cadrul bolilor neurologice. De asemenea, are un impact fizic, psihologic şi financiar major asupra pacienților, familiilor, sistemului de sănătate și al societății în întregime [1, p. 10].

În pofida faptului că există mai multe cercetări publicate, dedicate sistemului oxidului de azot, un şir de aspecte ale patogenezei şi tratamentului AVC rămân neelucidate, de asemenea, în literatură sunt puţine date despre disfuncţia endotelială în patologia cerebrovasculară.

Unele cercetări sunt dedicate mecanismelor de lezare a endoteliului în condițiile stresului oxidativ și

activarea citokinelor inflamatorii în faza acută a AVC [2, p. 853; 3, p. 3-4]. Endoteliul vascular este un component funcţional activ localizat între fibrele muscular netede ale peretelui vascular și sânge, are o funcţie activă metabolic implicată în sinteza a diverşi factori ce reglează tonusul vascular, proliferarea, procesul de hemostază, inflamaţie şi răspunsul imun [4, p. 195; 5, p. 1333-1339; 6, p. 236; 7, p. 344-357; 8, p.2].

O verigă importantă a disfuncţiei endoteliale constituie sinteza unui factor endotelial – oxidul de azot (NO). Funcţionarea normală a endoteliului este condiţionată de sinteza permanentă a NO din L-arginină prin intermediului NO-sintetazei. În afară de efectul vazodilatator, NO are și funcţie angioprotectoare ce inhibă proliferarea mediei vasculare, posedă acţiune antioxidantă și antiinflamatorie, inhibând agregarea trombocitelor şi migrarea monocitelor. Deficitul de NO în endoteliul vascular este însoţit de creşterea nivelului de agenţi proinflamatori, nivelului inhibitorului activatorului tisular al plasminogenului, tromboze, vazoconstricţie, leziune vasculară şi remodelare vasculară [4-8].

Pentru sindromul metabolic este caracteristic fenomenul de disfuncţie endotelială şi un statut proinflamator cronic ce predispune la un proces aterosclerotic accelerat și la creşterea de două ori a riscului pentru un AVC ischemic [9, p. 342-357].

Scopul lucrării: cercetarea rolului dereglării de sinteză NO în patogeneza AVC ischemic la pacienţii cu sau fără sindrom metabolic şi posibilitatea corecţiei medicamentoase a dereglărilor depistate.

MATERIALE ȘI METODE

Au fost înrolaţi în studiu 75 de pacienţi, internaţi în secţia Neurologie BCV a IMSP Institutul de Medicină Urgentă cu diagnosticul de AVC ischemic în faza acută în perioada 2016–2017. Diagnosticul a fost stabilit pe baza datelor clinice coroborate cu cele de la tomografie computerizată cerebrală.

Criteriile de includere în studiu:

- AVC ischemic acut;
- Internarea pacientului în primele 24 de ore de la debutul maladiei;
- Acordul informat în formă scrisă a pacientului.

Criteriile de excludere au fost:

- AVC ischemic repetat în ultimele 6 luni;
- AVC hemoragic;
- Alte patologii (ne-vasculare) ale sistemului nervos;
- Pacienţii cu patologie somatică în faza decompensată, insuficienţă renală sau hepatică, insuficienţă cardiacă avansată (gradul IV NYHA), patologii oncologice, patologii inflamatorii, pneumonii sau alte maladii severe;
- Tratamentul pacientului cu preparate ce conţin nitraţi.

Datele pacienţilor cu AVC ischemic au fost comparate cu cele ale 39 de subiecţi absolut sănătoși. Sânge venos s-a colectat a jeun în primele 24 de ore de la internare și în a 7-a zi de la internare. S-a colectat și sânge venos a jeun la 39 de subiecţi sănătoși pentru a compara datele obţinute de la pacienţii cu AVC ischemic cu cele obţinute de la pacienţi absolut sănătoși din aceeași grupă de vârstă.

Toţi pacienţii înrolaţi în studiu au fost divizaţi în două grupe în funcţie de prezenţa sau absenţa SM, astfel grupul de bază a fost constituit din 36 de persoane, iar grupul de control din 39 de persoane.

Pentru a defini SM s-a utilizat ultima definiţie existentă la nivel mondial, formulată în 2009 de Asociaţia Americană de Cardiologie (AHA), Federaţia Internaţională de Diabet (IDF) şi Institutul Naţional al Inimii, Plămânului și Sângelui (NHLBI) (tabelul 1) [10, p. 9].

Gradul deficitului neurologic a fost determinat utilizând National Institute Stroke Scale (NIHSS), deficitul neurologic ușor a fost constatat la un scor NIHSS<7, iar deficitul neurologic mediu la scorul NIHSS≥7, pacienţii în stare gravă nu au fost înrolaţi în studiu.

Tabelul 1

Definiţia sindromului metabolic conform criteriilor formulate în 2009 de către AHA, IDF şi NHLBI

Criteriu	Limite pentru definiţie
Creşterea circumferinţei abdominale	Limite cu specificitate naţională și populaţională (europeni ≥94 cm (bărbaţi), ≥ 80 cm (femei))
Nivelul crescut al trigliceridelor (sau tratament specific pentru hipertrigliceridemie)	≥150 mg/dl (1,7 mmol/l)
Nivelul scăzut al HDL-colesterol (sau tratament specific pentru HDL-colesterol scăzut)	<50 mg/dl la femei (<1,3 mmol/l) <40 mg/dl la bărbaţi (<1 mmol/l)
HTA (sau tratament antihipertensiv)	TA sistolică ≥130 mmHg și/sau TA diastolică ≥ 85 mmHg
Nivel crescut al glicemiei a jeun (sau tratament pentru hiperglicemie)	≥100 mg/dl (≥5,6 mmol/l)

De asemenea, au fost aplicate 2 tipuri de clasificare a AVC: clasificarea etiopatogenetică TOAST (1993) şi clasificarea clinico-imagistică Bamford/Oxford (1991). Metodele paraclinice de examinare au inclus datele de laborator, precum analiza generală a sângelui, examenul biochimic al sângelui şi coagulograma. Examenul instrumental a inclus ECG, Doppler–duplex al vaselor extra–intra–craniene şi Tomografia computerizată cerebrală.

Nivelul de NO în plasma sanguină s-a determinat în funcţie de metaboliţii oxidului nitric: nitriţii (NO ^{3}-) şi nitraţii (NO ^{2}-), deoarece NO se descompune rapid şi nu poate fi detectat. Nivelul acestor metaboliţi a fost dedus prin utilizarea reactivului Grees prin metoda modificată. Serul sanguin s-a analizat în primele 24 de ore de la internare şi, ulterior, la a 7-ea zi de la internare.

Metode statistice: Prelucrarea statistică a datelor obţinute s-a efectuat cu ajutorul programului Microsoft Excel. Pentru evaluarea veridicităţii diferenţei între valorile comparate s-a utilizat testul t-Student. În lucrare se discută datele cu veridicitatea nu mai puţin de 95% ($p<0,05$). S-a determinat valoarea medie a metaboliţilor oxidului nitric şi deviaţia standard.

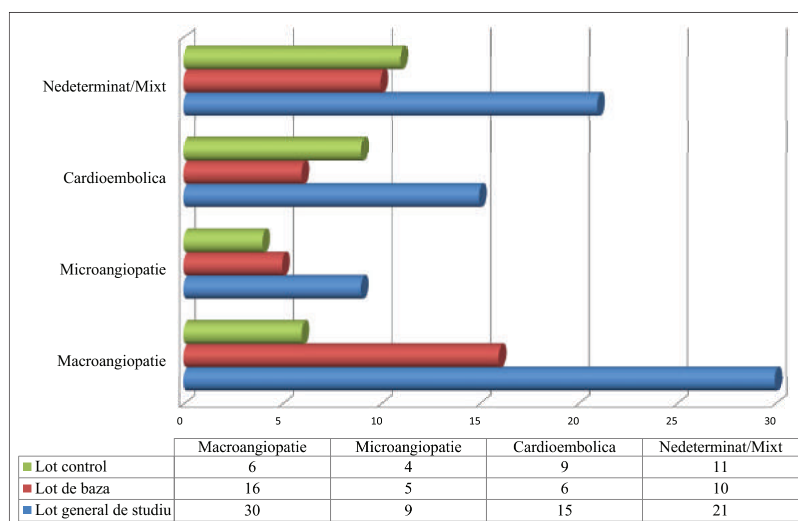
REZULTATE ŞI DISCUŢII

Au fost examinaţi 75 de pacienţi cu AVC ischemic cu vârsta medie 67,46±8,62 ani, de sex feminin au fost 43 de persoane, cu vârsta medie 68,88±8,42 ani, şi de gen masculin 33 de pacienţi cu vârsta medie 65,66±8,65 ani, nu a existat o diferenţă semnificativă statistic între vârsta femeilor şi a bărbaţilor ($p=0,11$). Din lotul general de studiu, doi pacienţi au suferit transformare hemoragică a focarului ischemic: o femeie de 75 de ani, care s-a încadrat în criteriile SM şi un bărbat de 65 de ani din lotul de control, iar unul a decedat la a 15-ea zi de spitalizare (femeie de 62 de ani care suferea de diabet zaharat, aflându-se la tratament cu antidiabetice orale). Lotul control a cuprins 39 de pacienţi cu AVC ischemic, dar fără SM, cu vârsta medie 68,23±10,21 ani (20 de femei cu vârsta medie 70,05±9,77 ani şi 18 bărbaţi cu vârsta medie 65,84±10,37 ani), iar lotul de bază a cuprins 36 de pacienţi cu vârsta medie 66,64±6,53 (22 de femei cu vârsta medie 67,4±6,89 ani, 14 bărbaţi cu vârsta medie 65,4±5,95 ani), durata medie de spitalizare a fost 9,77±2,88 zile.

Pacienţii au fost clasaţi în funcţie de tipul AVC ischemic conform clasificării TOAST (1993) şi Bamford/Oxford (1991). Respectiv, conform clasificării TOAST, 30 (40%) de participanţi au fost cu macroangiopatie, dintre care din lotul de bază au făcut parte 16 indivizi, din grupul total de studiu 9 (12%) au fost cu microangiopatie, dintre aceştia 5 au fost din grupul de bază, 15 (20%) au prezentat forma cardioembolică, dintre aceştia 6 au fost din lotul de pacienţi cu SM. Origine nedeterminată sau mixtă a AVC ischemic s-a constatat la 21 (28%) de pacienţi, dintre care 10 au fost din lotul de bază.

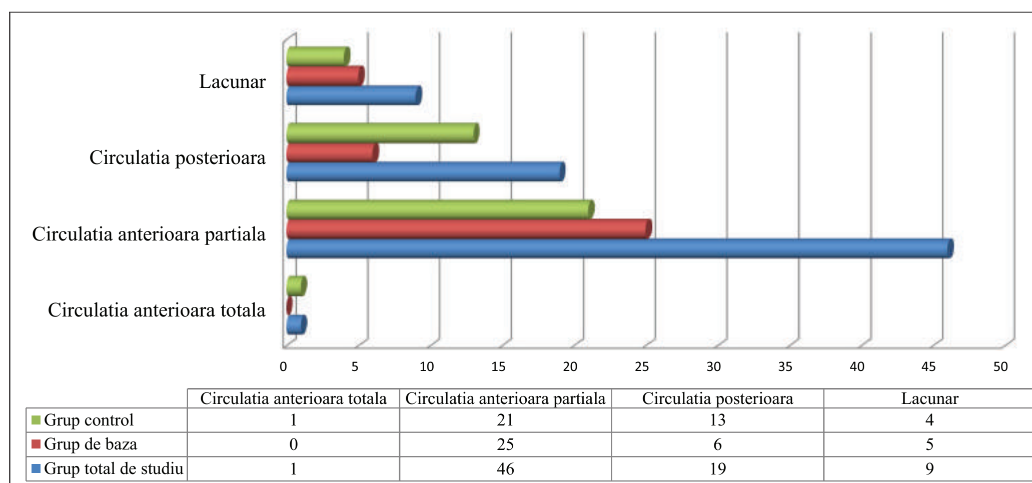
După cum observăm din figura 1, în lotul de bază au predominat originea aterotrombotică a AVC, iar în lotul control originea cardioembolică a AVC ischemic, conform clasificării TOAST (1993). După localizarea focarului ischemic, utilizând clasificarea clinico-imagistică Bamford/Oxford (1991), atât în lotul de bază, cât şi în lotul control a predominat afectarea parţială a circulaţiei anterioare. De asemenea, am observat că în lotul control numărul pacienţilor cu AVC ischemic în teritoriul posterior de vascularizare a fost dublu faţă de pacienţii grupului de bază.

Conform clasificării clinico-imagistice Bamford/Oxford (1991), AVC ischemic cu afectarea parţială a circulaţiei anterioare a fost prezent la 46 (61,3%) de

	Macroangiopatie	Microangiopatie	Cardioembolica	Nedeterminat/Mixt
Lot control	6	4	9	11
Lot de baza	16	5	6	10
Lot general de studiu	30	9	15	21

Figura 1. Repartizarea pacienţilor în funcţie de tipul AVC ischemic utilizând clasificarea TOAST (1993).

	Circulatia anterioara totala	Circulatia anterioara partiala	Circulatia posterioara	Lacunar
Grup control	1	21	13	4
Grup de baza	0	25	6	5
Grup total de studiu	1	46	19	9

Figura 2. Repartizarea pacienţilor în funcţie de tipul AVC ischemic utilizând clasificarea Bamford/Oxford (1991).

participanţi ai lotului general (25 dintre aceştia făcând parte din grupul cu SM). Afectarea totală a circulaţiei anterioare a fost depistată la un pacient (1,33%), afectarea circulaţiei posterioare la 19 (25,33%) bolnavi (6 persoane au fost cu SM) şi AVC lacunar la 9 (12%) pacienţi (5 făcând parte din grupul de bază). Valoarea medie a deficitului neurologic, apreciată prin intermediul scorului NIHSS la internare, a fost 5,62±3,66, în grupul de bază fiind 6,02±3,8, iar în cel de control 5,25±3,59 (p=0,36); la externare a fost 4,45±3,46, în lotul de bază – 4,86±3,54, şi respectiv grupul de control – 4,07±3,27 (p=0,32), remarcăm că nu a existat o diferenţă semnificativă statistic în ceea ce priveşte gradul deficitului neurologic în cele două loturi de studiu (figura 2). Dar comparând nivelul scorului NIHSS la cele două loturi la internare şi externare observăm că în grupul de control nivelul deficitului neurologic a fost semnificativ statistic mai mare la internare (p=0,041) în comparaţie cu cel de la externare, pe când în grupul de bază nu s-a remarcat o asemenea diferenţă (p=0,17), ceea ce reconfirmă faptul că pronosticul pacienţilor cu AVC ischemic şi SM este mai nefavorabil la bolnavii cu SM, comparativ cu bolnavii care au suferit un AVC şi nu prezintă clusterul de factori de risc ce constituie SM (figura 3). Dacă este să comparăm deficitul neurologic la grupul general de studiu, la internare şi externare, constatăm că în prima zi valorile lui NIHSS sunt semnificativ statistic mai mari (p=0,044) la internare decât la externare.

Observăm că valorile metaboliţilor oxidului nitric au fost semnificativ statistic (NO_3, NO_2) micşorate la pacienţii cu AVC (p<0,001, p<0,001), în comparaţie cu grupul de pacienţi fără AVC, acelaşi fenomen s-a constatat şi în ceea ce priveşte suma dintre metaboliţii oxidului nitric (p<0,001) şi raportul NO_3/NO_2 (p= 0,023). Gradul de expresie scăzut al NO_2 şi NO_3 la pacienţii cu AVC a fost raportat şi în alte studii [3, p. 4; 4, p. 198; 5, p. 1340; 11, p. 113].

Comparând cele 2 grupe de studiu, în funcţie de prezenţa/absenţa SM, s-a constatat că valorile NO_2 şi NO_3 (p=0,05, p=0,31), suma NO_2+NO_3 şi raportul NO_3/NO_2 (p=0,48, p=0,37) nu au fost diferite statistic. Deşi există numeroase studii care ne vorbesc despre afectarea sistemului NO la pacienţii cu SM [9, 12, 15, 16], în cadrul studiului nostru nu s-a remarcat o diferenţă semnificativă statistic între valorile NO_2 şi NO_3 la cele două loturi de studiu, probabil din cauza fap-

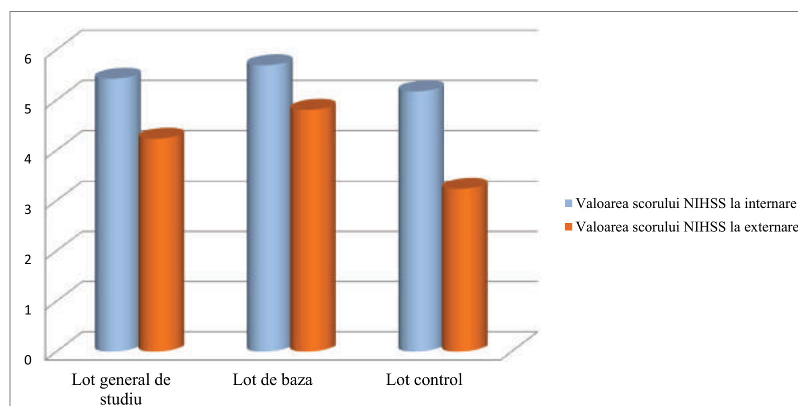

Figura 3. Dinamica scorului NIHSS în primele 7 zile de la debutul evenimentului vascular cerebral.

Tabelul 2

Gradul de expresie al metaboliţilor oxidului nitric în cele 2 grupe de studiu în prima și a 7-a zi de internare

	Lot total la internare	Lot total la a 7-a zi	p	Lot de bază la internare	La a 7-a zi de la internare	p	Lot control la internare	Lot control la 7-a zi	p	Subiecţi sănătoși
NO_2+NO_3 total, μM/L	82,7±13,57	77,95±13,82	0,03	81,56±14,78	76,77±11,78	0,13	83,76±12,45	79,03±15,55	0,14	110,0±6,9
NO_2 μM/L	32,95±8,52	31,21±7,55	0,18	33,99±9,26	31,88 ±8,1	0,28	31,98±7,78	30,59±7,9	0,43	43,83±5,16
NO_3, μM/L	49,75±9,44	46,74±9,7	0,05	47,56±9,46	44,89 ±8,1	0,2	51,78±9,09	48,44±10,8	0,14	66,18±5,93
NO_3/NO_2, μM/L	1,64±0,69	1,59±0,53	0,62	1,55±0,8	1,47±0,46	0,62	1,72±0,58	1,69±0,56	0,81	1,53±0,23

tului că în grupul de pacienţi fără SM a predominat fibrilaţia arterială, iar în grupul de bază – afectarea ateromatoasă a arterelor carotide. O cercetare dedicată metaboliţilor NO și subtipului de AVC ischemic a evidenţiat gradul scăzut de expresie al acestor metaboliţi în subtipul cardioembolic al AVC [11, p. 114]. Un alt studiu ne-a demonstrat valori scăzute ale NO_2 și NO_3 la pacienţii cu afectare ateromatoasă a vaselor carotide [14, p. 23].

Observăm din tabelul 2 că valorile NO_2 și NO_3 nu prezintă o modificare semnificativă la a 7-a zi de la internare, aceasta ne poate demonstra un răspuns slab al endoteliului vascular prin sinteza agentului vasodilatator NO la categoria dată de pacienţi, în condiţiile tratamentului administrat [3].

Am repartizat grupul general de studiu în două grupe în funcţie de deficitul neurologic evaluat cu ajutorul scorului NIHSS, în grupul cu deficit ușor (<7 scor NIHSS) și cu deficit moderat (≥7 scor NIHSS) (tabelul 3). Valorile medii ale metaboliţilor oxidului nitric, exprimate în suma dintre nitriţi și nitraţi (NO_2+NO_3), la întreg lotul de studiu care s-a încadrat în categoria pacienţilor cu deficit neurologic ușor au fost după cum urmează: 87,0±12,51 μM/L, iar la a 7-a zi 79,78±14,86 μM/L, la cei cu deficit neurologic moderat – 72,99±10,72 μM/L în prima zi de spitalizare și 72,08±11,47 μM/L în a 7-a zi.

Analizând datele obţinute, s-a constatat că, în prima zi de la spitalizare, la pacienţii cu AVC ischemic și deficit neurologic ușor valorile metaboliţilor oxidului nitric (NO_2 + NO_3) au diminuat, gradul de expresie al acestora fiind mai mare la debutul bolii (p=0,008), pe când la pacienţii cu deficit neurologic moderat gradul de expresie al acestora a diminuat nesemnificativ statistic (p=0,78). Acest fenomen ar putea fi explicat prin epuizarea procesului de producere NO și creșterea

Tabelul 3

Gradul de expresie al metaboliţilor oxidului nitric în cele 2 grupe de studiu în funcţie de gradul deficitului neurologic

La 24 ore de la internare	Lot de bază, deficit neurologic ușor	Lot de bază, deficit neurologic moderat	p	Lot control, deficit neurologic ușor	Lot control, deficit neurologic moderat	p
NO_2+NO_3	87,24±13,49	71,49±11,48	<0,001	86,8±11,9	74,93±9,87	0,0059
NO_2, μM/L	36,78±9,59	29,06±6,33	0,006	32,62±8,22	30,13±6,36	0,033
NO_3, μM/L	50,46±9,39	42,44±7,4	0,008	54,18±8,69	44,8±6,4	0,0015
NO_3/NO_2	1,57±0,97	1,51±0,32	0,76	1,79±0,63	1,53±0,34	0,012
La a 7-a zi						
NO_2+NO_3	79,63±12,37	68,68±10,58	0,009	79,9±16,8	76,49±11,57	0,048
NO_2, μM/L	32,45±7,96	30,16±5,42	0,032	30,65±8,52	30,4±6,14	0,4
NO_3, μM/L	47,18±8,53	40,84±19,62	0,01	49,25±11,23	46,09±9,58	0,08
NO_3/NO_2	1,47±0,48	1,36±0,28	0,39	1,73±0,58	1,59±0,52	0,049

Tabelul 4

Gradul de expresie al metaboliţilor oxidului nitric în cele 2 grupe de studiu în funcţie de tipul AVC ischemic conform clasificării TOAST (1993)

Valorile NO_2+NO_3 (µM/L) în funcţie de tipul AVC ischemic conform clasificării TOAST (1993)	Macroangiopatie	Microangiopatie	Cardioembolică	Nedeterminată
Lot general de studiu	82,5±12,65	93,98±15,3	77,5±11,47	81,43±14,07
Lot de bază	83,03±14,05	92,08±21,13	77,5±12,16	75,96±12,13
Lot martor	81,88±11,35	96,36±3,99	78,43±10,82	86,41±14,37

inactivării NO în cazul evoluţiei nefavorabile a AVC, deoarece în această categorie 16 pacienţi pe parcursul cercetării au prezentat agravarea deficitului neurologic. Scăderea nivelului de metaboliţi ai NO s-a observat și în alte studii, o scădere mai semnificativă fiind caracteristică pacienţilor cu deficit neurologic mai grav [3, p. 99]. Un alt studiu evocă o corelare pozitivă între nivelul metaboliţilor NO determinaţi în lichidul cefalorahidian și gradul deficitului neurologic, în același studiu nivelul ridicat al metaboliţilor NO au indicat o agravare a deficitului neurologic [2, p. 852].

Am observat că valorile NO_2+NO_3, NO_2 și NO_3 au fost semnificativ statistic micșorate la pacienţii cu deficit neurologic moderat spre deosebire de cei cu deficit neurologic ușor, atât la pacienţii din lotul de bază, cât și la pacienţii din lotul control.

La pacienţii cu AVC ischemic s-a observat scăderea gradului de expresie al metaboliţilor oxidului nitric (NO_2, NO_3), ceea ce demonstrează participarea mecanismelor endotelio-dependente în patogeneza AVC ischemic. Dereglarea funcţiei endoteliale, care s-a manifestat prin scăderea nivelului metaboliţilor oxidului nitric, progresează la pacienţii cu AVC ischemic la care deficitul neurologic s-a aprofundat.

Din tabelul 4 observăm că nivelul metaboliţilor oxidului nitric este mai accentuat la pacienţii cu AVC lacunar și cel mai puţin exprimat la pacienţii cu AVC de origine cardioembolică. Acest fenomen am putea să-l explicăm presupunând că patogeneza AVC ischemic, posibil, se deosebește de mecanismul celorlalte subtipuri de AVC, mai ales cel aterotrombotic. Posibil, patologia cardiacă concomitentă și dereglările funcţionale sistemice în prezenţa bolii cardiace influenţează sinteza NO și este însoţită de disfuncţia endotelială.

Aceste tulburări prezente concomitent cu patologia cardiacă ne fac să presupunem că AVC de origine cardioembolică are o evoluţie nefavorabilă. Valori cele mai înalte ale metaboliţilor oxidului nitric s-au înregistrat în subtipul lacunar de AVC, atât conform clasificării TOAST (1993), cât și conform clasificării Bamford (1991, tabelul 5). Spre deosebire de lotul control, nivelul acestora este însă semnificativ statistic mai mic, deci indiferent de dimensiunea zonei de infarct cerebral, mecanismul patobiochimic de dezvoltare al acestui subtip de AVC are loc pe aceeași cale, astfel disfuncţia endotelială este mai exprimată în patologia cardiacă și HTA pe fondalul arteosclerozei generalizate.

Tabelul 5

Gradul de expresie al metaboliţilor oxidului nitric în cele 2 grupe de studiu în funcţie de tipul AVC ischemic conform clasificării Bamford/Oxford (1991)

Valorile NO_2+NO_3 (µM/L) în funcţie de tipul AVC ischemic la internare	Circulaţia anterioară parţială	Circulaţia anterioară totală	Lacunar	Circulaţia posterioară
Lot general de studiu	79,61±12,45	94,40	92,96±16,03	85,43±13,18
Lot de bază	80,08±13,92	–	92,08±21,13	78,93±10,63
Lot martor	79,07±10,85	94,40	94,43±1,22	88,42±13,51
Valorile NO_2+NO_3 în funcţie de tipul AVC ischemic la a șaptea zi	**Circulaţia anterioară parţială**	**Circulaţia anterioară totală**	**Lacunar**	**Circulaţia posterioară**
Lot general de studiu	75,79±12,13	71,30	89,36±17,04	78,82±14,93
Lot de bază	75,95±11,72		82,57±15,9	75,43±8,44
Lot martor	75,61±12,86	71,30	100,76±14,16	80,38±17,22

Rezultatul cercetării metaboliţilor NO la bolnavii cu AVC cu diferit grad de deficit neurologic a arătat scăderea acestora cu gradul deficitului neurologic. S-a observat un grad mai înalt alt disfuncţiei endoteliale la pacienţii cu diabet zaharat și cu SM.

Cercetările din ultimii ani au arătat că NO poate prezenta atât funcţie de protecţie, cât și de distrucţie, în funcţie de izoforma NO-sintetazei, tipul celulei producătoare de NO și etapei AVC [4, p. 201; 6, p. 261; 8, p. 2-3]. Există studii pe animale care arată că administrarea exogenă de oxid de azot ar îmbunătăţi circulaţia sanguină cerebrală și ar diminua volumul infarctului cerebral, dar la momentul actual încă nu sunt studii pe oameni. Administrarea exogenă a preparatelor cu oxid de azot sau precursori ai acestuia reprezintă o arie de cercetare importantă pentru viitor [6, p. 238].

CONCLUZIE

În faza acută a AVC se observă scăderea nivelului de metaboliţi ai NO, fapt care demonstrează disfuncţia endotelială, această manifestare fiind mai pronunţată la pacienţii cu AVC de origine cardioembolică. Prin urmare, evoluţia heterogenă a diferitor subtipuri de AVC depinde de gravitatea și durata patologiilor concomitente, o evoluţie mai dificilă fiind caracteristică pentru subtipul cardioembolic, cea mai ușoară pentru subtipul lacunar și medie pentru cea aterotrombotică și nedeterminată sau mixtă.

Nu s-a evidenţiat o diferenţă semnificativă statistic între valorile metaboliţilor oxidului nitric la pacienţii cu AVC ischemic și SM în comparaţie cu pacienţii fără SM, posibil din cauza faptului că AVC de origine cardioembolică a avut o frecvenţă de 1,5 ori mai mare în rândul bolnavilor fără SM, iar forma macroangiopatică – de 2,6 ori mai mare în rândul celor cu SM.

NO, posibil, joacă un rol protector în faza incipientă a AVC, cu dereglarea funcţiei vasodilatatoare în faza ulterioară, după care prezintă rol neurotoxic, conducând la apoptoză și necroză celulară. Scăderea nivelului de NO în faza acută poate presupune o evoluţie nefavorabilă a bolii și un prognostic nefavorabil.

BIBLIOGRAFIE

1. Groppa S., Gavriliuc M., Zota E., Crivorucica I., Ciobanu N., Matei A., Leahu P. Protocol clinic naţional Accidentul vascular cerebral ischemic. 2017, p. 10.

2. José Castillo, Ramón Rama, Antoni Dávalos. Nitric Oxide–Related Brain Damage in Acute Ischemic Stroke. Stroke. 2000, 31: p. 852-857.

3. Малахов В. А., Завгородняя А. Н. Система оксида азота при церебральном ишемическом инсульте: некоторые патогенетические аспекты. 2007, 2(58): p. 97-100, www.umj.com.ua

4. Zhou-qing Chen, Ru-tao Mou, Dong-xia Feng, Zhong Wang, Gang Chen. The role of nitric oxide in stroke, Med Gas Res. 2017, 7(3): p. 194-203.

5. Nicole A. Terpolilli, Michael A. Moskowitz, Nikolaus Plesnila. Nitric oxide: considerations for the treatment of ischemic stroke, J Cereb Blood Flow Metab. 2012, 32(7): p. 1332-1346.

6. Garry P.S., Ezra M., Rowland M. J., Westbrook J., Pattinson K.T.S. The role of the nitric oxide pathway in brain injury and its treatment – From bench to bedside. Experimental Neurology 263 (2015), p. 235-243.

7. Stagliano N. E., Huang P. L. Stroke and Nitric Oxide. In: Loscalzo J., Vita J.A. Nitric Oxide and the Cardiovascular System. Contemporary Cardiology. 2000, p. 343-357.

8. Denis O'Mahony. Nitric oxide in acute ischaemic stroke: a target for neuroprotection. J Neurol Neurosurg Psychiatry 1999, 67: p. 1-3.

9. Fornoni A., Raij L. Metabolic syndrome and endothelial dysfunction. Curr Hypertens Rep. 2005, 7(2): p. 88-95.

10. Rakesh M., Viswanathan M. Changing definitions of metabolic syndrome, Indian J Enocrinol Metab, 2012, 16(1): p. 7-12.

11. Расулова Х. А. Нарушение обмена оксида азота при ишемическом инсульте в зависимости от его патогенетических подтипо. Медицинский Альманах. 2013, 1(25):111-114.

12. Polovina M. M., Potpara T. S. Endothelial Dysfunction in Metabolic and Vascular Disorders. 2015, 126(2): 38-53.

13. Танашян М. М., Раскуражев А. А., Шабалина А. А., Лагода О. В., Гнедовская Е. В. Биомаркеры церебрального атеросклероза: возможности ранней диагностики и прогнозирования индивидуального риска. Анналы клинической и экспериментальной неврологии. 2015, 3(9): 20-25.

14. Рябченко А. Ю., Долгов А. М., Денисов Е. Н., Гуманова Н. Г. Роль оксида азота и эндотелина-1 в развитии ишемических нарушений мозгового кровообращения. Неврологический вестник. Журнал им. В. М. Бехтерева. 2014, p. 34-37.

15. Gregorio Caimi, Rosalia Lo Presti, Maria Montana, Davide Noto, Baldassare Canino, Maurizio R. Averna, Eugenia Hopps. Lipid Peroxidation, Nitric Oxide Metabolites, and Their Ratio in a Group of Subjects with Metabolic Syndrome. Oxidative Medicine and Cellular Longevity. 2014, https://www.hindawi.com/journals/omcl/2014/824756/

16. Saleh Zahedi Asl, Asghar Ghasemi, Fereidoun Azizi. Serum nitric oxide metabolites in subjects with metabolic syndrome. Clinical Biochemistry. 2008, 41(16): 1342-1347.

PROVOCĂRI ŞI PERSPECTIVE ÎN DEZVOLTAREA DURABILĂ A SECTORULUI AGRAR

Doctor habilitat în științe agricole, profesor cercetător **Boris BOINCEAN**
Institutul de Cercetări pentru Culturile de Câmp „Selecția"
Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Balti

CHALLENGES AND PERSPECTIVES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Summary. Agriculture of Moldova is facing many challenges as a result of dominating industrial model of agricultural intensification. In order to address them it requires a new agroecological approach to agricultural intensification based on sustainable and resilient soil and water management.

Keywords: sustainable agriculture, agroecology, global warming, Chernozems, challenges in agriculture

Rezumat. Agricultura Republicii Moldova se confruntă cu numeroase provocări ca rezultat al modelului industrial de agricultură intensivă ce o domină. Pentru a ține piept acestor provocări, e necesară o nouă abordare agroecologică privind intensificarea agriculturii în baza gestionării durabile și reziliente a solului și a apei.

Cuvinte-cheie: agricultură durabilă, agroecologie, încălzire globală, soluri de cernoziom, provocări în agricultură.

INTRODUCERE

Agricultura Republicii Moldova se confruntă cu o criză sistemică de ordin economic, ecologic și social, care împiedică tranziția la un sistem de agricultură durabilă, inclusiv ecologică. Orientarea preponderentă spre maximizarea nivelului de producție și venit în cadrul tehnologiilor performante de cultivare a culturilor, fără a direcționa sistemul de agricultură spre restabilirea fertilității solului, nu are cum să se soldeze cu rezultate scontate. O nouă viziune agroecologică de intensificare a agriculturii, în schimbul modelului industrial de intensificare a acesteia, se impune în vederea extinderii noilor generații de sisteme inovative de agricultură bazate pe reducerea consumului de surse energetice neregenerabile cu impact minim negativ asupra resurselor naturale și sănătății omului. Schimbările transformative în agricultură necesită suport științific, politic și financiar.

PROVOCĂRILE CU CARE SE CONFRUNTĂ AGRICULTURA

Agricultura Republicii Moldova, ca și în majoritatea țărilor lumii, se confruntă cu o serie de provocări cauzate de modul simplist de abordare a rolului agriculturii și resurselor naturale în dezvoltarea durabilă a societății. Este evident că agricultura nu poate fi concepută doar ca mijloc de producere a produselor alimentare, iar resursele naturale ca fiind infinite. Agricultura joacă un rol polifuncțional, care nu este până la moment recunoscut și apreciat în complexitatea sa [1; 2, p. 572-587].

Printre provocările cu care se confruntă agricultura menționăm următoarele:

1. Asigurarea securității alimentare la nivel local, regional și global în condițiile creșterii explozive a populației. Actualitatea problemei este determinată de stabilizarea și tendința de reducere necontenită a

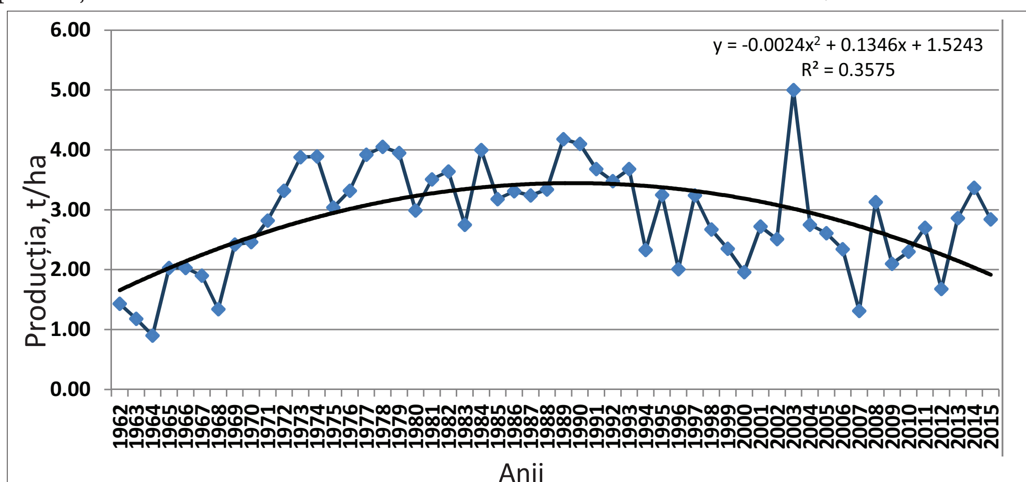

Figura 1. Producția grâului de toamnă în Republica Moldova, media pentru anii 1962–2015.

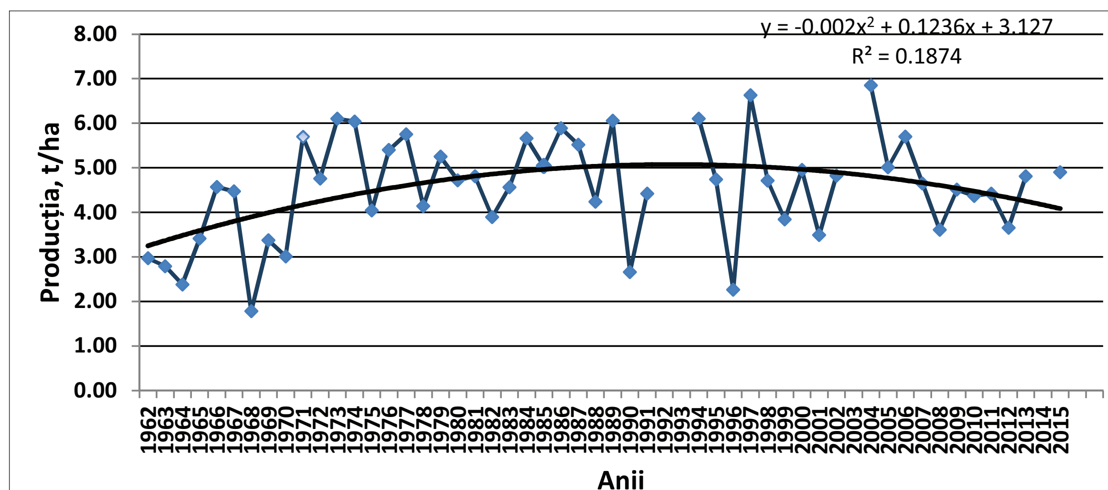

Figura 2. Producţia grâului de toamnă în experienţa de câmp de lungă durată pe asolamente ale ICCC „Selecţia", media pentru anii 1962–2015.

nivelului de producţie, în pofida extinderii soiurilor şi hibrizilor cu o productivitate mai înaltă şi perfecţionării tehnologiilor de cultivare [3]. Experienţele de câmp din cadrul IP ICCC „Selecţia" (mun. Bălţi), cu o durată mai lungă de 50 de ani, demonstrează convingător tendinţa stabilă de reducere a productivităţii pentru majoritatea culturilor de câmp în ultimii 20-25 de ani. În calitate de exemplu prezentăm dinamica producţiei grâului de toamnă şi porumbului la boabe pentru perioada 1962–2018 în Republica Moldova şi în experienţele de lungă durată la IP ICCC „Selecţia" (figurile 1-4). Aceeaşi tendinţă se atestă şi în ţările europene (tabelul 1).

2. Resurse naturale limitate, inclusiv resurse energetice neregenerabile (gaz, naftă, cărbune) la preţuri ascendente.

Prof. David Pimentel a dovedit prin calcule că dacă toate ţările lumii ar folosi sursele energetice neregenerabile asemănător SUA, care, având o populaţie de 4,5% din cea globală, utilizează aproximativ 25% din consumul global de energie, acestea ar fi suficiente doar pe o perioadă de 33 ani [1].

Pronosticul pe viitor scoate în evidenţă o rată anuală de creştere a consumului de energie în mărime de 2,2% cu o dublare a consumului de energie în fiecare 32 de ani, iar rata creşterii anuale a populaţiei în mărime de 1,2% cu o dublare în fiecare 58 de ani [1]. De aici rezultă interesul general sporit faţă de sursele energetice alternative.

Trăim într-o lume cu resurse naturale limitate, aşa ca solul şi apa. Conform datelor FAO (2006), suprafaţa terenurilor arabile pe cap de locuitor în SUA şi China constituie 0,59 şi 0,10 ha, corespunzător. 99% dintre produsele agricole sunt crescute pe sol, calitatea căruia continuă să scadă anual [4, p. 45-47; 5, p. 212-222; 1; 6]. Sursele energetice neregenerabile pot fi substituite, pe când solul cu misiunea sa ecologică globală esenţială nicidecum [3]. Apa potabilă reprezintă 2% din rezerva totală de apă pe Terra, din care 1% se află în gheţari, gradul ei de poluare la fel fiind în creştere [1].

3. Degradarea solului şi pericolul poluării apelor subterane şi a produselor alimentare pe întreg lanţul trofic în condiţiile globalizării economiei.

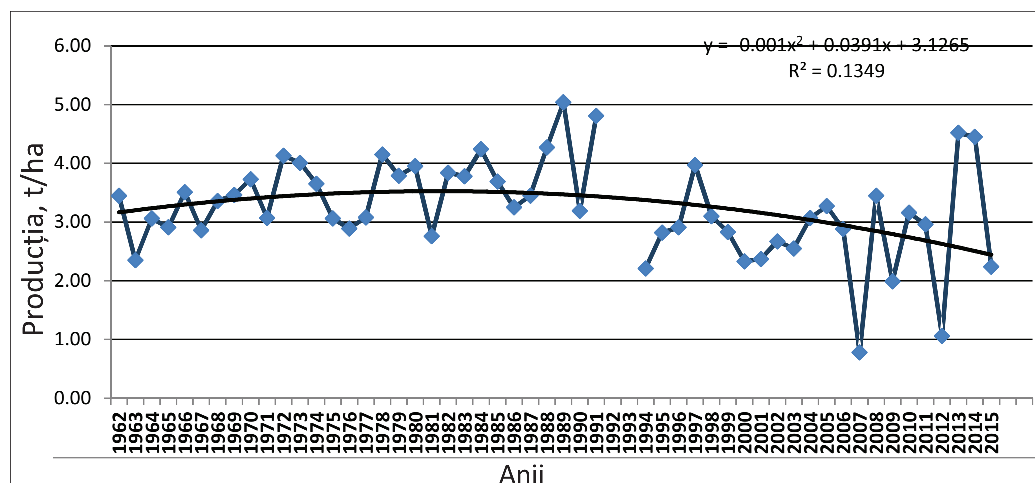

Figura 3. Producţia porumbului pentru boabe în Republica Moldova, media pentru anii 1962–2015.

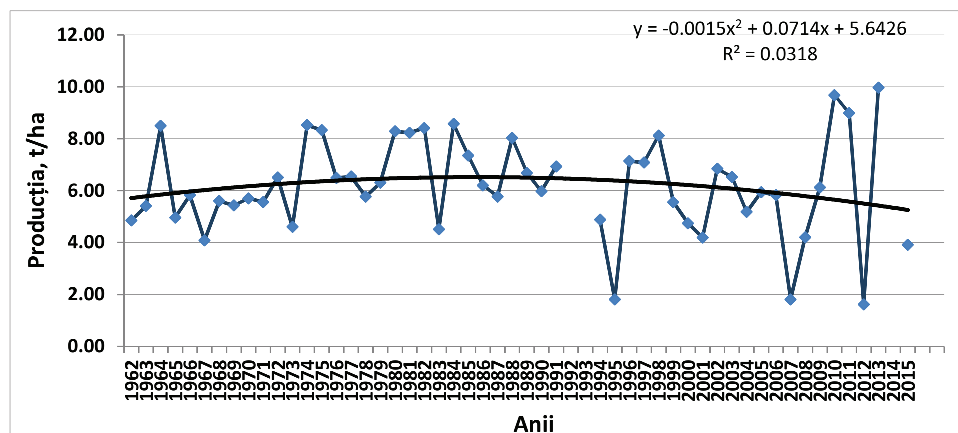

Figura 4. Producția porumbului pentru boabe în experiența de câmp de lungă durată pe asolamente a ICCC „Selecția", media pentru anii 1962–2015.

I. A. Krupenikov evidenţia mai bine de 44 de tipuri de degradare a solului [7]. Pierderile mineralizaţionale necompensate de substanţă organică şi eroziunea solului sunt unul din factorii principali care contribuie la pierderea funcţiilor ecosistemice ale solurilor, inclusiv a capacităţii de producere a biomasei, de purificare a apei şi biodegradarea poluanţilor, asigurarea rezilienţei faţă de schimbările climatice etc. [4].

Eroziunea solului afectează securitatea alimentară atât direct, cât şi indirect. Acţiunea directă – prin reducerea nivelului de producţie şi a calităţii ei nutriţionale. Acţiunea indirectă se manifestă prin reducerea eficienţei inputurilor (apa irigaţională, fertilizanţi etc.) şi necesitatea unor suprafeţe adiţionale pentru compensarea pierderilor de producţie [4]. Stagnarea şi reducerea nivelului de producţie menţionat mai sus sunt determinate în majoritatea cazurilor de acţiunea directă şi indirectă a degradării solurilor.

Una dintre iniţiativele lansate de localităţile amplasate în bazinul fluviului Mississippi (SUA) sub denumirea de „Pământ verde, Apă albastră" prevede tranziţia la noile generaţii de sisteme agricole bazate pe reîntoarcerea culturilor perene și integrarea lor cu vităritul în asolamentele de câmp, plantarea fâșiilor de păduri și menținerea solului permanent acoperit cu un covor verde la nivel de landșaft pe parcursul întregului an. Aceste măsuri sunt orientate spre reducerea poluării apelor subterane şi degradării solului, preîntâmpinarea inundaţiilor, ameliorarea condiţiilor de viaţă în comunităţile rurale, inclusiv a sănătăţii oamenilor [8].

Tabelul 1

Stagnarea nivelului de producţie la cultura grâului de toamnă în diferite ţări europene

Ţara	Anul de stagnare
Danemarca	1995 (**)
Franța	1996 (**)
Germania	1999
Italia	1994
Olanda	1993 (**)
Spania	1989
Elveția	1990 (**)
Marea Britanie	1996 (**)

4. Agravarea situaţiei economice, ecologice şi sociale a gospodăriilor agricole din cauza discrepanţei în preţuri la inputurile industriale şi materia primă agricolă.

Prof. S. Smith (1991) a analizat distribuirea profitului dintre trei sectoare ale complexului agroindustrial din SUA (producerea mijloacelor de producție; producerea propriu-zisă în gospodării, indiferent de dimensiuni și forma de proprietate; sectorul de marketing, inclusiv procesarea, transportarea, păstrarea, vânzarea etc. pe parcursul ultimilor o sută de ani (figura 5).

Dacă o sută de ani în urmă fiecare dolar de profit obţinut nemijlocit se întorcea în gospodării producătorului agricol în proporţie de 0,40-0,45 dolari americani, pentru moment se întorc doar 0,07-0,08 dolari americani. Din păcate, deseori producătorii agricoli rămân în pierderi la creșterea materiei prime agricole. Cu alte cuvinte, are loc repartizarea profitului între sectorul de producere a mijloacelor de producție (fertilizanți, pesticide, tehnică agricolă etc.) și cel de marketing (procesarea, păstrarea, transportarea, ambalarea, comercializarea etc.), care reduc semnificativ ponderea profitului reîntors producătorilor agricoli. Producătorii agricoli se află între ciocan şi nicovală. Pe de o parte, ei sunt presaţi de preţurile mereu crescânde la inputurile industriale, iar pe de altă parte, de preţurile relativ mici la comercializarea materiei prime cultivate. Majorarea inputurilor în vederea obţinerii unui

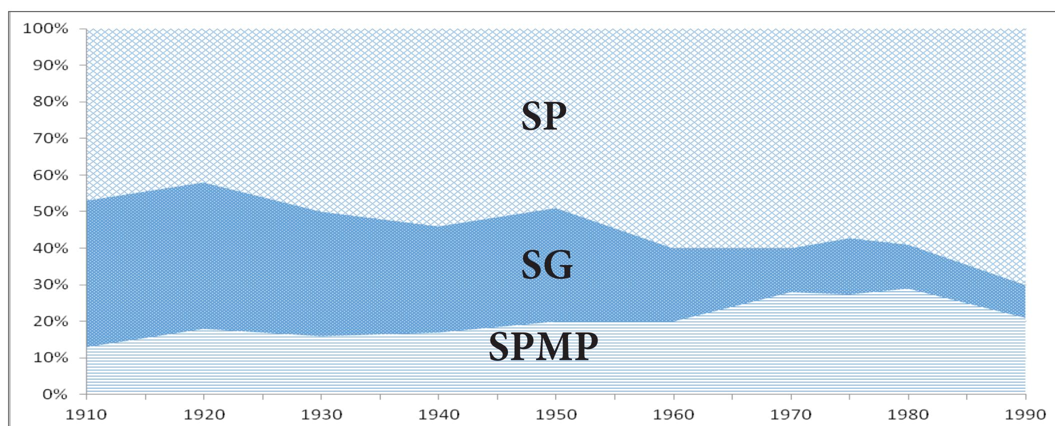

Figura 5. Dinamica ponderii venitului de la realizarea producţiei agricole dintre cele trei sectoare ale complexului agroindustrial (după prof. Smith S., 1991)
Legenda: SP – sectorul de piaţă (procesarea, transportarea, păstrarea, comercializarea)
SG – sectorul de producere nemijlocit în gospodărie (indiferent de dimensiuni şi forma de proprietate)
SPMP – sectorul de producere a mijloacelor de producere (fertilizanţi, pesticide, tehnică agricolă etc.)

nivel de producţie mai înalt are consecinţe nefaste asupra mediului ambiant, dar reduce concomitent şansele comunităţilor rurale de a dezvolta infrastructura atât de necesară la sate. Situaţia creată scoate în evidenţă importanţa cooperării producătorilor agricoli cu sectorul de marketing în vederea comercializării produsului finit. Agricultura ecologică propune o legătură directă dintre producător şi consumator.

Despre discrepanţa existentă în preţuri la inputurile industriale şi la grâu mărturiseşte analiza comparativă a preţurilor în anul 1995 (conform Anuarului Statistic) şi pe moment. Astfel, în 1995 o tonă de motorină putea fi cumpărată cu preţul de la vânzarea unei tone de grâu. În 2018, la vinderea unei tone de grâu pot fi procurate doar 180 de litri de motorină. Din păcate, preţurile la motorină continuă să crească necontenit.

În 1995 o tonă de salpetru de amoniu putea fi cumpărată din vânzarea a 250 kg de grâu. În 2018, doar 380 kg de salpetru de amoniu pot fi procurate din vânzarea unei tone de grâu.

Corespunzător, s-a schimbat brusc şi eficacitatea economică în urma aplicării îngrăşămintelor minerale. Astfel, conform datelor obţinute în experienţa de câmp a IP ICCC „Selecţia" privind studierea diferitor sisteme de fertilizare în asolament, sporul de producţie de la aplicarea îngrăşămintelor minerale sub grâul de toamnă în doza de: $N_{60}P_{30}K_{30}$; $N_{90}P_{60}K_{60}$ şi $N_{120}P_{60}K_{60}$ kg s.a./ha, în medie pentru anii 2011–2016 a constituit 0,64, 0,49 şi 0,69 t/ha, corespunzător. Sporul necesar de producţie pentru răscumpărarea cheltuielilor (doar la procurarea fertilizanţilor, fără a ţine cont de gestionarea lor) constituie – 0,91, 1,70 şi 1,82 t/ha, corespunzător. O situaţie similară se atestă şi pentru celelalte culturi din asolament (tabelul 2).

5. Pierderea biodiversităţii, inclusiv a diversităţii genetice la suprafaţa solului şi, în special, în sol.

Despre pierderile vertiginoase ale biodiversităţii la suprafaţa solului putem judeca după numărul de specii de plante şi animale pe cale de dispariţie introduse în *Cartea Roşie a Republicii Moldova*.

Biodiversitatea în sol este cu mult mai mare decât cea de la suprafaţa solului. Este suficient de menţionat că populaţia biotei în 10 grame de sol este de 1,5 ori mai mare decât populaţia globului pământesc [10, p. 25-37]. Este ca şi cum ţi-ai imagina populaţia oraşului Moscova sau a altui megapolis într-o lingură de bucătărie. Ştiinţa cunoaşte maximum 10% din biodiversitatea existentă în sol. Rămân a fi slab percepute funcţiile realizate de diferite specii şi grupe de organisme pe întreg lanţul trofic al solului. De aceea, conservarea biodiversităţii cernoziomurilor, supranumite „regele tuturor solurilor din lume" de către fondatorul ştiinţei solului, V. V. Docuceaev [11], este o problemă nu doar de interes local sau regional, ci global. Iniţiativa Republicii Moldova, înaintată către UNESCO, de recunoaştere a cernoziomului tipic din stepa Bălţiului în calitate de Patrimoniu Mondial prevede o astfel de abordare a problemei (www://whc.org/en/tentative.lists) [12].

Provoacă îngrijorare reducerea biodiversităţii speciilor cultivate, inclusiv folosirea soiurilor şi hibrizilor genetic modificaţi, care nu contribuie la lărgirea diversităţii biotei pe întreg lanţul trofic din sol. Nu sunt studiate perturbările ce pot avea loc în biota solului sub influenţa soiurilor (hibrizilor) genetic modificaţi. Corespunzător, este în scădere şi funcţionalitatea solului.

6. Creşterea consecinţelor negative ale încălzirii globale cu manifestarea tot mai frecventă a secetelor şi a altor calamităţi naturale.

Tabelul 2

Sporul de producţie real obţinut și cel necesar pentru răscumpărarea cheltuielilor la aplicarea îngrășămintelor minerale în experienţa de lungă durată cu diferite sisteme de fertilizare, ICCC „Selecţia", media 2011–2016

Culturi	Doze de îngrășăminte minerale, kg s.a./ha	Spor real de producţie, media pentru 2011–2016, t/ha	Spor necesar de producţie pentru răscumpărarea cheltuielilor, t/ha
Grâu de toamnă	NPK 75	0,64	0,91
	NPK 130	0,49	1,70
	NPK 175	0,69	1,82
Sfeclă de zahăr	NPK 75	3,75	3,0
	NPK 130	4,80	5,7
	NPK 175	5,45	6,6
Porumb pentru boabe	NPK 75	0,91	1,14
	NPK 130	0,82	1,78
	NPK 175	0,26	2,56
Floarea-soarelui	NPK 75	0,27	0,40
	NPK 130	0,33	0,70
	NPK 175	0,33	0,75

Comunitatea mondială este îngrijorată de pericolul depășirii limitei de 2°C a temperaturii medii a aerului la nivel global comparativ cu nivelul preindustrial. Problema dată a fost discutată la Summit-ul conducătorilor de state și guverne din 196 de ţări ale lumii, desfășurat la Paris, în decembrie 2015, la iniţiativa ministrului Agriculturii din Franţa, Stephan Le Foll. Iniţiativa de reducere a emisiei de gaze cu efect de seră, cunoscută sub denumirea „4 la 1000", prin sechestrarea anuală a 0,4% carbon în formă de substanţă organică a solului a fost acceptată. Aceasta permite atât reducerea încălzirii globale prin diminuarea emisiei de gaze cu efect de seră, cât și contribuie la securitatea alimentară a populaţiei prin reducerea și adaptarea la schimbările climatice [5].

7. Dezintegrarea comunităţilor rurale, creșterea gradului de afectare a populaţiei cu boli netransmisibile.

Dezintegrarea comunităţilor rurale este determinată de extinderea tehnologiilor industriale moderne de cultivare a culturilor agricole, fără aplicarea braţelor de muncă, datorită mecanizării lucrărilor agricole și folosirii mijloacelor chimice de combatere a buruienilor. În lipsa posibilităţilor de angajare în câmpul de muncă la sate oamenii sunt nevoiţi să părăsească baștina în căutarea surselor de existenţă. Concomitent, din motivele elucidate mai sus, lipsa infrastructurii la sate nu este atrăgătoare pentru familiile tinere.

Pentru modelul industrial de intensificare a agriculturii a devenit obișnuită și adevărată afirmaţia: „devii mai mare sau bancrotezi" [13]. Aceasta se confirmă prin reducerea drastică a numărului de gospodării fermiere mici în SUA odată cu lărgirea suprafeţelor aparţinând gospodăriilor mari [14, p.137-157]. A devenit imposibil de a păstra în gospodăriile mari fertilitatea solului, iar în gospodăriile mici de a obţine un profit suficient pentru existenţa familiei în cadrul modelului industrial de intensificare a agriculturii.

Conform conceptului „revoluţiei verzi", folosirea substanţelor de sinteză chimică în agricultură, arătura intensă, irigarea și alte măsuri de intensificare a agriculturii, inclusiv a seminţelor genetic modificate, a contribuit la apariţia unor probleme grave în domeniul sănătăţii publice. Între timp, fondatorul știinţei ecologice, prof. Ernst Haeckel, considera imposibil de a separa sănătatea omului de sănătatea întregului ecosistem [15]. Nutriţia sănătoasă este percepută pentru moment ca unul dintre factorii cheie în prevenirea bolilor, de rând cu limitarea stresurilor. Sir Albert Howard, în renumita sa carte *Testamentul Agricol*, publicată în 1943, accentua că bolile plantelor sunt consecinţa managementului incorect al solului și că un sol sănătos asigură sănătate pe întreg lanţul trofic: sol – plante – animale – oameni [16].

Medicii practicieni au constatat că starea imunologică și psihologică a omului depinde de diversitatea grupelor de organisme în sol (fungi, bacterii, râme de ploaie etc.) [17].

Clasicii microbiologiei din fosta URSS, profesorii N. A. Krasilnicov și S. N. Vinogradschi, atenţionau

asupra creşterii imunităţii plantelor sub influenţa substanţelor antibiotice de origine microbiană, absorbite de plante pe parcursul creşterii și dezvoltării lor [18, 19].

O NOUĂ PARADIGMĂ DE INTENSIFICARE A AGRICULTURII

Provocările enumerate mai sus, cu care se confruntă agricultura, arată că aceasta se află într-o criză sistemică. Modelul industrial de intensificare a agriculturii, bazat pe conceptul „revoluţiei verzi", nu i-a asigurat o dezvoltare durabilă sub aspect economic, ecologic şi social [9]. Acest concept a pus accentul pe producere, dar a neglijat totalmente reproducerea fertilităţii solului.

Măsurile existente de intensificare a agriculturii orientate preponderent spre maximizarea nivelului de producţie şi profit, fără a ţine cont de necesităţile reproducerii fertilităţii solului, conduc la deteriorarea continuă a calităţii (sănătăţii) solului şi a mediului ambiant odată cu reducerea nivelului de producţie şi competitivitate a producătorilor agricoli, iar în ultima instanţă la dezintegrarea comunităţilor rurale şi degradarea sănătăţii publice.

Preţurile stabilite de piaţă la produsele agricole nu sunt reale, deoarece ele nu ţin cont de cheltuielile necesare pentru recuperarea consecinţelor negative asupra mediului ambiant şi sănătăţii oamenilor. Aceste cheltuieli sunt puse pe umerii societăţii, generaţiilor curente şi viitoare, existând însă pericolul unor schimbări ireversibile. Prin neglijarea lor totală se explică dominarea modelului industrial de intensificare a agriculturii.

Trebuie să recunoaştem că discuţii referitor la modul de intensificare a agriculturii au fost întotdeauna, dar nu toate vocile au fost auzite. Una dintre fondatorii mişcării ecologiste moderne, Rachel Carson, scria în cartea sa *Primăvara liniştită*, publicată în 1962, adică la începutul chimizării agriculturii, următoarele: „…noi ne aflăm la intersecţia a două drumuri care diferă. Pe unul putem merge repede, dar la sfârşitul lui ne aşteaptă dezastrul. Altă cale este mai puţin bătătorită, dar constituie ultima şi unica şansă de a ajunge la destinaţie şi de a ne păstra Terra" [20].

Rachel Carson era conştientă de faptul că solul este totalmente neglijat chiar şi de cercetători, nemaivorbind de promotorii mijloacelor chimice de combatere a buruienilor, bolilor şi dăunătorilor. Între timp, preponderenţa unei sau altei buruieni este un indicator ai stării de sănătate a solului. Printr-un sol fertil şi condiţii iniţiale de creştere a culturii ne putem debarasa de vegetaţia nedorită. „Nu metoda de distrugere necesită folosită, dar managementul întregii comunităţi vegetale" [20].

Solul (pedosfera) asigură interacţiunea dintre biosferă, atmosferă, litosferă şi hidrosferă. Din păcate, rolul ecologic al solului este mai puţin cunoscut şi mai ales înţeles, dar el are o importanţă crucială în formarea productivităţii plantelor, circuitului energiei, apei şi nutrienţilor, sechestrării carbonului ş.a. [5]. Solul se percepe ca substrat în care se introduc apa şi elementele minerale pentru obţinerea producţiei.

Fără sol viaţa pe Pământ ar fi imposibilă. În natură are loc un circuit necontenit de nutrienţi şi energie pe întreg lanţul trofic: producenţi – consumenţi – reducenţi. Prof. A. Howard numea acest circuit: „roata vieţii" [16]. Producenţii sunt plantele vii, care datorită grăuncioarelor de clorofilă au capacitatea de a fixa energia solară transformând-o în zahăr, proteine, grăsimi etc. Omul şi animalele pot doar consuma energia acumulată de plante. Atât plantele, cât şi animalele, ajungând în sol, sunt transformate de reducenţi, adică de biodiversitatea enormă pe întreg lanţul trofic al solului, astfel contribuind la regenerarea vieţii pe Pământ.

V. V. Docuceaev a descris cinci factori de formare a solurilor: roca maternă, plantele şi animalele, relieful, clima şi vârsta ţării. Odată cu intervenţia umană devine tot mai evidentă influenţa factorului antropic în formarea (degradarea) solurilor. Folosirea raţională a solurilor în agricultură presupune necesitatea imitării factorilor naturali de formare a solurilor, adică folosirea naturii ca model de construire a agroecosistemelor.

Solurile de cernoziom în condiţii naturale de stepă au fost formate sub vegetaţia perenă, reprezentată preponderent de negară (Stippa), cu un sistem radicular fasciculat, foarte adânc şi abundent. Înlocuirea ecosistemelor naturale cu ecosistemele agricole, adică a vegetaţiei perene cu vegetaţie anuală, de rând cu arătura intensă în lipsa restituirii cantităţii de energie extrase din sol, a condus la degradarea solurilor şi pierderea funcţionalităţii lor.

În experienţele de câmp de lungă durată a IP ICCC „Selecţia", fondate în 1962, cu diferite asolamente şi culturi permanente, am efectuat analiza comparativă a rezervelor de substanţă organică a solului (după carbon) în stratul de 0-100 cm pe parcelele de pârloagă (din 1984) şi în asolamente cu şi fără ierburi leguminoase perene, la aplicarea diferitor doze de îngrăşăminte organice şi minerale. Concomitent au fost determinate rezervele de substanţă organică (după carbon) pe parcelele cu ogor negru, fondate în 1965. Rezultatele obţinute sunt prezentate în tabelul 3.

De menţionat că rezervele de substanţă organică în pârloagă s-au stabilizat în ultimii ani, ceea ce indică asupra stabilirii unui echilibru dinamic în timp dintre

Tabelul 3

Rezervele și pierderile de substanţă organică a solului (după carbon) pe cernoziomul tipic din stepa Bălţiului, R. Moldova, stratul de sol 0-100 cm

Strat de sol, cm wt/ha		Pârloagă		Rezervele și pierderile de carbon față de pârloagă								
				Asolament cu lucernă (30%) + 40% culturi prășitoare (4 tone de gunoi de grajd/ha asolament)			Asolament fără lucernă cu 60% culturi prășitoare (12 tone de gunoi de grajd/ha asolament)			50 de ani ogor negru		
		t/ha	%	t/ha	±	%	t/ha	±	%	t/ha	±	%
0-100		342,3	100	273,7	-68,6	20,0	281,7	-60,6	17,7	222,3	-120,0	35,1
inclusiv	0-60	225,3	65,8	184,2	-158,1	46,2	200,8	-141,5	41,3	161,5	-180,8	52,8
	% față de 0-100 cm	65,8		67,3			71,3			72,6		

procesele de sinteză și de descompunere a substanţei organice a solului. Pierderile de substanţă organică (după carbon) în stratul 0-100 cm în asolamentul cu 40% culturi prășitoare și 30% lucernă comparativ cu pârloaga, la folosirea, anual, în medie a 4 tone gunoi de grajd la un hectar suprafaţa de asolament, au constituit 68,6 t/ha (tabelul 3).

În asolamentul cu 60% culturi prășitoare, fără lucernă, la aplicarea anuală a câte 12 tone la un hectar suprafaţă de asolament, pierderile anuale de carbon în stratul 0-100 cm comparativ cu pârloaga au constituit 60,6 t/ha.

Pierderile s-au dublat pe parcelele cu ogor negru timp de 53 de ani. Cercetările efectuate anterior cu folosirea metodelor fizico-chimice de analiză la nivel molecular a substanţelor humice extrase din sol au dovedit că pierderile au loc preponderent din contul fracţiilor labile (active) de substanţă organică a solului [9].

V. A. Kovda considera că pierderile de substanţă organică din solurile de cernoziom sunt motivul de bază în stabilizarea și reducerea nivelului de producţie la culturile de câmp, mai cu seamă în anii secetoși, precum și în reducerea eficacităţii aplicării îngrășămintelor minerale [21, c. 253-280].

Substanţa organică a solului este indicele integral al fertilităţii solului. Un sol sănătos, cu o biodiversitate înaltă atât la suprafaţă, cât și în sol, determină nu numai cantitatea și calitatea hranei produse pentru consumul uman, dar și calitatea apei pe care o consumăm, de rând cu cea a aerului pe care-l respirăm. Importanţa solului în reducerea efectului de încălzire globală încă nu este pe deplin conștientizată [22, p.1-8; 23; 24, p. 4-15].

Cu părere de rău, solul este perceput de societate în mod utilitar, ca mijloc de producere în agricultură. În realitate rolul solului este cu mult mai larg. Printre funcţiile ecologice ale solului menţionăm:

- substrat pentru menţinerea creșterii plantelor superioare (mediu pentru creșterea rădăcinilor și asigurarea lor cu elemente nutritive);
- sistem pentru îndestularea cerinţelor plantelor în apă (acumularea, folosirea, pierderea) și filtrarea apei (purificarea apei);
- sistem pentru asigurarea circuitului energiei și nutrienţilor dintre producenţi, consumenţi și reducenţi;
- mediu de viaţă (habitat) pentru o diversitate și o mulţime fantastică de organisme;
- intermediar în schimbarea componenţei și stării fizice a aerului din cauza schimbului permanent de gaze, inclusiv provocatoare a efectului de seră;
- mediu ingineresc, care servește nu numai în calitate de material de construcţie, dar și de mediu pentru construcţia drumurilor, caselor, căilor ferate etc. [2].

Reieșind din rolul polifuncţional al solului în acordarea serviciilor ecosistemice și sociale, Comunitatea Europeană, prin noua sa politică comună agrară (CAP), susţine doar agricultorii care acordă servicii ecosistemice și sociale printr-un management corect al solului.

Cele mai actuale chestiuni de ordin global pentru ziua de azi și pentru viitor sunt:

- cum să asigurăm o dezvoltare durabilă în agricultură?
- cum să reducem influenţa negativă a încălzirii globale?

Ameliorarea calităţii (sănătăţii) solului este factorul decisiv în tranziţia spre un sistem de agricultură durabilă. Conform definiţiei prof. I. W. Doran, „Sănătatea solului este capacitatea lui de a funcţiona ca un organism viu în cadrul ecosistemului sau hotarelor de folosire a terenului, cu menţinerea calităţii apei și a aerului, cu asigurarea concomitentă a sănătăţii plantelor, animalelor și a omului” [10].

Este cunoscut că:

- deteriorarea structurii solului și compactarea solurilor înhibă creşterea rădăcinilor, reducând concomitent cantitatea accesibilă de nutrienţi și apă;
- reducerea conţinutului de substanţă organică a solului sub influenţa insuficienţei de resturi vegetale reîncorporate în sol și lucrării intense a solului cu întoarcerea brazdei, scade capacitatea de acumulare a apei, sporind sensibilitatea culturilor la deficitul de apă și secetă;
- un sol cu proprietăţi biologice, agrofizice și agrochimice favorabile poate produce mai mult și generează un profit mai mare decât un sol de calitate slabă;
- un sol sănătos permite nu numai menţinerea și majorarea nivelului de producţie, dar și reducerea cheltuielilor de producere ca rezultat al micșorării dependenţei de folosirea mijloacelor chimice pentru nutriţia plantelor și protecţia lor contra bolilor, dăunătorilor și buruienilor.

Ultimele afirmaţii au fost confirmate prin date experimentale, obţinute în experienţele de câmp de lungă durată din cadrul ICCC „Selecţia" (mun. Bălţi) [25].

Fondatorul agrochimiei, talentatul chimist de origine germană Justus Liebig, după o conlucrare strânsă cu agricultorii practicieni, la sfârșitul vieţii sale, a recunoscut că a supraapreciat rolul îngrășămintelor minerale și a analizelor de laborator în agricultură. În ultima sa carte, *Legile naturale de gospodărire*, publicată în 1863, spre deosebire de afirmaţiile sale din tinereţe expuse în cartea publicată în 1840 și mediatizată pe larg, *Chimia organică folosită în agricultură și fiziologie*, Liebig scria despre unica posibilitate de restabilire a fertilităţii solului prin respectarea asolamentului și aplicarea gunoiului de grajd [26; 27, p. 66-71]. „Pe un sol obosit de trifoi niciun fel de fertilizare cu îngrășăminte artificiale sau gunoi de grajd nu poate salva situaţia" [26]. Respectarea legii restituirii elementelor nutritive extrase din sol prin aplicarea gunoiului de grajd în asolament, prezintă baza unui sistem raţional de agricultură [26].

Istoria dezvoltării agriculturii dovedește elocvent rolul primordial al substanţelor organice a solului în restabilirea fertilităţii solului. Nimeni însă nu poate accepta ideea înlocuirii gunoiului de grajd cu îngrășăminte minerale [28].

D. N. Preanișnicov scria despre rolul decisiv al azotului biologic (azotul din gunoiul de grajd și resturile vegetale ale trifoiului) în asigurarea necesităţii plantelor în azot, ba chiar în ţările europene cu o industrie bine dezvoltată de producere a îngrășămintelor minerale. Ponderea azotului din aceste două surse în extrasul total de azot cu producţia alcătuiește 81% în Danemarca și 56,7% în Germania [29]. D. N. Preanișnicov considera inadmisibilă situaţia din fosta URSS când majoritatea extrasului de azot cu producţia pe solurile de cernoziom era acoperită din sol și doar 31% de azot se reîncorporează în sol din diferite surse. În opinia sa, ponderea azotului biologic trebuie să constituie ¾ din cantitatea totală de azot extrasă cu producţia în asolament [29]. Situaţia s-a agravat odată cu privatizarea terenurilor agricole și dezintegrarea ramurilor de fitotehnie și zootehnie.

Structura imperfectă a suprafeţelor de însămânţare, cu dominarea culturilor prășitoare și reducerea drastică a suprafeţelor sub culturile furajere, îndeosebi a ierburilor perene, nu permite respectarea asolamentelor, care constituie pilonul de bază al dezvoltării durabile în agricultură.

Republica Moldova are nevoie de o nouă paradigmă (concept) de intensificare durabilă a agriculturii bazată pe conservarea și folosirea raţională a resurselor naturale prin asigurarea unui circuit mai deplin de energie și de nutrienţi în fiecare gospodărie indiferent de dimensiuni și forma de proprietate asupra terenului, în vederea restabilirii fertilităţii solului cu folosirea surselor energetice preponderent de provenienţă locală.

Baza știinţifică pentru agricultura durabilă, inclusiv ecologică, servește *agroecologia*, care folosește ecosistemele naturale drept model pentru construirea ecosistemelor agricole durabile [19-30]. Agricultura Republicii Moldova necesită nu doar schimbări în tehnologiile de cultivare, ci schimbări transformative în sistemul de agricultură în vederea respectării asolamentelor cu amplasarea lor diferenţiată pe elementele de landșaft, cu o disturbare minimă a solului. Prin folosirea practicilor agricole inovative, de ordin sistemic, devine absolut reală reducerea dependenţei de inputurile industriale și tranziţia la un sistem de agricultură durabilă, inclusiv ecologică.

CONCLUZII

Agricultura Republicii Moldova, ca și în majoritatea ţărilor lumii, se confruntă cu o serie de provocări cauzate de modelul industrial de intensificare:

- asigurarea securităţii alimentare la nivel local, regional și global în condiţiile creşterii explozive a populaţiei;
- resurse naturale limitate, inclusiv resurse energetice neregenerabile (gaz natural, naftă, cărbune) la preţuri ascendente;
- degradarea solurilor și pericolul poluării apelor subterane și a produselor alimentare pe întreg lanţul trofic, în condiţiile globalizării economiei;
- agravarea situaţiei economice și sociale a gospodăriilor agricole din cauza discrepanţei în preţuri la inputurile industriale și materia primă agricolă;

▪ pierderea biodiversității, inclusiv a diversității genetice la suprafața solului și, în special, în sol;

▪ creșterea consecințelor negative ale încălzirii globale cu manifestarea tot mai frecventă a secetelor și a altor calamități naturale;

▪ dezintegrarea comunităților rurale, creșterea gradului de afectare a populației cu boli netransmisibile.

Agricultura se află într-o criză sistemică. Pentru a răspunde la provocările de ordin economic, energetic, ecologic și social este nevoie de adoptarea unei viziuni agroecologice de intensificare a agriculturii, bazate pe respectarea diferențiată a întregului sistem de agricultură în conformitate cu particularitățile landșaftului, cu restabilirea fertilității solului, majorarea competitivității producătorilor agricoli și revitalizarea comunităților rurale, preîntmpinarea degradării și poluării resurselor naturale în condițiile încălzirii globale.

Modificările transformative în agricultura Republicii Moldova necesită suport științific, politic și financiar.

BIBLIOGRAFIE

1. Pimentel D., Whitecraft M., Scott Z. Will limited land, water and energy control human population numbers in the future? In: Springer Science + Business Media, LLC, 2010.
2. Powlson D., Gregory P.I., Whalley W.R. et all. Soil management in relation to sustainable agriculture and ecosystem services. In: Food Policy, N 36.
3. Brown L. R. Planeta plină, farfuriile goale. Noua geopolitică a deficitului de hrană. București: Editura Tehnică, 2012, 105 p.
4. Lal R. Soil degradation as a reason for inadequate human nutrition. In: Food Security, 2009, N 1.
5. Lal R. Soil health and carbon management. In: Food and energy security. 2016, N 5(4).
6. Монтгомери Д. Почва. Эрозия цивилизаций. Перевод на русский язык проф. Хафиза Муминджанова, Анкара, 2015, 409 с.
7. Крупеников И.А. Черноземы. Возникновение, совершенство, трагедия деградации, пути охраны и возрождения. Chișinău: Pontos, 2008. 288 p.
8. Green Lands, Blue Waters. Project description Document, Adapted in October 22, 2004. Sursa: www.greenlandsblue-waters.org
9. Боинчан Б.П. Экологическое земледелие в Республике Молдова (Севооборот и органическое вещество почвы). Chișinău: Știința, 1999, 269 с.
10. Doran I.W. and Parkin T.B. Quantitative indicators of soil quality: A minimum data set. In: Methods for assessing soil quality, SSSA Special Publication, Number 49, 1996.
11. Докучаев В.В. Русский чернозем. Отчет Вольному Экономическому Обществу. Издание второе. Москва: Государственное Издательство Сельскохозяйственной литературы. 1952, 634 с.
12. Typical Chernozem from Balti steppe as the World Heritage Site – www.//whc.org/en/tentative lists
13. Schumaher E.F. Small is beautiful. Economics as if people mattered-perennial library, London, New York, 1989, 323 p.
14. Cooper M.R., Roth W.I., Maddox I.G., Schickele R. and Turner H.A. The Causes: Defects in Farming Systems and Farm Tenancy. In: Soils and Men, Yearbook of Agriculture, 1938, USDA.
15. Rayner G. and Lang T. Our vision: where do we go? In: Journal of World Nutrition. Vol. 3, N 4, April 2012.
16. Sir Albert Howard. An Agricultural Testament. Oxford University Press, 1943. 224 p.
17. Daphne M. An outside – the doctor's office approach to health care. Yes! Magazine powerful ideas practical actions, 27 March, 2017.
18. Виноградский С.Н. Микробиология почвы. Проблемы и методы. Изд-во АН СССР, Москва, 1952, 792 с.
19. Красильников Н.А. Микроорганизмы почвы и высшие растения. Москва: Изд-во АН СССР, 1958. 460 с.
20. Carson Rachel. Silent spring. Houghtox Mifelin Company, Boston, 1962, 297 p.
21. Ковда В.А. Прошлое и будущее чернозема. Заключение. В: Русский чернозем. 100 лет после Докучаева. Москва: Изд-во «Наука», 1983.
22. Singh B.R. Soil as a foundation for plant, animal and human health. In: The Nexus of soils, Plants, Animals and Human Health. Editors: Singh B. R., McLaughlin M. I, Brevic E. Catena Soil Science, Geo Ecology Essays, Stuttgard, 2017.
23. Ohlson K. The soil will save us. How scientists, farmers, and foodies are healing the soil to save the planet, 2014, Rodale, 241 p.
24. Lal R. Managing soils for a warming earth in a food-insure and energy-starved world. In: Journal of Plant Nutrition and Soil Science, 2010, 173.
25. Tehnologii alternative de cultivare a grâului de toamnă în Republica Moldova (Ghid), redactor B. Boincean și Liliana Evdochimov. Tipografia din Bălți, 2013, 68 p.
26. Liebig v. J. The Natural Laws of Husbandry. Edited by John Blyth, New York. D. Appleton and Company, 1863, 332 p.
27. Mansvel J. D., Boincean B. Justus von Liebig's transition from chemist to agronomist, adept of the ecological agriculture. In: Akademos, N 4, 2017,
28. Грандо Л. Минеральные питание растений. В книге: История плодородия почв. Часть I. Учение о перегное почв в 19 веке под ред. В.Р. Вильямса и М.И. Бурского. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940.
29. Прянишников Д.Н. Азот в жизни растений и в земледелии. Избранные сочинения, Том 2, Москва: Государственное Издательство с/х литературы, 1953, 517 с.
30. Stephen R. Gliessman. Agroecology. Ecological Processes in Sustainable Agriculture. Lewis Publishers, 2000, USA, Florida, 357 p.

OPORTUNITATEA EUROATLANTICĂ DE ASIGURARE A SECURITĂȚII NAȚIONALE

Doctor în științe politice **Veaceslav UNGUREANU**
Institutul de Cercetări Juridice și Politice

THE EURO-ATLANTIC OPPORTUNITY FOR ENSURING NATIONAL SECURITY

Summary. Although it is a small state, the Republic of Moldova is a source of regional insecurity, instability and uncertainty, which, in the current geopolitical context, draws an increased attention of the West. In the context of the redefinition of the regional geopolitical architecture in South-Eastern Europe, the Euro-Atlantic community countries perceive it as an element of a geostrategic game, a situation that has an imminent impact on the national security. Under these circumstances, the Republic of Moldova needs to capitalize its Euro-Atlantic opportunities to ensure the national security, depending on the geopolitical situation, the security environment in the South-Eastern Europe, and the national interest. The substantial role in strengthening the national security provided by the process of re-designing the regional geopolitical architecture will be played by the place the Republic of Moldova will be taking in the geostrategic arrangements of the European security system, which would ultimately contribute to the modification of the status of the Republic of Moldova from a consumer to a provider of a regional security.

Keywords: geopolitical architecture, national security, security complex, regional subsystem, hybrid warfare, permanent neutrality, geopolitical/ geostrategic interests, re-dimensioning process, re-edification process, international relations, the Euro-Atlantic structures.

Rezumat. Deși este un stat mic, Republica Moldova constituie o sursă de insecuritate, instabilitate și incertitudine regională, ceea ce, în actuala conjunctura geopolitică, atrage asupra sa o atenţie sporită a Occidentului. În contextul reedificării arhitecturii geopolitice regionale din Europa de Sud-Est, țările comunității euro-atlantice o percep ca pe un element al unui joc geostrategic, situație care generează un impact iminent asupra securităţii naţionale. În aceste condiții, Republica Moldova trebuie să-și valorifice oportunitățile euroatlantice de asigurare a securității naționale în funcție de conjunctura geopolitică, de mediul de securitate din Europa de Sud-Est și de interesul naţional. Rolul substanţial în fortificarea securității naționale, oferit de procesul de reedificare a arhitecturii geopolitice regionale, îl va juca locul pe care îl va ocupa Republica Moldova în aranjamentele geostrategice ale sistemului de securitate europeană, fapt ce ar contribui, în final, la modificarea statutului Republicii Moldova din cel de consumator în în cel de furnizor de securitate regională.

Cuvinte-cheie: arhitectura geopolitică, securitatea națională, complex de securitate, subsistem regional, război hibrid, neutralitatea permanentă, interese geopolitice/ geostrategice, proces de redimensionare, proces de reedificare, relații internaționale, structuri euroatlantice.

Prăbușirea sistemului internațional bipolar a determinat o nouă configurație a raporturilor de forțe ale marilor puteri în Europa de Sud-Est, suprimând vechea hartă geopolitică a securității regionale și edificând o nouă arhitectură a evoluției relațiilor internaționale. Importanța geopolitică a Europei de Sud-Est a fost întotdeauna actuală. Această regiune reprezintă și astăzi confluența intereselor geopolitice ale marilor puteri, miza fiind dominația Europei de Est și a spațiului geostrategic ponto-caspic pentru exercitarea influenței geopolitice în zonele adiacente, cum ar fi: regiunea de Vest a spațiului postsovietic, Caucazul și Orientul Mijlociu.

Relevanța geopolitică a regiunii Europa de Sud-Est este caracterizată de următorii factori: se găsește la confluenţa a șapte regiuni de mare importanţă geopolitică – Europa Centrală, Europa de Est, Europa de Sud, Asia Mică, Orientul Apropiat, spațiul pontic și spațiul mediteranean; este poziționată aproape de zona conflictuală a Orientului Apropiat; formează un segment al frontierelor de sud-est ale Uniunii Europene și de sud-est ale Organizației Tratatului Atlanticului de Nord; țările din estul acestei regiuni sunt limitrofe spațiului pontic, în cadrul căruia mai multe dintre ele se confruntă cu războaie hibride declanșate pe teritoriile sale de Federaţia Rusă. Aceste conflicte se află fie într-o stare „înghețată", fie într-o stare „fierbinte", soldate cu apariția regiunilor secesioniste sau chiar cu pierderi de teritoriu prin anexare; deține controlul asupra strâmtorilor Bosfor și Dardanele, care reprezintă unica poartă de ieșire la Oceanul Planetar pentru statele limitrofe ale spațiului pontic; este conectată la axa energetică Asia Centrală – Marea Caspică – Caucazul de Sud – Marea Neagră și este străbătută de di-

verse rute energetice ce asigură cu hidrocarburi statele europene sau prin care se preconizează construcţia altor proiecte energetice pentru transportul petrolului caspic şi al celui din zona Asiei Centrale, sau a gazelor din Orientul Mijlociu spre consumatorii din Occident; include un important număr de porturi militare şi civile; este mediu propice pentru cooperarea economică, militară şi culturală şi deţine un potenţial demografic şi economic foarte important pentru Europa.

Noile transformări ale arhitecturii geopolitice regionale din Europa de Sud-Est exprimate, pe de o parte, prin evenimentele din Ucraina, care au impulsionat replierea intereselor geostrategice ale Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord şi Federaţiei Ruse, iar pe de altă parte, jocurile de putere marcate de eforturile statelor mici de a ieşi din sferele de influenţă ale unor state şi de a intra în altele, unde pot să-şi promoveze pe deplin propriile interese, precum şi să-şi asigure securitatea naţională, au determinat reconfigurarea securităţii regionale. Abordarea fenomenului securităţii regionale, care constituie structuri subsistemice de relaţii de securitate instituite de un grup de state situate geografic în apropiere unele faţă de altele, duce la o mai bună percepţie a securităţii naţionale a acestora. Subsistemele securităţii regionale provin din mecanismul prin care riscurile şi ameninţările, în special cele politice şi militare, sunt cel mai puternic resimţite atunci când se manifestă pe o rază mai restrânsă. Conferirea unei identităţi ferme subsistemelor regionale determină edificarea a două niveluri intermediare de analiză între sistem şi stat, acestea fiind: subsistemele şi modelul relaţiilor dintre ele. Ideea de subsistem tradiţional, cu un potenţial pentru scopul analizei securităţii, este noţiunea echilibrului de putere regională, care, în opinia lui B. Buzan, nu s-a dovedit niciodată foarte utilă, deoarece a fost restrânsă la o singură dimensiune – puterea, cu ajutorul căreia marile puteri au zdruncinat arhitectura regională. Deşi echilibrele regionale ale puterii funcţionează, fiind o trăsătură substanţială a mediului de securitate, ele pot fi distorsionate de acţiunile globale ale marilor puteri, dat fiind faptul că nivelul de susceptibilitate în raport cu influenţele externe este unul sporit.

Conceptul privind subsistemele regionale, abordat din perspectiva integrării prin prisma idealistă şi funcţionalistă, au constituit preocupările lui B. Russett, L. Cantori şi S. Spiegel despre fundamentarea integrării regionale, întreprinzând şi o încercare ambiţioasă de a constitui un cadru comparativ la nivel regional pentru studiul relaţiilor internaţionale. În viziunea lor, este necesară excluderea nivelurilor de analiză a statului şi sistemului în favoarea abordării conceptului de apropiere geografică în stabilirea regiunilor şi rolul subsistemelor regionale în relaţiile internaţionale [1, p. 234-245; 2, p. 320-328]. K. Kaiser acreditează supoziţia că subsistemele regionale sunt definite, în general, drept structuri de relaţii ce se desfăşoară într-o oarecare proximitate geografică şi sunt caracterizate de un anumit grad de intensitate, precum şi de conştientizarea existenţei acestora de către actorii implicaţi [3, p.86]. M. Brecher susţine că, pentru a fi considerat subsistem regional, nu sunt suficiente doar structuri de relaţii, dar este necesară şi recunoaşterea acestuia atât de către actorii implicaţi, cât şi de către ceilalţi actori internaţionali [4, p. 220]. Totodată, W. Agor şi A. Suarez completează ideea lui M. Brecher, identificând numărul minim de actori pentru a forma o regiune, accentuând existenţa a trei subiecţi internaţionali, admiţând şi situaţii în care unele supraputeri, împreună cu un alt stat vecin mai mic, formează un subsistem regional distinct [5, p. 163]. E. Adler şi M. Barnett consideră că actorii subsistemului regional pot fi nu doar statele naţionale care păstrează monopolul în acest domeniu, dar şi diverse structuri, de la organizaţii şi alianţe regionale până la comunităţi regionale de securitate şi mişcări sociale sau revoluţionare regionale [6, p. 53-62]. Conceptul de subsistem regional, în opinia lui E. Haas şi J. Nye, se mai poate referi la procese de integrare regională şi la fluxuri (economice şi/sau societale), recurente şi non-instituţionalizate [7, p. 105]. Conform lui K. Kaiser, încercările de a sistematiza varietatea de actori şi de interacţiune dintre ei în contextul evoluţiilor proceselor regionale s-a soldat cu identificarea unei structuri ce include următoarele elemente: subsisteme regionale, subsisteme regionale transnaţionale, subsisteme regionale interguvernamentale, subsisteme regionale complexe integrate [3, p. 90-93]. H. Morgenthau, R. Axelrod, R. Keohane, R. Jervis şi T. Risse menţionează importanţa impactului pe care îl pot avea subsistemele regionale, lăsând pe planul secund clasificarea lor, acceptând faptul că relaţiile regionale interguvernamentale pot genera noi relaţii regionale interguvernamentale, ceea ce înseamnă că alianţele regionale pot crea fie contra-alianţe, fie imitatori de alianţe[7, p. 105]. R. Falk, A. Bailes şi A. Cottey consideră că subsistemele regionale sunt mai degrabă complexe integrate decât strict interguvernamentale sau transnaţionale şi că dimensiunile de securitate sunt din ce în ce mai strâns legate unele de altele, mai ales la nivel regional [7, p.106]. În opinia lui M. Haas, ideea de subsistem regional, considerată subgrup din sistemul internaţional, reprezintă o viziune generală despre felul în care ar putea fi definită regiunea, încercând cu M. Brecher să formuleze concepte privind subsistemele subordonate, bazate pe noţiuni

deosebit de largi despre ceea ce constituie o regiune [8, p. 100; 4, p. 225]. L. A. Ghica susține că, în cazul subsistemelor regionale, atenția era îndreptată, în special, asupra posibilelor relații dintre nivelul național și cel regional, în cazul sistemelor subordonate principalul obiect de studiu a fost dinamica relațiilor dintre sistemul internațional (sistem dominant) și subunitățile sale (sistem subordonat). Conform modelului teoretic, orice sistem subordonat reproduce, în mod necesar, conflictul ideologic și problemele generate de bipolaritatea sistemului dominant, astfel că este suficientă înțelegerea dinamicii relațiilor geostrategice dintre supraputerile sistemului dominant pentru a descrie și prezice modul de comportament internațional în orice zonă de pe mapamond [7, p. 106]. M. Brecher, la rândul său, specifică existența mai multor grade de apropiere și relevanță pentru politica externă și de securitate a statelor din sistemul subordonat cu supraputerile din sistemul dominant, care sunt reliefate sub formă de cercuri concentrice, iar alteori în termeni dihotomici [9, p. 118-120, 138]. În viziunea sa, pentru majoritatea statelor, subiectele de securitate și politică externă derivă din contextul regional și transferarea în plan regional a logicii sistemului dominant poate duce la distorsionări în cercetarea relațiilor internaționale [4, p. 213]. B. Buzan este de părere că, în pofida încercării de a investiga regiunea pe întreaga agendă a relațiilor internaționale în termenii subsistemului regional și sistemului subordonat, edificarea unui cadru comparativ detaliat s-a dovedit a fi prea complexă și dificilă pentru a rezolva o problemă regională, precum și a defini o noțiune a regiunii acceptată pe larg [10, p. 195]. W. Thompson de asemenea constată lipsa de progres pe calea dezvoltării oricărui suport teoretic epistemologic [11, p.115]. Potrivit experților M. Ayoob, B. Buzan, G. Rizvi și O. Waever, care au eludat în procesul cercetării multe dintre dificultățile cu care s-au confruntat predecesorii, focalizându-se asupra regiunilor în termenii relațiilor de securitate, realizând o abordare mai îngustă și mai flexibilă cu o geneză mai fermă în realitățile relațiilor regionale decât cea a integraționiștilor, considerând domeniul de securitate ca fiind unul mai larg decât domeniul puterii și având utila trăsătură de a încorpora o bună parte dintre percepțiile derivate din analiza puterii [10, p. 195]. B. Buzan reliefează în definirea securității regionale elementul principal care trebuie să fie adăugat relațiilor de putere, insistând asupra modelului de amiciție și inimiciție ce rezultă dintr-o varietate de probleme care nu puteau fi prevăzute printr-o simplă luare în considerare a distribuției puterii. În opinia sa, suplinind cercetările securității regionale cu dimensiunea amiciție/inimiciție, acestea obțin o viziune mai explicită a modelului relațional și a caracterului insecurității, altul decât cel oferit de abstracția brută a punctului de vedere al echilibrului de putere. Pe această bază, subsistemele de securitate regională pot fi văzute în termenii unor modele de amiciție/inimiciție substanțial restrânse în anumite zone geografice, B. Buzan catalogându-le drept complexe de securitate pe care le definește ca pe un grup de state ale căror primordiale preocupări de securitate le asociază suficient de îndeaproape, încât securitățile lor naționale să nu poată fi luate în considerare în mod realist separat una de alta. Complexele de securitate indică atât caracterul trăsăturilor care definește grupul de state ce determină securitatea regională, cât și noțiunea de interdependență intensă a rivalității și a intereselor împărtășite, distingând un grup anumit de state de vecinii săi [10, p. 196-197].

În opinia noastră, conceptul complexelor de securitate este o metodă general-științifică care permite realizarea unei analize și sinteze, deducții și inducții ale comportamentului atât al actorilor interni din cadrul complexelor regionale ale sistemului subordonat, cât și al actorilor externi din cadrul sistemului internațional dominant, utilizând conceptul behaviorist, precum și servește pentru a reliefa gradul de securitate regională în cadrul cercetărilor privind securitatea internațională, asigurând un suport teoretico-practic în identificarea subiecților regionali distincți, dar și intereselor geopolitice ale marilor puteri în diferite regiuni în cadrul studiilor de securitologie. Considerăm că un complex de securitate poate fi constituit atunci când reedificarea arhitecturii geopolitice regionale este determinată de contextul internațional care este orientat în interiorul regiunii, fiind caracterizat ca unul puternic, exercitând o influență asupra relațiilor de securitate dintre un grup de state vecine aflate într-o zonă geopolitică, iar contextul regional – ca interacțiune de securitate dintre statele vecine din cadrul complexului de securitate care este orientat spre exteriorul regiunii în plan internațional poate fi estimat ca unul slab. Interdependențele și interacțiunile regionale din cadrul complexelor de securitate sunt mai puternic focalizate în rândul membrilor grupului de state decât între statele din afara lui.

Procesul de reedificare a arhitecturii geopolitice regionale din Europa de Sud-Est a fost impulsionat de promovarea consecventă de către Federația Rusă în ultimele două decenii prin intermediul realizării politicii sale externe a ideii neacceptării modelului de ordine mondială existentă pe care o numește unipolară, fiindcă se dovedește a fi „instabilă și amenințată de conflicte", exprimând preferința pentru multipolaritate, astfel aspirând la redobândirea statutului geo-

politic de mare putere și de actor major în stabilirea și realizarea agendei politicii mondiale. Federația Rusă, manifestând o diplomație abilă, a reformat și modernizat puterea militară, a revizuit strategia de securitate și doctrina militară, a dezvoltat și a aplicat în practică noi tehnici și tehnologii de luptă, dezlănțuind războiul hibrid împotriva statelor vecine. S-a demarat astfel procesul de gravitare spre polul opus celui occidental, pentru a păstra zona-tampon constituită din state neutre și loiale față de Federația Rusă și contracara extinderea spre Est a Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene. Prin urmare, aceste acțiuni au contribuit la schimbarea paradigmei sistemului de securitate europeană, fapt ce caracterizează politica de asigurare a securității naționale a Federației Ruse și importanța protejării sferelor de influență prin realizarea intereselor geopolitice la nivel regional. Potrivit lui C-C. Ioniță, în urma evoluției conflictelor militare de la începutul sec. al XXI-lea, care au tendința de a-și schimba frecvent fizionomia în ceea ce privește gradul de sofisticare și caracterul, numeroși experți militari acordă atenție sporită complexității și diluării tipurilor de război, precum și combinării frecvenței crescute cu letalitatea acțiunilor.

Cunoscut la nivel teoretic drept război hibrid, acest nou tip de conflict cuprinde o combinație unică de amenințări hibride ce permit exploatarea multitudinii de provocări rezultate prin utilizarea tuturor acțiunilor strategice și tactice, de cele mai multe ori simultan [12, p. 64]. Nu suntem de acord cu ipoteza susținută de un grup de experți militari și polemologi că războiul hibrid este un război asimetric, cu utilizarea minimă a potențialului militar, în scopul realizării obiectivelor și intereselor geostrategice, precum și cu afirmația lui F. van Kappen că războiul hibrid include un spectru larg de acțiuni în care componenta militară are un rol nesemnificativ, atribuindu-se importanță majoră altor mijloace nonletale precum sunt cele politice, economice, informaționale și psihologice, ce i-ar permite să obțină rezultatele scontate, cauzând prejudicii mecanismului funcționării statului adversarului, astfel demoralizând societatea [13, p.27]. Considerăm abordarea nonletală a războiului hibrid ca fiind una eronată, ce creează o stare de falsă siguranță a statului, situație în care este respinsă orice implicare militară din partea oricărui stat, precum și neacordarea atenției sporite cercetării în profunzime a premiselor și a contextului geopolitic favorabil declanșării fazei militare a războiului hibrid, aceasta fiind unica care contribuie eminamente la realizarea intereselor geostrategice. Ținem să precizăm că cea mai importantă și una dintre primele faze ale războiului hibrid este cea militară, după informațional-propagandistică și politico-diplomatică, având un impact distructiv asupra infrastructurii și psihologic asupra populației civile, și abia după constrângerile impuse de comunitatea internațională părții agresoare componenta militară este conservată, ulterior fiind aplicate alte mijloace nonletale pentru subminarea potențialului de dezvoltare a statului, fapt ce determină caracterul evolutiv al războiului hibrid.

Subliniem că arhitectura geopolitică a securității regionale din Europa de Sud-Est în perioada postrăzboi rece este determinată de reconfigurarea intereselor geostrategice ale Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene, pe de o parte, și ale Federației Ruse, pe de altă parte, producând schimbări importante în arealul geopolitic în care este plasată Republica Moldova. Continuarea proceselor integraționiste din regiunea Balcanilor de Vest, dar și evenimentele din Ucraina din 2014, au intensificat prezența Occidentului în Europa de Sud-Est ce amplifică interesul față de Republica Moldova, fiind considerat un stat cu o prezență militară a Federației Ruse pe teritoriul său și cu un conflict înghețat în raioanele de est, ce constituie o amenințare la adresa securității regionale.

Potrivit opiniei mai multor experți europeni, protagoniști ai euroscepticismului, Republica Moldova este situată dincolo de frontierele civilizației occidentale, în sfera influenței tradiționale a Federației Ruse, iar o extindere a Occidentului limitată doar la țările care, din punct de vedere istoric, sunt parte a creștinătății occidentale, determină dominația Federației Ruse asupra Serbiei, Bulgariei, României, Republicii Moldova, Belarusului și Ucrainei. Partizanii acestei teorii, în mod explicit „lasă" Federației Ruse dreptul de a ține sub control teritoriul considerat de influență tradițională rusească, doctrină care parțial s-a adeverit a fi incontestabilă, fiind zdruncinată de redimensionarea intereselor geopolitice ale Occidentului și Federației Ruse în Europa de Sud-Est. Considerăm că în 2004, după aderarea României și Bulgariei la Organizația Nord-Atlantică și în 2007 la Uniunea Europeană, Federația Rusă și-a pierdut influența geopolitică asupra acestor state. Aceasta în lumina evenimentelor din spațiul Balcanilor de Vest, referindu-ne la integrarea în 2004 a Sloveniei în Uniunea Europeană și în Alianța Nord-Atlantică, aderarea în 2009 a Croației și Albaniei la Organizația Nord-Atlantică, în 2013 a Croației la Uniunea Europeană, dar și în 2017 a Muntenegrului la Alianța Nord-Atlantică, context care denotă pierderea spațiului geopolitic de către Federația Rusă și retragerea acesteia în zona statelor postsovietice. De asemenea, Macedonia și Bosnia și Herțegovina sunt state partenere care aspiră la obținerea calității de membru al Organizației Nord-Atlantice, prima fiind respinsă în 2009 de Grecia din motive simbolistice, însă care insistă în continuare pe această

dimensiune de securitate, semnând în 2018 un Acord cu Grecia privind schimbarea titulaturii din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei în Republica Macedonia de Nord, iar a doua, finalizând procesul de negocieri privind Planul de Acțiuni, s-a plasat în zona de așteptare a intrării în vigoare a acestuia. Totodată, Serbia și Kosovo, semnând deja un Plan Individual de Acțiuni privind Parteneriatul cu Alianța Nord-Atlantică, se bucură de obținerea statutului de partener.

Cât privește relațiile de cooperare ale statelor din regiunea Balcanilor de Vest cu Uniunea Europeană, putem menționa că în 2005 Macedonia a primit statutul de țară candidată, în 2010 este stabilit statutul de candidat și pentru Muntenegru, iar Serbia în 2012 și Albania în 2014 și-au obținut același statut în raport cu Uniunea Europeană. În același timp, Bosnia și Herțegovina și Kosovo au semnat Acordul de Stabilizare și Asociere la Uniunea Europeană, asumându-și angajamente și demonstrând capacitatea de țări potențial candidate pentru aderarea la Uniunea Europeană. Prin urmare, influența geopolitică a Federației Ruse asupra statelor din regiunea Balcanică este treptat diminuată, cedând sfera de influență Occidentului care vine cu oferte mai tentante privind stabilizarea economică și asigurarea securității în această zonă. Inițiativa, lansată la 28 mai 2008 de către Polonia și Suedia și susținută de toți membrii Uniunii Europene, de a institui proiectul „Parteneriatul Estic" în cadrul Politicii Europene de Vecinătate, menit să consolideze relațiile de vecinătate în baza cooperării avansate a Uniunii Europene cu Republica Moldova, Ucraina, Georgia, Azerbaidjan, Armenia și Belarus pentru o eventuală aderare a acestor state la Uniunea Europeană, este perceput de Federația Rusă ca o ingerință în spațiul Comunității Statelor Independente, considerat sfera de influență exclusivă rusă. E. Bădălan accentuează rolul determinant al Federației Ruse și al Statelor Unite ale Americii în Europa de Sud-Est asupra procesului de stabilizare și securitate regională, precedat de o acomodare geopolitică de lungă durată, cu impact asupra securității naționale a Republicii Moldova. Statele din Europa de Sud-Est vor continua să aibă dificultăți în conturarea politicii externe, dar se vor manifesta și ca elemente-cheie în relațiile dintre Occident și Federația Rusă. Pentru soluționarea problemelor de securitate din această zonă se impune implicarea mai mare a Uniunii Europene prin Politica de Securitate și Apărare Comună [14, p. 22-23].

Considerăm acțiunile de aderare ale statelor din Europa de Sud-Est la Organizația Nord-Atlantică și Uniunea Europeană ca fiind procese integraționiste de rivalitate geopolitică cu Federația Rusă, care provoacă indubitabil reacție simetrică din partea acesteia pentru a-și reitera poziția sa de mare putere în raport cu Statele Unite ale Americii. În cele din urmă, miza efortului Statelor Unite ale Americii este rolul pe termen lung în Europa, dat fiind faptul că o nouă Europă încă se conturează, în condițiile reedificării arhitecturii geopolitice regionale, rămânând în continuare, din punct de vedere geopolitic, o parte a spațiului euroatlantic, extinderea Alianței Nord-Atlantice fiind una esențială. Urmare a confruntărilor geopolitice dintre Statele Unite ale Americii și Federația Rusă pentru sfera de influență în Europa de Sud-Est, se constată existența unor repercusiuni care determină dinamica evoluției asigurării securității naționale a Republicii Moldova.

În viziunea noastră, declanșarea războaielor hibride de către Federația Rusă, în perioada de după încheierea războiului rece, împotriva statelor din spațiul postsovietic, reprezintă acțiuni ale politicii externe de semnificație geopolitică cu scopul de a proteja sfera sa de influență, apelând inclusiv și la forța militară pentru a contracara procesul de extindere a Organizației Nord-Atlantice și Uniunii Europene spre Est. Un alt aspect important al reconfigurării arhitecturii geopolitice regionale se referă la nerespectarea angajamentelor de către Federația Rusă în cadrul unor acorduri de securitate regională. În opinia autorităților centrale ale Federației Ruse, respectarea acestora subminează securitatea națională. Astfel, în cadrul Summit-ului OSCE de la Istanbul din 1999 a fost adoptată Declarația Finală în care s-a consemnat intrarea în vigoare a Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa revizuit, iar Federația Rusă și-a asumat angajamentul privind retragerea armamentului și trupelor sale staționate pe teritoriul Republicii Moldova și al Georgiei, prevederi care n-au fost respectate, ulterior fiind condiționate de Germania în timpul negocierilor inițiate de Federația Rusă cu privire la modificarea mecanismului de asigurare a securității regionale, fapt ce urma să se soldeze cu instituirea unui nou sistem de securitate europeană.

Este puțin probabil ca și Rezoluția adoptată la 22 iunie 2018 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite privind retragerea completă și necondiționată a forțelor militare străine de pe teritoriul Republicii Moldova, care nu are un caracter obligatoriu, să fie onorată de Federația Rusă. În acest context, I. Chifu reliefează că angajamentele în cauză nu vor fi respectate, și, mai mult ca atât, Federația Rusă a sistat în 2007 aplicarea Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa, iar în 2015 a luat decizia să întrerupă participarea la întrunirile grupului comun consultativ, suspendarea devenind astfel completă și definitivă în cadrul Tratatului Forțelor Armate Convenționale în Europa [15, p.19]. Acest fapt, în accepția noastră, îi va permite în mod unilateral asigurarea

contingentelor militare cu armament convențional, dislocate pe teritoriul statelor din spațiul postsovietic, în contextul ultimelor evenimente din Ucraina, fără înștiințarea partenerilor occidentali, înclinând balanța de securitate regională în favoarea sa. Relevanța acțiunilor geostrategice de extindere a sferei de influență a Alianței Nord-Atlantice asupra statelor din regiunea Balcanilor de Vest și amplasarea în Europa de Est a noilor elemente ale scutului american de apărare antirachetă amplifică confruntarea dintre Occident și Federația Rusă în realizarea intereselor geopolitice în Europa de Sud-Est, edificând un nou context de securitate regională. Potrivit lui I. Chifu, instalarea sistemului de apărare antirachetă de la Deveselu din România și dislocarea bazelor militare ale Organizației Nord-Atlantice în proximitatea spațiului pontic produc eminamente reacția Federației Ruse de a fortifica escadrila aeriană din Crimeea cu bombardiere strategice pentru a echilibra balanța militară regională. Pe lângă escadrila de bombardiere, Federația Rusă urmează să desfășoare în Crimeea și complexe de rachete inclusiv cu capacitate nucleară [15, p. 19-20].

O. Serebrian și V. Croitoru arată că, din punctul de vedere al amplasării geopolitice în contextul reedificării arhitecturii securității regionale din Europa de Sud-Est, Republica Moldova se află la confluența intereselor geopolitice ale Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene, pe de o parte, ale Federaţiei Ruse şi Organizaţiei Tratatului de Securitate Colectivă, pe de altă parte, ceea ce edifică o zonă-tampon de securitate, cu exercitare de presiune geopolitică asupra securității naționale a Republicii Moldova. Importanţa ce îi este atribuită Republicii Moldova se exprimă prin interferenţa a doi factori geostrategici regionali semnificativi, fiecare dintre actorii geopolitici depunând eforturi pentru a-și consolida pozițiile, și anume: importanța strategică pentru Federația Rusă din perspectiva vecinătății cu Organizația Nord-Atlantică și Uniunea Europeană; relevanța securității regionale pentru Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană care se încadrează în categoria amenințărilor asimetrice, dar și convenționale. În ordinea de idei reliefată, opinăm că reconfigurările arhitecturii geopolitice regionale denotă gradul înalt de intensitate al relațiilor de rivalitate dintre Occident și Federația Rusă, ambele având interese specifice în zona Europei de Sud-Est, care determină geopolitica securităţii naţionale a Republicii Moldova. Astfel, în domeniile politicii externe, securității și apărării, ambele părți îşi acomodează poziţiile datorită învecinării, exercitând presiuni de ordin geopolitic pentru a putea influența geostrategia securității naționale a statelor aflate în zona-tampon.

Evidențiem că pentru asigurarea securității unui stat mic cum este Republica Moldova contează nu atât dimensiunea geografică, cât amplasarea sa geopolitică prin prisma importanței pe care o are pentru realizarea intereselor geostrategice ale marilor puteri în Europa de Sud-Est. Existența avantajelor, precum și a riscurilor securității naționale a Republicii Moldova, ca urmare a reconfigurării arhitecturii geopolitice regionale și a mediului securității regionale, indică prezența atât a enormelor oportunități privind diminuarea provocărilor la adresa securității naționale, care poate fi consolidată prin abandonarea zonei-tampon în care se află Republica Moldova, și anume prin mecanisme integraționiste de orientare euroatlantică, cât și a probabilității conservării statutului de stat-tampon între Occident și Federația Rusă cu păstrarea statutului de neutralitate permanentă, desconsiderat de Rusia prin menținerea contingentului militar și a munițiilor în raioanele de est ale Republicii Moldova și sistarea relațiilor de cooperare cu Organizația Nord-Atlantică și Uniunea Europeană pe dimensiunea de securitate și apărare, acțiuni ce vor amplifica amenințările și vor intensifica riscurile diminuând capacitatea de asigurare a securității naționale.

Potrivit lui C. Manolache, Republica Moldova depune eforturi pentru asigurarea securității naționale prin contracararea sau minimizarea amenințărilor, riscurilor și vulnerabilităților de sorginte externă, care se manifestă cu intensitate variată în diferite perioade. Unele amenințări și riscuri se perpetuează, important fiind de a regândi politicile de asigurare a securității și de a reconfigura sistemul național de securitate în contextul proliferării pericolelor reale și potențiale, sistemice și asistemice [16, p. 298]. Suntem de acord cu supoziția susținută de V. Juc că Republica Moldova se regăsește la interferența intereselor geopolitice din Europa de Sud-Est ale actorilor majori și doar factorii externi sunt în măsură să influenţeze decisiv asupra asigurării securităţii unui stat mic, care este impus să promoveze o politică externă activă [17, p. 177]. În opinia noastră, datorită situației geopolitice regionale create, Republica Moldova încearcă să intre în scheme geostrategice ce ar permite să părăsească zona de coliziune dintre Occident și Federația Rusă, iar perspectiva posibilă de transcendere a situației geopolitice de conflict poate fi regândită și prin abordarea ideii de integrare în structurile euroatlantice, care presupune includerea Republicii Moldova cu întregul teritoriu recunoscut internaţional. Ignorarea acestor oportunităţi ar suprima reforma sectorului de securitate și, ulterior, ar duce la stagnarea procesului de modernizare și la lipsa de atractivitate pentru statele europene.

Actualmente, capabilitatea Republicii Moldova de a depăși amenințările externe la adresa securității naționale este insuficientă. Prin urmare, diminuarea lor trebuie să devină un obiectiv fundamental în redimensionarea securității naționale, dat fiind faptul că acestea sunt generate, în special, de conjunctura geopolitică regională din Europa de Sud-Est și de statutul geopolitic al Republicii Moldova. În această ordine de idei, V. Juc acreditează opinia că Republica Moldova se află într-un spațiu de înaltă intensitate geopolitică, reprezentând teritorial linia de demarcațiune dintre sferele de influență a doi actori majori și este oportun de a transfera această linie spre Est, restructurând aranjamentele de cooperare și securitate prin aprofundarea relațiilor cu Alianța Nord-Atlantică, dar și luând parte la programele și politicile care ar permite realizarea procesului de redimensionare a securității naționale a Republicii Moldova [17, p.178]. Acest proces, consideră V. Juc, poate fi asigurat cel mai eficient, având o dimensiune geopolitică pregnantă în condițiile integrării euroatlantice, totodată, precizând că abrogarea statutului de neutralitate permanentă, care este un complex de acțiuni multidimensionale, nu presupune expres integrarea euroatlantică a Republicii Moldova, însă calitatea de stat membru al Organizației Nord-Atlantice este în măsură să-i asigure securitatea națională cel mai eficient, datorită art. 5 al Tratatului de la Washington din 4 aprilie 1949 [18, p. 207-208].

Totodată, V. Juc exprimă asertiunea că relațiile dintre Republica Moldova și Alianța Nord-Atlantică sunt marcate esențial de doi factori – statutul autoproclamat de neutralitate și prezența forțelor militare ale Federației Ruse pe teritoriul Republicii Moldova, ambii având repercusiuni în procesul de fortificare a securității naționale. Republica Moldova nu poate să facă abstracție de parteneriatul cu un asemenea actor important cum este Organizația Nord-Atlantică, cu suportul căruia va evolua redimensionarea securității naționale, iar evenimentele din Ucraina din 2014 au demonstrat, cu lux de amănunte, precaritatea acestui statut de neutralitate[17, p. 175]. Considerăm că acceptarea de către Republica Moldova a menținerii statutului de neutralitate permanentă, care prin definiție exclude posibilitatea unei cooperări consolidate cu Alianța Nord-Atlantică, limitează instrumentele de interacțiune și interoperabilitate, eliminând oportunitățile de asigurare a redimensionării securității naționale, care se va solda cu diminuarea capacității de apărare și securitate. În opinia noastră, statutul de neutralitate permanentă, care se regăsește la baza fundamentării și instituționalizării securității naționale a Republicii Moldova, determină incoerență în viziunea strategică privind asigurarea securității naționale, precum și reprezintă o provocare la adresa securității naționale și un impediment pentru dezvoltarea și modernizarea Republicii Moldova.

V. Juc este de părere că participarea Republicii Moldova la Programul Parteneriatul pentru Pace este importantă pentru aprofundarea cooperării între aliați și parteneri prin dezvoltarea în comun a unui set de instrumente, iar transformarea ideilor în acțiuni de redimensionare a securității naționale i-ar permite Republicii Moldova aplicarea experienței internaționale în reconstrucția sectorului național de apărare și securitate. Programul reprezintă un mecanism de cooperare și nu presupune obligativitatea aderării la această structură, ci identificarea soluțiilor pentru stabilirea încrederii și realizarea proiectelor comune pe filiera Alianță – state partenere. În condițiile statutului de neutralitate permanentă, participarea Republicii Moldova la Parteneriatul pentru Pace reprezintă singura oportunitate de cooperare activă cu Organizația Nord-Atlantică, fiind elaborat în acest scop un program individual [19, p. 713]. Considerăm statutul de neutralitate permanentă elementul fundamental în determinarea realizării procesului de redimensionare a securității naționale a Republicii Moldova care reprezintă o vulnerabilitate la adresa securității naționale, diminuând capacitatea de prevenire și contracarare a noilor riscuri și amenințări cu caracter fluctuant. Prin urmare, Republica Moldova, devenind o sursă de insecuritate latentă, care, fiind determinată de contextul geopolitic regional, încearcă să elimine toate constrângerile în aprofundarea relațiilor de cooperare cu Alianța Nord-Atlantică și își asumă, totodată, un rol important în arhitectura de securitate europeană, devenind un partener predictibil și furnizor de securitate regională.

Reflectând asupra impactului exercitat de statutul de neutralitate permanentă în ceea ce privește procesul de redimensionare a securității naționale a Republicii Moldova, reliefăm distingerea a trei curente de opinii în societate. Primul vizează menţinerea statu-quo-ului neutralității Republicii Moldova în plan internațional și acceptarea tacită a nerespectării pregnante de către Federația Rusă a acestui statut prin păstrarea trupelor, armamentelor, munițiilor și echipamentului în raioanele de est ale Republicii Moldova, iar în plan național – autoizolarea și nealinierea la politicile oricărei organizații politico-militare și neparticiparea la nicio acțiune militară indiferent de caracterul acesteia: fie exerciții militare, fie misiuni de pacificare, mizându-se asfel pe propriile resurse și propriul potențial privind asigurarea securității naționale, totodată pledând pentru demilitarizarea țării sau pentru o armată numeric redusă, oferindu-i doar calitatea de atribut statal. Cel de

al doilea curent prevede oportunitatea de consolidare a securității naționale prin promovarea neutralității în cadrul politicii externe în scopul recunoașterii de către comunitatea internațională și garantarea de către marile puteri a respectării acesteia, acceptând relațiile de cooperare cu Organizația Nord-Atlantică în limita statutului de neutralitate, precum și participarea la misiunile de pacificare, astfel amplificând capabilitatea și interoperabilitatea armatei naționale și sporind numărul militarilor în așa fel ca Republica Moldova să contribuie la securitatea regională în calitate de partener predictibil. Al treilea curent de opinii se referă la acţiunile diplomaţiei populare privind inocularea în gândirea societăţii postsovietice a unor concepte noi de asigurare a securităţii naţionale, menite să zdruncine stereotipurile formate în perioada războiului rece şi, ulterior, demararea acţiunii de redimensionare a securităţii naţionale prin renunţarea la statutul de neutralitate permanentă şi aderarea la Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord, care, eminamente, va contribui la fortificarea securităţii naţionale. Alianţa Nord-Atlantică este unica organizaţie politico-militară cu un potenţial militar major de a reacţiona operativ pentru apărarea statelor membre în eventualitatea expunerii acestora unor provocări. Statutul de neutralitate permanentă, fiind perceput ca o stare perimată, care nu reflectă dinamica transformărilor relaţiilor internaţionale, reconfigurarea contextului geopolitic şi capacitatea de interacţiune eficientă pentru combaterea noilor riscuri şi ameninţări în adresa securităţii internaţionale/naţionale, este considerat o constrângere în procesul de modernizare a sistemului de securitate naţională.

În concluzie subliniem că Republica Moldova se află într-un permanent proces de identificare a locului și rolului său în contextul geopolitic regional, adică a statutului său geopolitic, care este elementul fundamental în asigurarea securității naționale a puterilor mici. Realizarea oportunității euroatlantice de asigurare a securității naționale a Republicii Moldova prin valorificarea opțiunii de aderare la valorile Alianței Nord-Atlantice necesită o abordare pragmatică și o abilitate politico-diplomatică, ceea ce ar garanta îndeplinirea obiectivelor intereselor securității naționale. Totodată, semnificația Republicii Moldova pe scena internațională este una neînsemnată, dar, datorită conjuncturii geopolitice în care se află și statutului său de furnizor de insecuritate regională, se atestă o atenţie sporită din partea Occidentului. În contextul reedificării arhitecturii geopolitice regionale, SUA și aliații lor o percep ca pe un element al unui joc geostrategic, situație ce generează un impact iminent asupra securității naționale. Din cauza potențialului geopolitic redus, Republica Moldova este considerată de către actorii internaționali drept o putere slabă, a cărei securitate națională este dependentă de fluctuațiile intereselor geopolitice ale marilor puteri din Europa de Sud-Est și diminuată dacă nu se regăsește într-o coaliție de state cu o pondere majoră în sistemul de securitate internațională sau dacă nu are vreo importanță pentru realizarea intereselor geopolitice/geostrategice ale unor mari puteri.

Statutul de neutralitate permanentă al Republicii Moldova, care a fundamentat şi instituţionalizat sistemul de securitate naţională, s-a dovedit a fi perimat, generând instabilitate pluridimensională în domeniul securităţii. Realizarea oportunității euroatlantice de asigurare a securității naționale a Republicii Moldova, prin utilizarea mecanismelor integraţioniste de aderare la Organizaţia Nord-Atlantică, ar contribui la renunțarea la statutul geopolitic de stat-tampon şi la sporirea capacităţilor de contracarare a noilor ameninţări, riscuri şi vulnerabilităţi cu care se confruntă Republica Moldova. Posibilităţile politico-militare oferite de Alianța Nord-Atlantică vor impulsiona fortificarea sistemului de securitate națională al Republicii Moldova, iar angajamentele asumate vor consta în amplificarea interoperabilității și atașarea la standardele euroatlantice. În acest sens, Republica Moldova este interesată să materializeze un cadru de relații mult mai dezvoltat cu structurile de securitate euroatlantice, care ar constitui nu doar un factor de stabilizare a statului, dar și un instrument-cheie de aderare la Alianța Nord-Atlantică.

BIBLIOGRAFIE

1. Russett B. International Regions and the International System: A Study in Political Ecology. Chicago: University of Chicago Press, 1967. 252 p.
2. Cantori L., Spiegel S. The International Politics of Regions: A Comparative Approach. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1970. 432 p.
3. Kaiser K. The Interaction of Regional Subsystems: Some Preliminary Notes on Recurrent Patterns and the Role of Superpowers. În: World Politics, Vol. 21, No. 1, 1968, p. 84-107.
4. Brecher M. International Relations and Asian Studies: The Subordinate State System of Southern Africa. În: World Politics, Vol. 15, No. 2, 1963, p. 213-235.
5. Agor W., Suarez A. The Emerging Latin American Political Subsystem. În: Proceedings of the Academy of Political Science, Vol. 30, No. 4, 1972, p. 153-166.
6. Adler E., Barnett M. Security Communities. Cambridge: University Press, 1998. 462 p.
7. Ghica L. A. Securitatea regională. Contexte, agende, identități. În: Politica de securitate națională: concepte, instituții, procese/ Coord.: Ghica Luciana Alexandra, Zulean Marian. Iași: Polirom, 2007, p. 99-116.

8. Haas M. International Subsystems: Stability and Polarity. În: The American Political Science Review, Vol. 64, No. 1, 1970, p. 98-123.

9. Brecher M. The Middle East Subordinate System and Its Impact on Israel`s Foreign Policy. În: International Studies Quarterly, Vol. 13, No. 2, 1969, p. 117-139.

10. Buzan B. Popoarele, statele și frica. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după Războiul Rece. Chișinău: Cartier, 2014. 386 p.

11. Thompson W. The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory. În: International Studies Quarterly, Vol. 17, No. 1, 1973, p. 89-117.

12. Ioniță C.-C. Este războiul hibrid ceva nou? În: Impact Strategic, 2014, nr.4(52), p. 64-76.

13. Cebotari S. Războiul hibrid. Unele considerațiuni. În: Revista Militară, 2015, nr.1 (13), p. 23-34.

14. Bădălan E. România în noul mediu de securitate după summitul de la Istanbul. Surse de instabilitate la nivel global și regional. București: Universitatea Națională de Apărare, Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, 2004. 576 p.

15. Chifu I. Complexe de securitate și concepte regionale. Regiunea Extinsă a Mării Negre. Integrarea instituțională și capacitatea administrativă ca soluție pentru securitate regională. În: Impact Strategic, 2011, nr. 2(39), p. 14-22.

16. Manolache C. Securitatea națională. În: Republica Moldova pe calea modernizării: studiu enciclopedic. Chișinău: F.E.-P. Tipografia Centrală, 2015, p. 279-298.

17. Juc V. Securitatea națională și politica externă ale Republicii Moldova în contextul transformărilor structurale de sistem postrăzboi rece. Chișinău: F.E.-P. Tipografia Centrală, 2015. 200 p.

18. Juc V. Edificarea relațiilor internaționale postrăzboi rece: aspecte teoretico-metodologice și replieri geostrategice. Chișinău: Tipografia-Sirius, 2011. 248 p.

19. Juc V. Politica externă. În: Republica Moldova: Ediție enciclopedică. Chișinău: Tipografia „Bons Offices", 2010, p. 706-715.

Ion Moraru. *New York. Peisaj citadin*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2009.

CONSILIUL SUPREM AL BASARABIEI ÎN PERIOADA AUGUST 1816 – APRILIE 1818

Doctor habilitat în istorie **Alexei AGACHI**
Institutul de Istorie

THE SUPREME COUNCIL of BESSARABIA BETWEEN AUGUST 1816 – APRIL 1818

Summary. The research addresses and elucidates the foundation, structure, functions, subordination and activity of the Supreme Council of Bessarabia in the period August 28, 1816 – April 1818, who participated in the elaboration of the Establishment of organization of Bessarabia from April 29, 1818.

Keywords: Establishment, Bessarabia, committee, council, civil servant, government, governor, law, deputy, custom.

Rezumat. În studiu este abordată și elucidată întemeierea, componența, funcțiile, subordonarea și activitatea Consiliului Suprem al Basarabiei în perioada 28 august 1816 – aprilie 1818, care a participat la elaborarea Așezământului de organizare a Basarabiei din 29 aprilie 1818.

Cuvinte-cheie: Așezământ, Basarabia, comitet, consiliu, funcționar, guvern, guvernator, lege, namesnic, obicei.

Înainte de a purcede la abordarea temei enunțate este necesar să menționăm faptul că principala caracteristică a autonomiei provizorii și limitate, acordată de către țarism Basarabiei în anul 1812 și reconfirmată în anul 1818, consta în crearea Consiliului Suprem al Basarabiei – organ de conducere superior, independent, subordonat împăratului Alexandru I și Consiliului de Stat al Rusiei. În anii de existență și activitate a acestei instituții se disting în mod evident două perioade. Prima începe cu data de 28 august 1816, când Consiliul Suprem a fast înființat, și durează până la 29 aprilie 1818, când împăratul Alexandru I a confirmat un nou Așezământ al organizării regiunii Basarabia. Cea de a doua perioadă începe de la data intrării în vigoare a Așezământului menționat și durează până la 29 februarie 1828, când a fost adoptat un alt Așezământ de organizare administrativă a Basarabiei, potrivit căruia autonomia regiunii a fost lichidată, iar Consiliul Suprem a fost desființat.

În literatura istorică de specialitate domnește opinia unanimă despre întemeierea Consiliului Suprem în conformitate cu prevederile Așezământului organizării regiunii Basarabia confirmat de către împăratul Alexandru I la 29 aprilie 1818. Opinia dată nu corespunde însă adevărului, **provocând apariția unui șir de erori,** deoarece acest organ a fost înființat cu mult mai înainte, începându-și activitatea, precum am menționat, la 28 august 1816, având cu totul altă componență, altă subordonare și cu totul alte funcții în comparaţie cu funcțiile, componența și subordonarea stabilite în Așezământul din 1818. Materialele documentare inedite demonstrează că nu Consiliul Suprem a fost întemeiat în conformitate cu prevederile Așezământului din anul 1818**, cum se afirmă în toate lucrările existente**, ci tocmai invers, Consiliul Suprem a fost acel organ care a participat la elaborarea proiectului acestui Așezământ, examinând fiecare articol, apoi aprobându-l în ultimă instanță în întregime, ulterior fiind confirmat de către împăratul Alexandru I. Numai în articolul istoricului V. Tomuleț este indicată data exactă a creării organului în cauză, afirmându-se că el a fost format „din membrii celor două departamente ale Guvernului regional", ceea ce, din păcate, nu este corect în întregime deoarece, cum vom demonstra în continuare, din componența lui făceau parte un șir de funcționari care nu erau membri ai departamentelor Guvernului regional, iar articolul propriu-zis este consacrat în întregime Consiliului Suprem din perioada anilor 1818–1828 [1, p. 370-374.]. **Astfel, în știința istorică nu se cunoaște nimic despre prima perioadă de creare și activitate a Consiliului Suprem al Basarabiei.** Toate acestea ne permit să ne asumăm sarcina de a elucida în studiul respectiv, în baza materialelor documentare inedite, crearea, componența, subordonarea, funcțiile și activitatea Consiliului Suprem al Basarabiei în perioada august 1816 – 29 aprilie 1818.

Mai întâi vom clarifica problema apariției ideii și cauza constituirii Consiliului Suprem al Basarabiei. Pe parcursul anilor 1813–1816 au fost aduse multe critici pe marginea modului de organizare și de activitate a Guvernului regional al Basarabiei și îndeosebi, adunării lui generale. În memoriul lui N. Baikov [2, p. 85-87], în rapoartele guvernatorului I. Harting [3, p.115-117], adresate funcționarilor guvernamentali de la Petersburg, în proiectul așezământului elaborat în ianuarie 1814 de către P. Somov [4, p. 118-134] – șeful cancelariei guvernatorului civil interimar al Ba-

sarabiei I. Harting și în raportul final al funcționarului rus P. P. Svinin [5, p. 228-231], care a inspectat Basarabia în anii 1815–1816, adresat ministrului Poliției S.K. Veazmitinov, era exprimată univoc opinia că adunarea comună a departamentelor Guvernului regional al Basarabiei nu reprezintă un organ independent, ci depindea în întregime de voința guvernatorului civil, putea fi convocată numai la cerinţa acestuia şi din această cauză nu avea cum să-şi îndeplinească eficient funcţia de organ superior de conducere a regiunii şi nici atribuţia de instanţă judiciară superioară de apel. Dar numai P. Svinin a înaintat propunerea de „a crea adunarea generală în asemenea mod încât ea să prezinte în deplinul înţeles al cuvântului **organul guvernamental suprem** şi nu un organ care poate fi convocat numai potrivit voinţei guvernatorului" [5, p. 228; 6, p. 106].

Guvernanţii de la Petersburg au acceptat această propunere. În instrucţiunea din 21 mai 1816, înmânată namesnicului A.N. Bahmetev, se menţiona că după reorganizarea departamentelor Guvernului regional şi numirea funcţionarilor, namesnicul va fi ajutat în activitatea sa „de către toți funcționarii departamentelor de dispoziție și judecătoresc, care împreună vor alcătui **Consiliul Suprem al regiunii**" [7].

Așadar, după crearea Comitetului provizoriu al Basarabiei, concomitent cu reorganizarea Guvernului regional, namesnicul A.N. Bahmetev a inițiat și procesul de instituire a Consiliului Suprem al Basarabiei. La 12 august 1816, el trimite adunării generale a celor două departamente ale Guvernului regional următoarea propunere: „Potrivit instrucțiunii înalt confirmată privitoare la organizarea acestei regiuni, adunarea generală a ambelor departamente ale guvernului regional trebuie să constituie **Consiliul Suprem al Basarabiei**". În continuare, namesnicul expune funcțiile noului organ: „Acest consiliu, aflându-se sub președinția mea și ocupându-se cu judecarea dosarelor de apel parvenite din judecătoria civilă a departamentului judiciar și a jalobelor trimise de către părțile litigante la sentințele acesteia, ... va judeca dosarele în zilele de marți și sâmbătă în graiul moldovenesc și în baza exactă a legilor și obiceiurilor locale, în celelalte zile el trebuie să lucreze asupra elaborării noului așezământ al acestei regiuni, primind informațiile pregătite de către Comitetul provizoriu al Basarabiei și adunând informații și cu propriile sale forțe" [8]. **Astfel, fosta adunare comună a departamentelor în calitate de instanță superioară de apel a fost lichidată, iar cele două departamente ale Guvernului regional au fost transformate în Consiliul Suprem** ale cărui funcții stabilite de către A.N. Bahmetev se reduceau la rolul de instanță judiciară superioară de apel **numai în domeniul dreptului civil** și participarea în mod decisiv la elaborarea proiectului noului așezământ definitiv de administrare a Basarabiei, utilizând informațiile parvenite de la Comitetul provizoriu al Basarabiei, precum și informațiile adunate cu propriile sale forțe.

Odată cu întemeierea Consiliului Suprem al Basarabiei, Comitetul provizoriu, una dintre sarcinile principale ale căruia de asemenea consta în elaborarea proiectului noului Așezământ permanent de administrare a regiunii, a fost subordonat Consiliului Suprem. După cum afirmă A. Boldur, din cauza că lucrările de elaborare a proiectului în cadrul Comitetului provizoriu se desfășurau anevoios, elaborarea lui „a fost trecută în adunarea generală a departamentelor" [9]. Opinia dată, fiind preluată de către E. Aramă și V. Copteleț [10], constituie o eroare, deoarece elaborarea proiectului Așezământului permanent a fost transmisă Consiliului Suprem al Basarabiei, iar rolul hotărâtor în elaborarea proiectului deja nu mai aparținea Comitetului provizoriu și nici adunării departamentelor căreia nu i-a fost acordată asemenea funcție, ea fiind păstrată numai în calitate de organ guvernamental executiv.

Despre instituirea Consiliului Suprem A.N. Bahmetev a informat și Comitetul provizoriu, obligându-l, potrivit instrucțiunii din 23 august 1816, să participe la elaborarea proiectului noului Așezământ permanent al Basarabiei, să adune informațiile necesare, să le examineze, iar opiniile și hotărârile adoptate, atât în privința restabilirii ordinii în administrația Basarabiei, cât și cele privitoare la elaborarea noului Așezământ permanent, să le prezinte Consiliului Suprem [11]. Namesnicul a ordonat ca la şedinţele Consiliului Suprem să participe cu drept de vot şi preşedintele Comitetului provizoriu I.H. Kalagheorghe [12].

Este necesar de subliniat că este vorba nu pur și simplu de înlocuirea denumirii fostei adunări generale a Guvernului regional cu denumirea Consiliul Suprem. Între aceste două organe exista o mare deosebire privind componenţa numerică şi funcţiile. Fosta adunare comună a Guvernului regional era alcătuită din 13 membri, dintre care preşedintele şi cinci membri erau numiţi din partea statului şi şapte membri erau aleşi din rândurile nobilimii, cărora le aparţinea majoritatea, raportul fiind de 7 la 6. Adunarea prezenta instanţa superioară de apel şi putea fi convocată numai la cererea guvernatorului civil, care era şi preşedinte.

Spre deosebire de fosta adunare generală a Guvernului regional, Consiliul Suprem era alcătuit din 16 membri, dintre care opt erau numiți din partea statului, inclusiv: namesnicul A.N Bahmetev, în calitate de președinte, consilierii M. Crupenschi, Bogațki, Tanski, Șpakovski, A. Catacazi, P. Leibin, I. Dicescul [13]

și opt consilieri aleși din rândurile nobilimi: Ioan Pruncul, Ioan Sturdza, Iordache Milo, M. Râșcanu, Iordache Donici, Ioan Rusu, Sandu Teodosiu și Ioan Cheșcu [14]. Astfel, reprezentanţii nobilimii nu mai erau majoritari, între membrii aleși și cei numiţi din partea statului exista paritatea voturilor.

Luând în considerare experienţa anterioară, când adunarea departamentelor depindea în întregime de voinţa guvernatorului civil, precum și intenţia guvernanţilor de a crea un organ suprem independent, guvernatorul civil al Basarabiei I. H. Calagheorghe, deși la 10 iulie 1816 a fost numit de către A. N. Bahmetev șef al guvernului regional [15]**, iniţial nu a fost inclus în componenţa Consiliului Suprem, executând prin cumul și funcţia de președinte al Comitetului provizoriu. Namesnicul însă, ţinând cont de faptul că una dintre sarcinile principale ale Comitetului provizoriu ţinea de asemenea de participarea la elaborarea proiectului noului așezământ permanent și definitiv al Basarabiei și mai dorind ca membrilor Consiliului Suprem numiţi din partea statului să le aparţină majoritatea, îl desemnează la 23 august 1816 pe I. H. Calagheorghe, după cum am menţionat deja, membru al Consiliului Suprem, dar nu în calitate de guvernator civil sau președinte al guvernului regional, ci în calitate de președinte al Comitetului provizoriu al Basarabiei, subliniind, cu drept de vot** [16]**. În urma acestei desemnări numărul membrilor Consiliului Suprem a crescut până la 17, membrii numiţi din partea statului devenind majoritari, iar cei opt membri aleși de către nobilime devenindt minoritari, raportul fiind de nouă la opt.**

Dacă vom mai ţine cont și de faptul că printre cei opt consilieri aleși de către nobilime figurau și persoane devotate ţarismului, atunci adoptarea proiectului noului așezământ permanent în conformitate cu interesele guvernanţilor de la Petersburg era pe deplin asigurată. Iată de ce opoziţia nobilimii faţă de proiectul noului așezământ, care nu corespundea legilor și obiceiurilor locale, era manifestată în mod categoric numai din partea Comitetului provizoriu, în care majoritatea aparţinea reprezentanţilor nobilimii, iar din partea Consiliului Suprem nu a fost manifestată niciun fel de opoziţie. Consiliul Suprem, spre deosebire de fosta adunare generală a Guvernului regional care era convocată numai la cererea guvernatorului civil, era un organ permanent, funcţiile căruia constau în examinarea dosarelor parvenite în apel numai în domeniul dreptului civil și în participarea la elaborarea proiectului noului așezământ definitiv al Basarabiei.

A. N. Bahmetev a limitat drepturile Consiliului Suprem al Basarabiei în calitate de instanţă superioară de apel. La 16 august 1816, cu 12 zile înainte de deschiderea lucrărilor Consiliului Suprem, el a ordonat direcţiei penale a celui de al doilea departament judiciar al Guvernului regional ca toate sentinţele emise să fie adresate namesnicului pentru verificare și confirmare [17]. Astfel, Consiliului Suprem i-a fost păstrat dreptul de instanţă superioară de apel numai în domeniul dreptului civil, dar chiar și acest drept a fost limitat, deoarece A. N. Bahmetev a ordonat ca în cazurile când părţile litigante nu vor fi de acord cu hotărârea adoptată, sentinţele nu vor fi executate, iar părţile litigante au dreptul, până la intrarea în vigoare a așezământului permanent al regiunii, să adreseze jalobe namesnicului [18]. Astfel, A. N. Bahmetev a pus sub propriul control și activitatea judecătorească a Consiliului Suprem.

Subordonarea Consiliului Suprem nu era specificată, atâta doar că namesnicul a precizat că el se va afla sub președinţia lui personală. Însă numirea tuturor consilierilor din partea statului, stabilirea funcţiilor și a programului de lucru, lipsirea Consiliului de funcţia de instanţă de apel în domeniul dreptului penal și limitarea dreptului de instanţă de apel superioară în domeniul dreptului civil, numirea în calitate de membri ai Consiliului a unor funcţionari care nu făceau parte din componenţa departamentelor Guvernului regional, lipsa intervenţiei evidente și nemijlocite a autorităţilor de la Petersburg în activitatea acestui organ arată clar că în perioada pe care o cercetăm Consiliul Suprem era subordonat namesnicului în calitate și de președinte.

Pe parcursul formarii Consiliului Suprem s-a constatat că el are nevoie de două cancelarii, una moldovenească și alta rusă, decizia despre crearea cărora a fost adoptata în ședinţa din 18 august 1816 [19], în componenţa celei moldovenești fiind incluși: un secretar, un șef de birou, șase cancelariști, un protocolist-registrator și un translator, iar în cea rusă au fost incluși numai un șef de birou și doi adjuncţi ai acestuia [20].

Consiliul Suprem al Basarabiei și-a început lucrările la 28 august 1816, după cum se poate constata din scrisoarea namesnicului din 15 septembrie 1816, adresată Consiliului, în care se ordona: „Eu am prescris primului departament să găsească resurse pentru achitarea la timp a salariilor funcţionarilor, începând cu 28 august, adică din ziua deschiderii consiliului" [21]. Ulterior, la 16 mai 1817, A. N. Bahmetiev a ordonat scutirea caselor funcţionarilor Consiliului Suprem de prestaţia încartiruirii militarilor ruși [22].

Pentru a atenua nemulţumirile tacite ale nobilimii basarabene faţă de refuzul autorităţilor ţariste de a-l numi pe general-maiorul Ilie Catargiu guvernator

civil al Basarabiei [23], dar și din cauza ca generalul era unul dintre boierii cei mai devotați intereselor țarismului, A. N. Bahmetev l-a numit pe Ilie Catargiu primul membru al Consiliului Suprem, care, în lipsa namesnicului devenea președinte al consiliului [24]. Eliberându-l, la 9 mai 1817, din această funcție pe motiv de boală, namesnicul considera „inutil să mai menționeze cât de necesară este aici (în Consiliul Suprem – A. A.) influența președintelui general-maiorul Catargiu", numindu-l în aceeași funcție pe consilierul de stat G. Ghică [24]. Ultimul, din motive necunoscute, își prezintă demisia la 29 iunie 1817, în postul de prim membru fiind numit funcționarul rus Nedoba, care, potrivit afirmației lui A. N. Bahmetev, „se află aici la indicația Înălțimii Sale Imperiale pentru a participa la organizarea regiunii" [25].

La începutul lunii iulie 1817, la indicația împăratului Alexandru I, vine la Chișinău de la Petersburg boierul moldovean de origine greacă, C. A. Catacazi, pentru a participa la organizarea regiunii Basarabia. A. N. Bahmatev l-a numit, la 9 iulie 1817, președinte al departamentului al doilea judiciar, dar și primul membru al Consiliului Suprem „până la organizarea definitivă a regiunii" [26]. La 24 decembrie 1817, general-maiorul Ilie Catargiu a fost iarăși inclus în componența Consiliului Suprem la indicația namesnicului „pentru a participa la elaborarea articolelor finale ale proiectului noului așezământ" [27], în același scop fiind inclus în componența Consiliului și consilierul colegial Balș [28].

Despre lucrările propriu-zise ale Consiliului Suprem în perioada pe care o cercetăm se cunoaște foarte puțin deoarece el primea materiale examinate și înaintate sub formă de propuneri și recomandări de la Comitetul provizoriu, pe care le reexamina, iar apoi, cu sau fără modificări și completări, le includea sub formă de articole în proiectul noului așezământ permanent. În pofida dârzei opoziții din partea membrilor nobilimii din componența Comitetului Provizoriu, cu mari eforturi, îndeosebi din partea Consiliului Suprem, partea introductivă a proiectului noului așezământ sub denumirea *Proiectul temeliilor principale ale așezământului guvernării civile interne a regiunii Basarabia*, a fost elaborat și trimis la 6 aprilie 1817 la Petersburg [29]. Considerăm inutilă aici analiza acestei părți a proiectului noului așezământ, necesar fiind de a menționa doar propunerea de a transfera centrul regional de la Chișinău la Bender (Tighina), argumentele principale constând în faptul că orașul Chișinău era situat pe moșia Mănăstirii Galata din Iași, ceea ce prezenta importante inconveniente, iar orașul Bender se afla pe terenul statului, lângă un râu navigabil, ceea ce putea favoriza creșterea numărului locuitorilor și dezvoltarea industriei și comerțului [30]. Dar ulterior această propunere nu a fost acceptată de către autorități.

Ținem să menționăm conflictul iscat între I. H. Kalagheorge, pe de o parte, și A. N. Bahmetev și Consiliul Suprem, pe de altă parte. La 7 iulie 1817, namesnicul raporta Secretarului de Stat al Rusiei, I. A. Capodistria, că „în procesul examinării în Consiliul Suprem al Basarabiei a proiectului așezământului organizării regiunii de aici, guvernatorul Ekaterinoslavului, Kalagheorghe, fiind prezent în calitate de președinte al Comitetului provizoriu și căzând de acord cu opiniile celorlalţi membri, a semnat toate articolele ale acestui proiect, cu excepţia unui articol privitor la funcţiile guvernatorului civil" [31]. Dar, după un timp, „a înaintat o opinie opusă, silindu-se să demonstreze că aceleași articole ale proiectului nu sunt folositoare regiunii Basarabia și nu corespund scopurilor guvernului" [32]. Consiliul Suprem a organizat o nouă dezbatere a proiectului expunând cauzele care infirmau afirmațiile lui Kalagheorghe, însă namesnicul a considerat să comunice „copia opiniei lui Kalagheorghe, ca și, de asemenea, obiecţiile față de aceasta a Consiliului Suprem" [32]. Deși nu dispunem de documentul în care erau expuse obiecțiile lui I. H. Calagheorghe, putem deduce cu deplină certitudine: observând că Așezământul elaborat la Chișinău nu corespundea sistemului de organizare a guberniilor ruse, el și-a retras semnătura. Conflictul până la urmă a fost ușor rezolvat prin cererea ultimului de a pleca în concediu și apoi de a reveni la fosta lui funcție de guvernator al guberniei Ekaterinoslav, cererea fiind acceptată [33].

Proiectul incomplet trimis la Petersburg a fost returnat la Chișinău cu un șir de propuneri și pe parcursul unui an au fost efectuate un șir de modificări importante, fiind completat cu noi compartimente privitor la drepturile, privilegiile și obligațiunile diverselor categorii sociale ale locuitorilor Basarabiei și la funcțiile concrete și statele organelor administrative, care vor fi elucidate în compartimentul consacrat Așezământului aprobat de către împăratul Alexandru I la 29 aprilie 1818.

Proiectul noului Așezământ a fost finalizat și expediat la Petersburg la începutul anului 1818. La 23 martie 1818, Secretarul de Stat A. Capodistria i-a comunicat lui A. N. Bahmatev că noul așezământ va fi întărit de către țar după revenirea acestuia de la Varșovia și în legătură cu acesta, namesnicul a ordonat Consiliului Suprem să alcătuiască lista nominală a nobililor care posedau dreptul de veșnică stăpânire a moșiei și a averii imobiliare, separat pentru fiecare ținut, în scopul organizării alegerilor pentru suplinirea posturilor și funcțiilor acordate nobilimii [34]. Astfel, a luat sfârșit prima perioadă, 1816–1818, a activității Consiliului

Suprem al Basarabiei. Însă potrivit prevederilor Așezământului, confirmat de către împăratul Alexandru I la 29 aprilie 1818, Consiliul Suprem al Basarabiei va suferi o reorganizare fundamentală, având o cu totul altă componență, subordonare și alte funcții, foarte largi, în comparație cu perioada precedentă.

BIBLIOGRAFIE

1. Tomuleț V. Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni), vol. I, Chișinău, 2012.

2. Agachi A. Participarea guvernatorului civil Scarlat Sturdza la organizarea administrației Basarabiei (1812-1813), în: Revista de Istorie a Moldovei, nr.1, 2017.

3. Agachi A. Protestele și cerințele nobilimii basarabene față de tendințele funcționarlor țarști de a suprima autonomia Basarabiei în anii 1813–1815. În: Akademos, nr. 3, 2015.

4. Записки Бессарабского статистического комитета, том III. Под редакцией А. Н. Егунова. Кишинев, 1868.

5. Свинин П. П. Описание Бессарабской области. В: Записки Одесского общества истории и древностей, т. VI, Одесса, 1867.

6. Agachi A. Misiunea lui P. P. Svinin în Basarabia (septembrie 1815–aprilie 1816). În: Akademos, nr. 4, 2016.

7. Клаус А. А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностанной колонизации России. Петербург, 1869, выпуск I, Приложение X, p. 560 (86).

8. Arhiva Națională a Republicii Moldova, F.2, inv.1, d.467, f.688v-689; F.4, inv.1, d.50, f. 1-2 (în continuare – ANRM).

9. Boldur A. Autonomia Basarabiei sub stăpânire rusească în 1812–1828, Chișinău, 1929, p. 41.

10. Aramă E., Copteleț V. Evoluția dreptului public pe teritoriul dintre Prut și Nistru în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Chișinău, 2003, p. 34.

11. ANRM, F.4, inv. 1, d. 48, f. 15-16.

12. *Ibidem*, f. 20v - 21v.

13. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 596-597.

14. ANRM, F. 4, inv. 1, d. 48, f. 27, 27v, 29, 29v; F. 5, inv. 2, d. 404, f. 1.

15. ANRM, F. 2, inv. 2, d. 467, f. 109-109v, 140.

16. ANRM, F.4, inv. 1, d. 48, f. 20v-21v.

17. ANRM, F.5, inv.3, d. 104, f. 6-6v

18. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 695.

19. ANRM, F. 3, inv. 1, d. 13, f. 21.

20. *Ibidem*, f. 28.

21. *Ibidem*, f. 27.

22. *Ibidem*, f. 68.

23. Frățâman Ș. Protestările contra procedeului rus în Basarabia după răpirea ei de ruși (1812). În: Buletinul societății istorico-literare B.P. Hașdeu, vol.1, Chișinău, 1922–1923, p. 245, 251, 256.

24. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, f. 364v-365.

25. *Ibidem*, f. 586v-587v.

26. *Ibidem*, f. 656-656v.

27. ANRM, F. 3, inv.1, d. 13, f. 100.

28. *Ibidem*, f. 103.

29. ZBSK, tom III, p. 146-154.

30. ZBSK, tom. III, p. 145-147.

31. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, f. 342v.

32. *Ibidem*, f. 343.

33. ANRM, F.2, inv.1, d.528, f. 343 - 344.

34. ANRM, F. 3, inv. 1, d. 13, f. 128-129.

Ion Moraru. *Mănăstirea Neamț*, acuarelă, 40 × 50 cm, 2003.

LEGISLAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PRIMAR (1918-1940)

Lector universitar, doctorand **Vasile CREȚU**
Universitatea de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chișinău)

ROMANIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF PRIMARY EDUCATION (1918–1940)

Summary. This article refers to the Romanian legislation in the field of primary education during the years 1918–1940. The Law of Primary Education was published in the Monitorul Oficial of Romania on July 26, 1924, and constituted the basis of the entire school system throughout the interwar period. That law introduced three basic principles of primary education: it is unitary throughout the country, compulsory and free of charge.

Keywords**:** Law on Primary Education, Ministry of Public Instruction, unification of primary education, compulsory primary education, free of charge primary education, school attendance.

Rezumat. Articolul respectiv se referă la legislația românească în domeniul învățământului primar din anii 1918–1940. Legea învățământului primar a fost publicată în Monitorul Oficial al României pe 26 iulie 1924, constituind baza întregului sistem școlar pe toată perioada interbelică. Legea respectivă a introdus trei principii de bază ale învățământului primar: este unitar în tot cuprinsul țării, este obligatoriu și gratuit.

Cuvinte-cheie: Legea învățământului primar, Ministerul Instrucțiunii Publice, unificarea învățământului primar, obligativitatea învățământului primar, gratuitatea învățământului primar, frecvența școlară.

O contribuție importantă la dezvoltarea învățământului în Basarabia a avut-o legislația educației naționale adoptată de către Parlamentul României în perioada interbelică. Astfel, pornind de la rolul culturii și științei de carte în dezvoltarea social-economică și consolidarea statului, Legislativul de la București avea să adopte unul dintre cele mai importante acte normative care a constituit baza întregului sistem școlar pe tot parcursul perioadei interbelice – „Legea pentru învățământul primar al statului și învățământului normal primar", promulgată prin Decret regal la 24 iulie 1924 și publicată în „Monitorul Oficial al României", nr. 101 din 26 iulie 1924. Adoptarea acestui act a fost dictată nu numai de necesitatea răspândirii științei de carte, dar și de faptul că, în urma revenirii provinciilor istorice la sânul Patriei-mame, pe teritoriul noului stat existau patru tipuri de școli: germană – în Bucovina, ungurească – în Ardeal, rusească – în Basarabia și românească – în vechiul Regat. Votarea legii a urmărit unificarea învățământului primar și al celui normal pe întreg teritoriul României.

Documentul a fost adoptat în perioada când în fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice (în continuare MIP, n.a.) era Constantin Angelescu, membru al PNL, care, în opinia lui Ștefan Bârsănescu, a fost „principalul legiuitor postbelic al școlii românești". În calitatea sa de ministru, funcție pe care a deținut-o mai bine de un deceniu (1919, 1922–1926, 1927–1928, 1933–1937) [1, p. 195], „el a întocmit cele mai multe din legile noastre școlare și azi în vigoare, a dat cele mai multe dispoziții privitoare la bunul mers al școlii, a sporit cantitatea de numiri în școală și administrația centrală. El poate revendica cele mai însemnate merite pentru școala românească, după cum tot așa de just el poate să-și asume în cea mai mare măsură și răspunderea stării ei actuale" [2, p. 195]. Legea învățământului primar din 1924 a suportat modificări și completări pe tot parcursul perioadei interbelice, în special în anii 1928, 1933 și 1934, 1937, 1939. Aceste modificări nu au fost însă esențiale, ci mai curând de nuanță, principiile de bază și structura ei fiind păstrate.

Legea conține o serie de prevederi conceptuale: 1. Definește și distinge învățământul primar al statului de cel particular și determină rolul statului în conducerea generală a învățământului. 2. Introduce o programă unică în toate școlile publice și particulare. 3. Fixează obligativitatea învățământului de la vârsta de 5 până la 16 ani, prin aplicarea unor sancțiuni foarte dure reprezentanților legali ai copiilor. 4. Mărește numărul claselor sau a anilor de studiu în școlile primare până la șapte pentru acei copii care nu-și continuă studiile după absolvirea primelor patru clase într-o școală secundară, iar prin aceasta apropie populația rurală de cea orășenească. 5. Organizează școlile de adulți pentru analfabeți, introducându-se obligativitatea frecventării până la vârsta de 18 ani.

6. Unifică corpul didactic de la sate și cel de la orașe prin modul lor de numire și pregătire. 7. Favorizează învățătorii care pleacă în zonele periferice și eterogene, oferindu-se 50% surplus la salariul de bază, gradația la trei ani și reducere la stagiul de pensionare. 8. Stipulează drepturile și îndatoririle corpului didactic. 9. Reglementează raporturile dintre stat, județe și comune în privința construcțiilor localurilor școlare, întreținerii și dotării lor cu mobilier și material didactic. 10. Deschide în școli cantine, cămine, puncte medicale, biblioteci școlare etc. [3, p. 54-56].

Potrivit art. 1 al legii respective, învățământul primar constituie primul nivel al învățământului, care cuprinde: a) școala de copii mici (grădinițe de copii); b) școala primară propriu-zisă; c) școlile și cursurile de adulți și d) școlile speciale pentru copii cu dereglări mintale. Articolul 2 prevede că învățământul primar se predă în școlile statului (publice), în școlile sau instituțiile particulare autorizate de stat și în familie în conformitate cu legea învățământului particular [4, p. 35]. Învățământul primar este ***unitar*** în tot cuprinsul țării, este ***obligatoriu*** și ***gratuit*** (art. 5, 6, 11). În școlile de stat, în conformitate cu legea, învățământul primar se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă se vor înființa școli primare cu limba de predare a populației respective. Însă în aceste școli studierea limbii române va fi obligatorie.

Articolul privind obligativitatea învățământului a constituit subiectul unor aprige controverse între deputații din Parlamentul României. Discuții în contradictoriu au stârnit mai ales sancțiunile foarte aspre, fiind prevăzute chiar pedepse cu închisoarea pentru acei părinți care nu-și trimit copiii la școală. Amenzile pronunțate de justiție se pot transforma în închisoare..., în caz de vădită rea voință a părinților, tutorilor... care nu-și trimit copiii la școală. Închisoarea nu poate depăși 5 zile în cursul unei luni (art. 28). Unii deputați cereau suprimarea acestui articol în întregime, menționând că „este o rușine să închizi părinții". În acest context, preotul Florea Draghici (deputat) menționa: „Eu, fiind învățător atâția ani de zile, vă declar că n-am dat nicio amendă. Din cei de vârstă de școală la mine în sat, totdeauna au frecventat 90 la sută... Dar de ce să dai amendă? Aceasta înseamnă că țăranul român este refractat, ceea ce nu este adevărat. Dvs. uitați un lucru, că copilul țăranului nu este ca copilul de la oraș, un factor de consumație, el este un factor de producție. Țăranul are nevoie de el la muncă" [4, p. 36].

Cea mai gravă problemă a școlii primare din Basarabia din întreaga perioadă interbelică a rămas frecvența. În vechiul Regat, obligativitatea învățământului primar fusese adoptată încă din timpul domniei lui Al. I. Cuza (1864). Acest principiu nu a fost abrogat de nicio altă lege ce i-a urmat. Legiuitorii voiau să prevină faptul că țăranul român, necunoscând rostul cărții, nu-și va da copiii la școală de bunăvoie. În Basarabia, unde instruirea se efectuase în limba rusă, starea lucrurilor era și mai gravă.

În consecință, în 1921, Guvernul României a emis un ordin care prevedea introducerea obligativității învățământului primar de la 1 aprilie 1921. În acest act guvernamental se menționează: „... în Basarabia, frecventarea obligatorie a școlii primare nu e introdusă până în prezent prin lege și neexistând o tradiție școlară bine statornicită, locuitorii, mai ales cei de la țară, nu-și trimit de bunăvoie copiii la școală și, chiar dacă ar vrea să-i trimită, se găsesc în imposibilitatea de a o face din cauza lipsei de localuri" [5, p. 94]. Decizia guvernamentală stabilea pentru orașe introducerea obligativității în decurs de trei ani, iar pentru sate – în decurs de cinci ani. Pentru realizarea acestui principiu, aceeași decizie prevedea ca în fiecare an, la orașe să se construiască sau să se închirieze câte ⅓ din numărul necesar de localuri școlare și câte ⅕ din numărul necesar de localuri de școală la sate „cu săli de clasă necesare, după numărul copiilor de vârstă școlară, înzestrate cu tot mobilierul și materialul didactic necesar" [5, p. 94]. Cetățenii care nu-și vor trimite copiii la școală, cu excepția cazurilor de „boală grea molipsitoare, moarte în familie", vor trebui să achite o amendă de 2 lei de absență nemotivată pentru prima săptămână de la începutul anului școlar. Pentru celelalte absențe, făcute în cursul anului, se va plăti o amendă de „0,50 lei de absență în luna întâia, câte 1 leu pentru luna a doua, câte 2 lei pentru luna a treia, câte 2,50 lei în luna a patra, apoi câte 3 lei, până la sfârșitul anului școlar" [5, p. 94]. Obligativitatea învățământului primar se va aplica, în primii trei ani, „întâi copiilor mai mari, pentru a nu rămâne analfabeți și apoi tuturor copiilor de vârstă de școală, pe măsura ce vor fi localuri și învățători. Peste vârsta de 16 ani împliniți, nimeni nu mai poate fi obligat a urma la școală" [5, p. 96].

Astfel, în conformitate cu decizia adoptată de guvern privind obligativitatea învățământului, la începutul lui septembrie 1922, Revizoratul școlar al județului Chișinău s-a adresat Prefectului cu o scrisoare în care îi aducea la cunoștință că „învățământul primar, începând cu acest an de studii, este obligatoriu" și, în conformitate cu ordinul ministerial, „de la această dată se vor aplica amenzi școlare părinților, ai căror copii nu frecventează regulat cursurile... În anul acesta, să fie înștiințată populația că învățământul primar este obligatoriu, pentru ca direcțiunile școlilor să se bucure de concursul primăriilor în aplicarea obligativității" [6, f. 19]. În concordanță cu acest demers, Revizoratul școlar din județul Chișinău a adus la cunoștința tuturor directorilor școlilor din această unitate administrativă că în

anul de studii 1922 cursurile școlare urmau să înceapă la 22 februarie în același an. Înscrierea benevolă a copiilor trebuia să se efectueze între 15 și 20 septembrie, fiind anunțată despre aceasta populația în biserică și prin afișe, pe la școli și primării. De asemenea, autoritățile școlare locale anunțau că la 20 septembrie urmau să fie închise listele de înscrieri de bunăvoie, ca mai departe să se completeze din oficiu, de pe tablourile recensământului, până la numărul permis de încăperile sălilor de școală. Și, deoarece erau insuficiente săli de clasă, s-a dispus ca la completarea acestor liste să se țină cont de distanta dintre școală și domiciliul elevului, starea materială a părinților și de situația familială, ca elevii înscriși să poată frecventa regulat școala [7, f. 32].

Principiul obligativității învățământului a fost reconfirmat și de Legea învățământului primar din 26 iulie 1924. Însă la faza inițială de implementare a acestuia au avut loc și unele excepții. Astfel, chiar în primul an școlar (1924–1925) care a urmat după promulgarea legii, MIP a admis posibilitatea neaplicării principiului obligativității frecventării de către copii a școlilor primare. În circulara Revizoratului școlar din județul Chișinău din 20 ianuarie 1925 către comitetele școlare, se menționau următoarele: „În privința aplicării obligativității, am constatat în multe părți lipsa de tact. Acolo unde li s-a explicat sătenilor de învățători și de către Comitetul școlar care e rostul acestor amenzi și i-a putut convinge să-și trimită copiii la școală, în acele sate s-au pus puține amenzi. Căutați, pe cât e posibil, să se aplice cât mai puține amenzi. Sătenii nu sunt deprinși cu noua lege și mulți dintre ei se trezesc cu amendă de sute de lei, fără să fi fost înștiințați din timp că dacă nu-și trimit copilul la școală vor fi amendați. Vă rog să verificați listele de amenzi și pe toți acei elevi care frecventează în prezent cursurile să-i scutiți de amenzi, dacă încă nu au fost încasate de perceptor, înștiințând, totodată, părinții ca pe viitor să nu se mai facă vinovați abătându-se de la îndatoririle la care sunt impuși prin lege" [8, f. 18].

Articolul 27 din Legea învățământului primar prevedea că pentru primele absențe nemotivate pe o perioadă de 15 zile se va încasa o amendă egală, pentru fiecare zi de absență, cu ¼ din prețul zilei de muncă. Pentru absențe nemotivate, din a doua perioadă de 15 zile, amenda va fi egală cu ½ din prețul zilei de muncă, pentru a treia perioadă de 15 zile, amenda va constitui ¾ din prețul zilei de muncă. Iar pentru absențe nemotivate, din a patra perioadă de 15 zile, se va aplica o amendă egală, pentru fiecare zi de absență, cu prețul unei zile de muncă [9, p. 8604].

Fondurile de arhivă conțin foarte multe dosare care se referă la sancțiuni cu amenzi aplicate părinților ai căror copii nu frecventau regulat școala. De asemenea, au fost înregistrate numeroase plângeri din partea părinților către prefecturi, MIP și chiar către prim-ministru. Autorii acestor reclamații invocau motivul că amenzile erau exagerate și rugau să fie scutiți sau să li se reducă penalitățile, pe motiv că erau invalizi de război, că aveau o stare materială precară, că erau văduve etc. Numai de la comuna Strășeni, în mai 1925, au fost încasați 88 360 de lei. Și-au pus semnăturile aproximativ 50 de părinți, iar cei care nu știau carte au semnat cu degetul [8, f. 179, 186, 187]. În unele comune, neînțelegerile între părinți și administrația școlară s-au întețit atât de mult, încât s-a ajuns până la conflicte, chiar și amenințări. În martie 1927, locuitorii comunei Căpriana, fiind amendați pentru netrimiterea copiilor la școală, „au tăiat via dlui Caracikovschi, directorul școalei, și l-au amenințat pe președintele Comitetului școlar din acea comună că i-ar da foc casei" [10, f. 30].

Principala cauză a absenteismului școlar era incapacitatea țăranilor de a-și asigura copiii cu haine în timpul iernii și cu rechizite școlare. Legea învățământului primar din 1924 obliga părinții să procure copiilor lor cărțile și materialul școlar necesar. Părinții săraci însă, în cazul constatării faptului de către Comitetul școlar, erau scutiți de această obligație și toate cele necesare urmau să fie procurate de către Comitetul școlar. În acest sens, deputatul basarabean Policarp Bețianu a depus în Parlament o interpelare, menționând că „... în Basarabia lumea s-a deprins ca îngrijirea școlilor, cărțile și tot ce este necesar pentru școală să cadă în sarcina județelor și comunelor". În continuare, el a propus ca acest articol să fie modificat cu următorul conținut: „Cărțile și materialul școlar necesar să fie puse în sarcina comunelor și a județelor cărora li se vor crea fonduri speciale și suficiente pentru acest scop" [4, p. 46, 47]. Însă, din păcate, acest amendament a fost respins din cauza insuficienței de bani.

Altă cauză care îi împiedica pe copiii de țărani să frecventeze regulat școala „decurgea din rolul de producător, mai ales primăvara, vara și toamna, al acestora în cadrul familiei țărănești. În condițiile în care toți membrii familiei trebuiau să muncească pentru o bucată de pâine..., participarea copiilor la școală nu putea fi decât redusă" [11, p. 174]. Distanța mare de școală era încă o cauză care îi determina pe o bună parte dintre copii să nu frecventeze cursurile. În Basarabia stăpânirea rusească nu a aplicat principiul obligativității învățământului, locuitorii erau mai puțin obișnuiți cu școala și cu necesitatea ei. Astfel, numărul părinților care nu-și trimiteau copiii la școală era atât de mare, „încât ar fi fost imposibil încasarea amenzilor fără tulburări" [11, p. 174]. În urma demersurilor, plângerilor, apelurilor din partea mai multor locuitori, autoritățile

publice și cele școlare au fost nevoite să tempereze tonul în privința aplicării amenzilor.

Autoritățile județene le cereau primarilor comunali, sătești și învățătorilor să inițieze o campanie de explicare părinților despre necesitatea școlii, în cadrul căreia, prin metode de convingere, să-i determine să-și trimită copiii la școală, pentru ca autoritățile școlare să nu fie nevoite să recurgă la amenzile prevăzute de lege [12, f. 114]. În comuna Sărata Veche, județul Bălți, în 1932, prefectura s-a adresat primarului cu rugămintea de a dispune să se facă cunoscut tuturor părinților amendați „că în cazul în care își trimit imediat copiii la școală, amenda va fi retrasă de la percepție" [13, f. 6].

Deputatul Constantin Zamfirescu a susținut un discurs referitor la problema obligativității învățământului și frecvenței școlare în cadrul unei ședințe a parlamentului, relevând următoarele: „Prin legea învățământului primar... învățământul primar a devenit obligatoriu, fixându-se limita de vârstă la 16 ani pentru copii de ambele sexe. Nu-i trece nimănui prin gând să protesteze principial împotriva unei măsuri menite să ajute la ridicarea nivelului cultural al țărănimii noastre. Evident că procentul nostru ridicat de analfabeți ne pune în stare de inferioritate... nu numai față de celelalte state ale Europei, ci și de minoritățile care trăiesc în tara noastră. Cred însă că această măsură trebuie aplicată cu un tact și un discernământ deosebit din pricina neajunsurilor la care ea poate da naștere. În multe din comunele rurale, sătenii sunt exagerat amendați din pricina că nu-și trimit copiii la școală" [14, f. 253]. În încheiere, C. Zamfirescu a propus ministrului Instrucțiunii să se emită o circulară pentru toate școlile din țară, prin care să se recomande cu insistență să fie luate măsuri adecvate din partea învățătorilor în aplicarea amenzilor pentru contravenții școlare.

În 1937, Parlamentul României a efectuat modificări la Legea învățământului primar, în special la compartimentul *amenzile școlare*. În art. 26, alineatul 2, se stipula: „La 15 și 30 zile ale fiecărei luni, directorul școlii înaintează perceptorului lista pentru încasarea amenzilor". Valoarea amenzii pentru absențe nemotivate a fost ridicată de la 100 până la 300 de lei. Prevederile art. 29, alineatul 3, stabilesc faptul că amenzile care n-au fost încasate în termen de 30 de zile de la primirea listelor nu se mai pot urmări, iar perceptorul vinovat de această neglijență „era amendat cu o sumă egală cu aceea a amenzilor neîncasate".

Așadar, prin aplicarea riguroasă a obligativității învățământului primar, precum și prin creșterea numărului de cadre didactice și a localurilor de școli, grație campaniei de construcții inițiată de MIP, numărul elevilor care frecventau școala a înregistrat o sporire considerabilă, ajungând la circa 85% pe țară dintre cei înscriși în primele patru clase primare în anul școlar 1936–1937 și la circa 65% în cei trei ani ai cursului supraprimar [15, p. 41]. Conform datelor prezentate de istoricul Ion Nistor, în 1939, din cei înscriși la cursul elementar în Basarabia, frecventau doar 77,58%, cu aproape 8% mai puțin decât media pe țară și la cursul superior, supraprimar – 56,20%, cu aproape 9% mai puțin decât pe țară [16, p. 11]. Cu toate acestea, numărul de copii rămași în afara sistemului educațional era considerabil. Pentru a remedia această situație, autoritățile școlare centrale au dispus ca elevii să fie împărțiți în două grupe: o parte să urmeze cursurile dimineața, iar cealaltă – după amiază. Chiar dacă această dispoziție nu era dintre cele mai bune, în urma emiterii ei, s-a ajuns la o frecvență mai ridicată.

Potrivit prevederilor legislative (art. 56), școala primară cuprinde șapte clase de câte un an fiecare, fiind divizată în două cicluri: de patru ani, care se numea ***primar***, și de trei ani, ***supraprimar*** sau ***complementar***. Astfel, durata învățământului primar a fost ridicată de la patru la șapte ani. Primele patru clase formau baza celorlalte grade de învățământ în care se predau elemente de cultură generală și care includeau următoarele materii: instruirea religioasă și morală; limba română (citirea, scrisul, exerciții gramaticale); aritmetica practică și noțiuni generale de geometrie; noțiuni de istorie a Românilor, de geografie și drept civic; noțiuni de științe naturale și fizice cu aplicații practice; noțiuni de igienă; desen, cânt, educație fizică; lucrul manual și lucrări practice agricole (la sate) cu băieții și lucrul manual și gospodărie cu fetele [17, p. 1105]. Programul analitic al acestor patru clase va fi același pentru toate școlile.

Conform art. 22 din Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal din 27 mai 1939, „ciclul superior (3 ani) va avea un caracter practic și variabil după regiunile geografice și economice ale țării. În acest scop, urmau a fi create trei tipuri de curs primar superior: a) agricol-gospodăresc; b) industrial; c) comercial. Cunoștințele acumulate în acest ciclu vor servi pentru inițierea profesională a copiilor potrivit împrejurărilor locale și regionale pentru dezvoltarea îndemânării practice și pentru pregătirea viitorului gospodar rural și urban, precum și cultivarea simțului cetățenesc și național..." [18, p. 1629]. În aceste trei clase ale ciclului superior (clasele V, VI, VII) se continuă, se consolidează și se completează cultura generală din primele patru clase. „Materiile de învățământ sunt cele din primele patru clase, cu dezvoltările necesare, corespunzătoare vârstei... în legătură strânsă dintre școală și viață, stimulând interesul pentru una din ramurile de activitate practică: agricultură; meserie și comerț" (art. 56, al. B) [87, p. 8607].

Ciclul superior de trei ani, de la sate, avea o durată de cel puţin şase luni pe an, de la începutul lui noiembrie până la sfârşitul lui aprilie. La oraşe, ciclul industrial şi cel comercial, de asemenea, avea o durată de cel puţin şase luni, iar în restul timpului elevii făceau stagiu în ateliere sau magazine. Prin urmare, aceşti trei ani de învăţământ complementar, pe lângă pregătirea teoretică, ofereau copilului un învăţământ practic în raport cu regiunea în care se afla şcoala, fie în zona rurală, fie în cea urbană. În funcţie de aceasta, el căpăta cunoştinţe practice în domeniul *agricol-gospodăresc*, *industrial* sau *comercial*. Fetele obţineau în cursul supraprimar cunoştinţe practice pentru a „deveni bune gospodine la casele lor, iar băieţii primeau o îndrumare de practică agricolă cu toate derivatele ei: viticultură, pomicultură, căutându-se a forma din ei buni gospodari, agricultori. Cei de la oraşe primeau îndeletniciri practice de meserii sau comerţ. Toate aceste îndeletniciri practice aveau caracter regional" [15, p. 43].

Însă pentru a aplica în practică cursul supraprimar era necesar de a construi pe lângă şcolile primare ateliere şcolare. MIP a emis circulare tuturor prefecturilor judeţene în care se cerea cu insistenţă „ca pe lângă fiecare şcoală să se înfiinţeze ateliere pentru băieţi şi fete, ca elevii din cele trei clase superioare ale învăţământului primar (cl. V, VI, VII) să facă pe lângă învăţământul teoretic şi învăţământul practic" [8, f. 96]. Legile învăţământului primar adoptate în perioada interbelică urmăreau scopul să confere şcolii primare nu numai un caracter teoretic, ci şi unul practic. Cu această ocazie, MIP a organizat pentru învăţători şi învăţătoare o serie de cursuri speciale, de practică agricolă, gospodărie şi meserii.

De fapt, în Basarabia, ca şi în celelalte provincii româneşti, acest domeniu destul de important al cursului complementar nu a fost realizat până la capăt, cauza principală fiind numărul insuficient de ateliere şcolare şi de cadre didactice. În medie, pe Basarabia, în anul de studii 1931–1932, unui învăţător îi reveneau 55-56 de copii în şcolile rurale şi 53-95 de elevi în şcolile urbane. Insuficienţa de cadre didactice a fost unul dintre motivele, poate dintre cele mai importante, care a împiedicat deschiderea de şcoli cu şapte clase în multe sate ale Basarabiei. Cert însă este faptul că prevederile art. 57 din legea din 26 iulie 1924 nu au putut fi traduse în viaţă decât într-o mică măsură. Acolo unde activau şcoli cu şapte clase, rezultatele au fost modeste din cauza lipsei de pregătire specială a învăţătorilor, a insuficienţei de cadre, a lipsei de localuri, ateliere, unelte etc. Cu atât mai mult cu cât aceste ateliere, ca şi întreg învăţământul supraprimar, au fost desfiinţate între anii 1928 şi 1933, când în fruntea ministerului s-a aflat Nicolae Iorga, şi reînfiinţate în 1933.

Un rol important în funcţionarea normală a învăţământului primar din Basarabia în perioada interbelică l-a avut aprovizionarea şcolilor cu cărţi, înfiinţarea de biblioteci şcolare, cantine şi puncte medicale, precum şi ajutorarea elevilor săraci cu rechizite şcolare, îmbrăcăminte şi încălţăminte. Încă din primii ani de după Unire se simţea lipsa acută de cărţi, mai ales în limba română. Statul a fost obligat să depună eforturi enorme pentru a ameliora această stare de lucruri. Au fost distribuite mii de cărţi pentru şcolile primare, iar elevii săraci au fost asiguraţi gratuit.

Concomitent cu distribuirea gratuită de cărţi elevilor săraci, autorităţile şcolare acordau ajutoare materiale băneşti elevilor, mai ales celor ce îşi făceau studiile în şcolile secundare din Basarabia sub formă de burse, semi-burse în valoare de 800 şi de 500 de lei, precum şi ajutoare pentru procurarea cărţilor, îmbrăcămintei etc. În majoritatea cazurilor, cererile erau satisfăcute. Multe cereri veneau din partea părinţilor, chiar şi a învăţătorilor sau foştilor învăţători. De exemplu, fostul învăţător Vladimir Babicenco a adresat o cerere Comisiei Interimare a Zemstvei judeţului Chişinău pentru a i se acorda ajutor material, în care scria că a lucrat 25 de ani „ca învăţător la şcolile primare din jud. Chişinău", iar în prezent a rămas fără serviciu. Are şase copii, dintre care trei învaţă în şcolile din Chişinău şi se întreţin numai din salariul pe care-l primeşte soţia, învăţătoare la şcoala primară. În urma acestui demers, Comisia a aprobat un ajutor bănesc în valoare de 500 de lei [19, f. 167].

O importanţă deosebită în evoluţia învăţământului primar din Basarabia l-au avut cantinele şcolare, prevăzute prin Legea învăţământului primar (art. 189). Problema alimentării elevilor săraci a devenit una dintre preocupările de bază ale autorităţilor şcolare centrale şi provinciale. Constatând starea elevilor din şcolile primare, care, în majoritatea cazurilor, erau subalimentaţi şi predispuşi diferitelor boli, autorităţile şcolare, prin multiple intervenţii şi directive către organele administrative şi revizoratele şcolare, au dispus ca în fiecare şcoală să funcţioneze cantine, deoarece elevul nealimentat nu numai că este ameninţat de diferite boli, în special tuberculoză, dar „se găseşte în imposibilitatea de a dezvolta energia intelectuală necesară, pentru a urma cu folos învăţătura dată de şcoală" [15, p. 46]. În legătură cu aceasta s-a făcut apel către autorităţile judeţene şi la generozitatea publică pentru a se ajuta copiii săraci. Astfel, au fost organizate serbări şcolare cu scopuri cultural-filantropice, pentru a se aduna fonduri de ajutorare a elevilor cu îmbrăcăminte, cărţi şi hrană la cantinele şcolare. În 1925, învăţătorii Şcolii primare nr. 1 din comuna Vadul-Raşcov, judeţul Soroca, examinând situaţia grea a elevilor săraci din şcoală, s-au adresat Revizoratului şcolar jude-

ţean cu rugămintea de a contribui pentru a se înfiinţa la şcoală o cantină şcolară. S-au prezentat cazuri în care „... elevii veneau la şcoală fără ca să fi mâncat ceva de ieri dimineaţă, răbdând până la ora două, când vor mâncă împreună cu părinţii, o dată în 24 ore" [20, f. 3, 5]. Învăţătorii au rugat autorităţile şcolare să acorde ajutor pentru a putea „apăra sănătatea" acestor elevi, dându-le posibilitatea să frecventeze regulat şcoala.

Chiar şi în 1939–1940, în ajunul răpirii Basarabiei, când situaţia internaţională se agravase, autorităţile şcolare continuau să depună toate eforturile ca şcolile primare să funcţioneze normal cu cantine şcolare, în care elevii săraci şi ai celor concentraţi să fie ajutaţi cu hrană, îmbrăcăminte şi încălţăminte. Pretura plasei Făleşti, judeţul Bălţi, pe 17 octombrie 1939, în conformitate cu Ordinul nr. 43127 al Ţinutului Prut, a dispus tuturor primăriilor, împreună cu directorii de şcoli, să întocmească pentru fiecare sat „un tablou în trei exemplare a elevilor şi elevelor din şcolile primare, a căror părinţi sunt cu desăvârşire săraci, pentru a li se confecţiona de către Ţinut o parte din îmbrăcăminte... de care au absolută nevoie (cizme, ghete, suman, opinci). Înscrierea în tablou se va face în ordinea în care merită a fi ajutaţi numai acei care sunt cu desăvârşire săraci şi concentraţilor săraci" [21, f. 54].

Autorităţile şcolare centrale au mai dispus să se deschidă, pe lângă şcoli, băi şi puncte medicale (cap. XIX din Legea învăţământului primar). În ce priveşte băile şcolare, ministerul de resort a insistat pe lângă prefecturi, primării şi comitetele şcolare ca şcolile să fie dotate cu băile necesare. În urma acestor demersuri, în mai multe judeţe au fost deschise băi şcolare. După cum relata Const. Angelescu, „s-a insistat asupra măsurilor igienice, ce trebuiau luate, arătând că elevii trebuie să fie curaţi, ordonaţi, tunşi şi spălaţi la intrarea lor în şcoală" [15, p. 47]. Deputatul Petre Haneş, în şedinţa Parlamentului din 28 ianuarie 1937, a propus Ministerului de Finanţe şi Ministrului Educaţiei Naţionale[1] (în continuare MEN) „să facă tot ce este posibil pentru a introduce în noul buget pe anul în curs un număr de medici şcolari. Necesitatea îngrijirii medicale a şcolarilor este evidentă şi de cea mai mare importanţă, iar foloasele ce şcolarii le vor avea sunt indiscutabile".

Legea învăţământului primar mai prevedea deschiderea şcolilor şi cursurilor pentru adulţi. Ele au avut o importanţă foarte mare, deoarece, din diferite motive, un număr destul de mare de adulţi nu au avut posibilitatea să frecventeze şcolile primare. Statul era obligat să organizeze instituţiile respective de instruire pentru şcolarizarea acestor tineri. În urma aplicării legislaţiei, mii de adulţi au urmat şcolile date. Şcolile şi cursurile de adulţi care formau cea de-a treia treaptă a învăţământului primar aveau scopul „să dea tinerilor şi adulţilor, neştiutori de carte, ca şi celor care nu terminaseră şcolile primare, cunoştinţe elementare şi cele mai necesare cunoştinţe de viaţă" (art. 79). Conţinutul inclus în programa şcolilor şi cursurilor pentru adulţi a cuprins informaţiile de bază şi cu aplicare practică, prevăzute în programa primelor patru clase primare, fiind alcătuită astfel ca să fie trecută în doi ani de studiu. Durata cursurilor în comunele rurale era de patru luni, „de preferinţă în lunile de iarnă", iar în comunele urbane – minimum de şase luni (art. 80). Instruirea în şcolile de adulţi era în limba română şi se efectua în localurile şcolilor primare, în fabrici şi ateliere particulare şi de stat (art. 82). Potrivit Legii învăţământului primar din 1924, art. 89, frecvenţa cursurilor de adulţi era obligatorie şi gratuită atât pentru tinerii neştiutori de carte, cât şi pentru cei care nu absolviseră învăţământul primar. În caz de nefrecventare a cursurilor şcolare pentru adulţi, MEN aplica amenzile prevăzute pentru învăţământul primar. Conform art. 97, tinerii şi adulţii erau obligaţi să frecventeze regulat cursurile, să aibă un „comportament respectuos faţă de profesori şi faţă de camarazii lor, să păstreze liniştea şi să fie atenţi în timpul orelor. În cazuri grave de nedisciplină, ei erau pedepsiţi cu închisoare poliţienească de la una până la trei zile" [17, p. 1113].

Deoarece şcoala nu este numai un instrument de cultură, ci şi de educaţie naţională şi religioasă, s-a urmărit scopul ca elevii să devină buni cetăţeni, educaţi în spirit patriotic, cu sentimente naţionale pentru ţară şi neam, limbă şi religie. Educaţia religioasă a făcut, de asemenea, obiectul preocupărilor autorităţilor şcolare superioare pe tot parcursul perioadei interbelice. Legea învăţământului primar stipula că instruirea religioasă şi morală era obligatorie (art. 61). Materia de studiu şi programa cursului de religie erau stabilite de Sfântul Sinod pentru copiii creştini de rit ortodox, iar pentru celelalte confesiuni – de către autorităţile superioare religioase respective, în comun acord cu MEN, şi se preda în localurile şcolii de două ori pe săptămână în mod gratuit de preotul parohiei. În zilele de odihnă şi de sărbători, învăţătorii erau datori să-şi ducă copiii la biserică, pentru a asista la slujbele religioase [17, p. 1106 – 1107]. Pentru a nu perturba liniştea elevilor şi a nu le sustrage atenţia, Legea învăţământului primar şi normal din 1924 (art. 169) şi din 1939 (art. 61), prevedea că „în apropierea şcolii, până la o depărtare de cel puţin 100 metri, nu se pot deschide nici cârciumi, nici restaurante, nici fabrici, mori sau alte localuri, sau întreprinderi, care tulbură liniştea sau primejduieşte sănătatea şi educaţia copiilor" [18, p. 1634].

[1] Din 15 noiembrie 1936, Ministerul Instrucţiunii Publice (MIP) devine Ministerul Educaţiei Naţionale (MEN).

Un rol important în sistemul de învățământ primar din Basarabia l-a avut corpul didactic, care a contribuit la ridicarea nivelului de cultură a poporului, dându-și concursul la opera de construcții școlare și la aplicarea legii învățământului primar, deși s-a confruntat în repetate rânduri cu probleme de ordin material. Imediat după Unire, învățătorii și profesorii din Basarabia au fost integrați în corpul didactic din vechiul Regat în baza vechimii sau stagiului de muncă, în pofida varietății de pregătire, a titlurilor și provenienței etnice. Încă din primii ani, autoritățile școlare au întreprins mai multe măsuri pentru pregătirea noilor cadre de învățători, precum și perfecționarea celor care activau în sistemul educațional până la Unire. În decursul anilor 1917–1921, autoritățile școlare provinciale, cu suportul celor centrale, au organizat mai multe cursuri de perfecționare a învățătorilor cu o durată de până la două luni. La aceste cursuri învățătorești ei studiau limba și literatura română, istoria neamului, geografia și alte discipline, având posibilitatea să se încadreze într-un sistem de instruire românesc și să activeze în conformitate cu normele și programele aprobate de minister.

MIP a căutat pe tot parcursul perioadei interbelice să amelioreze situația materială a pedagogilor. Legea învățământului primar din 1924 prevedea acordarea, la anumite intervale de timp, a unui spor la salariu numit gradație, contribuind la ameliorarea situației lor materiale. Salariul membrilor corpului didactic era compus din leafă fixă și din gradație, care era variabil. Gradația, după cum s-a menționat, constituia un suport la salariu care se acorda în conformitate cu stagiul de muncă al membrului corpului didactic în învățământ, în următorul mod: 25% – după cinci ani de lucru, 50% – după zece ani, 75% – după 15 ani, 100% – după 20 ani, 125% – după 25 ani de muncă, care se calcula la ultima leafă (art. 157). Legea învățământului primar din 1924, art. 159 și din 1937, art. 180, prevedea: „Membrii corpului didactic primar, care funcționează în prezent sau care vor merge să funcționeze în comunele din teritoriile alipite, cu populația în majoritate de altă origine sau cu români deznaționalizați și care își vor lua angajamentul că vor servi cel puțin zece ani la școalele din acele comune vor primi pentru tot timpul cât vor funcționa la aceste școale un spor de 50 la sută la salariu; termenele de gradație li se vor socoti din patru în patru ani, iar stagiul cerut pentru înaintare li se va reduce cu un an" [17, p. 1135]. Acești învățători, care își iau angajamentul să se stabilească „pentru totdeauna în aceste localități, vor fi împroprietăriți cu câte un lot de 10 ha de colonizare din teritoriile disponibile" (art. 159). Această prevedere se referă la învățătorii care nu sunt originari din județele Cernăuți, Storojineț, Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Ismail ș. a.

În pofida faptului ca în școlile primare își făceau studiile mai mulți elevi decât eleve, numărul cadrelor didactice de sex feminin era mai mare decât al bărbaților, creându-se astfel o disproporție cantitativă. Legea învățământului primar din 1924, prin art. 69 prevedea că: „La școlile mixte cu un singur post se va numi de preferință ca învățător un bărbat... cu mai multe posturi, cel puțin unul din ele va fi ocupat de un învățător bărbat. La școlile de băieți vor fi de regulă învățători bărbați... La școlile de fete se vor numi învățătoare" [9, p. 8609]. Părinții copiilor din mai multe comune se adresau deseori către autoritățile școlare să fie numiți în posturi și bărbați, deoarece majoritatea sunt femei.

În același sens, în 1935, în Parlamentul României a parvenit o propunere de modificare a art. 69 al Legii învățământului primar din 1934 în privința raporturilor posturilor de învățători și învățătoare. S-a menționat că experiența de un an, cu ocazia aplicării acestei legi, a arătat că utilizarea art. 69 a provocat un dezechilibru în raportul ce trebuie să existe între numărul învățătorilor și învățătoarelor, deoarece acestea din urmă au la numiri un plasament mai mare decât învățătorii, deși numărul absolvenților băieți este mai mare decât al fetelor. Și, în fine, s-a propus ca acest articol (69, alineatul 3) să fie modificat astfel: „... La școalele mixte cu trei posturi, două din ele vor fi ocupate de învățători și la școalele mixte cu patru posturi, trei vor fi ocupate de învățători și unul de învățătoare" [22, f. 384]. Legea învățământului primar din 1937 stabilea că la școlile mixte cu un singur post se va numi un învățător bărbat, dar în școlile primare de băieți vor fi numiți învățători bărbați și numai în primele două clase se va putea numi și învățătoare. La școlile de fete se vor numi numai învățătoare [17, p. 1108].

Prin Legea învățământului primar din 1939, art. 29, a fost introdusă Străjeria: „O zi întreagă din fiecare săptămână este rezervată pentru străjerie, spiritul străjuiesc va fi introdus în toată activitatea școlară" [18, p. 1630]. În conformitate cu această lege, prin Ordinul nr. 2589 din 12 aprilie 1940, MEN, în comun acord cu Straja Țării, a stabilit următoarele norme: „Directorii sunt răspunzători de bunul mers al străjeriei și vor da ajutorul moral și material... În programul zilei de sâmbătă nu se poate introduce nicio altă materie de învățământ, în afară de muzică și gimnastică, care se execută atât cât este prevăzut în programul străjeresc. Uniforma străjerească este obligatorie pentru întreg învățământul. Costumul național uniformizat, acolo unde este posibil, înlocuiește uniforma străjerească. Numai în clasă și la lucru, în ateliere și tabără, se admite șorțul albastru pentru fete, iar pentru băieți, halatul scurt albastru" [23, f. 146, 147, 148]. Taberele

străjereşti erau organizate în cele mai pitoreşti locuri din ţară: la munte, mare, prin codri etc., unde copiii se puteau odihni şi ocupa cu diverse activităţi. Puteau fi primiţi în aceste tabere copiii „... de la şcolile primare şi secundare începând de la vârsta de 10 ani până la 18 ani şi să fie deplin sănătoşi" [23, f. 150].

Prin urmare, se poate afirma că în pofida moştenirii dezastruoase lăsate de administraţia ţaristă până la 1917, învăţământul primar din Basarabia a atins între 1918–1940 progrese impresionante, deşi existau încă multe probleme atât în privinţa localurilor şcolilor, şcolarizării copiilor de vârstă şcolară, cât şi în ceea ce priveşte situaţia materială a membrilor corpului didactic. Aceste probleme puteau fi rezolvate de către autorităţile şcolare superioare în anii următori, dacă nu ar fi fost acel tragic moment din istoria neamului nostru, 28 iunie 1940, când Basarabia a fost ruptă de la România şi prin dictatul forţei anexată la URSS. Prin introducerea în Basarabia a obligativităţii învăţământului, practic în fiecare sat, comună, plasă s-a reuşit deschiderea unei şcoli primare, fie în localuri proprii sau închiriate. Recensământul din 1930 a stabilit că ştiutorii de carte în Basarabia ajunseseră la 38,1%, pe când pe ţară era de 57%, cu 5,6% a crescut la fiecare zece ani. Progresul mai lent al şcolarizării în Basarabia era, în bună măsură, urmarea moştenirii ţariste, perioadă în care numărul mare al analfabeţilor a fost determinat de lipsa unui învăţământ primar obligatoriu.

BIBLIOGRAFIE

1. Bârsănescu Şt. Istoria pedagogiei româneşti. Bucureşti: Societatea română de filosofie, 1941.
2. Bârsănescu Şt. Politica culturii în România contemporană. Studii de pedagogie. Iaşi: Terec, 1937.
3. Angelescu C. Lege pentru învăţământul primar al statului şi învăţământul normal-primar. Bucureşti: Cartea română, 1925.
4. Codul învăţământului primar, secundar, superior de Paul Negulescu ş.a. Bucureşti: Pavel Suru, 1929. vol. I.
5. În: Şcoala. 1921, nr 1-4, p. 94.
6. ANRM, Fond. 339, inv. 1, dos. 159.
7. ANRM, Fond. 339, inv. 1, dos. 219.
8. ANRM, Fond. 339, inv. 1, dos. 343, vol. 1.
9. Monitorul oficial al României, nr. 61 din 26 iulie 1924. Legea învăţământului primar al statului şi învăţământului normal-primar. p. 8602 – 8629. http://digibuc.ro/#
10. ANRM, Fond. 339, inv. 1, dos. 659.
11. Şandru D. Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale. Iaşi: Editura Academiei R.S.R., 1980.
12. ANRM, Fond. 339, inv. 1, dos. 1293.
13. ANRM, Fond. 120, inv. 1, dos. 2022.
14. ANIC, Bucureşti, Fond. PCM, dos. 11/1937.
15. Angelescu C. Evoluţia învăţământului primar şi secundar în ultimii 20 ani. Bucureşti: Curentul, 1940.
16. Nistor I. Basarabia sub dominaţiunea românească: La 20 de ani de la Unire. Cernăuţi, 1938.
17. Codul general al României. Întocmit de Const. Hamangiu ş.a. 1937. vol. XXV, partea 1.
18. Codul general al României. Întocmit de Const. Hamangiu ş.a. 1939. vol. XXVII, partea II.
19. ANRM, Fond. 70, inv. 5, dos. 140.
20. ANIC, Bucureşti, Fond. Casa Şcoalelor, dos. 12/1926.
21. ANRM, Fond. 120, inv. 1, dos. 1501.
22. ANIC, Bucureşti, Fond. PCM, dos. 8/1935.
23. ANRM, Fond. 120, inv. 1, dos. 1160.

Ion Moraru. *Peisaj melancolic*, acuarelă, 40 × 50 cm, 2012.

RUTENIA SUBCARPATICĂ ÎN ANII 1938–1945. DESTINELE MICILOR TERITORII DIN EUROPA CENTRALA ȘI DE EST

Doctorandă **Renata MOIȘ**
Universitatea „Ștefan cel Mare", Suceava, România

SUBCARPATIAN RUTHENIA IN YEARS 1938-1945. THE FATE OF SMALL TERRITORIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary: An unusual piece of historiography containing a rich factual material. In the center of attention of the author events and the evolution that preceded the Second World War, the great disaster that caused tens of millions of victims of forced displacement of borders, crippled the fate of many peoples, especially in Central Europe – the area of crossing claims of hegemony and territorial domination of different countries. Subcarpathian Rutenia had its special special place in Polish-Hungarian relations throughout the interwar period. Poland's attention to this small region of Central Europe was reinforced by the following three circumstances: the nationalist Ukrainian movement on both sides of the Carpathians, the revisionist policy of Budapest and the danger from the side of Soviet Russia / the USSR in the case of the convergence of Moscow and Czechoslovakia. A number of diplomats, political personalities of Poland played an important role in the political fate of Subcarpathian Ruthenia.

Keywords: Subcarpathian Ruthenia, Polish diplomacy, domination, politics.

Rezumat: O lucrare inedită de istoriografie, care conține un bogat material factologic. Autoarea se concentrează pe evenimente și evoluții ce au precedat cel de-al Doilea Război Mondial, marele flagel care a produs zeci de milioane de victime, a strămutat forțat frontiere, a schilodit destinul atâtor popoare, mai ales în Europa Centrală – o regiune de intersecție a pretențiilor de hegemonie și dominație teritorială a diferitor țări. Rutenia Subcarpatică (RS) și-a avut un loc al ei special în relațiile polonezo-maghiare din întreaga perioadă interbelică. Atenția Poloniei față de această mică regiune din centrul Europei s-a intensificat ca urmare a trei circumstanțe: mișcarea naționalistă ucraineană pe ambii versanți ai munților Carpați, politica revizionistă a Budapestei și pericolul din partea Rusiei Sovietice/ URSS în cazul apropierii dintre Moscova și Cehoslovacia. O seamă de diplomați, personalități politice poloneze au jucat un rol important în ceea ce privește destinul politic al Ruteniei Subcarpatice.

***Cuvinte-cheie*:** Rutenia Subcarpatică, diplomație poloneză, dominație, politică.

a) Intervenții diplomatice și non-diplomatice poloneze pe seama Ruteniei Subcarpatice. Tatonări Varșovia – Budapesta la începutul anilor 1930

După cum demonstrează studiul sintetic al celebrului istoric american de origine poloneză Oskar Halecki, securitatea frontierei de est a Poloniei depindea de Lituania, Rusia, Ucraina și Rutenia nu doar din punct de vedere istoric, dar și politic, după perioada 1918–1921 [1, p. 329-338]. Mai ales aceasta din urmă, Rutenia Subcarpatică (RS) [2, p. 34-44], își avea un loc al ei special în relațiile polonezo-maghiare din întreaga perioadă interbelică. Atenția Poloniei față de această mică regiune din centrul Europei s-a intensificat ca urmare a trei circumstanțe: mișcarea irredentistă ucraineană pe ambii versanți ai munților Carpați [3, p. 301], politica revizionistă a Budapestei [4, p. 66-67] și pericolul din partea Rusiei Sovietice/ URSS în cazul apropierii dintre Moscova și Cehoslovacia.

Până în 1919 nu existau condiții prealabile – istorice, economice și politice – de colaborare între Polonia și Ungaria. Cooperarea cu polonezii a început să se schimbe după ianuarie 1919, când trupele cehoslovace, în pofida acordurilor anterioare, au atacat și au ocupat o parte din teritoriul Sileziei (în timp ce polonezii luptau în estul țării cu Armata Ucraineană Galiceană (AGU)), care la mijlocul anului 1920, prin decizia Consiliului Ambasadorilor Antantei, fusese împărțit între Cehoslovacia și Polonia [5, p. 217-271; p. 410, 418]. Și dintr-o dată polonezii au manifestat un interes sporit față de cărbunele maghiar. În timpul discuțiilor de la Ambasada Poloniei din Budapesta, la jumătatea lunii octombrie 1919, ministrul adjunct maghiar al Apărării, colonelul Konz, și-a exprimat speranța că transportul de cărbune ungar spre Polonia poate fi organizat în condițiile creării frontierei comune între cele două țări, de pildă, prin segmentul Subcarpatic. La un anumit moment, Polonia, care nimerise în tabăra învingătorilor după Marele Război, a fost singura țară pe care Ungaria conta pentru un sprijin internațional.

După război, Budapesta i-a cedat Poloniei un teritoriu mic în zonă Podhal, locuită de 24 000 de oameni, ulterior Ungaria niciodată nu a formulat pretenții asupra acestui teritoriu. La începutul lunii mai 1920, generalul Kazimiez Sosnowski s-a întâlnit în Varșovia cu secretarul Uniunii Maghiare a prietenilor Poloniei și colaborator al reprezentanței poloneze la Budapesta, baronul Dyulo Shyynitish, precum și cu fostul guvernator al Țării Autonome Ruse (Rutene) din componența Republicii Ungare (din 21 decembrie 1918) Aroshton Shteyfan, care au sosit în capitala poloneză cu instrucțiuni de la regentul maghiar, amiralul M. Horti.

A. Shteyfan s-a aflat în Polonia începând cu lovitura comunistă din Ungaria, din 21 martie 1919 și până în 1924, condusă de Béla Kun. Împuterniciții regentului au abordat problema RS, locuitorii căreia trebuiau „să aspire din toate puterile spre Ungaria". sub pretextul separării Republicii Cehoslovace de Directoriul socialist-anarhist al Republicii Populare Ucrainene (RPU), de Rusia Sovietică bolșevică și de România regală, fapt ce ar conduce la stabilirea unei frontiere între Polonia și Ungaria. Acest lucru a fost menționat de generalul K. Sosnowski într-o scrisoare adresată lui Józef Pilsudski la 12 mai 1920.

În iulie 1928, la Ujgorod a fost inaugurat Vice Consulatul Poloniei, care a preluat unele sarcini ale Consulatului de la Kosice. În competența lui intra întregul teritoriu al RS cu orașele slovace Kosice și Presov. Primul consul polonez la Ujgorod a fost Zygmunt Zavadovskiy, departamentul căruia era limitat doar la monitorizarea condițiilor locale și la stabilirea unor relații în cercurile politice din zonă. Fructul activității lui S. Zavadovskiy a fost lucrarea *Rutenia Subcarpatică și situația ei politică și de drept* (Ruś Podkarpacka i jej stanowisko pravno-polityczne, Warszawa, 1931) [6].

Într-o perioadă de relaxare provizorie în relațiile polono-maghiare, la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, în partea maghiară (pe baza rapoartelor consulatului maghiar de la Bratislava) s-a constituit o atmosferă de suspiciune în ce privește jocul polonez independent în RS, derulat în spatele Budapestei. Stabilirea cooperării dintre polonezi și Stefan Fentsyk (1892–1945) păreau să justifice aceste bănuieli [7, p. 69]. Personalitate complexă, ieșită din comun, un adevărat aventurier, născut în satul Velîky Luchki (Mukachevo), erudit și cunoscător a mai multor limbi, preot greco-catolic, profesor și redactor, de orientare rusofilă, propoloneză și promaghiară, un asemenea personaj nu putea să nu-i intereseze atât pe polonezi, cât și pe maghiari.

În raportul special către Varșovia, ambasadorul polonez la Praga, Marian Hodatskiy, a scris că atunci când S. Fentsyk, sub patronatul Guvernatorului RS, rusofilul Anthony Beskid, a început în baza înțelegerii cu Ambasada Poloniei la Praga să-și organizeze propria mișcare politică, el a promis Pragăi, din motive tactice, că va susține apartenența RS la Cehoslovacia. Cu toate acestea, S. Fentsyk a continuat să lupte împotriva influenței cehe în regiune, să ceară de la cehi autonomie pentru RS și să obțină unificarea tuturor rusinilor sub sloganul „Rutenia Subcarpatică – pentru rutenii carpatici". Tot el a căutat să evite confruntările deschise cu Uniunea Autonomă a Agrarienilor lui A. Brodiy, stipendiată de Budapesta, să nu-i sprijine pe membrii irredentei maghiare, dar, totodată, s-a manifestat cu ei într-un front unit în problemele autonomiei și debarasării de influența cehă în regiune [8, p. 135].

Părtinirea poloneză în problemele subcarpatice în ansamblu, apoi și în promovarea proiectului lui Stefan Fentsyk, rezultă deosebit de clar din eronatul raport al ambasadorului polonez la Praga Wenceslas Gribovskyy din 17 iunie 1931 [7, p. 70]. Prima întâlnire a lui M. Svyezhbinskyy cu S. Fentsyk trebuia să aibă loc, probabil, la sfârșitul anului 1930 – începutul lui 1931. În același timp, consulatul polonez la Ujgorod a sprijinit memorandumul lui S. Fentsyk către Înaltul Scaun, în care el propunea ca RS să fie folosită în lupta cu influența ortodoxiei. Potrivit istoricilor polonezi, scopul principal al memorandumului a fost marginalizarea succeselor ucrainizării în inima Bisericii Greco-Catolice.

b) Intensificarea contactelor diplomatice polono-maghiare în jurul RS

În luna noiembrie 1932, șef al diplomației poloneze a devenit Józef Beck, iar Praga în 1933 a reușit să convingă guvernul Poloniei să-l retragă pe consulul polonez activ M. Svyezhbinskyy (probabil pentru relația sa cu S. Fentsyk), în locul căruia Varșovia a desemnat un diplomat cu experiență care a lucrat până atunci și la Moscova, și la Berlin – Mieczyslaw Halupchynskyy [9, p. 58-67]. Ameliorarea relațiilor cu Cehoslovacia nu era inclusă pe agenda de lucru nici a lui J. Beck, nici a lui M. Halupchynskyy. Dimpotrivă, Varșovia prin departamentele sale de politică externă urma să neutralizeze pe cât posibil influența Pragăi în regiune, să-i izoleze cât mai mult pe rutenii-ucraineni în Galicia de Est și să provoace neliniștea Budapestei. Ceea ce a și reușit în mare parte.

Politica externă independentă a Poloniei începe să se maturizeze abia după 1932 și a fost tot timpul îndreptată împotriva Micii Antante (Cehoslovacia, România și Iugoslavia) și spre apropierea de Ungaria. În ceea ce privește Praga, Varșovia avea anumite pretenții: în primul rând, era problema imigranților polonezi ruteni, cărora, împreună cu naționaliștii ucraineni ile-

gali scăpați de urmărirea penală pentru crimele comise (inclusiv atacuri teroriste) în Polonia de Est (Galicia), Praga oficială le-a oferit adăpost și le-a permis să extindă mișcarea naționalistă ucraineană (care mai târziu a luat proporțiile unui adevărat iredentism, devenind la mijlocul lunii martie 1939 unul dintre motivele dezmembrării definitive a Cehoslovaciei de către Germania și Ungaria). În al doilea rând, era disputa legată de orașul Těšín din nordul Slovaciei, care urma să fie deținut în mod egal de Cehoslovacia (Slovacia) și Polonia [10, p. 177; p. 136-137].

În iulie 1933, ambasadorul polonez la Berlin, Vysotskyy, a descris foarte plastic și precis politica externă a statului său, care se afla între Scylla la Locarno și Caribda la München. După o astfel de previziune, el a fost schimbat cu ambasadorul Joseph Lipsky [11, p. 105]. Cu toate acestea, se pare că Polonia (probabil, la fel și Ungaria) nu conștientiza această realitate, crezând naiv că fără contribuția Germaniei își va putea construi o frontieră comună cu Regatul Sfântului Ștefan, sechestrat la Saint-Germain și Trianon. Ca argument al acestei încrederi poate servi un citat din „Illustrated Daily Courier" (*Curierului cotidian ilustrat*), din 25 septembrie 1933: „Polonez - maghiar, doi frați adevărați. Și la săbie, și la pahar" [7, p. 71-74].

c) Călătoria lui Stefan Fentsyk în SUA și Canada

La sfârșitul anului 1934, agentul polonez în RS, Stefan Fentsyk, a plecat în SUA și Canada cu sprijinul financiar și organizatoric al Varșoviei. Scopul acestei vizite a fost de a promova în rândul imigranților carpato-ruteni fondarea unei noi formațiuni politice. Autoritățile poloneze în perioada interbelică au monitorizat activitățile diasporei ucrainene, în special din Canada și, într-o oarecare măsură, din Statele Unite, unde emigrația ucraineană era mai puțin numeroasă [12, p. 480]. Serviciile poloneze căutau contacte cu comunitatea rutenilor din Statele Unite ale Americii, pentru că rutenii americani încă mai aveau influență asupra vieții politice din RS, finanțau partidele locale, societățile culturale și pe unii activiști, dar, de asemenea, erau interesate și de slăbirea influenței politice a ucrainenilor pe continentul american [12].

În 27 octombrie 1934, S. Fentsyk, care s-a autoproclamat „redactorul-șef al Vocii Carpatice", secretar-șef și organizator al societății culturale și educaționale rusofile în numele lui A. Dukhnovici, a pășit pe continentul american nu doar pentru a organiza o nouă formațiune politică și strângerea de fonduri, ci și pentru a slăbi rolul conducătorului rutenilor americani.

Acesta, Aleksey Gherovskiy (1883–1972), originar din orașul Lvov, era nepotul celebrului activist carpato-rutean de orientare rusească din a doua parte a secolului al XIX-lea, Adolf Dobryansky. Până la 1918, A. Gherovskiy a sprijinit cercurile monarhiste ruse, mișcarea ortodoxă, a editat ziare rusești, a fost consilier al Ministerului de Externe al Imperiului Rus pe problemele Austro-Ungariei și ale Balcanilor, a luptat în Ucraina de partea Armatei Voluntare a generalului Anton Denikin. După Primul Război Mondial s-a mutat în RS. A participat la Congresul Internațional al Minorităților Naționale de la Geneva, unde a criticat aspru guvernul de la Praga și personal pe ministrul de Externe, Edvard Beneš, pentru încălcarea Tratatului internațional de la Saint-Germain în ceea ce privește acordarea autonomiei „rutenilor de la sud de Carpați".

Din cauza conflictului cu autoritățile cehoslovace, în 1927 A. Gherovskiy a fost expulzat din țară. În Iugoslavia, unde inițial a ajuns, acesta a fondat *Karpatorusskiy komytetъ* (Comitetul Carpato-rutean, 1927–1929). Cu toate acestea, negăsind acolo nici bani și nici sprijin din partea guvernului și a Bisericii Ortodoxe Sârbe, în 1929 emigrează în Statele Unite ale Americii. Ce-i drept, după cum scria ziarul maghiar „Budapesti Hirlap" în mai 1933, în (Skupscina) Adunarea Națională din Belgrad, s-a fondat în 1927 Comitetul Sârb Transcarpatiano-rutean, format din reprezentanți ai tuturor partidelor guvernamentale și de opoziție care au promis să protejeze drepturile autonome ale Ruteniei Carpatice. La prima ședință a participat și A. Gherovskiy, care ulterior a plecat în SUA [11, p. 105].

La data sosirii lui Stefan Fentsyk pe continenul ametrican (27.10.1934), A. Gherovskiy încă nu fondase și nu devenise secretar general al Uniunii Rutene Carpatice, ea va apărea un an mai târziu (1935) și va activa până în 1938. În primul său discurs adresat carpato-rutenilor americani protejatul Poloniei, S. Fentsyk, a declarat: „Datorită eforturilor voastre s-a născut Rutenia Subcarpatică, liberă, autonomă". Pe de o parte, el recunoștea meritele lui Grigorie Zhatkovych în ce privește intrarea RS în componența Cehoslovaciei, dar totodată critica faptul că RS așa și nu obținuse autonomie. În acord cu patronii săi polonezi, S. Fentsyk a formulat sloganul „Republica Cehoslovacă indivizibilă de la Heba la Yassinea, Rutenia Subcarpatică indivizibilă de la Poprad până la Tisa, și cultura rusă nescindată de la Poprad la Vladivostok." „Toți domnii, care în ziarele guvernamentale rusești, cehe și maghiare l-au numit «irredentist», «revizionist» pe Yerlichka (Frantisek Yerlichka – separatist slovac, care s-a bucurat de sprijinul guvernelor Ungariei și Poloniei, conducând în 1920 așa-numitul guvern în exil – n. autorului), vor răspunde nu numai în fața istoriei, dar și în fața poporului", se lamenta S. Fentsyk. La banchetul de rămas-bun de la New York, din 29 martie 1935, Fentsyk i-a asigurat pe cei prezenți că „nu va fi niciodată în

serviciul dușmanilor și nu se va manifesta împotriva poporului rus sau împotriva credinței" [7, p. 75].

În 9 aprilie 1935, după întoarcerea în Cehoslovacia, S. Fentsyk a fost arestat în orașul Heba, apoi a petrecut 36 de zile în închisoarea din Ujgorod. Pe 13 mai a fost eliberat pe o cauțiune de 50 de mii de coroane cehe, iar deja pe 19 mai 1935, în absența probelor unei infracțiuni comise, a fost ales deputat în Parlamentul Cehoslovac. Astfel s-a încheiat excursia „führerului" carpato-rutean, S. Fentsyk, în Statele Unite. În consecință, a fost stabilit un canal de transfer al „subvențiilor" și „onorariilor" lui Fentsyk din Polonia în Statele Unite, iar de acolo la Ujgorod în beneficiul lui Rusinskiy (pseudonimul lui Fentsyk): la Banca Slovacă de pe stradă Malomesttskiy, pe contul cu cifrul „Karpaty" XV-41, și la Banca Dunării (situată pe aceeași stradă, clădirea nr. 7, pe contul cu cifrul „Caucaz" [7, p. 76].

În Statele Unite, reprezentantul de încredere al lui S. Fentsyk a fost preotul Ehrzy Berzynets, care a devenit secretar al Uniunii Carpatice Rutene. Consulul polonez de la Pittsburgh, Karol Ripka, în 4 februarie 1945, denunța la Ministerul Afacerilor Externe al Poloniei faptul că Uniunea Carpato-Rutenilor numără 460 de mii de oameni, concentrați în patru organizații politice, având un capital de 25 de milioane de dolari americani. Își editau propriile ziare în limba rusă: „Est", „Pravda", „Buletinul ortodox", „Dragostea", „Cuvântul carpato-rutean". O parte nesemnificativă a Uniunii o constituiau ugrofilii în frunte cu Gherovskiy [11, p. 106-107].

d) Un propagandist eficient dar costisitor

Relațiile dintre Varșovia și Budapesta rămâneau complicate din cauza dezacordului dintre guvernele aliate în jurul a două figuri emblematice ale mișcării autonome din RS: Budapesta nu-și ascundea atitudinea dezaprobatoare față de agentul polonez Rusinskiy (S. Fentsyk), în timp ce Varșovia nu suporta orientarea exclusiv promaghiară a lui A. Brodiy [11, p. 129].

În scrisoarea Ambasadei Poloniei de la Praga către MAE al Poloniei, din 10 iulie 1936, despre relațiile lui Rusinskiy (S. Fentsyk) cu organizația lui A. Brodiy se menționa: „Era mai bine dacă el ar fi rămas în Transcarpatia. Din Polonia se poate evada oricând. În America, odată ce acolo e Gherovskiy, de Fentsyk nu este nevoie. Dacă el ar fi arestat, atunci din această întâmplare s-ar putea obține beneficiu, căci l-am „transforma" „într-un martir rus pentru cauza Rusă", desigur în cazul în care guvernul n-ar reuși să demonstreze faptul că el obține subvenții poloneze" [13, p. 170]. De unde se vede că legenda lui Fentsyk despre arestarea sa după sosirea din Statele Unite la Heba, în primăvara anului 1936, a fost falsă.

Cât privește subvențiile, S. Fentsyk urmărea cu atenție ca ele să sosească regulat pe conturile sale bancare de la Ujgorod. Potrivit ambasadorului polonez la Praga, M. Hodatskiy, din epistola adresată Ministerului de Externe de la Varșovia din 18 martie 1936 reieșea că din decembrie 1935 Rusynskiy (Fentsyk) n-a primit banii cuveniți. Datoria față de Rusynskiy era de circa 100 de mii de coroane cehe. De asemenea, subvențiile din februarie 1936 sunt de 2 mii de dolari americani. Cu toate acestea, deja în 28 martie 1936, M. Hodatskiy raporta către conducerea din Varșovia că i-ar fi transferat lui Rusynskiy 18,740 coroane cehe, și mai devreme alte 6 mii, adică S. Fentsyk primise 24,740 coroane sau o mie de dolari SUA. În 5 mai 1936, Rusynskyi a cerut încă o mie de dolari, iar la 4 iunie a primit 1 520 de dolari SUA. În 8 iulie 1936, de la Varșovia la New York pentru transfer la Ujgorod lui Rusynskyi i s-au trimis 2 mii de dolari. La 5 august 1936, M. Hodatskiy i-a amintit Varșoviei că lui Rusynskiy i s-a promis o bursă lunară de 20 de mii de coroane. De la 1 aprilie 1935, S. Fentsyk a primit din SUA 10 mii de dolari SUA, adică 245 000 de coroane cehe. În general, până în 31 iulie 1936, din totalul de 300 de mii planificate, S. Fentsyk a încasat 285 500 de coroane. Ministerului de Externe al Poloniei i se cerea să plătească sumele restante – 14 500 de coroane cehe.

Polonia a continuat să-l finanțeze pe Rusinskiy/Fentsyk. În 5 ianuarie 1937, Ministerul polonez al Afacerilor Externe a trimis reprezentantului său la Praga un ordin semnat de John Shembek ca să-i plătească lui Rusynskiy suma de 55 000 de coroane cehe pe care ministerul le va returna Ambasadei. În 12 aprilie 1937, MAE a ordonat în secret ambasadorului de la Praga să afle o modalitate de plată în beneficiul lui Fentsyk prin evitarea căii lungi a trimiterilor fondurilor prin Statele Unite ale Americii. În 22 mai 1937, ambasadorul polonez la Praga, Kasimir Papee, raporta directorului adjunct al Departamentului Politic al Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei, Tadeusz Kobylyanskiy, că, în legătură cu alegerile în organele locale, Rusynskiy solicită să i se aloce sume suplimentare pentru organizarea campaniei preelectorale. Ambasadorul a considerat rezonabilă această cerere, deoarece S. Fentsyk trebuia să cheltuiască subvențiile lunare în valoare de 20 de mii de coroane cehe pentru necesitățile partidului. Aceste necesități, potrivit afirmațiilor lui Rusinskiy, se distribuie în felul următor: cele 8 numere ale ziarului „Nashъ puti" (Calea noastră) implică cheltuieli lunare de 1 300 de coroane, în total 10 400; apoi 35 de secretari de partid salarizați – câte 400 de coroane lunar, în total 14 mii de coroane. Suma cumulată era de 24 de mii de coroane cehe. T. Kobylyanskiy nu era împotrivă ca Rusynskiy să folosească 40 de mii de co-

roane care i-au fost eliberate separat pentru achitarea cauțiunii în instanță, în caz de arest. Doar că, așa cum semnala pe 24 iunie 1937 guvernului de la Varșovia ambasadorul polonez din Cehoslovacia, K. Papee, Rusynskiy/Fentsyk cheltuiseră deja banii respectivi pe alte lucruri importante.

În 11 septembrie 1937, protejatul polonez Stefan Fentsyk a publicat în ziarul „Nashъ Puti" o scrisoare deschisă către guvernatorul RS, Constantin Grabar. Însă cenzura cehoslovacă a omis acea parte a recursului său în care erau formulate niște acuzații personale la adresa guvernatorului. De aceea ambasadorul polonez, K. Papee, solicită Ministerului de Externe să publice în Polonia textul integral al acestei scrisori deschise, semnată de agentul său. Fentsyk a criticat pe bună dreptate Praga, întrucât aceasta nu și-a onorat obligația internațională asumată cu 16 ani în urmă de a acorda autonomie RS garantată de art. 10-13 al Tratatului de la Saint-Germain, art. 81 din Tratatul de pace cu Germania, art. 53 al Tratatului de pace cu Austria, art. 48 din Tratatul de pace cu Ungaria și paragraful 3 din capitolul I al Constituției Republicii Cehoslovace și statutul general. Liderul Partidului Național Autonom Rutean înainta critici juste Pragăi și guvernatorului RS nu numai pentru încălcarea acestor norme din dreptul internațional, dar și pentru discriminarea locuitorilor regiunii în timpul alegerilor: dacă în Cehia și în alte teritorii ale Republicii un deputat era ales conform cotei de 24 de mii de voturi, în RS, în conformitate cu ideea exclusivă a Pragăi cu privire la „reprezentarea echitabilă", această cotă constituia 34 de mii de voturi [14, p. 72].

e) Competiția agenților de influență polonez și maghiar în problema Ruteniei Subcarpatice

S. Fentsyk/Rusynskiy își îndeplinea sârguincios obligațiile pentru a justifica sumele de bani investite de polonezi. După Varșovia, și Budapesta a ajuns treptat la conștientizarea necesității asocierii sale cu A. Brodiy împotriva Pragăi. În 7 noiembrie 1937, între reprezentantul Partidului Național Autonom Rutean și Uniunea Autonomă a Agrarienilor au avut loc primele negocieri. Nu s-a ajuns la niciun rezultat. S-au înțeles totuși să se întâlnească din nou pe 3 decembrie. Uniunea Autonomă a Agrarienilor a anunțat o colaborare strânsă până la o viitoare fuziune într-un singur partid. Dar reprezentanții Partidului Național Autonom Rutean au respins categoric această propunere. Consulul polonez la Ujgorod, M. Halupchynskyy, în comunicarea sa către Ministerul de Externe de la Varșovia din 7 decembrie 1937 făcea o scurtă constatare: „Până la contopirea lor mai este mult timp". Atunci a apărut necesitatea unei întâlniri între S. Fentsik și A. Brodiy, iar vizita regentului Miklos Horti la Varșovia la începutul lui februarie părea o bună ocazie de a soluționa această problemă și alte aspecte ale relațiilor bilaterale [15, p. 264-265].

În 18 ianuarie 1938, ambasadorul polonez la Budapesta adresează guvernului său solicitarea să se discute cu guvernanții maghiari pentru a exercita presiuni asupra lui A. Brodiy, în așa fel încât acesta să înceteze să lupte cu S. Fentsyk [16, p. 248]. În februarie și martie 1938, consulul polonez la Ujgorod M. Halupchynskyy a dedicat câteva rapoarte speciale relațiilor dintre Uniunea Autonomă a Agrarienilor (UAA) și Partidul Național Autonom Rutean (PNAR). Răspunsul din 10 februarie 1938 al PNAR către UAA pe 38 de pagini a fost redactat într-o manieră destul de grosolană. UAA propunea să se reunească într-un front puternic toți autonomiștii din RS, în total 100 de mii de voturi, pe platforma Consiliului Central Popular Rutean (CCPR): UAA adunând 62 de mii și PNAR 29 de mii. Ministerul polonez de Externe recomanda agentului său Fentsyk/Rusinskiy să dea un răspuns rezervat lui Brodiy, să extindă cooperarea cu UAA, dar să mențină independența partidului său [11, p. 151-152; 7, p. 83].

Astfel, până la anschlussul Austriei de către Germania, Ministerul de Externe al Poloniei, în frunte cu J. Beck, așa și nu a reușit prin proiectul finanțat al rusofilului S. Fentsyk și partidul acestuia PNAR să învingă în disputa cu Ministerul de Externe ungar, condus de ministrul K. Kanya, și să neutralizeze proiectul ugrofilului A. Brodiy (UAA) pe care Budapesta îl finanța.

Dacă Ungaria până atunci prefera metoda soluționării politice a problemelor legate de Rutenia Subcarpatică, sprijinind mișcarea ruteană dar, de fapt, mișcarea ugrofilă (= madyaronă), Polonia era mai predispusă la diversiuni [17, p. 288]. În cele din urmă, în aprilie 1938, PNAR și UAA s-au unit într-un bloc autonomist rutean.

f) Eforturile Cehoslovaciei de a-și consolida frontierele

În februarie 1938, polonezii au întâlnit delegația maghiară condusă de regentul M. Horti la Varșovia, cu bannere inscripționate: „Trăiască statul Sfântului Ștefan!". Delegația maghiară a înțeles aceste cuvinte literalmente, dar în timpul negocierilor lucrurile au fost clarificate: polonezii nu aveau nimic împotriva aderării RS la Ungaria, dar au fost rezervați în ceea ce privește pretențiile maghiare față de Slovacia, spunând că aceasta ar prefera să fie un stat independent cu sau fără protectorat ungar [18, p. 360-361].

La 27 martie 1938, Ministerul polonez al Afacerilor Externe a transmis guvernului maghiar o notificare, conform căreia cel mai important era să se identi-

fice impactul pe care putea să-l aibă asupra Iugoslaviei și României un eventual conflict al Ungariei cu Cehoslovacia (cu care acestea erau în alianță). În ceea ce privește acțiunile legate de RS, Ministerul polonez de Externe a propus să se organizeze discuții preliminare între consulul polonez din Ujgorod cu Bakach-Besshoney și Pataki, care puteau avea loc la Viena [19, p. 37-52]. Însă aceste propuneri n-au dus la niciun rezultat.

Între timp, Cehoslovacia, în aprilie 1938, prin trimișii săi la Budapesta (Milos Cobra) și Varșovia (Juraj Slavik) încerca cu disperare să salveze situația în care se afla. Ambasadorul polonez la Budapesta, Leon Orlovsky, l-a anunțat pe Cobra că Cehoslovacia va fi trunchiată de Germania, iar pe teritoriul Slovaciei și RS va fi creat un condominiu polono-maghiar.

Tot atunci, în aprilie 1938, diplomația cehoslovacă a decis să sondeze opinia publică din Polonia și prin intermediul jurnalistului său, Vaclav Fiala. Însă toți interlocutorii acestuia au tras o singură concluzie: ameliorarea relațiilor reciproce depindea de retrocedarea către Polonia a Těšín Silesia și de corectarea frontierei pe secțiunile Spitsu și Orava. Astfel, încercarea tardivă a președintelui cehoslovac, Edvard Beneš, de a îmbunătăți relațiile cu țările vecine a fost respinsă atât de Ungaria, cât și de Polonia. Ambasadorul polonez la Berlin, Y. Lipsky, la jumătatea lunii iunie 1938, a abordat, de asemenea, subiectul RS în timpul unei conversații cu politicienii celui de-al Treilea Reich. Pledoaria acestuia se concentra în jurul ideii că în acest teritoriu se ciocnesc mai multe rivalități și intrigi internaționale, el fiind luat de la Ungaria pentru a se deschide accesul Cehoslovaciei spre Rusia Sovietică și viceversa.

Un alt duș rece pentru Praga oficială a fost raportul neprietenos al reprezentantului Guvernului Regatului Unit al Marii Britanii, Lordul Volter Ransimen, după vizita acestuia în capitala Cehoslovaciei la începutul lunii august 1938. Praga avea tot mai puțin timp și oportunități pentru manevre diplomatice.

În 20 septembrie 1938, la Berlin, după întâlnirea cu prim-ministrul ungar, B. Imredi, Hitler a vorbit cu ambasadorul polonez în Germania, J. Lipsky. Având instrucțiuni de la șeful său de la Varşovia, ministrul J. Beck, trimisul polonez i-a spus lui Hitler că Polonia consideră Cehoslovacia o entitate artificială și că pretențiile țării sale se limitează la Těšín Silezia. Varșovia privește cu simpatie ideea stabilirii graniței comune cu Ungaria, adică recunoaște pretențiile Budapestei față de RS și a unei părți a Slovaciei, dar aceasta din urmă ar putea fi autonomă. Vorbind despre frontiera comună cu Ungaria, J. Lipsky aducea mai mult argumente de ordin strategic: crearea unei bariere împotriva pătrunderii în regiune a URSS.

Imediat după întâlnirea cu Adolf Hitler, polonezii au prins curaj: la 21 septembrie 1938 Ambasadorul Karl Papee a transmis șefului diplomației cehoslovace, K. Croft, o notă în care guvernul polonez a cerut aplicarea imediată în Těšín Silezia a acelorași reglementări pe care guvernul Cehoslovaciei le adoptase față de populația de etnie germană [7, p. 85-86]. Peste numai câteva zile acordul de la München avea să pună capăt existenței statului cehoslovac.

CONCLUZII

Eforturile diplomatice și nediplomatice maghiare și poloneze în jurul teritoriului cehoslovac al Ruteniei Subcarpatice, pe aproape întreaga durată a perioadei interbelice, au confirmat în mod repetat fragilitatea sistemului de la Versailles pentru relațiile internaționale în Europa. Dacă Ungaria a ridicat problema retrocedării teritoriilor sale istorice, aparținând Coroanei Sfântului Ștefan, de care fusese deposedată la Saint-Germain și Trianon, din care cauză susținea pe teritoriul RS mișcarea iredentistă maghiară, atunci Polonia, având experiența amară de război cu Rusia Sovietică, susținea Budapesta pe motivul neadmiterii apropierii dintre Cehoslovacia și URSS pe coridorul subcarpatic. Și Ungaria, și Polonia finanțau în RS organizații politice care aveau drept scop obținerea unei autonomii sporite pentru locuitorii acestei regiuni. Tot în același scop și mergând chiar mai departe (separarea RS de Cehoslovacia), diplomații polonezi au purtat discuții cu Hitler. Ironia istoriei face că după semnarea acordului de la München, un an mai târziu, în septembrie 1939, Polonia să cadă ea însăși pradă dublei agresiuni a Germaniei și URSS și să-și înceteze existența ca stat independent.

BIBLIOGRAFIE

1. Halecki O. Polands' Eastern Frontiers, 981-1939. În: Journal of Central European Affairs, 1941, October.

2. Danilák M. Rutenia Subcarpatică în relațiile polonezo-maghiare și regiunile mici din Polonia, Slovacia și Ucraina. Rzeszów: Editura Universității Rzeszow, 2003. (Danilák M. Podkarpatská Rus v poľsko-maďarských vzťahoch in Małe regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2003, ss. 34-44.)

3. Detalii în: Jarnecki Michał. Irredentismul ucrainean în relațiile polonezo-cehoslovace în 1918-1939. Societatea Prietenilor Științei Kaliskie, Kalisz - Poznań, 2009.

4. Documente și materiale despre istoria relațiilor sovieto-cehoslovace. Moscova, 1973, vol.1; Comp: V. A. Zubachevsky. Situația geopolitică în estul Europei Centrale în ajun și în timpul lucrărilor Conferinței de pace de la Paris. În: Europa de Est după Versailles, Aleteya, St. Petersburg, 2007.

5. Krzysztof Lewandowski, Relațiile polono-cehoslovace în anii 1918-1939, prietenie și antagonism. Relațiile dintre

Polonia și țările vecine în anii 1918–1939, editată de J. Žarnowski, Wroclaw, 1977; Vezi și: Istoria Europei Centrale și de Est, ed. Leonid Zashkilnyak, Lviv Universitatea Națională Ivan Franko, Lviv, 2001. Krzysztof Lewandowski, Stosunki polsko-czechoslowackie w latach 1918-1939, in Przyjażnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918-1939, red. J. Žarnowski, Wroclaw, 1977, ss. 217-261; Історія Центрально-Східної Європи, За ред. Леоніда Зашкільняка, Львівський національний університету імені Івана Франка, Львів, 2001, сс. 410, 418.

6. Kovács E. Relațiile maghiare-poloneze până la cel deal Doilea Război Mondial. Budapesta, 1971.

7. Dombrowski D. Polonia și Transcarpatia: 1938–1939. Editura Tempora, 2012 (analiza politicii Poloniei față Transcarpatia în componența Cehoslovaciei în anii 1938–1939.

8. Jarnecki M. Portretul unui oportunist. Alegerile politice și meandrele trimise de Stefan Fentsyk. O carte din istoria Ruteniei Transcarpatice în perioada interbelică. În: Studia Historica Slavo-Germanica, Poznań, 2003/2004, vol. XXV.

9. Kredátus J. Despre problematica activităților poloneze în Rusia Subcarpatică în 1933-1939 și în culegerea: Relațiile slovaco-ucrainene în domeniul istoriei, culturii, limbii și literaturii. Materiale ale Conferinței Științifice Internaționale. Svidník, 2007.

10. Magochiy R. P. Formarea Identității Naționale: Rutenia Subcarpatică (1848–1948, Ujgorod, 1994; Enciclopedia de istorie și cultură a Rusinilor, ediție revizuită și extinsă; Editori Paul Robert Magocsi și Ivan Pop, Universitatea din Toronto Press, Toronto - Buffalo - Londra, 2005.

11. Pushkash A. Civilizație sau barbarism. Transcarpatia 1918–1945. Moscova: Europa, 2006.

12. Fentsyk S.A. Ujgorod – America. Note de călătorie: 13.X.1934 - 19.V.1935, Ujgorod, 1936.

13. Zabrovarniy S. Transcarpatia în politica celei de a II-a Recipospolita. În: Ucraina Transcarpatică în cadrul Cehoslovaciei (1919–1939). Culegere de materiale din 6. Vedeckej karpatistickej konferencie Prešov, 2. - 4.9.1998, Zostavovateľ: akad. Mikuláš Mušinka, Filozoficka fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, 2000.

14. Pop I. Alianța polonezo-maghiară în perioada München. În: München – în preajma războiului. Moscova, 1988.

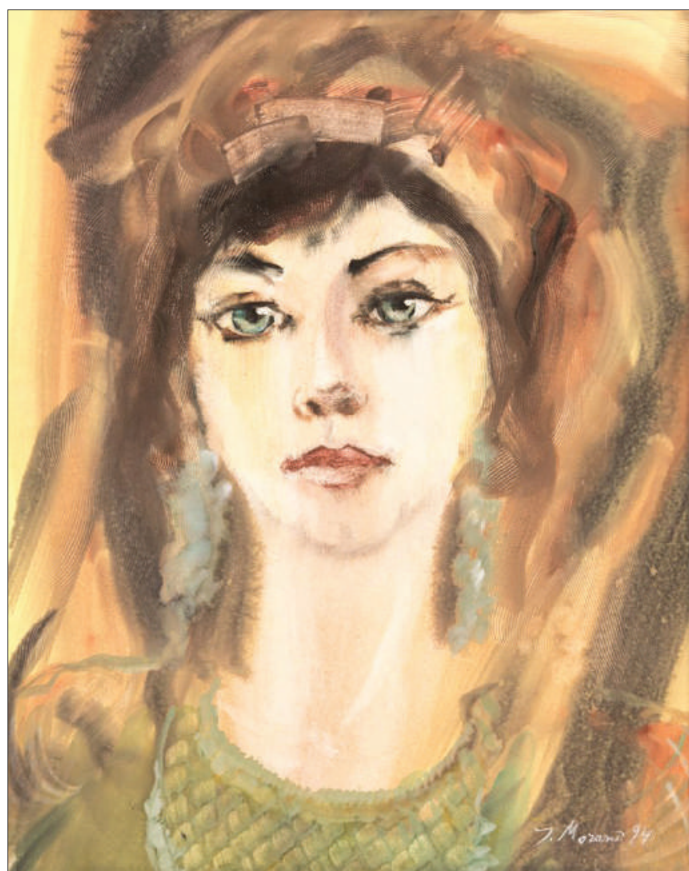
15. Eseuri din istoria Transcarpatiei, Vol II (1918–1945). Editura Universității de Stat Ujgorod, anul 2013, redactor I. Granceak.

16. Olivová V., Dějiny první republiky. Praha, 2000, pag. 248.

17. A. Wilhelmstrasse és Magyarország, Budapesta, 1968.

18. Politica cehoslovacă externă în anul 1938. Dekmek, Praga, 2000.

19. Kozeński J., Wókol Rusi Podkarpackiej 1938. In: Stosunki polsko-czeskosłowackie w ł. 1918-1945, Rzeszów, 1992.

Ion Moraru. *Portretul Tamarei*, acuarelă, 44 × 36 cm, 1994.

NAŢIONALISMUL ÎN PUBLICISTICA LUI MIHAI EMINESCU. ANALIZĂ SEMASIOLOGICĂ ŞI PRAGMATICĂ

Doctor habilitat în filologie **Vasile BAHNARU**
Institutul de Filologie

NATIONALISM IN MIHAI EMINESCU' S JOURNALISM (SEMASIOLOGICAL AND PRAGMATIC ANALYSIS)

Summary: Since lately our national poet Mihai Eminescu is being accused of nationalism, xenophobia, anti-semitism and other real or invented sins, the article analyses the significance of the noun nationalism and other derivations of the noun nation (nationalist); we might conclude that the significance of the noun nationalism in M. Eminescu' s journalism is in perfect harmony with the meaning of the literary language of that period: "love for his own nation; patriotism", the poet being aware of the fact that in pluri-ethnical states (the Russian empire, the Austro-Hungarian Empire, the Ottoman Empire etc.) the nationalism seeks for the majority nation to dominate the cohabiting nations and suggests for those nations to modify their national policy, which should be normally based not on subordination but on coordination relationships. Moreover, the research of the announced problem allows us to combat the opinion of some Bessarabian politicians where the Republic of Moldova would be a pluri-ethnic state, while in modern political science and sociology, a state is considered polyethnic if the native population does not constitute less than 2/3 of the general number of population, whereas in the Republic of Moldova the Romanians / Moldovans represent almost 82% of the total population.

Keywords: cosmopolite, cosmopolitanism, nationalism, nationalist, nationality, nation, notion, patriotism, coordination relationship, subordination relationship, significance, pluri-ethic state, national state.

Rezumat: Întrucât în ultimul timp poetul nostru național Mihai Eminescu este culpabilizat de naționalism, xenofobie, antisemitism și de alte păcate reale sau inventate, în articol se analizează semnificațiile substantivului naționalism și ale altor derivate ale substantivului națiune (naționalist) și se ajunge la concluzia că semnificația substantivului naționalism din publicistica lui M. Eminescu este în perfecta concordanță cu semnificația din limba literară a perioadei respective: „dragoste pentru propriul neam; patriotism", poetul fiind conștient că în statele plurietnice (imperiul rus, imperiul austro-ungar, Imperiul Otoman etc.) naționalismul urmărește ca națiunea majoritară să domine națiunile conlocuitoare și propune ca aceste state să-și modifice politica lor națională care în mod firesc ar fi necesar să se fundamenteze nu pe relații de subordonare, ci pe relații de coordonare. Mai mult, cercetarea problemei anunțate ne permite să combatem opinia unor pretinși politicieni basarabeni conform cărora Republica Moldova ar fi un stat plurietnic, în timp ce în politologia și sociologia modernă un stat se consideră polietnic dacă populația autohtonă nu constituie mai puțin de 2/3 din numărul general al populației, iar în Republica Moldova românii/moldovenii constituie aproape 82 la sută din totalul populației.

Cuvinte-cheie: cosmopolit, cosmopolitism, naționalism, naționalist, naționalitate, națiune, noțiune, patriotism, relație de coordonare, relație de subordonare, semnificație, stat plurietnic, stat național.

0. În procesul de analiză a operei lui Mihai Eminescu, exegeţii creaţiei acestuia au formulat idei şi păreri dintre cele mai variate şi chiar controversate. Astfel, în opinia unora Mihai Eminescu a fost preocupat extrem de mult de ideea naţională, iar în opinia altora (savantul şi scriitorul Bogdan P. Hasdeu, preotul Alexandru Grama) Mihai Eminescu ar fi un reprezentant tipic al cosmopolitismului, constituind un pericol incontestabil pentru naţiunea română.

Ca urmare a analizei semnificaţiei substantivelor *naţionalist* şi *naţionalism*, *cosmopolit* şi *cosmopolitism* din opera eminesciană, adică din limba literară a perioadei de manifestare în literatură a poetului şi din limba contemporană, vom încerca să demonstrăm în continuare că Mihai Eminescu, sau „românul absolut", aşa cum l-a calificat Petre Ţuţea, a fost un veritabil patriot şi un mare naţionalist, care merită tot respectul posterităţii şi serveşte drept model demn de urmat de toată spiritualitatea românească. De altfel, este un fapt arhicunoscut că opera lui Eminescu a fost cercetată, se cercetează, dar niciodată nu va fi cercetată suficient de multilateral şi de profund. Ea este inepuizabilă, referindu-se practic la toate dimensiunile umane de investigaţie – literatură, poetică, artă, politică, economie, matematică, astronomie, lingvistică, ştiinţă în genere etc.

0.1. O serie de pretinşi adepţi ai adevărului ideologic contemporan au lansat ideea că Mihai Eminescu ar fi un naţionalist desperat, care detesta existenţa celorlalte popoare, deşi în realitate el nu este decât un

protector consecvent al tradițiilor neamului, al limbii române corecte și al credinței creștine, întrucât, așa cum afirmă Mihai Eminescu în articolul „Dacă România e destinată pieirii", chiar dacă „naţionalismul este un semn rău la un popor" (e vorba de naționalismul extremist), acesta apare, de regulă, în situaţia în care „nimeni nu ţine atâta la existenţa sa decât acela ce are s-o piardă în curând (și aceasta se simte instinctiv) și nimeni nu-ngrijește mai mult pentru ţinerea la un loc a individului său decât cel ce are să se desfacă prin moarte. Nicăiri nu se manifestă voinţa de viaţă mai tare decât acolo unde viaţa este periclitată sau prin boală internă sau prin pericol extern" [1, p. 129]. Prin urmare, naţionalismul în varianta lui extremă se manifestă, de regulă, în momentele de mare ameninţare pentru existenţa unei naţiuni.

În același timp, Mihai Eminescu examinează termenul *naţionalism* în raport cu termenul *cosmopolitism*, susţinând că oamenii noştri politici „sunt deun cosmopolitism sec, amar, sceptic — ba mai mult: au frumosul obicei de-a iubi orice-i străin, de-a urî tot ce-i românesc" [2, p. 135]. Şi în continuare, examinează relaţiile existente între aceşti termeni, prezentând *cosmopolitismul* drept un poliedru, „o prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanţe", naţiunile şi respectiv *naţionalismul* reprezentând „nuanțele prismatice ale Omenirii, și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă cum putem explica din împrejurări asemenea diferenţa dintre individ și individ" [2, p. 137]. Pentru ca ideea cosmopolitismului să fie în armonie cu cea a naţionalismului se cere „ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței, căci în întunericul nedreptății și a barbariei toate națiunile își sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, în fanatism, în vulgaritate; ci când Lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice" [2, p. 137]. Poetul defineşte catolicismul drept o formă perfectă a cosmopolitismului pe motivul că întreg „Catolicismul întinsese peste Europa un păienjeniș subțire de idei religioase, ostașul îmbrăcat în fier al Romei vechi se schimbase în *miles ecclesiae*, îmbrăcat în rasă; astfel se formează o putere nevăzută, pretutindeni străină și pretutindeni acasă, care încerca a realiza idealul imperiului universal" [3, p. 35], iar preotul catolic, „neavând familie, căci era neînsurat; neavând limbă, căci limba sa era o limbă moartă (cea latină); neavând patrie, căci patria sa este unde-l trimite ecclesia; neavând rege, căci regele său este *Pontifex maximus*, acest element încerca să unifice Austria prin religie" [3, p. 37].

De altfel, politicienii cosmopoliţi, inclusiv cei din spaţiul românesc, au promovat și promovează întotdeauna o politică *sui generis* „fără patrie, fără limbă, fără naţionalitate, un element cosmopolit și egoistic, ceea ce drept vorbind este unul și același lucru, căci cosmopolitismul este pretextul de a nu face nimic pentru dezvoltarea unei părţi a omenirii, pentru că individul respectiv s-a însărcinat de a nu lucra nimic pentru universul întreg" [3, p. 37]. Tocmai din aceste considerente Mihai Eminescu invită contemporanii și descendenţii acestora din prezent să facă „astăzi ceea ce au făcut străbunii noştri la începutul lui Matei Basarab", să se arate hotărâţi, pentru ca fiii lor „să nu cadă victimă celor ce exploatează ţara şi de treizeci de ani se trudesc să curme dezvoltarea noastră naţională şi să facă pe pământul românesc un stat cosmopolit" [3, p. 276].

Este foarte importantă opinia lui Mihai Eminescu despre teoriile abstracte ale cosmopolitismului care au fost „importate de aiurea" în mediul politic românesc, „s-au împrăștiat pe nesimţite și au slăbit cu încetul simţul conservării naţionale, așa de vioi și de puternic altădată la români; și aceste idei, vătămătoare chiar în ţările luminate și puternice de unde s-au luat, au devenit un adevărat pericol pentru naţiunea noastră, și mică și slabă" [3, p. 303]. În articolul din „Columna lui Traian" din 1 aprilie 1882, Mihai Eminescu constată că „dacă ştiinţele naturale și matematicele sunt prin chiar natura lor cosmopolite, ştiinţa istoriei, a limbei, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieţii lui juridice, a datinelor, este o știință națională", dat fiind că „acestea din urmă întăresc vertebrele naţionalităţii, acestea fac pe un popor să se cunoască pe sine însuşi, îl păstrează în originalitatea și tinereţea lui și-l mântuie de platitudinea unei culturi cosmopolite" [1, p. 91].

0.2. Secolul al XIX-lea, secol eminamente al naţiunilor și caracterizat prin constituirea statelor naţionale, s-a manifestat, din acest punct de vedere, și prin constituirea statului naţional român. Mihai Eminescu condamnă cu vehemenţă străinii stabiliţi în România care „neavând un cui în ţara aceasta", „neavând un petic pe toată faţa pământului ţării", străini „prin origine", dar și mai străini „prin apucături și prin idei" au transformat politica într-o „pură afacere de invenţie și de combinaţie, de negustorie de idei și de principii" [1, p. 77], politica acestora având la bază principiul roman *ubi bene ibi patria*, manifestat în „teorii abstracte de *cosmopolitism*, importate de aiurea".

Mihai Eminescu are toată certitudinea că „răul într-o societate" este determinat de „tendinţele care o conduc, ideile cari o domină", din care motiv urmează „să combatem tendinţele cosmopolite și umanitare ca să le înlocuim cu simţul naţional" [4, p. 31]. Pentru Mihai Eminescu, biserica naţională de șaisprezece secole este „păstrătoarea elementului latin de lângă Dunăre" și „a stabilit și unificat limba noastră într-un

mod atât de admirabil încât suntem singurul popor fără dialecte propriu-zise; ea ne-a ferit în mod egal de înghiţirea prin poloni, unguri, tătari și turci, ea este încă astăzi singura armă de apărare și singurul sprijin al milioanelor de români cari trăiesc dincolo de hotarele noastre", de aceea „cine-o combate pe ea și ritualele ei poate fi cosmopolit, socialist, nihilist, republican universal și orice i-o veni în minte dar numai *român* nu e" [5, p. 187]. Totodată, în acest proces de renunţare la caracterul naţional al vieţii noastre, societatea românească ajunge să se cosmopolitizeze tot mai mult, încât „limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă dar grea, cu multele ei locuţiuni, îi cam jena pe prietenii noștri, am dat-o de o parte și am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită pe care cineva, dacă știe niţică franţuzească, o învaţă într-o săptămînă de zile. Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei și al Sucevei, care, în înţelegere cu Domnii de atunci și cu-n sinod general al bisericei noastre, au întemeiat acea admirabilă unitate care-a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărţită în palat, în colibă și-n toată românimea, și-ar face cruce creștinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie și păstrul limbei, n-o mai înţelege" [5, p. 355].

1.0. În linii generale, ca urmare a analizei operei lui Mihai Eminescu, am ajuns la concluzia că semnificaţia termenilor *naţionalist/naţionalism*, *cosmopolit/cosmopolitism* din publicistica eminesciană este identică sau similară semnificaţiilor acestor termeni din perioada respectivă. Așadar, întru susţinerea acestei afirmaţii vom examina definiţia termenilor respectivi oferită de unele dicţionare elaborate și editate în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, Lazăr Șăineanu, în *Dicţionar universal al limbii române*, editat la București în 1896, definește substantivele *naţionalism* și *cosmopolitism* în felul următor: „caracter propriu unei naţiuni" și „lipsă de iubire de patrie", iar *naţionalist* și *cosmopolit* – „partizan al unităţii naţionale (românești)" și „cetăţean al universului; cel ce trăiește când într-o ţară și când într-alta" [6]. Merită atenţie să menţionăm că explicaţia substantivului *naţionalism*, atestată în dicţionarul lui L. Șăineanu, coincide cu cea propusă 43 de ani mai târziu de August Scriban: „Caracteru de a-ţĭ ĭubi naţiunea ta, patriotizm". Totodată, A. Scriban definește substantivul *cosmopolitism* în opoziţie cu substantivul *naţionalism*: „Participarea la durerile și bucuriile lumiĭ întregĭ. Lipsă de patriotizm" [7].

1.1. Prin urmare, pentru a ne edifica în problema potenţialului semantic și ideologico-politic al substantivului *naţionalism*, al unităţilor din acest câmp lexico-semantic și derivatelor acestora atestate în publicistica lui Mihai Eminescu, este absolut necesar să realizăm o incursiune lingvistică și pragmatică în istoria constituirii și evoluţiei semantice a substantivului *naţionalism*. În primul rând, se cere să amintim că substantivul *naţionalism* a fost atestat, pentru prima dată, în limba franceză și datează din anul 1780, iar *naţionalist* – din 1800. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, secolul constituirii statelor naţionale, substantivul *naţionalism* avea, în limbile occidentale, semnificaţia de „dragoste pentru propria naţiune, pentru propria patria naţională", fiind sinonim cu substantivul *patriotism.* Doar în a doua jumătate a acestui secol el a obţinut, pe lângă sensul „ideologie și politică derivate din conceptul de naţiune, care a contribuit în sec. XVIII–XX la cristalizarea conștiinţei naţionale și la formarea naţiunilor și statelor naţionale", semnificaţia „tendinţă de a aprecia exclusiv și exagerat tot ceea ce aparţine propriei naţiuni". În acest context constatăm că Mihai Eminescu era conștient de existenţa ambelor sensuri atunci când menţiona că „naţionalismul este un semn rău la un popor" în situaţia în care existenţa sa nu este periclitată de nici un pericol fie din interior, fie din exterior. Însă același naţionalism are un caracter pozitiv în situaţia în care existenţa sa „are să o piardă în curând și aceasta se simte instinctiv", întrucât „nicăieri nu se manifestă voinţă de viaţă mai tare decât acolo unde viaţa este periclitată sau prin boală internă sau prin pericol extern" [1, p. 302].

1.2. Examinând semnificaţia substantivelor *naţionalist* și *naţionalism* din publicistica și proza eminesciană, constatăm că Mihai Eminescu utilizează, în mod preponderent, substantivele date cu semnificaţia de care dispuneau acestea în limba secolului al XIX-lea: „care ţine de naţionalism", „adept al naţionalismului; patriot" și „dragoste pentru propria naţiune, pentru propria patrie naţională; patriotism".

A se vedea în această ordine de idei următoarele exemple: „…cine ne crede pe noi răi români, răi *naţionaliști* și răi patrioţi nu merită ca să discutăm cu dânsul" [5, p. 51]**;** „…dacă liberalii sînt patrioţi, sînt *naţionaliști*, vor trebui să renunţe la principiile lor cosmopolite și să admită principiul romanilor: *salus* rei *publicae summa lex*.... Dacă liberalii sînt patrioţi și *naţionaliști*, vor trebui să devie reacţionari și să împărtășească cu noi acest titlu cu care azi ne fac imputări" [5, p. 200]; „Dacă nu voiești să crezi fără a cerceta, dacă nu juri că frazele apocaliptice, plivite din discursurile revoluţiilor franceze, sînt adevăruri absolute, nu meriţi a ședea alături cu unicii *naţionaliști*, unicii români, unicii patrioţi, cari se bucură de privilegiul de-a fi monopolizat pe seama lor toate ideile mari și frumoase" [5, p. 307]; „…un stat mic cum este al nostru nu se poate susţine între statele vii ale Europei dacă nu are *o politică sinceră naţionalistă* și dacă în practi-

că nu întrebuinţează *buna-credinţă și onestitatea*" [4, p. 58]; „Teamă ne e că nu face decât a căuta ocazie ca să dea o flagrantă dezminţire aureolei de mare *naţionalist* pe care crede a o avea" [1, p. 108]; „Şi să nu se uite că inteligenţa tuturor popoarelor din Austria e eminamente *naţionalistă*" [3, p 30]; „…a avut neplăceri cu chiar poporenii (maghiari) ai bisericei sale din cauza înfocatului său *naţionalism*, care nelinişetea viaţa pacinică a micei colonii maghiare din orașul nostru" [5, p. 83]; „Pentru amăgirea celor simpli se întrebuinţează protestaţiile sentimentale de patriotism, *naţionalism*, emancipare economică" [5, p. 354]; „Aceşti oameni, aceşti străini cari au monopolizat liberalismul, patriotismul și *naţionalismul* în ţara românească vor astăzi, prin aşa numita răscumpărare, să inaugureze independenţa statului român" [5, p. 379]; „Aceia însă cari, după metoda și preceptele lui Machiavelli, s-au pus să organizeze într-o ceată regulată această adunătură, învăţându-i industria și specula patriotismului, democratismului și *naţionalismului*, sînt în cea mai mare parte străini, străini din toate punctele de vedere, precum o vom dovedi în curând" [5, p. 390]; „Şi, în aceste din urmă condiţiuni, declarăm pe cele de felul al doilea cu mult mai primejdioase, căci patriotismul devine atunci o cursă și *naţionalismul* o perdea" [4, p. 80]; „Elemente străine, îmbătrânite și sterpe s-au amestecat în poporul nostru și joacă comedia patriotismului și a *naţionalismului*" [8, p. 123]; „…noi avem aici patrioţi neoromâni, oameni cari și-au făcut o meserie din exploatarea principielor politice, au monopolizat pentru ei *patriotismul* și *naţionalismul*, cu atât mai mult cu cât n-au nici patrie, nici naţionalitate certă" [8, p. 75].

1.3. Aşadar, în publicistica lui Mihai Eminescu, substantivele *naţionalist* (inclusiv adjectivul *naţionalist*) și *naţionalism* sunt utilizate cu o conotaţie pozitivă, chiar dacă Mihai Eminescu este conştient că oamenii politici profită de credibilitatea poporului și fac uz de termenii *naţionalist* și *naţionalism* numai pentru a obţine dividende politice, în aceste cazuri substantivele respective având conotaţie negativă sau chiar semnificaţie antonimică ca în exemplul ce urmează: „Numai d. Brătianu… face paradă de *naţionalism*, o paradă care induce atât de lesne în eroare ziarele de peste Carpaţi" [3, p. 362]. Atunci când discută problema naţionalismului român, Mihai Eminescu identifică naţionalismul cu românismul: „Ştim foarte bine că acest adevăr o să fie neplăcut pentru mulţi onor. liberali, dar el trebuie spus odată, ca[să] li se ia gustul de-a mai pretinde monopolul *naţionalismului* și *românismului*" [4, p. 140].

1.4. Merită o atenţie aparte opinia lui Mihai Eminescu despre elementele din România care nu fac altceva decât că întreţin „plebea internaţională", „o plebe fără patrie hotărâtă și fără *naţionalitate* hotărâtă" [8, p. 106]. Pentru M. Eminescu „*Partida naţională există de când există ţara și de atunci ea se luptă împotriva boierilor reacţionari și antinaţionali*" [8, p. 42], străini de interesele naţionale, care se constituie în partide cu „*punctul de razem al pârghiei sale afară de naţiune*", partide care nu au „alte arme decât intriga înăuntru și în afară, răzvrătirile, denunţările la străini și omorul" [8, p. 42] și, ca urmare, „în România am ajuns a înţelege toate cuvintele dicţionarului pe dos", încât acestea capătă sensuri contrare celor fireşti, aşa încât „*cosmopolit* se numeşte ceea ce-i *naţional*, și naţional e fizionomia bulgaro-bizantină a roşilor din ţară" [4, p. 330]. Adeptul cosmopolitismului nu este „un „agent provocator" al unei singure mari puteri, om făcut pentru această meserie, căci n-are patrie, patria lui fiind universul..., n-are *naţionalitate*, *naţionalitatea* lui fiind umanitatea întreagă" [1, p. 52] și, în consecinţă, patria devine „un otel și *naţionalitatea* o marfă" [4, p. 440].

2.0. Mihai Eminescu doreşte ca naţiunile universului să fie „o sumă de popoare cu vertebrele bine închegate", dar nu ţări exploatate „de elemente fără vertebre morale, fără caracter propriu", întrucât „aceste elemente sunt însă prin natura lor dizolvante" și, în situaţia în care „mereu se 'nmulţesc, se 'ntâmplă nu ceea ce se intenţiona poate, dizolvarea și contopirea *naţionalităţilor*, ci tendenţe de dizolvare a statului" [1, p. 141]. Pentru a evita conflictul dintre naţiunile conlocuitoare, Mihai Eminescu lansează ideea că „împăcarea între naţionalităţi" poate fi realizată înlocuind „subordonarea cu coordonarea, recunoscându-se adică că și la altul e o virtute civică ceea *[ce]* în ungur sau în german e o virtute: iubirea de naţionalitatea sa proprie" [1, p. 144]. În acest scop Mihai Eminescu propune ca în statele multinaţionale (Imperiul Austro-Ungar, Rusia, Imperiul Otoman etc.) să se instaureze „o decentralizare bazată pe coordonarea naţionalităţilor în grupuri administrative autonome și în marginele exigenţelor unităţii de acţiune în afară și înlăuntru ale statului", aşa încât „fiecare din aceste centre locale ar avea o viaţă proprie, o producţiune proprie, un caracter propriu și, cu cât diversitatea e mai mare, cu atâta e mai mare putinţa combinaţiunilor de orice natură, singurele cari produc în lume mişcare și putere, iar mişcarea e viaţa" [1, p. 144]. Numai în acest mod s-ar putea crea condiţiile necesare pentru prosperarea fiecărei naţiuni, întrucât „a ţine naţionalităţile apăsate, a ţine puterile lor latente va să zică a le condamna la somnul plantelor: a elibera puterile lor latente ca să se combine între ele ar însemna a deschide calea unei mari și neprevăzute dezvoltări" [1, p. 144]. Aşadar, în statele multinaţionale „s-ar putea felicita oameni pentru cari ţara însemnează totalul chilometrilor

pătrați, indiferent fiindu-i cine trăiește pe ei", dar nu și omul „pentru care ţară și naţionalitate sunt noţiuni identice" [1, p. 212] .

2.1. Totodată, în baza celor menţionate anterior, putem ajunge la concluzia că Mihai Eminescu definește noţiunea de *naţionalism*, în cazul statelor mononaţionale, așa cum este România, ca fiind una pozitivă, sinonimă substantivului *patriotism*, în timp ce, în cazul unor state imperiale cu o naţiune dominantă, această noţiune obţine o conotaţie pronunţat negativă și echivalează cu definiţiile identificate în dicţionarele din secolul al XX-lea și parţial din secolul al XXI-lea. De altfel, ideologii bolșevismului sovietic au încercat să opună naţionalismul internaţionalismului (care în principiu nu era decât o varietate a cosmopolitismului limitat la prietenia, solidaritatea, colaborarea și cooperarea dintre oamenii muncii din întreaga lume), promovând ideea instituirii unor relaţii de coordonare (în locul celor de subordonare) în statul botezat cu emfază Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, deși în realitate aici era o subordonare camuflată în sloganul „centralismului democratic".

Astfel, dacă ţarismul rus promova „opera lui de eliberare" prin înăbușirea spiritului naţional, prin interzicerea limbilor naţionale, Puterea Sovietică încerca să promoveze o politică mascată de deznaţionalizare, adoptând o politică naţională remarcabilă prin ambiguitatea ei, care întrunea (simultan sau succesiv) rusificarea, internaţionalismul și susţinerea naţionalismelor locale, adică, făcând uz de terminologia lui Mihai Eminescu – relaţiile de coordonare și de subordonare dintre naţiuni. Aceste strategii au fost adoptate pentru a se opune politicii naţionale ţariste care consta în dorinţa de a crea un stat unitar centralizat. Analizând situaţia social-politică din Rusia ţaristă, istoricul Elena Olteanu ajunge la concluzia că după revoluţia din 1905, V. I. Lenin își dă seamă de existenţa unei situaţii contradictorii: pe de o parte, puterea mişcărilor naţionale centrifuge, care ar fi putut destrăma imperiul rus, iar pe de alta, incapacitatea partidului de a multiplica forţele revoluţionare. În aceste condiţii, Lenin caută o formulă care ar concilia două exigenţe contradictorii: centralizarea partidului și lupta naţionalităţilor împotriva centrului imperial rus, folosind plurilingvismul instituţionalizat ca mijloc de a instaura o anumită unitate economică și politică în noua societate, ca ulterior să se realizeze unitatea culturală a societăţii [9, p. 3-4].

Cu alte cuvinte, primul obiectiv al politicii naţionale a Rusiei sovietice federale, precum și, ulterior, al Uniunii Sovietice (1922), era recucerirea mișcărilor naţionaliste antiimperiale, așa încât stimularea culturilor naţionale și politica diversificării lingvistice trebuia să capteze forţele politice naţionaliste pentru a le implica în implementarea proiectului sovietic, adică popoarele oprimate sub imperiul rus urmau să adere la regimul comunist, care le recunoştea existenţa. Totodată, această politică, tinzând să accentueze particularismele naţionale, avea drept scop nu doar diferenţierea naţionalităţilor sovietice de cele înrudite de peste hotarele noului stat, dar și blocarea unei eventuale tendinţe de unificare naţională (un exemplu edificator fiind cazul românilor basarabeni) ce ar fi putut contrabalansa hegemonia rusă. Prin urmare, destrămarea imperiului ţarist i-a determinat pe bolșevici să caute o altă formă de organizare statală decât cea a statului unitar și în consecinţă U.R.S.S. s-a constituit ca o entitate federativă, drept rezultat al unei ierarhizări complexe a popoarelor, naţiunilor și etniilor mai mari, fiecare dintre acestea având dreptul la o reprezentare politico-teritorială și culturală. Totuși, forţa U.R.S.S. nu consta în dimensiunea sa teritorială, ci în aparatul (organizaţional și ideologic) de partid, construit pe principiul „centralismului democratic", care excludea orice formă de descentralizare, relaţiile de coordonare având un caracter mai curând declarativ, dominantă fiind relaţia de subordonare camuflată cu o ingeniozitate diabolică în sloganuri de tipul „frăţia dintre popoare", „ajutor frăţesc", „fratele mai mare" etc.

Tocmai în aceste condiţii politice și ideologice a fost organizată R.A.S.S.M. și pentru a justifica crearea noii formaţiuni statale s-a inventat „teoria" despre două popoare distincte – român și moldovenesc și două limbi – română și moldovenească [10]. Prin urmare, argumentul de bază pentru crearea unei noi limbi și a unei noi literaturi este cel politic, acesta fiind singurul criteriu după care moldovenii ar fi putut fi diferenţiaţi de români. Totuși, în pofida declaraţiilor de prietenie între popoarele U.R.S.S., imperiul sovietic realmente promova o politica camuflată de rusificare prin colonizarea intensă cu străini (în special ruși și ucraineni) a Basarabiei (mai ales a localităţilor urbane), prin exterminarea claselor avute și a intelectualităţii, prin deportări în masa și prin foamete organizată.

2.2. Pentru a demonstra veridicitatea celor enunţate anterior, este edificatoare următoarea afirmaţie din publicistica lui Mihai Eminescu, în care se confirmă ideea că în statele multinaţionale relaţiile de coordonare dintre naţiunile conlocuitoare sunt, mai curând, o declaraţie, dar nu o realitate: „Nicicând nu vedem ideea că Ungaria este și cată să rămâie un stat poliglot cu naţionalităţi coordonate, nu superpuse, și că egemonia politică a maghiarilor nu le-o contestă nimeni, dar ceea ce vor toţi e egalitatea naţională. Până ce această convingere însă [î]și va face loc, nu speră în nici o apropiere serioasă dintre naţionalităţi" [1, p. 155]. În același timp, el rămâne contrariat atunci când în

România „...Această tinerime neagă patria, neagă naţionalitatea, familia, averea, religia; cheamă pe vagabonzii din toată lumea să 'mpărţească aci ceea ce nu e al lor, pământul smuls pas cu pas de străbuni prin dezrădăcinare de păduri seculare și apărat cu sângele lor cel mai bun și mai nobil" [1, p. 306]. Tocmai din aceste considerente, naţionalistul român, „acela ce cutează a se revolta faţă ca această stare de lucruri, acela care îndrăznește să arate că formele poleite învelesc un trup putred, că progresul nostru ne duce la pierzare, că elementele sănătoase trebuie să se conjure și să facă o luptă supremă pentru mântuirea acestei ţări este denunţat *opiniei publice* de către negustorii de principii liberale umanitare ca barbar, ca *antinaţional*, ca reacţionar" [5, p. 277].

Prin urmare, naţionalismul din statele multinaţionale, susţinut de naţiunea majoritară, este unul retrograd, iar cel care se manifestă în statele mononaţionale are un caracter progresist, chiar dacă autorul identifică în cadrul unor partide politice din România unele elemente care contestă caracterul naţional al statului român, etichetând adevăraţii patrioţi români ca fiind barbari, antinaţionali sau reacţionari.

2.3. Atribuirea unei semnificaţii negative substantivului *naţionalism* este urmare exclusivamente a ideologiei promovate de partidele de stânga. În această ordine de idei sunt concludente definiţiile pentru substantivul *naţionalism* din mai multe dicţionare și enciclopedii europene. Dacă pentru Lazăr Șăineanu naţionalismul avea doar sensul „caracter propriu unei naţiuni", majoritatea producţiilor lexicografice ulterioare definesc termenul naţionalism în mod tendenţios, atribuindu-i o semnificaţie ideologică peiorativă, negativă: „(Uneori determinat de «burghez») Ideologie și politică reacţionară care susţine interesele burgheziei exploatatoare, prezentându-le ca interese ale întregii naţiuni, cu scopul de a sparge unitatea de luptă a clasei muncitoare, instigînd la ură naţională, la asuprirea altor naţiuni sau a minorităţilor naţionale" [11]; „Ideologie și politică care urmărește întreţinerea izolării și aţâţarea neîncrederii și urii între diferite naţionalităţi" [12]; „politică și ideologie care urmăresc întreţinerea izolării și aţâţarea urii de rasă și naţionalitate; tendinţă de a aprecia exclusiv și exagerat tot ceea ce aparţine propriei naţiuni" [13]; „Doctrină ce se fondează pe exaltarea ideii de patrie sau de naţiune" [14]; „exaltare a sentimentului naţional; atașament pasionat faţă de naţiunea din care face parte, secundat uneori de xenofobie și de dorinţa de izolare" [15]; „ideologie și politică reacţionare burgheze și mic-burgheze, bazate pe ideile de superioritate și de excepţionalitate ale unei anumite naţiuni și care justifică dominaţia unor naţiuni asupra altora" [16]; „ideologie și politică burgheze reacţionare. Naţionalismul apără interesele burgheziei naţiunii date camuflându-se sub steagul fals al intereselor, justifică asuprirea naţională, promovează atitudinea de dispreţ faţă de alte naţiuni, instigă ura între naţiuni și eclipsează conștiinţa de clasă a oamenilor muncii. Naţionalismul burghez este o armă toxică a reacţiunii imperialiste. Internaţionalismul proletar este de natură radical contrară și este un adversar înverșunat al naţionalismului burghez" [17]; „ideologie și politică în problema naţională având la bază ideile superiorităţii naţionale și ideile exclusivităţii naţionale, interpretarea naţiunii ca formă anistorică superioară a comunităţii. În condiţiile dezvoltării iniţiale a capitalismului a fost drapelul ideologic al burgheziei în luptî împotriva feudalismului și împotriva asupririi naţionale, în epoca contemporană naţionalismul extremist se apropie de rasism. Socialismul are misiunea să creeze condiţii propice pentru depășirea naţionalismului pe baza afirmării echităţii, suveranităţii naţionale și a comunităţii de interese ale popoarelor" [18]; „ideologie și politică burgheză care pune naţiunea dominantă într-o poziţie privilegiată și care se orientează spre asuprirea altor naţionalităţi, spre crearea adversităţii dintre naţiuni. Marxismul propune în locul oricărui naţionalism internaţionalismul" [19]; „1. Ideologie și politică, care rezultă din ideile superiorităţii naţionale și ale opunerii unei naţiuni alteia. 2. Manifestare a psihologiei de superioritate naţională, a antagonismului naţional, a ideilor de izolare naţională" [20]; „ideologie și politică reacţionare burgheze și mic-burgheze, bazate pe ideile de superioritate și de excepţionalitate ale unei anumite naţiuni și care justifică dominaţia unor naţiuni asupra altora" [21] etc.

În situaţia în care aceste definiţii ar fi adevărate, ne întrebăm dacă naţionalismul este o creaţie burgheză în timpul când tot poporul se ridică în apărarea patriei, indiferent de faptul că cei mai mulţi reprezentanţi ai acestuia sunt burghezi, mici producători, muncitori, ţărani, intelectuali etc.

2.4. În linii generale putem admite naţionalismul ca mișcare politică a indivizilor care, având conștiinţa comunităţii naţionale, culturale și lingvistice, se unesc și luptă pentru constituirea unui stat suveran, adică naţionalismul incită popoarele la formarea statelor naţionale sau la revendicarea independenţei lor. Astfel, sentimentul iniţial naţional a evoluat la ideea de stat-naţiune, întrucât în Europa occidentală, sentimentul naţional, care se dezvoltă simultan cu formarea statului centralizat, este factorul care antrenează naţiunea în procesul de unificare teritorială, economică și lingvistică, iar acest proces unificator s-a realizat în opoziţie cu regimul feudal la încetarea războaielor purtate împotriva altor state rivale, de asemenea în

proces de constituire. Astfel, loialităţilor tradiţionale (signorie, comunitate religioasă) au ajuns a li se suprapune, iar ulterior a se substituii, loialitatea faţă de suveran, şi mai târziu faţă de stat, acestea din urmă fiind considerate treptat ca fiind reprezentarea comunităţii naţionale. Cetăţenii statului-naţiune formează, în aceste condiţii, un popor sau un ansamblu de populaţii care vieţuiesc pe acelaşi teritoriu şi se recunosc, în statele polietnice, ca fiind cetăţeni ai unei puteri suverane, care emană de la ei şi le exprimă aspiraţiile. Statul-naţiune a devenit forma de organizare fundamentală a vieţii politice moderne şi contemporane. El a apărut odată cu Restauraţia engleză din 1689 şi s-a afirmat odată cu Revoluţia americană din 1776 şi Revoluţia franceză din 1789.

În secolele XIX şi XX, numeroase mişcări naţionaliste sunt iniţiate de popoarele înrobite pentru a se elibera de sub tutela străină impusă prin forţă acestora. În statele europene plurietnice din secolul al XIX-lea, naţionalismul cultural, care urmărea să încurajeze studiul limbii şi a producţiei literare şi artistice din comunităţile etnice, preceda adeseori lupta pentru anumite revendicări politice. Aspiraţia la libertatea naţională constituie mobilul revoluţiilor de la 1848. Totuşi, dacă grecii şi alte popoare balcanice (parţial românii) au reuşit a se elibera de sub dominaţia turcă, irlandezii de sub dominaţia britanică, iar italienii şi germanii au reuşit să realizeze unitatea lor politică, principiile dreptului popoarelor de a se organiza în propriile state naţionale au ajuns să capete un caracter general în Europa după Primul Război Mondial (cehii, slovacii, românii din Basarabia, Bucovina şi Transilvania etc.). Totodată, naţionalismul a animat mişcările de eliberare naţională din imperiile coloniale, care au condus la lupta pentru independenţă, iar decolonizarea a antrenat, de cele mai multe ori, formarea unor noi state-naţiuni în lumea a treia. La finele anilor 1980, acelaşi proces naţionalist ia amploare şi unele noi popoare europene care intrau în componenţa unor state federative (U.R.S.S., Iugoslavia) s-au separat în state independente (Ţările Baltice, Republica Moldova, Ucraina, Bielorusia, Serbia, Croaţia, Muntenegru, Macedonia etc.).

Dacă acest tip de naţionalism are un caracter pozitiv, progresist, aşa cum îl interpretează Mihai Eminescu în publicistica sa, există şi un naţionalism reacţionar. Acest tip de naţionalism, care tinde a se dezvolta în statele polietnice care s-au unificat, de mult timp, numai din punct de vedere politic, se manifestă prin revendicarea unor valori tradiţionale (familia, pământul străbun, strămoşii) şi a unor valori de natură patriotică. Sentimentul naţional se mobilizează de această dată pentru a conserva ceea ce constituie grandoarea unei naţiuni şi se opune unor schimbări sociale importante. Acest naţionalism, ostil în raport cu tot ce poate afecta esenţa unei naţiuni, poate degrada în xenofobie sau rasism [22]. De asemenea este calificat ca fiind reacţionar naţionalismul din statele cuceritoare de teritorii şi popoare străine, care se manifestă în reprimarea mişcărilor de eliberare naţională.

2.5. În continuare, merită să amintim că după căderea zidului Kremlinului şi după prăbuşirea URSS, substantivul *naţionalism* începe a fi definit cu o conotaţie aproape pozitivă, ca în dicţionarele şi enciclopediile din secolul al XIX-lea: „doctrină politică bazată pe apărare (uneori exagerată) a drepturilor şi aspiraţiilor naţionale" [23]; „ideologie şi politică derivate din conceptul de naţiune, care a contribuit în secolele XVIII–XX la cristalizarea conştiinţei naţionale şi la formarea naţiunilor şi statelor naţionale" [24]; „mişcare naţională în ţările asuprite pentru independenţa naţională şi împotriva imperialismului, colonialismului" [25]; „mişcare politică a indivizilor care au intenţia de a forma o comunitate naţională în baza relaţiilor (limbă, cultură) care le unesc" [26]; „atitudine care are în vedere, în primul rând, apărarea drepturilor şi aspiraţiilor naţionale (însoţite, în anumite împrejurări, şi de xenofobie) [27]; „1. mişcare politică a oamenilor care au conştiinţa constituirii unei comunităţi naţionale în baza unor relaţii tradiţionale (de limbă, de cultură) care le unesc şi care pot dori să constituie un stat suveran; 2. teorie politică care susţine preponderenţa interesului naţional în raport cu interesele claselor şi ale grupurilor sociale care constituie naţiunea sau în raport cu alte naţiuni ale comunităţii internaţionale" [28]; „doctrină politică bazată pe apărarea (uneori exagerată) a drepturilor şi aspiraţiilor naţionale" [29]; „1. doctrină care revendică pentru o naţiune dreptul de a practica o politică dictată de unica consideraţie pentru mărirea şi puterea sa, ce se fondează pe exaltarea ideii de patrie sau de naţiune. 2. mişcare a indivizilor care au conştiinţa de a constitui o comunitate naţională, în baza legăturilor etnice, lingvistice, culturale etc., care le unesc" [30]; „1. doctrină care se fondează pe exaltarea ideii de patrie sau de naţiune. 2. mişcare politică a indivizilor care sunt pătrunşi de conştiinţa de a forma o comunitatea naţională pe baza relaţiilor (limbă, cultură) care le unesc" [31]; „2. doctrină fondată pe sentimente, subordonând toată politica internă a dezvoltării puterii naţionale şi revendicând dreptul de afirmare în exterior a acestei puteri, fără limitarea suveranităţii naţionale. 3. doctrină, mişcare politică care revendică pentru o naţionalitate dreptul de a forma o naţiune" [32]; „1) sentiment, tendinţă, practică politică bazate pe promovarea ideii naţionale, a dragostei pentru specificul şi tradiţiile propriei naţiuni. 2) tendinţă de a

aprecia exclusiv și exagerat tot ceea ce aparţine propriei naţiuni. 3) exacerbare a interesului propriei naţiuni în detrimentul celorlalte, fapt care conduce la crearea premiselor izbucnirii unor conflicte interne și interstatale" [33] etc.

3.0. Așadar, semnificaţiile substantivelor *naționalism* și *naționalist* din publicistica lui Mihai Eminescu nu au nimic în comun cu semnificaţiile ideologice atribuite acestor substantive de către partidele de stânga și în special de cel bolșevic, iar culpabilizarea lui Eminescu de extremism naţional este o invenţie a inamicilor poporului român, care procedează în acest fel din animozitate faţă de geniul lui Mihai Eminescu și faţă de profundul lui patriotism în epoca când unii neoapologeţi ai cosmopolitismului, sub masca globalizării și multiculturalismului, își doresc dispariţia poporului român, a culturii și economiei lui naţionale.

Din analiza anterioară conchidem cu facilitate că publicistica sa nu conţine nici „exagerări naţionaliste și accente xenofobe" (cum se exprimă unul dintre adepţii lui din prezent) și au o semnificaţie perfect similară celei pe care o aveau aceste substantive aproape în toate limbile europene. Cu alte cuvinte, semnificaţia atestată în publicistica lui Mihai Eminescu corespunde totalmente limbilor din perioada respectivă, adică explicabilă pentru secolul naţionalismului, secolul confruntării dintre naţiuni și constituirii statelor naţionale. De altfel, semnificaţia acestor substantive din secolul al XIX-lea revine, după căderea zidului Berlinului și a Imperiului sovietic, în actualitate, probă concludentă în această ordine de idei servind exemplele de mai sus excerptate din dicţionarele și enciclopediile editate după 1990 atât în statele ex-socialiste, cât și în cele occidentale, inclusiv în Rusia.

În raport cu acuzaţiile de naţionalism formulate la adresa lui Mihai Eminescu, este oportun să prezentăm în continuare distincţia netă, pe care Petre Ţuţea o propunea între *naţionalist* și *patriot*: „Patriot poţi să fii în mai multe ţări la rând", întrucât „Azi ești patriot aici, mâine în Germania, poimâine cine mai știe unde?… Dar ești patriot, căci odată cu cetăţenia pe care ţi-o acordă legile oricărei ţări te obligă să fii patriot. A fi patriot este o datorie cetăţenească. A fi naţionalist este o stare de graţie. Nimeni nu-ţi poate pretinde să fii naţionalist așa cum nu-ţi poate cere să fii talentat sau genial. A fi naţionalist este un noroc, pe care nu-l au prea mulţi" [34, p. 186]. În timp ce naţionalismul este un *modus vivendi*, o stare de spirit care își află manifestare în activitatea disciplinată în vederea prosperării continue a propriei naţiuni, patriotismul este un *modus existentiae* în unul sau în mai multe spaţii simultan sau alternativ. Astfel, naţionalismul nu este doar o conduită, dar și un mod de a-ţi trăi viaţa, un mod de-a recepta și interpreta lumea și de-a i te consacra. Tocmai din aceste motive naţionalismul lui Eminescu se individualizează prin profunzimea și forma de manifestare, exprimând aspiraţiile naţiunii române, dar și ale popoarelor lumii, în fine, naţionalismul, având un accentuat caracter creator și dinamic, se realizează în solidarizarea aspiraţiilor individului, care exprimă fiinţa etnică pe care o reprezintă.

3.1. Mai mult decât atât, Mihai Eminescu, fiind un excelent cunoscător în cele mai variate domenii ale știinţei și un genial publicist avizat în toate domeniile vieţii sociale, politice, economice și spirituale, era perfect informat că secolul al XIX-lea era considerat drept secol al naţionalităţilor și, prin urmare, poetul exprima aspiraţiile de eliberare naţională, de obţinere a independenţei naţionale și de constituire a unui stat unitar în care s-ar concentra toate provinciile populate de români. Totodată, poziţia lui Mihai Eminescu faţă de problema naţională urmează să fie interpretată prin prisma ambianţei ideologice, sociale și spirituale a timpului său, din care cauză specificul naţionalismului eminescian este necesar să fie examinat din perspectiva și în contextul epocii în care s-a constituit. Astfel, fiind un adept fervent al naţionalismului românesc și un apologet ardent al naţiunii române, s-a manifestat simultan și ca un adversar și critic vehement al situaţiei politice, economice, culturale din contemporaneitatea sa, în care oamenii politici, mulţi intelectuali erau fără credinţă, fără ideal, fără dragoste faţă de naţiune și fără patriotism.

Așadar, Mihai Eminescu a fost un exponent al naţionalismului din secolul al XIX-lea și avem toată certitudinea că nu este nimic negativ în semnificaţia acestui cuvânt, probă supremă servind examinarea semnificaţiilor cuvintelor *naţionalism* și *naţionalist* din publicistica lui. Evident, în secolul al XIX-lea au fost diverse exagerări în modul de interpretare, de transpunere în viaţă și de definire a naţionalismului și nu este deloc un secret faptul că aceste exagerări în raport cu naţionalismul de secolul al XIX-lea sunt caracteristice, fie și parţial, naţionalismului din secolul al XX-lea și chiar din secolul al XXI-lea, în pofida faptului că aceste secole sunt diferite, întrucât problema naţională nu a fost rezolvată definitiv în toate statele lumii, Basarabia, din trecut și din prezent, constituind un exemplu concludent în această ordine de idei.

3.2. Majoritatea dicţionarelor explicative și enciclopedice din prezent definesc naţiunea, aproape univoc, drept comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită ca stat, care a luat fiinţă pe baza comunităţii de limbă, de teritoriu, de viaţă economică și de factură psihică, care se manifestă în comunitatea particularităţilor specifice ale culturii. Pornind de la

ideea că românii sunt singura națiune eterogenă „în oceanul panslavismului" [2, p. 167-168], Mihai Eminescu consideră că noțiunile de „spirit și limbă sunt aproape identice, iar limba și naționalitatea asemenea" [3, p. 66]. Tot în acest context, el pune în relație directă existența națiunii române de existența statului român: „suntem chemați a hotărî chestiuni, a căror rezolvare va determina pe de-a pururea soarta nației românești în genere, a statului roman în deosebi" [3, p. 262]. Pentru a deveni o națiune civilizată era necesar ca românii s-o rupă cu trecutul „fie ca limbă, fie ca idee, fie ca mod de-a privi și a cugeta" [2, p. 167-168], căci atunci „când națiunea e-n întuneric, ea doarme-n adâncimile geniului și-a puterilor sale neștiute și tace, iar când Libertatea, civilizațiunea plutesc asupră-i, oamenii superiori se ridică spre a-l reflecta în frunțile lor și a-l arunca apoi în raze lungi adâncimilor poporului, astfel încât în sânul mării întregi se face o zi senină, se răsfrânge în adâncul ei cerul. Poeții, filozofii unei națiuni presupun în cântec și cuget înălțimile cerului și-l comunică națiunilor respective" [2, p. 137]. În definitiv, „Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirii, și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă cum putem explica din împrejurări asemenea diferența dintre individ și individ", iar misiunea oamenilor de cultură constă în a face ca toate aceste națiuni „să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței, căci în întunericul nedreptății și a barbariei toate națiunile își sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, în fanatism, în vulgaritate" [2, p. 169]. Vorbind despre eventualitatea alegerii „între domnia austriacă și cea rusească", Mihai Eminescu formulează o previziune extraordinar de obiectivă: „Sub cea dintâi evreii ar intra în sate, în număr mai mare decât astăzi, țăranii ar deveni servii lor, moșiile ar fi cumpărate de societăți de capitaliști, colonizate cu nemți, iar nația — redusă la proletariat. În cazul al doilea un ucaz ar șterge limba din biserică și stat, țăranul ar trăi mai bine, însă sub condiția ca să se rusifice; care din noi cum ar scrie, acolo i-ar îngheța mucul condeiului; iară cei mai curajoși ar mări pohodul na Sibir, fără judecată, prin ordin administrativ — administratiwnym poriadkom" [3, p. 55].

Când vine vorba despre destinul națiunilor aflate sub dominație străină, Mihai Eminescu susține că a mai discuta această problemă „sau a crede că frica de ruși ne-ar ademeni să ne facem nemți sau viceversa, sau cum cred ungurii, că de frica acestor doi ne-am putea găsi flatați să ne contopim cu nația maghiară, toate aceste sunt iluzii de școală; limba și naționalitatea românească vor pieri deodată cu românul material, cu stingerea prin moarte și fără urmași a noastră, nu prin deznaționalizare și renegațiune" [3, p. 67]. Așadar, în concepția lui Mihai Eminescu, națiunea este o categorie superioară celei de popor reprezentând stadiul superior de evoluție a poporului, chintesența poporului, ansamblul valorilor materiale și spirituale recunoscute și acceptate de comunitatea internațională și opinează că „publiciști îndrăzneți pentru că sunt inconsecvenți" sunt acei „autori fără renume, profesori fără catedre, patrioți fără patrie, apostați de alte credințe, avocați fără cauze, *ambițioși cu aspirații mai mari decât valoarea și capacitatea lor,* junimea ușoară de ani și de cugetări, cu vederi scurte și pretenții *nemărginite*" [2, p. 333] și acei farisei care nu au alt interes decât propria căpătuire. În fine, Mihai Eminescu face o distincție categorică între naționalismul din statele polietnice și din cele monoetnice, în primul caz naționalismul se transformă în „fanatism național" prin vexarea altor naționalități[86] [3, p. 316]. Eminescu se pronunța pentru constituirea națiunii române moderne, pentru prosperarea națională, condamnând cu vehemență situația minorităților naționale din Imperiul Austro-Ungar.

3.3. Deci, în concepția lui Mihai Eminescu, naționalistul este persoana care manifestă o dragoste și o pasiune deosebită pentru valorile materiale și spirituale de importanță majoră în istoria poporului său; persoana care are un atașament special pentru națiunea sa, care o ocrotește și o promovează pe plan intern și pe plan extern. În prezent, semnificația substantivului *naționalist* a ajuns să aibă un sens restricționat cu o conotație, preponderent, peiorativă, negativă, iar apariția acestei semnificații a fost determinată totalmente de ideologia bolșevică de altă dată, de cea europeană de stânga („adept al doctrinei burgheze a naționalismului") și de perpetuarea acestei semnificații în conștiința unor persoane care o susțin în continuare, fie din interes, fie din dezinteres sau rătăcire spirituală. Astăzi, în perioada europenizării și globalizării, naționaliștii sunt calificați drept persoane cu un for interior unilateral, limitat la interesele propriei națiunii, situație inadmisibilă (în opinia lor) în conjunctura unei lumi multinaționale și multiculturale (de parcă naționalismul ar exclude necesitatea altor culturi sau limbi naționale, adică unitatea în diversitate). Evident, există și forme condamnabile ale naționalismului: cel șovin, extremist sau cel ultranaționalist.

Cu toate acestea, să reținem că naționalismul este, în primul rând, conștiința apartenenței la o anumită națiune și este absolut firesc ca orice națiune să-și manifeste dorința de a se afirma și apăra pământul strămoșesc, limba, istoria, cultura, religia și neamul. Totuși, mai mulți politicieni manifestă agresivitate și suspiciune în raport cu acest cuvânt, atribuindu-i, în mod tendențios, definiției lui o conotație peiorativă:

naționalismul ar fi o doctrină burgheză care promovează iubirea exagerată pentru propria națiune și exprimă voința claselor asupritoare. Cu alte cuvinte, naționalismul este propriu numai burgheziei, iar aceasta, exprimând propriile interese, urmărește să-și păstreze calitatea de asupritor, în timp ce masele largi ale națiunii sunt excluse din paradigma respectivă. În felul acesta, se exclude necesitatea dragostei (exagerate) pentru propria națiune și se invită oamenii să manifeste o dragoste mai prudentă, mai ponderată, mai rezonabilă, față de propria națiune, ca în perspectivă oamenii să renunțe la exces și să manifeste dragoste exagerată pentru alte națiuni, pentru străini în genere [35]. Este vorba de o invitație de revenire la situația de până la 1859, când românii erau sub dominația străinilor, situație pe care o înfiera cu vehemență Mihai Eminescu: „Cine-au îndrăgit străinii, / Mâncă-i-ar inima câinii, / Mânca-i-ar casa pustia, / Și neamul nemernicia!". Tot în acest context, Nicolae Bălcescu declara în mod imperativ: „Vai de acele nații, unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor!" [35].

Ideile aberante ale neocomuniștilor și neosocialiștilor vin să dezmintă întreaga istorie a umanității. Aceștia doresc să răstoarne sistemul de valori naționale: istoria, limba, tradițiile, religia, instaurând dominația banului. Noi, românii basarabeni, nu-i putem condamna pe ruși sau pe ucraineni pentru faptul că își iubesc neamul lor mai mult decât pe al nostru, dar îi blamăm pe acei ruși și ucraineni care trăiesc 30-60 de ani în Basarabia și nu cunosc limba română, iar majoritatea lor blochează însușirea ei, blamează și stigmatizează pe cei care doresc s-o studieze. Aceștia, fiind continuatorii și descendenții imperialismului sovietic, au pretenția absurdă de a ne cere să tolerăm noi naționalismul lor pe teritoriul nostru național, în detrimentul nostru. Acestora noi le putem permite să fie naționaliști la ei acasă și în această situație le vom purta tot respectul, întrucât „Națiunea este mai importantă ca Libertatea. Pierdută, Libertatea se recapătă; dar Națiunea odată distrusă, este definitiv dispărută"[35].

4. În prezent, tot mai insistent se vehiculează ideea că opera lui Mihai Eminescu este depășită, el și opera sa nefiind decât un „cadavru în debara", iar cu ideile sale niciodată „nu vom putea intra în Europa", ca și cum poeții naționali ai altor popoare europene nu ar fi patrioți și naționaliști și cu toate acestea popoarele respective continua a-i venera și a-i considera poeți naționali (a se vedea Johann Wolfgang von Goethe, Johann Christoph Friedrich Schiller – la germani, William Shakespeare, George Gordon Byron – la englezi, François Villon, François Marie Arouet (Voltaire), Alfred de Musset, Victor Marie Hugo – la francezi, Dante Alighieri, Ludovico Ariosto, Giacomo Leopardi – la italieni, Sandor Petőfi – la unguri, Taras Șevcenko – la ucraineni, Aleksandr Pușkin, Serghei Esenin – la ruși etc.). Prin urmare, este eronată ideea că noțiunea de poet național ar fi depășită și că în Europa nu se mai face uz de această noțiune. Academicianul Mihai Cimpoi a demonstrat în mai multe studii că noțiunea respectivă continuă a fi utilizată cu succes în Franța, Germania, Italia, Marea Britanie [36].

De altfel, dacă în prezent lui Mihai Eminescu i se incriminează atașamentul față de naționalism, în timpul vieții el era învinuit de cosmopolitism. Astfel, pe vremea studiilor la Viena, i se arunca acuzația de cosmopolit și vândut străinilor. Referindu-se la una dintre adunările Societății România Jună, în articolul său din „Columna lui Traian" (23 august 1871), B. P. Hasdeu îl consideră pe Eminescu cosmopolit. Ceea ce-i mai interesant e că, după moartea poetului nostru național, deși era ușor să i se cunoască activitatea ziaristică întru apărarea cauzei naționale a românilor din Ardeal, din Bucovina sau din îndepărtata Macedonie, deși *Scrisoarea III* ori *Doina* erau la îndemâna oricui, lui Eminescu încă i se mai aduce acuzația de-a fi fost prea puțin naționalist [37]. Problema conceptului de naționalism și interpretarea semantică a acestuia sunt în prezent contradictorii și situația dată este tributară ideologiei regimului comunist care a dominat statele est-europene, așa încât polemica din cultura românească asupra acestei probleme a determinat separarea participanților la discuție, în funcție de opinia exprimată, în „autohtoniști" și „europeniști". Tot acum, mai mulți sociologi și politologi au depus eforturi susținute pentru a identifica o soluție acceptabilă în raport cu veracitatea dihotomiei naționalism bun : rău. Așadar, se cere a se face o distincție netă între „identitatea națională", benefică, legitimă, având ca scop păstrarea specificului național, și „naționalismul" antidemocratic, caracterizat prin etnocentrism, xenofobie agresivă și tendință spre etnocrație [38, p. 103].

Mihai Eminescu, utilizând termenul *naționalism* numai cu semnificația „dragoste pentru propria națiune", era conștient că acest concept poate varia și obține unele semnificații negative și că „pentru lichidarea unui popor..., se începe prin a-i altera, a-i șterge memoria: îi distrugi cultura, cărțile, religia, istoria și apoi vine altcineva care îi va scrie alte cărți, îi va da altă religie, altă cultură, îi va inventa o altă istorie... Între timp, poporul începe să uite ceea ce este sau ceea ce a fost iar cei din jur vor uita și mai repede: limba nu va mai fi decât un simplu element de folclor care, mai devreme sau mai târziu, va muri de moarte naturală. Noile forme istorice vor aduce elemente și simboluri noi de adorație, care le vor îndepărta pe cele originare.

Din vechiul start spiritual vor rămâne undeva, la un etaj inferior al cunoașterii, numai câteva cuvinte, expresii, tradiţii, impresii, fragmente, nume de localităţi, munţi și ape, fără un înţeles aparent. Formele vechi care, cândva, au ocupat valenţa transcendentalului, vor fi deplasate de formele noi, care vor dicta componenta și funcţiile «noului popor»" [35].

Așadar, Mihai Eminescu a intuit, prin genialitatea sa poetică și filosofică, eventualele evoluţii semantice ale substantivelor *naţionalism* și *naţionalist*, demonstrând încă o data că „toate-s vechi și nouă toate" și a utilizat termenul naţionalist în calitate de sinonim pentru *patriotism* „concept politic prin care se preconizează unirea tuturor românilor într-un singur stat".

5. În prezent, naţiunea română (inclusiv românii basarabeni) depune eforturi uriașe pentru a-și redobândi conștiinţa naţională, atât în interior, cât și în exterior, în cadrul integrării europene, iar naţionalismul românesc revine la semnificaţia clasică a acestui substantiv de idee etnică și identitară care creează și susţine o naţiune ca un concept de identificare comună pentru un grup de oameni. Deși există multe similarităţi, atestăm și anumite diferenţe între noţiunile de *patriotism* și *naţionalism* prin referinţa juridică și ideologia politică: naţionalismul se referă la dreptul strămoșesc care definește comunităţile istorico-lingvistice („neamurile") și tinde a constitui statele pe bază etnică, cu o legislaţie inspirată din *jus sanguinis*, în timp ce patriotismul se referă la dreptul pământean care definește naţiunile prin apartenenţa la același teritoriu și tinde a defini statele pe bază teritorială (indiferent de originile și limbile vorbite de populaţie; de exemplu în Elveţia), cu o legislaţie inspirată din *jus sol* [39]. Nu are nicio vină Eminescu pentru interpretarea eronată, în secolul al XX-lea, a anumitor concepte știinţifice privind antropologia și ereditatea, fapt ce a avut drept rezultat apariţia ultranaţionalismului, manifestat în mișcări de extremă de dreapta (ca fascismul sau nazismul) sau de stânga (ca totalitarismul sovietic). Totuși, în această debandadă terminologică și semasiologică, termenul *naţionalism* rezistă cu semnificaţia sa profund patriotică „mișcare naţională care promovează o naţiune fără să se opună minorităţilor conlocuitoare". Cu alte cuvinte, naţionalismul autentic se opune naţionalismului de tip șovin, xenofob și antiromânesc din anumite ţări (Ucraina, Ungaria, Bulgaria, Serbia) care își justifică politica lor antiromânească prin faptul că vorbitorii limbii române dinafara României nu aparţin naţiunii politice române (adică nu posedă cetăţenia română) pentru a implementa ideea (atât la oamenii locului, cât și în opinia internaţională) că aceștia nu ar aparţine neamului (etniei și sferei culturale și istorice românești), mergându-se până la negarea faptului că au aceleași origini și că vorbesc aceeași limbă. În felul acesta naţionalismul capătă configuraţii intolerante și antidemocratice, astfel încât unii politicieni sau lideri culturali continuă să promoveze un naţionalism xenofob [40].

6. În felul acesta viziunea lui Mihai Eminescu despre *naţiune*, *naţionalism* și *naţionalist* este deosebit de actuală (inclusiv în Republica Moldova), întrucât românii din afara graniţelor României sunt lipsiţi de drepturi elementare: studierea istoriei naţionale, a limbii române etc., iar interpretările mai vechi sau mai noi ale acestor concepte nefiind decât perversiuni subversive, ideologice și politice.

BIBLIOGRAFIE

1. Eminescu M. Opere. Vol. XIII. Publicistică. 1882–1883, 1888–1889. „Timpul", „România liberă", „Fântâna Blanduziei". București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

2. Eminescu M. Geniu Pustiu. Chișinău: Litera, 1998.

3. Eminescu M. Între Scylla și Charybda. Chișinău: Litera, 1995.

4. Eminescu M. Opere. Vol. XI. Publicistică. 17 februarie – 31 decembrie 1880. Timpul. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1984.

5. Eminescu M. Opere. Vol. X. Publicistică. 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880. Timpul. București: Editura Academiei Republice Socialiste România 1989.

6. Șăineanu L. Dicţionar universal al limbii române. București, 1896.

7. Scriban A. Dicţionaru limbiĭ româneștĭ (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme). Iași: Presa Bună, 1939.

8. Eminescu M. Opere. Vol. XII. Publicistică. Timpul. 1 ianuarie – 31 decembrie 1881. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

9. Olteanu Elena. Politica lingvistică și construcţia statală în Republica Moldova. //available at www.ipp.md/public/biblioteca/62/ro/varianta21.07.2003%20Elena%20Oteanu.doc.

10. Problema este examinată detaliat în: V. Bahnaru, Gh. Cojocaru. Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 195). Studiu și material. Chișinău: Tehnica-Info, 2016, p. 15-60; V. Bahnaru. Calvarul limbii române în Basarabia postbelică. Ch.: Pro Libra, 2017.

11. Dicţionarul limbii române literare contemporane. București, 1955–1957.

12. Dicţionar de neologisme, 1986.

13. Marcu F. Marele dicţionar de neologisme (ediţia a X-a revăzută, augmentata și actualizată). București: Saeculum, 2008.

14. Larousse. Dictionnaire en 1 volume. Dictionnaire encyclopédique. Paris: Larousse, 1988.

15. Petit R. Dictionnaire alphabétique de la langue française. Paris, 1990.

16. Словарь русского языка. Том III. П-Р. Издание третье, стереотипное. Москва: Русский язык, 1987.

17. Энциклопедический словарь. 2. К – Праща. Москва: Государственное научное издательство „Большая Советская Энциклопедия”, 1954.

18. Большой энциклопедический словарь. Том 2. Москва: Советская Энциклопедия, 1991.

19. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка в 4 т. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935–1940.

20. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Издание 14-ое, стереотип. Под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва: Издательство Советская Энциклопедия, 1982.

21. Словарь русского языка. Том II. К-О. Издание третье, стереотипное. Москва: Русский язык, 1986.

22. Istoria detaliată a cuvântului „naţionalism” a se vedea în: Grand dictionnaire encyclopédique Larousse, 16 volúmes. Paris: Larousse, 2000; Dicţionar enciclopedic. Vol. IV. L-N. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1993; Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (ЭСБЕ, 1890–1907). СПб.: Издательское дело, Брокгауз-Ефрон, 1907; Большой энциклопедический словарь – универсальный однотомный энциклопедический словарь. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1991.

23. Dicţionar explicativ al limbii române. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 1998.

24. Dicţionar explicativ al limbii române. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2009.

25. Словарь русского языка. Том II. К-О. Издание третье, стереотипное. Москва: Русский язык, 1986.

26. Dictionnaire en 1 volume. Dictionnaire encyclopédique. Paris: Larousse, 1988.

27. Noul dicționar explicativ al limbii romane. București: Litera International, 2002.

28. Dictionnaire français Larousse. Paris: Larousse, 1984.

29. Dicţionar explicativ al limbii române. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2009.

30. Larousse. Dictionnaire de la langue française. Paris, 1986.

31. Larousse. Dictionnaire usuel. Paris: Larousse, 1988.

32. Petit R. Dictionnaire alphabétique de la langue française. Paris: Robert, 1990.

33. Dicționar explicativ ilustrat al limbii române. Chișinău: Editura Arc și Editura Gunivas, 2007.

34. Ţuţea P. Între Dumnezeu și neamul meu. București: Fundaţia Anastasia, Editura Arta Grafică, 1992.

35. Problema este discutată detaliat în: Napoleon Săvescu. Ce înseamnă a fi naţionalist. //ttps://napoleonsavescu. wordpress.com/opera-si-autorul/about/ .

36. Cimpoi M. Discursul (limbajul) politic. În: Viaţa Basarabiei. Anul 18, nr. 3, 2017 (ediţie nouă), p. 9-15; Mihai Cimpoi. Dicţionar enciclopedic. Ediţia a II-a. Chișinău: Gunivas, 2018 (în proces de apariţie).

37. Săvescu N. Dacologia la M. Eminescu. În: http://dacia.org/dacianew/blog/all-items/157-dacologia-la-m-eminescu 91=38

38. Balan D. Etnie, etnicitate, naţiune și naţionalism. Câteva precizări terminologice. // Codrul Cosminului, nr. 12, 2006, p. 103.

39. Gellner E. Nations et Nationalisme. Paris: Payot, 1989.

40. Durandin Catherine. Istoria Românilor. București: Editura Institutului European, 1998.

Ion Moraru. *Iisus – îndurător al suferinței*, tehnică mixtă, 53 × 40 cm, 2000.

CRITERII DE CLASIFICARE A TERMENILOR: REPERE TEORETICE

Doctorandă **Aliona LUCA**
Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”

CRITERIA OF TERMS CLASSIFICATION: THEORETICAL REFERENCES

Summary. Classification is an important method of knowledge, aiming the evaluation and re-evaluation of the research object, arrangement of notions, of different relations, etc. Along with definition and division, it is one of the logical operations that contributes to the hierarchy of a system elements. The role of classification is also incontestable in terminology, because only in such a way can be revealed and argued the logical structure of the appropriate the systemic character, the diversity of relations between its multiple elements.

In the present paper, various approaches have been reviewed on the classification of terms and the criteria on which these classifications are based. Classifications logically accepted are made depending on the scope and content of the terms. On the basis of the other classifications are the features of the content, form, functional, intra- and extralinguistic terms. The actual terminological classification starts from the general / special opposition and includes the following classes of categorial, generally scientific, interdisciplinary and narrowly specialized terms. The approaches presented in the article reflect the diversity and complexity of terms, characteristics that determine more independent research directions: general, semasiological, onomasiological, functional, historical, descriptive, cognitive, textual terminology.

***Keywords**:* terms, terminological system, classification, criteria of terms classification.

Rezumat. Clasificarea constituie o importantă metodă de cunoaștere, ce are drept scop evaluarea și reevaluarea obiectului cercetărilor, ordonarea noțiunilor, a diferitor raporturi etc. Alături de definiție și diviziune, ea este una dintre operațiile logice, care contribuie la ierarhizarea elementelor unui sistem. Rolul clasificării este incontestabil și în terminologie, dat fiind că anume în acest mod pot fi relevate și argumentate structura logică a domeniului respectiv, caracterul sistemic, diversitatea raporturilor dintre numeroasele lui elemente.

În lucrarea de față, au fost trecute în revistă variatele abordări privind clasificarea termenilor, precum și criteriile pe care se întemeiază acestea. Clasificările acceptate în logică se realizează în funcție de sfera și conținutul termenilor. La baza celorlalte clasificări se află trăsăturile lor de conținut, de formă, funcționale, intra- și extralingvistice. Clasificarea terminologică propriu-zisă pornește de la opoziția general/special și include următoarele clase de termeni: categoriali, științifici generali, interdisciplinari și de strictă specialitate. Abordările prezentate în articol reflectă diversitatea și complexitatea termenilor, caracteristici care determină mai multe direcții de cercetare independente: terminologia generală, semasiologică, onomasiologică, funcțională, istorică, descriptivă, cognitivă, textuală etc.

Cuvinte-cheie: termeni, sistem terminologic, clasificare, criterii de clasificare a termenilor.

În orice domeniu științific, clasificarea joacă un rol primordial. Constituind o importantă metodă de cunoaștere, ea se realizează la o anumită etapă de dezvoltare a științelor, atunci când apare necesitatea evaluării și reevaluării obiectului cercetărilor, a ierarhizării noțiunilor, a diferitor raporturi etc. Rolul clasificării este incontestabil și în terminologie, dat fiind că anume în acest mod pot fi relevate și argumentate structura logică a domeniului respectiv, caracterul sistemic, diversitatea raporturilor dintre numeroasele lui elemente. Potrivit autorilor *Lexiconului tehnic român* (1957–1966), volumul total al termenilor tehnici românești cuprindea la acea etapă 68 500 de termeni descriptori (recomandați), la care se adaugă termeni tolerați sau nerecomandați (în general, sinonime sau variante ale celor descriptori) și câteva zeci de mii de termeni utilizați în cuprinsul articolelor [1, p. 568]. Evident, de atunci și până în prezent au fost înregistrați o mulțime de termeni noi: cunoașterea științifică difersificându-se continuu, au apărut și domenii științifice noi, cum ar fi sistemele digitale sau nanotehnologiile.

În lucrarea de față ne-am propus să trecem în revistă variatele abordări privind clasificarea termenilor, precum și criteriile care sunt puse la baza acestor clasificări.

În știința logicii, clasificarea este considerată, alături de definiție și diviziune, una dintre operațiile logice asupra noțiunii. Ea „se bazează pe găsirea unei diferențe specifice, o proprietate care să permită reconstituirea genului prin regruparea speciilor din același gen” [2, p. 37]. Această diferență este numită criteriu al clasificării. Astfel, pornind de la însușirile comune ale obiectelor, acestea sunt grupate în clase tot

mai generale [3, p. 40]. Prin urmare, scopul oricărei clasificări constă în ierarhizarea claselor unui sistem conform anumitor caracteristici esențiale, specifice sau nu acestor obiecte.

Clasificarea științifică este definită drept „o modalitate ordonată de asociere și disociere, precum și de organizare mintală a ideilor, prezentate în creierul omului sub formă de noțiuni. Suma tuturor obiectelor individuale, ce posedă anumite însușiri, se numește clasă. Caracteristicile unor obiecte tipice separate ajută la înțelegerea esenței întregii clase și, clasificând noțiunile, la îmbinarea lor în sisteme" [4, p. 138, *t.n.*].

Efectuarea corectă a unei clasificări presupune respectarea următoarelor reguli:

▪ toate obiectele supuse clasificării trebuie să fie repartizate într-o anumită clasă;

▪ obiectele nu pot fi repartizate în două sau mai multe clase diferite;

▪ asemănările, respectiv însușirile comune pe baza cărora obiectele se repartizează într-o aceeași clasă, trebuie să fie mai importante decât deosebirile lor;

▪ alcătuirea claselor de obiecte pe aceeași treaptă a clasificării trebuie să aibă la bază același criteriu – aceleași însușiri [3, p. 40].

Termenii (numiți în logica clasică și noțiuni) se grupează în: 1) *termeni categorematici* (în special, substantivele și pronumele, care au proprietăți necontextuale, atunci când desemnează obiecte, caracteristici, relații, și proprietăți contextuale, determinate de rolurile jucate în procesul predicației); 2) *semne consignificative* (verbele și adjectivele, care au capacitatea de a se uni cu substantivele și pronumele, având înțeles eidetic incomplet); 3) *termeni sincategorematici* (care au numai înțeles operațional). De regulă, termenii sincategorematici sunt considerați a fi de trei feluri: a) elemente care stau, mai ales, lângă subiectul unei propoziții (*toți, unii, niciunul, afară de, numai*); b) elemente care fac legătura dintre subiect și predicat (*este, nu*); c) elemente care stau, mai ales, lângă predicat (*în mod necesar, în mod posibil*), precum și conjuncțiile (*și, sau, dacă*) [5, p. 81-82]. Clasificarea și divizarea se referă cu precădere la termenii categorematici.

Date fiind diversitatea și instabilitatea termenilor, criteriile de clasificare a acestora sunt, de asemenea, variate. În mod frecvent, aceste elemente sunt clasificate în funcție de sfera și conținutul lor. Sintetizând opiniile mai multor logicieni [2, 3, 5, 6 ș.a.], preluate și în unele articole cu caracter lingvistic [7 ș.a.], remarcăm următoarele clasificări ale termenilor:

După **sferă** (din punct de vedere extensional):

1) în funcție de numărul de obiecte reflectate – *singulari* și *generali*;

2) în funcție de faptul dacă reflectă obiecte care există în realitate – *vizi* (ce denumesc obiecte sau realități inexistente) și *nevizi* (care denumesc obiecte ce au o existență reală);

3) în funcție de caracterul univoc al stabilirii sferei – *preciși* (cu un conținut exact și o sferă bine stabilită) și *impreciși* sau *vagi* (care nu au un conținut și o sferă stabilite cu exactitate);

4) după gradul de distribuție a proprietății între membrii clasei – *colectivi* și *distributivi/divizivi*.

După **conținut** (din punct de vedere intensional):

1) în funcție de faptul dacă reflectă obiecte sau însușirile acestora – *concreți* și *abstracți*;

2) după prezența/absența proprietății denotate – *pozitivi* și *negativi*;

3) în funcție de gradul de dependență/independență semantică față de alți termeni – *absoluți* și *relativi*;

4) după concordanța logică cu alți termeni și participarea altor termeni la construcția semantică a termenului – *simpli* și *compuși* [2, p. 35-37; 3, p. 27-29; 6, p. 39-44; 7, p. 43-45 ș.a.].

Pornind de la criteriul extensiunii, între doi termeni pot fi stabilite raporturi logice de concordanță (atunci când termenii au cel puțin un element comun în extensiunea lor – raporturi de identitate, de ordonare și de încrucișare) și raporturi de opoziție (atunci când cei doi termeni nu au nici un element comun – raporturi de contrarietate și de contradicție) [1, p. 96-104; 7, p. 45-46].

Cele expuse în rândurile de mai sus reflectă clasificarea termenilor din punctul de vedere al logicii. Pentru specialiștii în terminologie prezintă însă un interes deosebit clasificările lingvistice ale termenilor ca mijloace lexicale de desemnare a noțiunilor.

Astfel, lingvistul român Paul Miclău, care s-a ocupat de analiza semantică a limbajelor de specialitate, clasifică termenii tehnici și științifici în „categorii referențiale în funcție de clasele de seme (părțile de vorbire), iar în interiorul acestora, în funcție de manifestările ontice (existențiale) sau epistemice (de cunoaștere)". În acest context, autorul distinge cinci categorii esențiale de termeni: numele, adjectivul, verbul, adverbul, substitutele și elementele de relație. Bunăoară, în categoria numelui, sunt încadrate următoarele clase: a) obiecte sau fenomene, luate în substanțialitatea lor tehnică (*lentilă, clor, metabolism, hidrocentrală* etc.); b) trăsături calitative ale acestora (*transparență, căldură, conductibilitate, fisiune (nucleară)* ș.a.); c) trăsături cantitative (*înălțime, frecvență, dispersie* etc.); d) trăsături structurale (*coeziune, simetrie*); e) trăsături care se referă la metodologie (*inducție, deducție, analiză, sinteză*) și f) trăsături care se referă la teoria științelor (*performanță, competență, presupoziție*), ultimele două încadrând, precum observăm,

noțiuni abstracte. Considerând analiza componențială drept modelul cel mai potrivit pentru cercetarea semanticii limbajelor speciale, același autor efectuează și o „înfățișare a categoriilor componențiale ale semnificației din limbajele speciale": 1) seme care se referă la trăsăturile perceptibile studiate cu ajutorul limbajelor specializate (*forma, dimensiunea, culoarea, duritatea, mirosul, trăsăturile acustice, gustul*); 2) trăsături structurale; 3) trăsături funcționale; 4) trăsături care țin de tehnica producerii; 5) trăsături care se conturează prin localizarea în timp și în spațiu; 6) trăsături clasematice și 7) trăsături epistemice [8, p. 68-82].

Potrivit autorilor C. Manea, D. M. Pruneanu, în funcție de specificitatea lor, termenii tehnico-științifici sunt: 1) termeni tehnici de strictă specialitate, folosiți (și, în cele mai multe cazuri, înțeleși) numai de către specialiști; 2) termeni de orientare științifică accesibili vorbitorilor obișnuiți (datorită frecvenței relative în uz și analizabilității lor); 3) termeni redefiniți semantic și preluați de vocabularul uzual. Cel mai clar poate fi observată repartizarea acestora pe domenii de activitate: domenii tehnice, științe matematice, științe ale naturii, științe sociale și istorice; științe filologice, lingvistică; arte plastice, muzică, teorie și critică literară [9].

O altă clasificare îi aparține lui Silviu Berejan, care divizează unitățile terminologice, în funcție de modul de formare și de utilizare a lor, în două clase mari: termeni de proveniență populară, naționali (apăruți în exercitarea unor meserii și arte autohtone) și termeni de proveniență cultă, științifică, internaționali (apăruți ca rezultat al dezvoltării civilizației mondiale). Primii au apărut pe cale naturală, firească și, împreună cu restul fondului lexical, formează vocabularul specific al limbii. Ceilalți sunt reglementați, de obicei, de specialiști din fiecare domeniu, fapt ce le conferă un caracter pronunțat artificial [10, p. 69].

Una dintre cele mai ample și mai complete clasificări aparține lingviștilor din Rusia, clasificare ce are la bază divizarea termenilor în funcție de opoziția **general/special**. Astfel, se disting: termeni care denumesc categorii sau termeni categoriali (*materie, spațiu, timp, cantitate, calitate, măsură* ș.a.); termeni științifici generali și tehnici generali, folosiți în diverse domenii ale cunoașterii (de ex. *informație, element*); termeni comuni mai multor domenii, numiți și „interramurali" sau interdisciplinari (de ex. *metodă*), și termeni speciali (cum ar fi noțiunile din geologie: *subdelta, geochimia petrolului* ș.a.). Aceasta reprezintă, în viziunea autorilor, o **clasificare terminologică propriu-zisă**.

La baza celorlalte clasificări sunt puse diverse trăsături ale termenilor: de conținut, de formă, funcționale, intra- și extralingvistice.

Astfel, din punctul de vedere al **conținutului**, se disting:

1) termeni ai observației (clasele de obiecte reale) și termeni teoretici (noțiuni abstracte), delimitare folosită mai ales în filosofie;

2) în funcție de domeniul de cunoaștere sau de activitate – științifici, tehnici, industriali, economici etc. (numărul claselor de termeni științifici coincide cu numărul de științe care există la o anumită etapă a progresului științific, iar în cadrul fiecărei clase de termeni din fizică, chimie etc. se evidențiază atâtea sisteme terminologice, câte teorii independente de descriere a obiectelor și legităților fizice, chimice etc. există);

3) în funcție de categoria logică a conceptului definit: termeni care denumesc obiecte, procese, trăsături și calități, unități de măsură ș.a.;

Clasificările **lingvistice** ale termenilor se bazează pe trăsăturile semantice și structura formală a acestora:

1) în funcție de structura semantică – monosemantici și polisemantici;

2) în funcție de structura formală – radicali, termeni derivați, termeni compuși, termeni-sintagme, abrevieri ș.a.;

3) în funcție de limba-sursă – termeni formați pe teren propriu (naționali), termeni împrumutați și termeni hibrizi;

4) în funcție de apartenența la o parte de vorbire (criteriul lexico-gramatical) – termeni substantivali, verbali, adjectivali, adverbiali;

5) în funcție de aspectul stilistic – termeni normativi, profesionalisme și argotisme.

Abordarea **sociologică** presupune delimitarea termenilor în următoarele categorii distincte:

1) în funcție de autor - termeni colectivi și individuali (orice termen, înainte de a deveni general-acceptat, a fost creat de un anumit autor; dacă nu a fost acceptat ca termen, el rămâne a fi un ocazionalism);

2) în funcție de sfera de utilizare – termeni universali (comuni pentru mai multe domenii conexe), particulari (specifici unui singur domeniu) și conceptual-autoricești (specifici unei singure abordări sau autor).

O altă clasificare a termenilor se bazează pe **frecvența** utilizării acestora în text: termeni cu frecvență sporită, medie și redusă.

Totodată, pentru fiecare epocă se creează clasificări care țin seama de aspectul **istorico-lexicologic:** termeni-arhaisme și termeni-neologisme.

Din punctul de vedere al **caracterului normativ**, se disting termeni aflați în proces de standardizare, termeni supuși standardizării (standardizați), termeni respinși în procesul de standardizare (inadmisibili), termeni aflați în proces de sistematizare (recoman-

dați), termeni admisibili și termeni respinși în procesul de sistematizare [11; 12, p. 88-97; 13, *t.n.*].

Cât privește evoluția formelor termenilor specializați, în literatura lingvistică este menționată și „*variația în timp a condițiilor de impunere, normare, codificare* (subl. aut.), în corelație cu factori extralingvistici care au făcut ca în epoca actuală acest aspect să ocupe un loc central în terminologie" [14, p. 56].

În altă ordine de idei, menționăm că, în literatura de specialitate, se face distincție între *termeni* și *nomeni*, clasificare ce ține seama de două criterii: caracterul noțiunilor și al obiectelor desemnate și scopurile desemnării acestora. Potrivit lui S. Berejan, *termenii* sunt cuvinte specializate care au în uz, spre deosebire de cuvintele obișnuite, granițe riguros conturate de întrebuințare și sensuri riguros determinate în cadrul acestor granițe. Termenii reflectă deci prin mijloacele limbii noțiuni și obiecte din diverse medii speciale ale societății umane. *Nomenii* sunt cuvinte specializate care, spre deosebire de termeni, denumesc obiecte (nu și noțiuni), iar spre deosebire de cuvintele obișnuite, numai denumesc lucrurile, fără să se refere la conținutul lor, ci indicând doar clasa de obiecte din care fac parte. Nomenii sunt așadar simple mărci, etichete ale obiectelor, care constituie în realitatea ambiantă clase de unități omogene (tipuri de piese tehnice, de mărfuri de același fel, de soiuri de plante, de varietăți de fructe, de specii de animale etc.). În limbă ei reprezintă unități ale planului expresiei, care nu au corespondent în planul conținutului, adică nu au sens propriu-zis [10, p. 69]. Prin urmare, ansamblul de termeni dintr-o anumită limbă sau dintr-un domeniu tehnico-științific alcătuiește o terminologie (cuvântul dat denumește, după cum se știe, și disciplina lingvistică ce se ocupă de studiul termenilor și al sistemelor terminologice), iar totalitatea nomenilor poartă denumirea de nomenclatură.

O nomenclatură însă nu poate să apară fără să existe o terminologie. Principalele trăsături specifice ale nomenclaturilor (care sunt întocmite neapărat de persoane cu o pregătire profesională înaltă) sunt, în opinia cercetătoarelor A. V. Superanskaya, N. V. Podolskaya, N. V. Vasilieva, „caracterul artificial al formării lor, ordonarea și fixarea lor obligatorie în scris" [15, p. 22, *t.n.*].

Așadar, clasificarea are un rol esențial în activitatea terminologică. În bibliografia de specialitate se atestă o mare varietate a criteriilor de clasificare a termenilor științifici. Abordările prezentate în lucrarea de față reflectă diversitatea și complexitatea termenului ca element lexical, dat fiind că orice termen, posedând însușiri și funcții distincte, poate face parte din diferite clasificări simultan, fapt ce a condus la apariția mai multor direcții de cercetare independente: terminologia generală, semasiologică, onomasiologică, funcțională, istorică, descriptivă, cognitivă, textuală etc.

BIBLIOGRAFIE

1. Sala M. (coord.). Enciclopedia limbii române. București: Univers Enciclopedic, 2006, p.587-588.
2. Leordean A. Curs de logică. București: Editura Militară, 1992. 198 p.
3. Cucerezan E.S. Elemente de logică. Cluj-Napoca: CORDIAL-LEX, 1995. 104p.
4. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. Изд. 6-е. Москва: Либроком, 2012. 248 с.
5. Stoianovici D., Dima T., Marga A. Logica generală. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991. 248 p.
6. Țurcan G. Logica juridică. Note de curs. Chișinău, 2011. 113 p. [on-line]. Disponibil: http://www.academia.edu/8524413/LOGICA_JURIDIC%C4%82_Note_de_curs accesat: 18.02.2018.
7. Macovei D. Termenii ecologici: clasificări și raporturi logice. În: Studia Universitatis Moldaviae, 2013, nr. 10 (70), p. 43-46.
8. Miclău P. Dimensiunea semantică a limbajelor specializate. În: Coteanu I., Wald L. (red.). Semantică și semiotică. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 68-82.
9. Manea C., Pruneanu D.M. Unele aspecte ale pătrunderii termenilor tehnico-științifici în limbajul comun [on-line]. Disponibil: http://www.philippide.ro/Romani%20majoritari_2007/19_PRUNEANU.pdf accesat: 13.09.2017.
10. Berejan S. Includerea termenilor științifici și tehnici în dicționarele generale. În: Terminologia în România și în Republica Moldova. Cluj-Napoca: Imprimeria Atlas-Clusium, 2000, p. 69-71.
11. Будилева О.Н. Эксплицитная подача метаязыка географии // Самарский областной центр новых информационных технологий при аэрокосмическом университете (ЦНИТ СГАУ) [on-line]. 2000. Disponibil: http://cnit.ssau.ru/iatp/work/ budileva/glava_1_1.htm accesat: 27.07.2017.
12. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд., Москва: Либроком, 2007. 256 с.
13. Литовченко В.И. Классификация и систематизация терминов [on-line]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/v/klassifikatsiya-i-sistematizatsiya-terminov accesat: 21.09.2017.
14. Bidu-Vrănceanu A. (coord.). Terminologie și terminologii. București: Editura Universității din București, 2012. 248 p.
15. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Терминологическая деятельность. Изд. 2-е, стереотипное. Москва: Едиториал УРСС, 2005. 205 с.

INSTRUMENTE DE IDENTIFICARE A AUTORILOR ȘI DE SELECTARE A REVISTELOR ŞTIINŢIFICE

Liudmila COSTIN
Viorica LUPU
Vera SOBEŢCHI
Biblioteca Republicană Ştiinţifică Agricolă a Universităţii Agrare de Stat din Moldova

TOOLS FOR IDENTIFICATION OF AUTHORS AND SELECTION OF SCIENTIFIC MAGAZINES

Summary. To increase reputation and success in academic activity, researchers pay more attention to scientific research promotion. The article presents various tools, that researchers can use in establishing their unique academic identity throughout their academic career (ORCID, ResearcherID, Scopus Author Identifier), in evaluating and selecting appropriate journals for the publication of manuscripts. To facilitate the identification and use of these tools in research, researchers can benefit from the support of librarians by obtaining the necessary information and advice.

Keywords: tools, promotion, visibility, publication, scientific research, scientific journals.

Rezumat. Pentru creşterea reputaţiei și a șanselor de reușită în activitatea academică, oamenii de știință acordă o atenţie tot mai mare promovării activităţii de cercetare. În articol se prezintă diverse instrumente, pe care savanţii le pot utiliza în stabilirea identităţii profesionale unice pe tot parcursul carierei academice (ORCID, ResearcherID, Scopus Author Identifier), în evaluarea și selectarea revistelor adecvate pentru publicarea manuscriselor. Pentru facilitarea identificării și utilizării în activitatea de cercetare a acestor instrumente cercetătorii pot beneficia de sprijinul bibliotecarilor prin obţinerea informaţiilor și consultaţiilor necesare.

Cuvinte-cheie: instrumente, promovare, vizibilitate, publicare, cercetare ştiinţifică, reviste ştiinţifice.

Sistemul de cercetare științifică se află actualmente într-un continuu proces de redefinire și reafirmare, date fiind condiţiile tehnologice, economice și sociale mereu în schimbare ale erei informaţionale. Cercetarea în ansamblu evoluează foarte rapid. Zilnic în lume se publică o cantitate imensă de informaţii şi date. Aspectele-cheie ale mediului de cercetare de astăzi vizează creșterea cererii pentru conţinutul digital, dezvoltarea și gestionarea seturilor de date, elaborarea standardelor de metadate pentru un acces eficient la informaţii, evoluţiile în comunicaţiile științifice, cerinţele finanţatorilor privind cercetările internaţionale multidisciplinare cu mandate de acces deschis etc.

Implicate în acest proces, instituţiile de cercetare se văd nevoite să adopte practici şi metode noi de gestionare a informaţiilor în domeniul cercetării, de promovare şi evaluare a rezultatelor cercetărilor ştiinţifice. La rândul lor, oamenii de știinţă acordă o atenţie tot mai sporită promovării activităţii de cercetare, utilizând în acest scop o varietate de instrumente centrate pe reflectarea rezultatelor, pe conectarea cu activităţile altor cercetători, pe antrenarea în discursuri academice etc. Se depun eforturi susţinute de promovare a cercetării în toate fazele procesului de cercetare: de la etapa de descoperire, prin procese de analiză și scriere, până la publicare, diseminare și evaluare.

Timp de mai multe decenii bibliotecile au jucat un rol important în susţinerea cercetării. Ultimii ani au determinat însă o schimbare majoră în relaţiile dintre cercetători și biblioteci. Evoluţia tehnologică și disponibilitatea resurselor informaţionale on-line au modificat modul în care se efectuează cercetările, precum și serviciile pe care bibliotecile academice le oferă comunităţilor de cercetare.

Fiind tot mai solicitate să ajute cercetătorii să exploateze toate beneficiile și oportunităţile noului mediu, bibliotecile implementează și promovează tehnologii și modele inovative de comunicare ştiinţifică. Multe biblioteci reușesc să stabilească legături strânse cu cercetătorii, să găsească modalităţi de conectare la nevoile acestora. O bună parte a bibliotecilor universitare din Republica Moldova s-au aliniat bibliotecilor de peste hotare, asimilând diverse practici privind serviciile bibliometrice, depozitele instituţionale, politicile de publicare, drepturile de proprietate intelectuală, colecţiile speciale digitalizate etc. Unele dintre aceste iniţiative au fost lansate ca răspuns la necesităţile instituţionale, altele au apărut ca rezultat al unor proiecte internaţionale etc.

O activitate aparte a bibliotecilor, menită să sprijine cercetătorii, constituie diseminarea informaţiilor și oferirea consultanţei privind instrumentele și metodele de sporire a vizibilităţii cercetărilor ştiinţifice,

strategiile pe care autorii le pot utiliza în alegerea revistelor în care să-și publice manuscrisele.

Pentru creşterea reputaţiei și a șanselor de reușită în activitatea academică, cercetătorii trebuie să acționeze astfel încât rezultatele preocupărilor științifice ale acestora să fie vizibile, accesibile, utilizate și citate de alţi cercetători.

În acelaşi timp, în calitate de autori, cercetătorii se confruntă cu provocarea continuă de a-şi distinge produsele activității proprii de investigațiile științifice ale altor savanți cu nume similar. Iată de ce *stabilirea identităţii profesionale unice a cercetătorului* pe tot parcursul carierei sale academice reprezintă o oportunitate de creștere a vizibilității științifice. Pentru aceasta este esențial ca rezultatele să fie identificate și atribuite cu exactitate autorului, instituției, editorului sau finanțatorului corespunzător.

Localizarea tuturor publicațiilor unui cercetător poate fi destul de anevoioasă în cazul în care autorul a semnat cu diferite variante ale numelui, și-a modificat numele pe parcursul carierei profesionale sau are un nume dublu. O soluţie în acest sens ar fi utilizarea unui nume unic de-a lungul întregii activități de publicare. Problema ambiguității (identificării incorecte) a numelui autorului în cadrul comunității de cercetare poate fi soluționată prin intermediul sistemelor de identificare a autorilor, cum ar fi ORCID, ResearcherID, Scopus Author Identifier etc., care generează un identificator (ID) digital permanent și unic pentru fiecare autor. Acest identificator este similar cu identificatorii de documente, cum ar fi DOI (Digital Object Identifier, pentru identificarea unică a obiectelor de conţinut în mediul digital), ISSN (International Standard Serial Number, destinat identificării publicațiilor periodice), PMID (PubMed ID, pentru identificarea documentelor în baza de date PubMed) etc.

Identificatorii de autor permit crearea profilului on-line al cercetătorului și asocierea acestuia cu publicaţiile sale, asigurând astfel o înregistrare exactă a rezultatelor ştiinţifice, precum și promovarea publicaţiilor ştiinţifice, primirea invitaţiilor de cooperare din partea unor oameni de știință sau autori cu teme de cercetare de interes comun.

Sistemul de identificare **ORCID** (Open Researcher and Contributor Identifier) funcţionează prin crearea unui registru central de identificatori unici ce sunt atribuiţi fiecărui cercetător în parte. Acesta oferă un identificator digital constant, care distinge un autor de orice alt cercetător, realizează legături permanente între autor și rezultatele sale de cercetare/activitățile profesionale. Identificatorul este utilizat şi de către finanţatori pentru a raţionaliza solicitările de finanţare, precum și de către organizaţiile de cercetare pentru a urmări activitățile desfășurate într-un anumit domeniu.

Sistemul e susținut de o comunitate globală de membri organizaţionali: instituţii de cercetare, universităţi, editori, finanţatori, asociaţii profesionale şi alte părți interesate în domeniul comunicării științifice.

Până la introducerea ORCID, au existat și alte abordări privind dezambiguizarea autorului, elaborate de furnizorii de baze de date. Remarcabile în acest sens sunt rezultatele obținute de compania Thomson Reuters, care a lansat sistemul ResearcherID în anul 2008, și de compania Elsevier, care a dezvoltat sistemul Scopus Author Identifier.

ResearcherID reprezintă un sistem de identificare a cercetătorilor științifici conectat la baza de date Web of Science, administrată din anul 2016 de compania Clarivate Analytics. Fiecare autor înregistrat în acest sistem are atribuit un număr de identificare individual, care este valabil pe întreaga carieră profesională, indiferent de modificarea numelui sau de schimbarea apartenenței instituționale.

Acest sistem permite identificarea corectă a autorului, crearea unui profil de autor, gestionarea listelor de publicaţii, identificarea potențialilor colaboratori, editori, recenzenţi în domeniul de interes, adresarea/primirea invitaţiilor de colaborare. Cercetătorii pot adăuga publicaţii la profilurile lor chiar dacă acestea nu sunt indexate de Web of Science, iar valorile de referință, cum ar fi numărul de citări și indexul *h* (Hirsch), sunt calculate automat doar în baza datelor din Web of Science, fiind afişate pe platforma ResearcherID.

Scopus Author Identifier constituie un identificator specific bazei de date Scopus, având aceleași caracteristici de bază ca și ResearchID. Un ID Scopus se atribuie doar autorilor care au publicaţii indexate în baza de date Scopus, astfel nu pot fi atașate la profilul autorului lucrări din alte surse. Spre deosebire de ORCID și Researcher ID, în Scopus nu este necesară înregistrarea pentru obţinerea unui ID, acesta fiind generat automat. Generarea automată face posibilă atribuirea mai multor identificatori Scopus pentru un autor în cazul în care el a semnat cu diferite variante ale numelui. De exemplu, un autor poate apărea în diverse publicaţii cu diferite nume – Marian V.; Marian V. G.; Marian Victor sau Marian Victor G. – sau pot exista doi autori diferiţi care au publicat sub acelaşi nume, poate chiar în același domeniu. O altă problemă în acest context este legată de numele transliterate sau transcrise (cum ar fi cele din limbile rusă, ucraineană etc. transcrise cu caractere latine).

În scopul administrării publicațiilor și identității profesionale a unui cercetător, Scopus propune utilizarea instrumentului Scopus Author Feedback Wizard. Exploatarea eficientă a acestui instrument necesită

furnizarea tuturor variantelor de nume sub care a publicat autorul pentru a grupa toate publicaţiile acestuia într-un singur profil. Echipa Scopus soluţionează problema ambiguităţii numelui autorului în decurs de circa patru săptămâni.

Informaţiile din ResearcherID şi Scopus Author ID sunt compatibile cu cele din ORCID. Astfel, este posibilă conectarea sistemelor ResearcherID şi Scopus Author ID la ORCID pentru a utiliza un singur număr ORCID care ar permite extragerea cu exactitate și eficiență a publicaţiilor unui autor din Web of Science și Scopus și atribuirea lor, în mod automat, la profilul autorului în ORCID.

Instrumentele de identificare contribuie la realizarea beneficiilor tehnologiilor de comunicare pentru cercetătorii din întreaga lume, fiind deja integrate în fluxurile de lucru care alcătuiesc procesul de cercetare. Pe măsură ce sunt încorporate în practica comunicării ştiinţifice, aceste instrumente sporesc acurateţea, eficienţa şi fiabilitatea informaţiilor de [1, p. 5].

Identificatorii sunt doar câteva dintre instrumentele care există pentru ameliorarea, promovarea și extinderea serviciilor de care depind cercetarea și cercetătorii.

La diseminarea și asigurarea impactului cercetărilor ştiinţifice un rol important revine selectării mijloacelor de publicare. În condiţiile în care în întreaga lume sunt publicate o mulţime de studii ştiinţifice, sunt lansate noi reviste săptămânal, se înmulţesc şi cazurile de înşelăciune din partea unor publicaţii, selectarea unei reviste relevante în care cercetătorii să-şi publice manuscrisele devine un exerciţiu dificil şi provocator.

Problemele care pot apărea în legătură cu alegerea revistei sunt cauzate, în parte, de lipsa eticii editoriale a așa-ziselor „reviste ştiinţifice false" (*predatory journals*). Direcţionate exclusiv pe profit, aceste false reviste funcţionează prin folosirea de spamuri, titluri doar aparent potrivite, promisiuni atrăgătoare privind publicarea rapidă, cu o evaluare colegială și editorială mai puţin riguroasă etc., și reprezintă o amenințare tot mai mare pentru integritatea științei și a cunoașterii, pentru care încrederea din partea publicului și a societății este vitală.

Cel mai cunoscut adversar al revistelor false este bibliotecarul american Jeffrey Beall, care a elaborat o listă a publicaţiilor de acest fel şi una a editorilor care le reprezintă, răspândind această informaţie în comunitatea ştiinţifică internaţională. Unii cercetători l-au acuzat pe Beall că încearcă să discrediteze publicarea în acces deschis, în timp ce alții au criticat includerea neîntemeiată și iresponsabilă a anumitor editori în lista amintită. Cu toate acestea, numeroase instituţii ştiinţifice şi mai mulţi cercetători recomandă ca fiecare autor să confrunte editorul și revista selectate cu aceste liste înainte de a trimite manuscrisul spre publicare. Listele lui Jeffrey Beall sunt utilizate și de către bazele de date științifice internaționale Scopus și Web of Science, ca unul dintre instrumentele de decizie în ceea ce privește excluderea revistelor false și pseudoștiințifice.

Dintre criteriile generale care ar trebui luate în considerare la selectarea unei reviste pentru depunerea manuscriselor menţionăm impactul potenţial al revistei (vizibilitatea și prestigiul ei), aria de interes a revistei, indexarea în baze de date, factorul de impact al revistei, durata de timp dintre depunerea și publicarea manuscrisului, procesul de recenzare etc.

Impactul potenţial al revistei (vizibilitatea și reputaţia ei). Reputaţia revistei este un semn esenţial al calităţii, care servește atât cititorului, cât și autorului. Revista trebuie să aibă o reputaţie favorabilă, aceasta oferind articolelor mai multă valabilitate și credibilitate, iar autorului – mai mulţi cititori, mai multe citări și, respectiv, un impact mai mare. Acest lucru este deosebit de important pentru autorii ale căror mandate academice și posibilităţi promovare depind de calitatea și prestigiul publicaţiilor [2, p. 7].

Aria de interes. Obiectivul de cercetare al autorului urmează să fie în concordanță cu obiectivele, scopul și aria de interes ale revistei-țintă. Trimiterea manuscrisului la o revistă necorespunzătoare este una dintre cele mai frecvente greșeli făcute de autori, atât de cercetători novici, cât și de unii experimentați. Chiar și rezultatele unei cercetări riguroase și cu impact puternic pot fi respinse atunci când tema cercetării nu se potrivește cu sfera de aplicare a revistei, iar această greșeală risipește timp, bani și motivație.

La identificarea revistelor potrivite, autorii ar urma să se bazeze pe sursele cele mai frecvent utilizate de către cercetători și autori în domeniul de studiu. Dacă subiectul cercetării ţine de o zonă concentrată în cadrul unei discipline, de exemplu, se vor selecta reviste specializate, dar nu multidisciplinare, cu profil larg. Dacă subiectul este de un specific îngust, ar fi bine să fie aleasă o revistă cu publicul-țintă mic, dar interesat. Cercetătorii trebuie să fie preocupaţi nu atât de atragerea unui număr mare de cititori, cât de atragerea cititorilor potriviţi.

Autorii urmează să fie familiarizaţi, de asemenea, cu noutăţile în domeniu, să urmărească evoluţia acestuia. Revistele cu impact înalt își doresc să reflecte noile descoperiri, subiectele de interes major pentru domeniu și nu vor accepta să publice studiile de confirmare care repetă pur și simplu prima sau a doua publicaţie. Autorii urmează să-și asume responsabilitatea și angajamentul de a consuma

permanent ceea ce este publicat în zona lor de interes, pe lângă menţinerea cunoştinţelor generale despre ceea ce a fost publicat. Aceasta creează posibilitatea familiarizării constante cu ceea ce este produs şi înţelegerea contextului şi a imaginii generale a cunoştinţelor produse [3, p. 192].

Procesul de recenzare (peer review). Procesul de recenzare este un element esenţial al publicării, având în vedere că niciun autor nu poate aborda toate problemele potenţiale în procesul de scriere a articolului. Fiecare manuscris prezentat spre publicare şi transmis redacţiei revistei trebuie supus procesului de recenzare în baza unor principii acceptate la nivel internaţional: excelenţă, imparţialitate, transparenţă, eficienţă, confidenţialitate, etica cercetării, responsabilitate pentru calitatea muncii, evitarea conflictului de interese. Evaluarea este efectuată de către un editor, de un colegiu editorial sau de un grup de experţi (colegi) în domeniu.

Revistele ştiinţifice de înaltă calitate sunt întotdeauna recenzate sau evaluate şi numai în cazuri rare o lucrare poate să fie acceptată fără a fi recenzată. În general, recenzenţii oferă autorilor critici constructive şi sfaturi cu privire la modul de îmbunătăţire a lucrărilor.

Durata între depunerea şi publicarea manuscrisului. Pentru a putea evalua o revistă în baza acestui criteriu este necesară vizualizarea articolelor recent publicate în revistă, unde este indicată data depunerii şi data acceptării articolului. Un alt indiciu relevant este periodicitatea revistelor (lunară, trimestrială, semestrială etc.).

Timpul până la publicarea articolului este, de fapt, suma timpului de la depunerea iniţială până la acceptarea finală sau respingerea unui articol finit şi a timpului de la acceptarea finală până la publicarea efectivă. Sunt două perioade critice şi revistele diferă foarte mult în ambele privinţe.

Publicarea rapidă poate accelera diseminarea rezultatelor de cercetare, dar nu toate revistele publică în acelaşi ritm. Revistele de calitate îşi rezervă o perioadă mai îndelungată (de minimum patru luni) pentru a oferi un răspuns dacă lucrarea a fost trimisă spre evaluare. În cazul în care manuscrisul este respins, acest fapt se aduce la cunoştinţa autorului în timp de 4-6 săptămâni de la depunere.

Factorul de impact. O metodă implicită pentru determinarea calităţii şi reputaţiei unei reviste rămâne a fi factorul de impact, indice care arată cât de citate sunt articolele unei reviste în cadrul altor publicaţii, reflectând astfel importanţa revistei în domeniul său. Fiind o modalitate de diferenţiere a revistelor stabilită şi acceptată de editori, factorul de impact rămâne a fi o măsură obiectivă de determinare a poziţiei unei reviste în ierarhia internaţională.

Factorul de impact, în esenţă, reprezintă raportul dintre numărul de citări ale articolelor într-un an şi numărul total de articole publicate în revistă în ultimii doi ani precedenţi. Valoarea unui factor de impact depinde de domeniul revistei, astfel pot fi comparaţi doar factorii de impact ai revistelor din acelaşi domeniu.

Deşi este tentant să prezinţi manuscrisul la revista cu cel mai mare factor de impact, cercetătorul trebuie să îşi evalueze obiectiv lucrarea şi să determine dacă este cu adevărat potrivită pentru revista aleasă. În caz contrar, va risca timp şi efort pentru a retrimite şi a adapta manuscrisul conform cerinţelor de publicare specifice altor reviste. Foarte utile în acest sens sunt bazele de date, precum Web of Science (Clarivate Analytics) şi Scopus (Elsevier), care operează cu instrumente bibliometrice de măsurare a vizibilităţii şi performanţei ştiinţifice a revistelor. Journal Citation Reports din cadrul resursei Web of Science, de exemplu, oferă informaţii despre revistele academice cu factorul de impact ISI.

O alternativă la factorul de impact este Indicatorul SCImago Journal Rank (SJR), un produs al companiei Elsevier, ce utilizează datele din baza de date Scopus şi oferă un algoritm special pentru a determina clasamentul revistelor şi poziţia acestora într-un anumit domeniu.

Factorul de impact este un indiciu valoros pentru autori, dar multe reviste care nu corespund acestui criteriu rămân a fi de asemenea importante. Unele publicaţii de acest fel sunt foarte populare în rândul anumitor cititori sau chiar a unui public mai larg. Astfel, cititorii reprezintă un indicator important al nivelului de impact produs de revistă. Tot în acest scop multe reviste publică metrici, cum ar fi statisticile de utilizare la nivel de articol.

Merită a fi luate în considerare şi unele metode statistice alternative, de exemplu Eigenfactor. Scorul Eigenfactor măsoară importanţa unei reviste pentru comunitatea ştiinţifică şi reflectă cât de frecvent un cercetător accesează în medie conţinutul dintr-o revistă. El este influenţat de dimensiunea revistei, astfel că scorul se dublează atunci când revista se dublează în dimensiune (măsurată după numărul de articole publicate pe an).

În ultimii ani, relaţia de colaborare dintre oamenii de ştiinţă şi impactul citării documentelor au fost frecvent investigate. Majoritatea studiilor arată că cele două variabile sunt strâns legate: o creştere a activităţii de colaborare (măsurată după numărul de autori, numărul de afilităţi şi numărul de ţări) este asociată cu un impact crescut al citării [4, p. 1].

Numărul de autori care contribuie la o lucrare reprezintă un factor stabil pozitiv pentru îmbunătăţirea citărilor. Studiile existente arată că mai mulţi cercetători care colaborează într-un domeniu produc un impact mai mare decât un singur autor în ceea ce privește numărul de publicaţii și citări. Pentru a demonstra că cercetarea în echipă este mai frecvent citată decât cercetarea individuală, Stefan Wuchty împreună cu alţi cercetători au utilizat 19,9 milioane de articole și 2,1 milioane de brevete, publicate în decurs de 5 decenii [5, p. 1]. Mulţi specialiști consideră că cercetarea în colaborare produce, în general, rezultate mai bune și mai semnificative decât cele realizate de cercetători solitari. Un studiu recent explică acest aspect, argumentând că fiecare cercetător are propriile sale cunoştinţe, iar diversitatea membrilor colaboratori ar putea constitui o resursă suplimentară pentru consolidarea calităţii cercetării [6, p. 759]. Colaborarea, așadar, ar putea fi un factor determinant pentru obţinerea cercetărilor de înaltă calitate.

Există mai multe instrumente disponibile on-line pentru a ajuta cercetătorii în alegerea revistelor. Dintre acestea, **Elsevier Journal Finder** se remarcă prin conceptul inovator elaborat de Elsevier Fingerprint Engine pentru selectarea revistelor editate de compania Elsevier. Acesta utilizează tehnologii de căutare inteligentă și vocabulare specifice domeniilor de cercetare. Pentru a obţine o listă cu cele mai potrivite reviste pentru un articol anumit, autorii introduc titlul articolului, un scurt rezumat și selectează domeniul de cercetare necesar. Elsevier Journal Finder raportează factorul de impact al revistei selectate, viteza medie de recenzare, rata de acceptare, viteza de publicare și taxa de acces. Alte instrumente ce merită a fi utilizate de către cercetători sunt:

- *Springer Journal Suggester*, ce permite identificarea revistelor potenţiale în cadrul a 2 500 de reviste indexate de bazele de date Springer și BioMedCentral;
- *Journal/Author Name Estimator (JANE),* proiectat pentru selectarea revistelor indexate în baza de date Medline;
- *Edantz Journal Selector*, un instrument gratuit pentru selectarea revistelor, susţinut de o companie din Hong Kong;
- *IEEE Publication Recommender*, dezvoltat de IEEE, cea mai mare organizaţie profesională din lume pentru dezvoltarea tehnologiei în beneficiul omenirii, care propune cercetătorilor 170 de reviste și 1 500 de conferinţe.

În sprijinul oamenilor de știinţă din întreaga lume au fost lansate campanii menite să faciliteze alegerea revistelor relevante în care aceștia să își publice manuscrisele:

Gândește. Verifică. Trimite spre publicare (Think Check Submit) este o campanie globală care îi ajută pe cercetători să identifice reviste de încredere pentru cercetarea lor şi oferă o listă (un set de criterii) de verificare pe care cercetătorii o pot folosi pentru a evalua acreditarea unei reviste sau a unui editor. Abordarea în trei etape încurajează cercetătorii să „gândească" dacă revista în care își depun cercetările este o revistă de încredere, să „verifice" revista, pentru a se asigura că este optimă pentru publicarea cercetării lor, și să „trimită" manuscrisul numai dacă revista respectă anumite standarde și criterii. Campania a fost realizată cu sprijinul coaliţiei unor organizaţii internaţionale ca răspuns la discuţiile despre publicarea înșelătoare în reviste false.

Gândește. Verifică. Participă (Think Check Attend) este o iniţiativă cu aceeaşi structură şi model ca și campania sus-nominalizată și oferă un set de pași practici pentru cadrele didactice din întreaga lume care doresc să verifice veridicitatea unei conferinţe înainte de a prezenta un rezumat sau de a-și anunţa participarea în cadrul acesteia.

Membrii comunităţii academice au posibilitatea să-și împărtășească cunoştinţele despre aspectele critice ale revistelor cu acces deschis prin intermediul instrumentului Quality Open Access Market (QOAM). Acesta oferă informaţii ce se referă atât la calitate, cât şi la preţ. Calitatea este verificată prin intermediul a două chestionare validate: un card de bază şi un card de evaluare a valorii. Cardul Score Base analizează transparenţa site-ului unei reviste și este, de obicei, completat de personalul bibliotecii, reluând astfel rolul lor tradiţional în controlul calităţii revistei, un rol care a fost marginalizat în era marilor schimbări [7, p. 166-167]. Cardul Scor de evaluare este o verificare a situaţiei reale şi poate fi completat numai de autori, recenzenţi şi editori care au experienţă reală în procesul de publicare a revistei. Combinaţia dintre cele două scoruri reprezintă matricea SWOT a unei reviste, rezultând patru categorii de reviste: reviste puternice, reviste slabe, reviste ce reprezintă o ameninţare (pentru autori) şi reviste care reprezintă o oportunitate (pentru editori).

Taxele de publicare a revistelor cu acces deschis variază astăzi foarte mult: de la gratuit la 3 000 de euro și mai mult. Răspunzând succesului editorilor de acces deschis, cum ar fi PLoS, Copernicus sau BioMedCentral, un număr tot mai mare de editori clasici oferă un mod de acces deschis prin așa-numitele reviste hibride. Uneori, acestea generează venit dublu prin taxarea atât a cititorilor (prin abonamente complete la bibliotecă), cât și a autorilor (prin taxe de publicare complete). Platforma QOAM încearcă să informeze publi-

cul cât mai transparent posibil în privința costurilor, prezentând taxele de publicare citate pe site-ul web al revistei (prin intermediul Score Base Card) și prețul real plătit de către autor (prin intermediul cartelei de evaluare). QOAM poate indica, de asemenea, reducerile pe care autorii le primesc dacă instituţia lor a stabilit o licenţă de acces deschis cu un editor.

Identificarea celor mai eficiente modalităţi de promovare a cercetării este foarte importantă pentru creșterea vizibilităţii și impactului maxim al rezultatelor unei investigaţii ştiinţifice. Acest exerciţiu implică inteligenţa și responsabilitatea cercetătorului. Activitățile de promovare trebuie iniţiate nu la etapa de publicare a manuscrisului, ci cu mult înainte, în fazele de elaborare a cercetării. În sprijinul oamenilor de știință pot veni bibliotecile, care își vor găsi roluri noi prin diseminarea informaţiilor actuale cu privire la instrumentele și strategiile de facilitare a publicării și de sporire a vizibilităţii cercetărilor știinţifice.

BIBLIOGRAFIE

1. Abbott H. (2016). How to Choose Where to Publish Your Work. In: Journal of Orthopaedic & Sports Physical Therapy, vol. 47(1), p. 6-10. 2017.

2. Brown J., Demeranville T., Meadows Alice (2016). Open Access in Context: Connecting Authors, Publications and Workflows Using ORCID Identifiers. In: Publications, vol. 4, issue 4: 30. Available: http://www.mdpi.com/2304-6775/4/4/30 (vizitat 1205.2018).

3. Bornmann, Lutz (2017). Is collaboration among scientists related to the citation impact of papers because their quality increases with collaboration? An analysis based on data from F1000 Prime and normalized citation scores. In: Journal of the Association for Information Science and Technology, vol. 68, Issue 4, p. 1036-1047.

4. van Gerestein D. (2015). Quality Open Access market and other initiatives: a comparative analysis. In: LIBER Quarterly, vol. 24 (4), p. 162-173. DOI: http://doi.org/10.18352/lq.9911

5. Kirchhof Ana Lucia C., Lacerda Maria R. (2012). Challenges and prospects for publishing articles - consideration based on statements from authors and publishers. In: Texto & Contexto - Enfermagem, vol. 21 (1). DOI: http://dx.doi.org/10.1590/S0104-07072012000100021.

6. Liao Ch. H (2011). How to improve research quality? Examining the impacts of collaboration intensity and member diversity in collaboration networks. In: Scientometrics, vol. 86(3), p. 747-761.

7. Wuchty S., Jones B.F., Uzzi B. (2007). The increasing dominance of teams in production of knowledge. In: Science, vol. 316, no. 5827, p. 1036-1039. DOI: 10.1126/science.1136099

Ion Moraru. *Nepoţelul Dragoş*, ulei, panză, 46 × 38 cm, 2017.

PATRIMONIUL ETNOGRAFIC PRIN PRISMA CELOR 17 OBIECTIVE DE DEZVOLTARE DURABILĂ

Doctor în istorie **Dorina ONICA**
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

THE ETHNOGRAPHIC HERITAGE THROUGH THE PRISM OF THE 17 SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Summary. The realities of the contemporary world generate transformations on the structure and functions of the ethnographic heritage in particular, and of the cultural one, in general. For this reason, the communities are determined to think about of new valorisation forms of the heritage, to identify the means, the tools by which, it can contribute to sustainable development. The aim of the article is to carry out an exhaustive analysis of the interdependence between the ethnographic heritage and the new directions of understanding, approach and functionality that can be attributed to it, in the context of the 17 Sustainable Development Goals, established by UN, in the 2030 Agenda. Thus, knowing the diversity of the elements of material and spiritual culture, we can give them many positions to ensure the quality of human habitats, protect the community bearers of heritage, sustain creativity and dialogue between generations, etc.

Keywords: ethnographic heritage, sustainability, cultural identity.

Rezumat. Realitățile lumii contemporane generează transformări asupra structurii și funcțiilor patrimoniului etnografic, în particular, și ale celui cultural, în general, fapt pentru care comunitățile sunt determinate să gândească noi forme de valorizare a patrimoniului, să identifice mijloacele, instrumentele prin care acesta poate contribui la dezvoltarea durabilă. Scopul articolului este de a realiza o analiză exhaustivă asupra interdependenței dintre patrimoniul etnografic și noile direcții de înțelegere, abordare și funcționalitate ce-i pot fi atribuite, în contextul celor 17 Obiective de Dezvoltare Durabilă, stabilite de către ONU, în Agenda 2030. Astfel, cunoscând diversitatea elementelor de cultură materială și spirituală, le putem conferi multiple poziții prin care să asigurăm calitatea habitatelor umane, să protejăm comunitățile purtătoare de patrimoniu, să susținem creativitatea și dialogul între generații ș.a.

Cuvinte-cheie: patrimoniu etnografic, sustenabilitate, identitate culturală.

Patrimoniul etnografic, parte componentă a patrimoniului cultural, concentrează în structura și consistența sa elementele, formele și fenomenele de cultură și civilizație populară sau de cultură materială și spirituală create, moștenite, trăite și transmise între și de către generații purtătoare de patrimoniu. Pe lângă funcția majoră ce o deține, cea prin care se articulează și se manifestă identitatea etnoculturală, se exprimă arhetipurile etnice și mărcile identitare, câmpurile valorice și estetice, se reflectă tradiția în dinamică și creativitatea umană într-o continuă muncă de exprimare a originalității și autenticității, în noile cadre ale contemporaneității patrimoniului etnografic îi sunt caracteristice și alte funcții, sarcini și sfere de impact.

Prin urmare, procesele migraționiste și cele de globalizare culturală provoacă schimbări asupra structurii și calității patrimoniului etnografic al unei comunități, deoarece pun în mișcare oameni și, odată cu ei, culturi și modele culturale, se reconcep și regândesc însemnele etnoculturale de către comunități și indivizi. Iar pentru a-și prezerva identitatea, valoarea în câmpul deschis și dinamic al culturilor colectivitățile manifestă un tip de mimetism etnic. Acesta se manifestă cu ajutorul unor reacții culturale și psihologice, rezistențe în fața alterității, prin care colectivitățile etnice își prezervă elementele de cultură materială și spirituală, conferindu-le în același timp statutul de mărci identitare, instrumente și mijloace de identificare, promovare și asigurare a bunăstării. În acest context, se conturează o problemă, cea a condiției, funcțiilor patrimoniului într-o lume ce are nevoie de securitate identitară, de asigurarea unei dezvoltări durabilă pe dimensiune politică, economică, socială, culturală și de mediu.

Respectiv, ne propunem în paginile acestui studiu să oferim exemple de valorificare a elementelor patrimoniului etnografic pentru atingerea celor *17 Obiective ale Dezvoltării Durabile* enunțate de Organizația Națiunilor Unite, în anul 2015. Componentele patrimoniului etnografic sunt o resursă pentru comunitate în jurul cărora trebuie să se elaboreze strategii și instrumente de dezvoltare durabilă pe toate dimensiunile, întrucât, privind în sens general, „*Patrimoniul cultural* este un concept complex, care evoluează constant pe parcursul timpului, combinând dimensiuni istorice, culturale, estetice, simbolice, spirituale, dar de ase-

menea economice, sociale și politice" [1, p. 24]. O astfel de abordare reflectă trecerea de la partea teoretică a patrimoniului la partea sa aplicativă, intercorelarea științei cu inovația și cultura, oferă soluții pentru gestionarea crizelor identitare și de mentalitate, plierea politicilor și strategiilor culturale ale statului pe nevoile societății și asigurarea drepturilor patrimoniale ale cetățenilor.

O înțelegere exhaustivă a incidenței dintre elementele patrimoniului etnografic și obiectivele dezvoltării durabile implică realizarea unei analize a istoriografiei subiectului. Problema privind poziția, funcțiile patrimoniului cultural, ale celui etnografic în contextul dezvoltării durabile a fost expusă în diverse studii cu subiect etnografic, de teorie și practică a patrimoniului[1], în legislația națională și internațională cu privire la patrimoniu[2], în strategii culturale, programe de stat, proiecte[3] ș.a. Pertinentă este sintetizarea, compararea surselor bibliografice, pentru a crea un cadru integru al interrelațiilor dintre elementele culturii materiale și culturii spirituale cu obiectivele globale stipulate de Organizația Națiunilor Unite și prin ea de instituțiile subordonate, UNESCO, ICOM ș.a. Considerăm utilă o construcție grafică prin care să identificăm nu doar contribuția patrimoniului etnografic la dezvoltarea durabilă, dar problemele acestuia pentru a genera soluții și a implementa acțiuni prospective.

Ab initio, „viziunea de „sustenabilitate" a fost definită în anul 1980 în trei dimensiuni: sustenabilitate economică, sustenabilitate socială și sustenabilitatea mediului, combinând creșterea economică, dezvoltarea socială și prezervarea mediului" [2]. Ulterior, în 1987, conceptul de dezvoltare durabilă, conform *Raportului Brundtland*, este definit ca „dezvoltarea care urmărește satisfacerea nevoilor prezentului, fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi" [2]. Mai târziu, sub impactul noilor procese ale contemporaneității, corespunzătoare diferitelor sfere ale vieții comunităților, devine tot mai vizibilă problema identităților culturale și nevoia reintegrării culturii din poziția sa de resursă spirituală, în paralel în resursă materială economică, chiar strategică. Aceasta, datorită faptului că identitatea și cultura merge mână în mână cu starea de bine a comunităților, asigură prosperitate și moralitate.

Identitatea este reflectată prin diverse forme de patrimoniu cultural deținute de popoarele lumii: *patrimoniu tangibil mobil* (bunuri culturale, capodopere de literatură (cărți) și artă etc.) și *imobil* (clădiri și monumente, situri arheologice etc.); *patrimoniu intangibil* (expresii și tradiții orale, meșteșuguri, practici sociale și rituale, cunoștințe și practici cu referire la natură și univers, credințe etc.) Această structură a patrimoniului cultural coincide cu cea a patrimoniului etnografic, însă importantă devine amprenta etnică, autenticitatea elementelor de etnocivilizație și etnocultură, tehnicile, cunoștințele, practicile și credințele populare în baza cărora au fost create și perpetuate elementele de patrimoniu. Astfel, pe lângă natura sa empirică, patrimoniul etnografic trece spre sferele etnopsihologiei și etnoaxiologiei unui popor, relevând încadrarea sa în diversitatea culturală a lumii.

În asemenea contexte s-a pus problema regândirii conceptului de dezvoltare durabilă, redimensionându-i funcțiile și sferele de influență. Acest lucru era posibil prin aplicarea unor instrumente care să apropie patrimoniul de oameni și invers, anume printr-o educație patrimonială, prin care comunitățile să remarce și să înțeleagă că patrimoniul ce-l dețin și pe care trebuie să-l protejeze poate fi o sursă de existență nu doar în sens spiritual, al păstrării identității, dar și în sens pragmatic, fizic, de asigurare a creativității umane, susținerii inițiativelor culturale. În acest sens, remarcăm poziția UNESCO, potrivit căreia: „Dezvoltarea durabilă este înțeleasă în sens general ca implicarea științelor naturale și economice, dar ea este chiar mai profund interesată de cultură, de valorile pe care oamenii le posedă și de felul cum

[1] Dolghi A. *Valorificarea potențialului culturii tradiționale – o soluție pentru dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova*. În: Revista de Etnologie și Culturologie, vol. XXI, 2017, p. 5-9; Grădinaru N. *Componența curativă a textilelor tradiționale – suport al tehnicilor de marketing în dezvoltarea rurală*. În: Revista de Etnologie și Culturologie, vol. XXII, 2017, p. 19-23; Bâzgu E., Buzilă V. *Identificarea, cunoașterea, salvgardarea, conservarea și promovarea patrimoniului cultural*. În: Patrimoniul cultural al județului Tighina. Chișinău, 2003, p. 19; Santova Mila, Pirgova Iveta (editors). *Between the Visible and the Invisible. The Intangible Cultural Heritage and the Museum*. Sofia; Prof. Drinov M. Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 2018; Cavruc V., Postică Gh. *Salvgardarea Patrimoniului Cultural Național al Republicii Moldova*. În: Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, Nr. 2(17), 2010, p. 38-43 ș.a.

[2] United Nations Environment Programme. *Environment, Religion and Culture in the Context of the 2030 Agenda for Sustainable Development.* Nairobi: UNEP, 2016; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *UNESCO moving forward the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Paris: UNESCO, 2017, ș.a.

[3] *Strategia de Dezvoltare a Culturii „Cultura 2020"* (Anexa nr. 1 la Hotărîrea Guvernului nr. 271 din 9 aprilie 2014); Strategia Națională de Dezvoltare a Republicii Moldova 2012-2020; *Cadrul de Parteneriat ONU - Republica Moldova pentru Dezvoltare Durabilă 2018-202; Proiectul „Platforma științifică națională pentru valorificarea patrimoniului cultural al Republicii Moldova (al Institutului Patrimoniului Cultural).*

ei își percep relațiile cu ceilalți. Aceasta răspunde la o necesitate imperativă de a ne imagina un nou fundament pentru relațiile dintre oameni (popoare) și cu habitatele susținătoare ale vieții umane" [3]. Într-o astfel de conjunctură, în anul 2015, la Adunarea Generală, Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură subliniază rolul culturii în dezvoltarea durabilă, după ce acest subiect a fost enunțat de Organizația Națiunilor Unite în paginile *Agendei 2030*. Astfel, UNESCO recunoaște următoarele: „cultura este o componentă esențială a dezvoltării umane, ea reprezintă o sursă a identității, inovației și creativității pentru indivizi și comunitate, este un important factor în incluziunea socială și eradicarea sărăciei, asigură o creștere economică durabilă și asumarea proceselor de dezvoltare, [...]recunoaște, de asemenea, importanța respectului și înțelegerii diversității culturale din întreaga lume, a colaborării și nu a confruntării, a încurajării înțelegerii interculturale, a dialogului, ascultarea și învățarea reciprocă și o etică a cetățeniei și solidarității globale" [4, p. 2].

Conotațiile complexe ale conceptului de dezvoltare durabilă ne determină să regândim și să stabilim rolul pe care îl joacă patrimoniul etnografic în asemenea abordare. Acest tip de patrimoniu articulează elementele de identitate și originalitate, de creativitate umană și modele culturale de locuire, conţine un tezaur de cunoștințe ce au valoare de capital cultural și intelectual. Astfel, conform teoreticienilor, „cu o serie de instrumente speciale de colectare a informațiilor la îndemână, etnografia pare a fi potrivită ca mod de tratare a problemei pentru a scoate în evidență valorile patrimoniului" [5, p. 20], pentru a-l face un suport de susținere a continuității bunurilor de cultură materială și a manifestărilor de cultură spirituală. O astfel de abordare are drept finalitate, pe de o parte, protejarea și salvgardarea patrimoniului material și spiritual, susținerea comunităților purtătoare de patrimoniu, iar pe de altă parte, perpetuarea coeziunii între generații, transmiterea modelelor morale și culturale.

O fortificare a seriilor generaționale prin intermediul cărora patrimoniul etnografic persistă în timp este posibilă prin păstrarea principiilor de respect, de devotament față de tradiție, empatie patrimonială și, după unii autori, importantă este echitatea între indivizi, între cei care transmit și cei care recepteaza patrimoniul. Astfel, „termenul de echitate intergenerațională sau justiția distributivă intertemporală este utilizat pentru a se referi la corectitudinea în distribuția prosperității, utilității sau a resurselor între generații […]. Echitatea intergenerațională poate fi considerată în relație cu capitalul cultural, deoarece bagajul (consistența) capitalului cultural este ceea ce avem noi moștenit de la înaintașii noștri și ceea ce vom transmite generațiilor viitoare" [6, p. 107]. Pornind de la această abordare și ținând cont de alte situații care influențează conținuturile actuale ale patrimoniului, precum destructurările de aspect, de consistență, autenticitate, semantică și funcționalitate, putem realiza o analiză SWOT a patrimoniului etnografic, relevând de pe două poziții punctele forte ale acestuia și oportunitățile ce ni le oferă, precum și punctele slabe și riscurile la care este supus. De asemenea, această analiză se corelează cu obiectivele de dezvoltare durabilă, oferind unele oportunități și procedee de atingere a lor.

Analiza pe care am realizat-o asupra patrimoniului etnografic, tranzitând aspectele de cercetare, promovare, salvgardare ale acestuia, ne oferă oportunitatea să precizăm și demonstrăm mai complex cum anume elementele de patrimoniu etnografic pot fi ancorate în atingerea obiectivelor de dezvoltare durabilă. Pentru o investigare și evaluare calitativă a patrimoniului e necesară aplicabilitatea unui sistem metodologic și de documentare interdisciplinară și transdisciplinară, deoarece sistemul patrimonial este destul de eterogen din punct de vedere structural. Întrucât „patrimoniul este evaluat nu doar ca o afacere intelectuală, dar (ca un aspect al culturii materiale) are funcții instrumentale, simbolice și alte funcții în societate" [5, p. 8]. Prin urmare, soluțiile și oportunitățile ce le emite sunt corelative cu problemele și necesitățile comunității. În acest context, amintim că un rezultat scontat al obiectivului 1.3., din *Strategia „Cultura 2020"* este ca patrimoniul cultural național să fie integrat în proiectele și programele de dezvoltare națională și comunitară; în politici de mediu și de dezvoltare durabilă [7, p. 29].

Instrumentele prin care patrimoniul își asigură sustenabilitatea și, concomitent, participă la dezvoltarea durabilă, sunt: cercetarea, inventarierea, protejarea și salvgardarea, monitorizarea, promovarea, asigurarea prin reactualizare a rolului funcțional, valoric și identitar. Acestea converg în viziunea generală expusă în *Agenda 2030*, unde se precizează:„Avem în vedere o lume a respectului universal pentru drepturile omului și demnității umane, statul de drept, justiția, egalitatea și nediscriminarea; de respect pentru rasă, etnie și diversitate culturală; și o oportunitate egală care să permită realizarea deplină a potențialului uman și contribuirea la prosperitatea comună" [8, p. 4]. Plecând de pe aceste poziții și completând tabelul 1, încercăm să fixăm interrelațiile dintre componentele patrimoniului etnografic și obiectivele de dezvoltare durabilă [8, p. 14].

Tabelul 1
Analiza SWOT a patrimoniului etnografic

Puncte forte
1. Purtătorii vii de patrimoniu sunt o sursă originală de informație etnografică. 2. Practicarea, în contemporaneitate, a meșteșugurilor tradiționale (olăritul, pietrăritul, lemnăritul, împletitul în fibre vegetale ș.a.). 3. Existența unui bogat tezaur de date ce trebuie înregistrate în teren și ulterior arhivate digital, incluse în manualele școlare. 4. Patrimoniul etnografic este furnizor de modele comportamentale, probate în timp și de către generații, bazate pe norme și cutume gândite pentru a menține echilibrul și starea de bine a comunității. 5. Practicarea și prezervarea obiceiurilor din cadrul sărbătorilor de familie, calendaristice. 6. Reactualizarea diferitor elemente de patrimoniu imaterial prin includerea acestora în Lista Reprezentativă UNESCO (Practici asociate zilei de 1 Martie, Obiceiul de Crăciun; Colindatul de ceată bărbătească, Tehnici tradiționale de realizare a scoarței). 7. Posibilități de a patrimonializa sub diferite forme elementele de patrimoniu etnografic. 8. Muzeificarea elementelor de civilizație populară rurală. 9. Executarea și persistența ocupațiilor tradiționale într-un cadru constant în timp și loc. 10. Prezența demersurilor asociațiilor obștești, grupurilor de inițiativă, pentru a reactualiza și promova elementele de patrimoniu etnografic.
Oportunități
1. Acordarea statutului de tezaure umane vii unor cetățeni purtători de patrimoniu, inițiativă ce va contribui la recunoașterea importanței capitalului cultural și intelectual. 2. Redeschiderea și revitalizarea atelierelor meșteșugărești în vechile vetre. În așa mod vom salvgarda meșteșugurile și cunoștințele conexe, le vom transforma în industrii creative ce vor deveni surse de venit pentru meșteșugari și familiile acestora, le vom oferi șanse mai mari de a recepta ucenici pentru a deprinde tehnicile meșteșugărești. 3. Textualizarea datelor deținute de populația rurală pentru a fi incluse în circuitul științific va pune la dispoziție un material inedit pentru lucrările de specialitate, va completa arhivele instituțiilor de cercetare, va conferi noutate lucrărilor științifice. Elaborarea corpusurilor de documente cu răspunsurile la chestionarele etnografice și digitalizarea lor va oferi acces la informație pentru cei interesați. 4. Reactualizarea prin cercetare și practică a rolului și funcțiilor instituțiilor tradiționale pentru a oferi soluții la problemele socioculturale, de identitate, valorice, cu care se confruntă azi comunitatea. 5. Obiceiurile și, ritualurile din cadrul sărbătorilor de familie pot fi momente și mijloace de coeziune și apropiere dintre membrii familiei cu cei plecați peste hotare, asigura durabilitatea și armonia relațiilor de rudenie și vecinătate. Sărbătorile calendaristice ar solidariza comunitatea, ar asigura comunicarea și ar reface relațiile dintre generații. 6. Fortificarea parteneriatelor dintre instituții de stat și comunitate prin educarea și adoptarea unei atitudini civice față de patrimoniu. 7. Gândirea și implementarea proiectelor de stat și neguvernamentale privind patrimonializarea (*in situ*, video, audio, text) a bunurilor și manifestărilor culturale etnografice prin înregistrarea, inventarierea, cercetarea, protejarea acestora. 8. Înființarea muzeelor locale în localitățile rurale, cu includerea lor în circuitul turistic, oferind spații de educație nonformală, de socializare tematică. 9. Valorificarea resurselor locale pentru asigurarea locurilor de muncă. Perpetuarea și stabilitatea ocupațiilor contribuie la micșorarea indicelui de emigrare, asigură bunăstarea. 10. Aplicarea la nivel local a proiectelor culturale, care să aibă ca scop protejarea și valorificarea patrimoniului etnografic, iar beneficiar să fie comunitatea locală.

Obiectivul 1, *fără sărăcie,* prevede eliminarea sărăciei în toate formele și contextele. În acest sens, apreciind patrimoniul intelectual al generațiilor de meșteri, prețuind valoarea lucrului uman, precizăm că arta populară (broderiile, țesăturile, ceramica, cioplitul în lemn, cioplitul în piatră ș.a.), creată în cadrul atelierelor meșteșugărești, sunt o resursă pentru creativitate, ajută la revitalizarea însemnelor identitare, a simbolurilor culturale și la crearea locurilor de muncă.

Prin acestea se consolidează viața economică a micilor gospodării și se oferă premise pentru implementarea inițiativelor individuale de reactualizare a meșteșugurilor în formatul activităților de artizanat, în așa mod încât familiile să-și poată coordona de sine stătător câmpul de lucru, asigura un venit și bunăstare. De asemenea, aceste ateliere ar deveni instituții informale de profesionalizare, ar ajuta la asimilarea cunoștințelor tehnice, la deprinderea competențelor și

Puncte slabe
1. Persoanele purtătoare de patrimoniu sunt la vârsta senectuții. 2. Meșteșugurile nu mai prezintă un domeniu de interes pentru tineri, care ar fi cei mai buni receptori și continuatori ai cunoștințelor și tehnicilor meșteșugărești învățate și asimilate. 3. Meșterii, adepți ai păstrării tradiției în familie, sunt reticenți față de transmiterea cunoștințelor persoanelor din afara ei. 4. Sunt realizate puține campanii de cercetare etnografică de teren, în cadrul cărora specialiștii ar înregistra informații prețioase și autentice. 5. Decalajul și defragmentarea relațiilor dintre generații alimentează un scepticism în educarea, adoptarea, acceptarea unui câmp valoric, etic. 6. Destructurarea semantică, simbolică a obiceiurilor și ritualurilor sub influența globalizării, adoptării de către indivizi a modelelor și practicilor culturale străine, sau atribuirea celor autentice a unor valențe de festivizare, respectate doar „de ochii lumii". 7. Lipsa unor acțiuni concrete, aplicative de reactualizare, protejare și promovare a elementelor de patrimoniu imaterial cu implicarea tinerei generații. 8. Patrimonializarea deseori este făcută prin festivizare, pe scenă, extrăgând obiceiul, ritualul din contextul lui genetic de manifestare. 9. Lipsa specialiștilor în localitățile rurale, a investițiilor din partea statului, care ar impulsiona inițiativele de organizare a instituțiilor muzeale locale. Bunurile culturale sunt considerate lucruri uzate, depășite, respectiv sunt distruse, aruncate. 10. Numărul mic de specialiști tineri (în patrimoniu, etnografie, folcloristică), care ar desfășura cercetări de teren. Insuficiența resurselor financiare și a instrumentelor tehnice necesare înregistrării, stocării, prelucrării și arhivării datelor. 11. Lipsa pieței de desfacere, a suportului juridic și investițional din partea statului în susținerea micilor întreprinzători cu afaceri în valorificarea terenurilor și a resurselor locale, respectiv aceștia renunță la inițiative și pleacă peste hotare. 12. Accesul defectuos la finanțări pentru proiectele culturale.
Riscuri
1. Ritmurile de a pierde purtătorii de patrimoniu sunt alarmante, ca urmare a problemelor de ordin economic, politic, social. 2. Resursele locale, materie primă pentru meșteșuguri, devin inaccesibile pentru valorificare. Sunt puțini meșteri populari și tineri care să preia îndeletnicirea. 3. Specialiștii părăsesc locurile de muncă din cauza salariilor mici. 4. Ritmurile și implicațiile brutale ale noilor modele culturale fac tot mai mult ca comunitatea să se îndepărteze de modelele locale, diminuându-le valoarea. 5. Destructurările semantice, funcționale, de mesaj și utilitate rituală a obiceiurilor, prin conferirea acestora a unui statut de ceremonial profan. 6. Denaturarea sau dispariția elementelor înscrise în Lista Reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial, în așezările incluse, ca urmare a indiferenței, necunoașterii, nesusținerea comunităților. 7. Festivizarea obiceiurilor, tradițiilor, actelor rituale, prin scoaterea lor din context, făcându-le mijloace *de loisir.* 8. Din cauza că instituțiile de cercetare duc lipsă de o infrastructură tehnică performantă, datele colectate rămân doar la etapa de înregistrare, fără a fi supuse cercetării și digitalizării. 9. Pierderea rapidă a bunurilor etnografice ca rezultat al distrugerii lor de către locuitorii satelor pentru că le consideră vechi. Distrugerea locuințelor tradiționale ce ar putea fi sediul muzeelor locale. 10. Noile profesii devin preferențiale și profitabile. Plecarea tinerilor din sate, care au cunoștințe și aptitudini, pentru a aplica la proiecte culturale și de protejare a patrimoniului local.

abilităților, inclusiv prestarea muncii în cadrul lor. Cu referire la artizanat, în *Dicționarul de Artă Populară*, autorii precizează că: „Azi se poate vorbi despre o încercare de renaștere a artizanatului și a meșteșugurilor artistice către care se îndreaptă, din diferite motive, între care cel al argumentelor ecologice este unul important pentru numeroase categorii de oameni. Se poate spune că azi popoarele se apleacă cu mare luare-aminte spre tot ce poartă pecetea de neimitat a lucrului de mână nemijlocit. Este, s-ar putea spune, într-un sens, o revenire activă spre trecut, spre marile valori culturale ale unei tradiții milenare" [9, p. 53]. Astfel, remarcăm unicitatea creativității, esteticii și valorii umane, ce pot fi considerate surse și forme de manifestare și de asigurare a calității vieții.

Un alt aspect, ce trebuie luat în considerare pentru realizarea acestui obiectiv, este accesul și utilizarea resurselor locale de calitate. Societatea tradițională, care

avea acces comun la unele resurse economice, naturale locale asigura, în trecut, prosperitate familiilor, realitate restricționată astăzi ca urmare a proceselor de privatizare, când terenurile (forestiere, acvatice, pășunile) intră în proprietate privată, limitând astfel accesul la ele, materia primă pentru meșteșuguri e la prețuri mari. O bună gestionare a acestor resurse asigură o consolidare a relațiilor între membrii comunității, oferă șanse egale tuturor în a-și desfășura anumite activități ce le-ar asigura prosperitate.

Obiectivul 2, ***foamete „zero”***, anticipează o eradicare a foametei, semnifică securitate alimentară, alimente nutritive și promovarea unei agriculturi viabile. Spre exemplu, beneficiind de o fuziune între cunoștințele și metodele tradiționale de cultivare, obținere și păstrare a produselor alimentare și noile tehnologii, am obține produse ecologice, fapt ce va proteja piața internă de produse importate și producătorul autohton. Posibilitățile de creștere a producției agricole ar fi rezultatul unei agriculturi sustenabile prin valorificarea resurselor naturale și a terenurilor agricole într-un mod rațional și aplicând tehnici inofensive. Pentru a oferi relevanță celor afirmate, aducem drept argument obiectivul propus de Adunarea Generală a ONU, de a „împărtăși beneficiile rezultate din utilizarea resurselor genetice și a cunoștințelor tradiționale asociate...” [8, p. 16]. Sunt importante programele de finanțare din partea statului pentru familiile ce dețin terenuri agricole, aceasta ar facilita gospodărirea acestora și asigurarea securității alimentare, iar ulterior garantarea pieței de desfacere unde țăranul, fermierul să-și poată vinde produsele. Binevenite sunt târgurile, workshop-urile organizate cu scopul de a promova bucătăria tradițională, de a învăța tehnicile de preparare a unor bucate locale, înregistra rețete autentice.

Prin **obiectivul 3,** ***sănătate și bunăstare,*** se urmărește asigurarea unei vieți sănătoase și susținerea prosperității tuturor cetățenilor la orice vârstă. O soluție pentru realizarea acestui obiectiv este receptarea de către tânăra generație și specialiști din sistemul medical modern a practicilor de medicină populară de la cunoscători, cu scopul utilizării lor la asigurarea unei alternanțe în elaborarea tratamentelor. Adoptarea unei alimentații diverse, produse proaspete, pregătirea bucatelor acasă, este de asemenea o alternativă pentru o viață sănătoasă la orice vârstă. Contextul ne determină să amintim că: „întregul sistem alimentar tradițional, care include dobândirea produselor alimentare, procedeele tehnice de preparare (hrana zilnică, de sărbători, sezonieră), consumul hranei, eticheta la masă, formează un sistem de valori menite să păstreze sănătatea oamenilor. Principalele caracteristici sunt: corectitudinea, echilibrul, raționalitatea, raportarea perfectă la mediul înconjurător (unitatea cu mediul), continuitatea” [10, p. 84].

Este de stringentă actualitate problema reducerii indicelui mortalității la vârstele tinere și mature, susținerea natalității prin adoptarea unei politici demografice care ar asigura un bilanț natural pozitiv, asigurarea economiei cu forțe de muncă, stoparea migrației, susținerea tinerelor familii. E necesară oferirea accesului populației la serviciile medicale de calitate pentru asigurarea sănătății comunității în condițiile unui mediu poluant, și incidența tot mai mare a bolilor incurabile. Practicile tradiționale de medicină și măsurile chibzuite de menținere a sănătății, caracteristice comunității tradiționale, utilizarea materialelor naturale la construcția și amenajarea spațiului locativ pot deveni repere și oferi soluții diverse societății contemporane. Într-un document elaborat de UNESCO se stipulează, bunăoară: „cultura contribuie la bunăstarea și asistența medicală de calitate prin practicile tradiționale de sănătate” [11, p. 18]. În acest sens, tot mai mult sunt apreciate și uzitate tratamentele bazate pe combinarea cunoștințelor și practicilor populare de medicină cu noile tehnologii, de altfel și combinarea inovațiilor arhitecturale cu cunoștințele tehnice tradiționale în perspectiva asigurării durabilității și calității habitatelor.

Educație de calitate este **al 4-lea obiectiv** focusat pe garantarea și promovarea posibilităților de învățare pentru tot parcursul vieții, care, este asigurat, considerăm noi, prin perpetuarea și suportul metodelor tradiționale de educație și pregătire pentru viață, prin intermediul profesionalizării în cadrul diferitor ocupații și îndeletniciri ale populației locale. Cunoștințele tehnice tradiționale de construcție, asimilate de tineri de la vârstnici, de la meșteri, prin lucrul în comun, oferea șansa unei instruiri complexe, necesară astăzi în diverse domenii, precum restaurarea monumentelor cu arhitectură vernaculară, salvgardarea fenomenelor de cultură și artă populară, reconstituirea și modelarea unor relicte etnografice.

O educație durabilă, bunăoară, este centrată pe pregătirea individului pentru viață, care să facă față tuturor situațiilor, iar în acest sens societatea tradițională era un adevărat dascăl, formator de personalități care știau să rostuiască la nivel de generații întregi viața de om. O educație de calitate implică respect pentru diversitate culturală, fapt pentru care utilizarea regionalismelor, dialectelor, denumirile vechi și autentice ale obiectelor, faptelor de cultură spirituală, asigură o educație interculturală, iar în același timp menține identitatea și individualitatea.

Un alt exemplu este faptul că sprijinirea și respectarea instituțiilor tradiționale, precum nășia, îmbunătățește viața conjugală, contribuie la educarea unui

câmp valoric sănătos, la constituirea unor familii durabile. Trebuie să le asigurăm copiilor și tinerilor un mediu favorabil de educație în familie, o comunitate unită și armonioasă, pentru a-i face participativi, să le apreciem capacitățile, inițiativele și implicarea în dezvoltarea comunității locale. E importantă o educație incluzivă pentru toți, o educație pentru patrimoniu în relevarea și scoaterea din amnezia socială a valorii sale identitare și culturale, o educație formatoare de cetățeni apți de a face față provocărilor contemporaneității. O soluție ar fi implicarea tinerilor în diverse forme de reactualizare a meșteșugurilor, înscenarea obiceiurilor și manifestărilor ludice, de pregătire a bucatelor tradiționale, învățarea anumitor dansuri tradiționale, contexte ce vor crea anturaje informale de educație, deprinderi de abilități, acces la cunoașterea și studierea patrimoniului. O educație echilibrată este însușită prin păstrarea echilibrului procesului de transmitere și receptare a anumitor tipuri de comportament, atitudini și aptitudini, norme sociale, cunoștințe și valori, sub auspiciile egale ale tradiției progresiste și modernității. Educația de calitate este asigurată de relația dintre generații, informațiile și cunoștințele transmise și recepționate, abilitățile formate prin intermediul activităților de muncă în familie, în vecinătate (ex. construcția anumitor elemente de arhitectură în localitate, amenajarea adăposturilor în gospodărie, întrajutorarea la anumite munci agricole, etc.).

Prin **obiectivul 5, *egalitate de gen,*** se dorește realizarea egalității de gen și implicarea femeilor și a fetelor în viața comunității. În acest context, subliniem că importanța respectării rolului ambelor genuri în cadrul familiei și comunității va duce la armonizarea relațiilor de gen, creșterea calității bunurilor culturale obținute, respectarea drepturilor omului. Recunoașterea și asigurarea viabilității meșteșugurilor, ocupațiilor tradiționale practicate de bărbați și femei contribuie la respectarea drepturilor la inițiativă, implicare. O soluție ar fi reactualizarea, atât cât ne permit realitățile, a instituțiilor tradiționale precum hora, ceata de flăcăi, șezătoarea, în așa fel ca membrii comunității să dispună de spații și anturaje în care să le fie asigurate socializarea, incluziunea și coeziunea în rândul semenilor de vârstă și gen.

În familia tradițională erau distinctiv partajate funcțiile femeii și ale bărbatului în cadrul gospodăriei, în concordanță cu capacitățile fizice și intelectuale, dibăcia, atitudinea și statutul, oferind astfel fiecărui membru libertate, rost și prețuire pentru munca sa. Spre exemplu, în lucrarea *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie*, autorii afirmă rezumativ că: „agricultura și creșterea animalelor sunt ocupații care necesită forță și care presupun riscuri. Ele aparțin bărbaților. Vânătorul, pescarul, apicultorul sunt, de asemenea, roluri masculine. Ei sacrifică animalele, fac vinul și țuica. Cele mai multe meșteșuguri: olăritul, morăritul, cojocăria, sunt specifice bărbaților. Ei sunt zidari, tâmplari, fierari, pietrari, mineri. Femeile nasc, alăptează și îngrijesc copiii, se ocupă de casă, gospodărie, grădină, de animalele din ogradă. Ele culeg inul, cânepa și le prelucrează pentru pânză. Țes și cos, prelucrează lâna, pentru a îmbrăca atât casa, cât și pe cei ai casei…" [12, p. 282].

Obiectivul 6, *Apă curată și sanitație,* prevede asigurarea și utilizarea rațională a apei și sanitație pentru toți. Drept argument în acest sens oferit de patrimoniul etnografic este utilizarea rațională a apei cu ajutorul tehnicilor tradiționale de captare a acesteia (fântâni, izvoare), fapt care ar asigura populația cu apă curată și calitativă. La care se adaugă posibilitatea utilizării cunoștințelor și metodelor tradiționale de curățire, depozitare și reutilizare a resurselor de apă. În așa mod comunitatea contribuie și la atingerea **obiectivului 14**, cel al ***protejării vieții acvatice***, în cazul nostru a resurselor și spațiilor acvatice locale (iazuri, lacuri, heleșteie, râuri). Grija și conștiința pentru asigurarea biodiversității lumii acvatice era cunoscută societății tradiționale, fiind reglementată atât de practici utilitare, cât și de cele rituale, proxibiții, credințe și obiceiuri.

De asemenea, în așa fel putem atinge **obiectivul 15**, ***de asigurare a vieții terestre***, ce implică „protejarea, restabilirea și promovarea utilizării durabile a ecosistemelor terestre, gestionarea durabilă a pădurilor, combaterea deșertificării, stoparea degradării solului și stoparea pierderilor de biodiversitate" [8, p. 14]. În această accepție, remarcăm drept oportună gestionarea adecvată a deșeurilor menajere pentru a asigura un loc de trai curat, igienic. Este indicată reutilizarea deșeurilor animaliere la alcătuirea compostului și utilizarea acestuia în scop de îngrășământ natural în agricultură, folosirea resturilor vegetale ca nutrient pentru sol, aplicat odată cu lucrările agricole. Cu privire la legătura dintre gunoi și cultură, cercetătorul Varvara Buzilă opinează astfel: „gunoiul, ori resturile murdare ale activității vitale: umane, animaliere și vegetale, constituie o prezență inevitabilă în fiecare cultură. Cultura începe atunci când societatea depășește situația biologică a gunoiului, reglementează prin interdicții și prescripții acumularea și îndepărtarea lui, încât să nu pună în pericol mediul vital" [13, p. 11]. Dispariția unor specii de plante determină și încetarea unor credințe și obiceiuri, diminuarea tratamentelor de medicină populară, fapt care demonstrează legătura dintre politicile de mediu și cunoștințele populare, punte spre protejarea patrimoniului natural și cel spiritual.

Obiectivul global 7 de dezvoltare durabilă este ***energie curată și la prețuri accesibile,*** care se poate atinge doar prin utilizarea rațională a energiei electrice, a resurselor alternative de energie. Or în satul tradițional, pentru facilitarea muncii, activităților, au fost gândite și dezvoltate anumite industrii populare ce funcționau pe o gamă variată de tipuri de energii. Unele dintre acestea erau focusate pe captarea și utilizarea energiei apei și vântului. Astfel morile de vânt, morile de apă, au fost precursoarele instalațiilor eoliene de astăzi, ale hidrocentralelor. Energia de biomasă atât de promovată și scumpă azi, în gospodăria tradițională era resursa energetică principală pentru asigurarea cu căldură a încăperilor. Respectarea acțiunilor menționate contribuie la atingerea **obiectivului global 13**, cel al ***combaterii schimbărilor climatice și a impactului lor.***

Muncă decentă și creștere economică **este obiectivul 8,** prin care se dorește promovarea unei creșteri economice la care să contribuie toți membrii comunității, cărora să le fie asigurată o muncă decentă. Rețeaua funcțională a patrimoniului reflectă formele prin care elementele acestuia pot asigura și oferi în același timp locuri de muncă, activități sustenabile care ar asigura creșterea economică a localităților rurale, dezvoltarea infrastructurii și inițiativelor în mediul rural și, respectiv, angajarea în câmpul muncii a oamenilor în localitățile de reședință. În acest fel, s-ar asigura o populare și dezvoltare uniformă a regiunilor țării, stoparea proceselor de migrație peste hotare, soluționarea problemelor de ordin social. E necesar să ținem cont de următoarele: „Când patrimoniul cultural devine parte a strategiilor de dezvoltare și creștere în ansamblu, el se dovedește a contribui la revitalizarea economiilor naționale, generează locuri de muncă ecologice, stimulează dezvoltarea locală și întreține creativitatea în soluțiile bazate pe natură” [14, p. 18]. În acest sens, este necesară implementarea proiectelor de finanțare pentru susținerea industriilor casnice, reactualizarea tehnicilor pierdute prin includerea lor în noile tehnologii, astfel se asigură perpetuarea patrimoniului, cunoștințelor, se oferă creativitate inițiativelor.

Prin urmare, purcedem la atingerea altui **obiectiv global, al 10-lea,** privind ***reducerea inegalităților în interiorul țărilor și de la o țară la alta.*** În acest caz, putem opta pe susținerea meșteșugurilor tradiționale ca industrii creative și surse de venit pentru localnici. Spre exemplu, este cunoscut faptul că „unii meșteri confecționează mărțișoare pe parcursul întregului an, împreună cu familia, comercializându-le în preajma zilei de 1 martie și în primele zile ale lunii martie” [15, p. 25]. De asemenea, edițiile târgurilor olarilor, bâlciurilor, festivalurilor au demonstrat pe parcursul anilor că sunt o șansă de vânzare a produselor meșteșugărești și motivează meșteșugarii să le practice pe viitor. În aceeași situație se află cioplitorii în piatră, în lemn, din moment ce există cerere ei își pot desfășura activitatea. Oportună este promovarea turismului rural și a celui cultural care implică angajarea comunității locale în prestarea anumitor servicii, respectiv promovarea obiceiurilor și sărbătorilor locale, promovarea expresiilor culturale. O altă soluție ar fi reactualizarea formelor tradiționale de împletire a pâinii, prin specializarea anumitor brutării, fapt ce ar asigura populația atunci când este necesitate de aceste producții de panificație originale.

Asigurarea unor ***orașe și comunități durabile,*** **obiectivul 11,** este posibilă prin păstrarea unui habitat armonios, acestea urmând să devină locuri ale memoriei colective, păstrătoare de patrimoniu, iar durabilitatea, calitatea lor este direct proporțională cu cea a patrimoniului. În acest sens, conjugarea unei tradiții progresiste [16, p. 221] cu o inovație ar oferi soluții creative pentru administrarea așezărilor, păstrarea autenticității. Durabilitatea este garantată de relațiile de colaborare între localitățile rurale și cele urbane, prin sistemul de prestare a serviciilor și produselor. Astfel, s-ar genera creșterea veniturilor și asigurarea micilor inițiative în agricultură a familiilor de la sat, vânzarea produselor alimentare, ecologice familiilor și populației de la orașe. În așa mod realizăm și **obiectivul 12,** ce prevede ***asigurarea unor modele durabile de consum și de producție.*** Este importantă renunțarea la manifestarea unei atitudini sociale discriminatorii față de populația rurală, pentru a încuraja incluziunea și participarea.

Obiectivul de dezvoltare durabilă 16 este fortificarea ***păcii, justiției și instituții eficiente.*** Influențele și transformările negative ale lumii contemporane, improprii grupurilor culturale, determină apelarea la unele instrumente oferite de patrimoniul etnografic pentru a soluționa problemele de ordin local. În societatea tradițională existau instituții sociale bine structurate în baza unor criterii de vârstă, statut social, sex, tradiție și cutume, ocupații, menite să reglementeze problemele de ordin juridic și social, să asigure buna organizare a comunității, respectarea drepturilor indivizilor și supravegherea îndeplinirii responsabilităților. Sesizăm că echitatea, valorile și comportamentele morale mențin, indiferent de perioadă de timp și societate, instituții puternice, serenitate socială, limitează stigmatizarea anumitor grupuri de indivizi. De asemenea, ni se confirmă accepțiunea că o societate se consolidează printr-o asociere a noilor forme de manifestare a democrației, politicilor sociale cu modelele cutumiare și comportamentale pe care le oferă cultura și gândirea populară. Astfel, vom observa că

„sistemul de cugetare juridică tradițională sătească, relațiile etice care îi stau la bază și instituțiile juridice corespunzătoare sunt concrețiuni social-istorice ale concepției despre viață și lume. Ale viziunii particulare despre ideea de dreptate și justiție, despre formele materiale și spirituale de creație culturală" [17, p. 269]. O atare intervenție ne-ar ajuta la gestionarea crizelor identitare, respectarea drepturilor patrimoniale ale indivizilor, conștientizarea importanței prezervării elementelor purtătoare de patrimoniu, o guvernanță culturală eficientă.

Atingerea obiectivelor, indiferent de dificultatea lor, instrumentele și mijloacele care le implică, pot fi realizate prin **obiectivul 17,** ce prevede ***parteneriate pentru realizarea obiectivelor.*** Astfel sunt necesare parteneriate pe orizontală și verticală, între ministerele de profil, instituțiile naționale și locale, comunitatea locală și fiecare individ în parte, care ar contribui la atingerea obiectivelor globale. E indispensabilă eliminarea prin colaborare a disparităților de ordin legislativ la nivel local și regional, respectând în același timp particularitățile, pentru a facilita procesul de implementare a proiectelor culturale și consolida implicarea comunității locale în aceste inițiative. Parteneriatele vor contribui la o incluziune participativă pentru patrimoniu, la educarea unei empatii culturale, la trasarea și dezvoltarea unor noi perspective de analiză a problemelor ce țin de patrimoniul etnografic, respectiv se vor genera soluții.

Analiza tangențială efectuată asupra obiectivelor de dezvoltare durabilă a oferit un exemplu de revalorizare a patrimoniului etnografic și un șir de soluții la probleme precum înțelegerea valorii patrimoniului pentru identitatea și memoria colectivă, integritatea etnoculturală a comunităților, indispensabilitatea păstrării habitatelor umane, respectarea drepturilor omului la diversitate culturală și individualitate, diminuarea sărăciei și angajarea în câmpul muncii, sănătate și educație pentru toți, instituții care să mențină coeziunea comunităților și susțină democratizarea societății prin patrimoniu. În acest fel putem crea o conexitate între diversitatea de idei, politicile culturale, valorile patrimoniale și inițiativele aplicate și bine diseminate în societate.

BIBLIOGRAFIE

1. Rizzo I., Mignosa A. (editors). Handbook on the Economics of Cultural Heritage. United Kingdom: Edward Elgar, 2013.
2. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report), Geneva, 1987.
3. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Educating for a Sustainable Future A Transdisciplinary Vision for Concerted Action, 1997, http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_a/popups/mod01t05s01.html (accesat la 14.06. 2018)
4. Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015, http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002491/249172E.pdf (accesat la 17.05. 2018)
5. Mason R. Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. În: Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002.
6. Throsby D. Cultural Capital and Sustainability Concepts in the Economics of Cultural Heritage. În: Research Report. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002.
7. Hotărâre Nr. 271 din 09.04.2014 cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a culturii „Cultura 2020" și a Planului de acțiuni privind implementarea acesteia. Anexa 1 la Hotărîrea Guvernului nr. 271 din 9 aprilie 2014.
8. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (accesat la 18.06.2018).
9. Stoica G., Petrescu P. Dicționar de Artă Populară. București: Editura Enciclopedica, 1997.
10. Grădinaru N. Cunoștințe și practici de medicină populară din Basarabia. Aspecte istorico-etnografice. Chișinău: Notograf-Prim, 2017.
11. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. UNESCO moving forward the 2030 Agenda for Sustainable Development. Paris: UNESCO, 2017.
12. Belcin Pleșca C., Toader L., Alexa C. Familia țărănească în România. Un secol de fotografie. București: Monitorul Oficial R. A., 2017.
13. Buzila V. Gunoiul – hotar între cultură și natură. În: Homo Sapiens și problemele de mediu. Lucrările conferinței științifice a tineretului studios, 15 noiembrie 2013. Chișinău: Reclama, 2014, p. 11-16.
14. United Nations Environment Programme. Environment, Religion and Culture in the Context of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Nairobi: UNEP, 2016.
15. Rezneac C. Dimensiunile culturale și geografice ale mărțișorului. În: Sub semnul mărțișorului (coord. șt. Varvara Buzila). Chișinău: Bons Offices, 2015, p. 23-29.
16. George Em. Marica. Studii sociologice. Studiu introductiv, notă asupra ediției, lista principalelor lucrări științifice și selecția textelor de Gheorghe Cordoș și Traian Rotariu. Cuj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1997.
17. Vulcănescu R. Etnologie juridică. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.

CULTURA MUZICALĂ A BASARABIEI DUPĂ UNIRE (1918–1940)

Doctor în studiul artelor și culturologie, profesor universitar **Elena MIRONENCO**
Doctor în studiul artelor, profesor, conferențiar universitar **Victoria MELNIC**
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

MUSICAL CULTURE IN BESSARABIA AFTER THE UNIFICATION (1918–1940)

Summary. This article is timed to the 100th anniversary of the Unification of Bessarabia with the center in Chisinau and Romania proclaimted on March 27th, 1918. Based on archival materials and the press of that time the article presents a brief overview of the development of all major aspects of musical culture of romanian Bessarabia of the 20 – 30 of the XX century – concert life and perfomance, education and pedagogy, composition and individual portraits of outstanding personalities.

Keywords: Unirea, romanian Bessarabia, musical culture, concert life, Musical college, Conservatory „Unirea", National Conservatory, Municipal Conservatory, opera company, composers, pianists.

Rezumat. Articolul de față este consacrat aniversării celor 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, declarată la 27 martie 1918. În baza materialelor de arhivă și din presa timpului, în articol este prezentată o scurtă viziune de ansamblu a evoluției tuturor aspectelor culturii muzicale a Basarabiei interbelice din anii 1920–1930 – viața concertistică și interpretativă, educație și instruire, creația componistică și schițe de portret separate ale unor personalități notorii.

Cuvinte-cheie: Unirea, Basarabia în componența României, cultura muzicală, viața concertistică, Colegiul muzical, Conservatorul „Unirea", Conservatorul Național, Conservatorul Municipal, trupa de operă, compozitori, pianiști.

În istoria culturii muzicale din Republica Moldova perioada interbelică (1918–1940) rămâne a fi până astăzi în mare parte o *terra incognita*. Ea a fost studiată chiar mai puțin decât etapele anterioare. Dacă viața muzicală a Chișinăului în anii de până la revoluția bolșevică a constituit cel puțin subiectul cărții lui Boris Kotlearov, pe tot parcursul dominației sovietice perioada interbelică a fost privată de atenția cercetătorilor, de parcă în toți acești 22 de ani aici nu s-ar fi produs nimic demn de interes.

Cauzele acestei stări de lucruri sunt multiple, însă principala a fost și rămâne cea geopolitică. Cunoaștem că în perioada vizată Moldova de dincolo (sau de dincoace) de Prut (depinde de unde privim), anexată în 1812 de Imperiul Rus, a fost divizată în două părți: teritoriul dintre Prut și Nistru, Basarabia, împreună cu capitala acesteia, orașul Chișinău, după semnarea de către membrii Sfatului Țării, la 27 martie 1918, a Actului Unirii, a intrat în componența Regatului României, iar partea dintre Nistru și Bug, cu capitala la Balta și apoi la Tiraspol, cunoscută sub denumirea de Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, a fost alipită la Ucraina, una dintre cele mai mari republici ce formau URSS. După această divizare toate legăturile sociale, economice și culturale existente în regiune au suferit transformări dramatice: Basarabia a întrerupt orice raporturi cu Rusia sovietică, iar partea din stânga Nistrului a fost total izolată de România. Ulterior, în 1940, după anexarea Basarabiei și formarea RSS Moldovenești în componența URSS, au fost întrerupte orice contacte cu România pentru o perioadă de circa jumătate de secol, până în anii 1990.

În aceste condiții interpretarea istoriei culturii muzicale a Basarabiei de către savanții sovietici era distorsionată mai întâi de toate în virtutea reperelor ideologice ale vremii, dar și din lipsă de informații. După cum pe bună dreptate menționează S. Țircunova, în sporadicele descrieri ale vieții muzicale din Basarabia perioadei interbelice erau accentuate doar momentele negative: lipsa subsidiilor pentru susținerea artei, declinul general al nivelului culturii muzicale etc. Din compozitori erau amintiți doar Eugen Coca și Ștefan Neaga, foarte rar apăreau numele lui Mihail Bârcă și Veaceslav Bulâciov. Mulți alți muzicieni-interpreți, profesori, a căror activitate a format și a determinat realitatea muzicală a Basarabiei nici nu erau pomeniți, de parcă nici nu ar fi existat vreodată. Iar în comparația generală între cultura Moldovei din stânga Nistrului și cea a Basarabiei, prioritatea era mereu de partea cealaltă a Nistrului [1, p. 6]. Într-un manual din epoca sovietică cu referire la cultura muzicală din stânga Nistrului se afirmă că „deja în primii ani ai puterii sovietice au fost create toate condițiile pentru creșterea bunăstării materiale și nivelului de cultură a maselor muncitoare" [2, p. 303-305].

Pentru a exemplifica atitudinea muzicologiei sovietice oficiale față de această perioadă vom reproduce un fragment din Programa de studii la disciplina „Isto-

ria muzicii moldovenești" pentru instituțiile de învățământ superior, editată în anul 1982: „Tema III. Cultura muzicală moldovenească în anii 20-30. 1. Construcția culturală și muzicală în RASSM – 1 oră; 2. Viața muzicală în Basarabia în anii de ocupație română-burgheză în condițiile luptei poporului muncitor pentru reunire cu patria sovietică – 1 oră" [3, p. 3].

Această negură ideologică ce învăluia faptele și evenimentele istorice, fiind impusă de postulatele politice ale perioadei sovietice, a început să se topească abia după destrămarea URSS, când Republica Moldova devine un stat independent. La începutul anilor 1990, materialele de arhivă și culegerile presei periodice basarabene din perioada interbelică devin accesibile pentru studiere, astfel fiind posibilă reconstituirea unei imagini veridice a vieții muzicale, evaluarea aportului muzicienilor timpului, restabilirea adevărului istoric și readucerea din neant a unor nume date uitării.

O sursă prețioasă de informații în acest sens constituie colecția de ziare care se editau la Chișinău în perioada interbelică atât în limba română, cât și în limba rusă. În ele, fie prin avize, fie prin recenzii, au fost reflectate principalele evenimente muzicale ce au avut loc; tot de aici cunoaștem numele muzicienilor locali și ai celor veniți în turnee. Pe lângă presa periodică, un rol important în reconstituirea peisajului muzical al Basarabiei interbelice l-au jucat cărțile lui Alexandru Boldur *Istoria Basarabiei* și *Muzica în Basarabia. Schiță istorică* (București, 1940) devenite accesibile și ele doar după anul 1990.

Un izvor deosebit de valoros de informații despre evenimentele și personalitățile marcante din viața muzicală chișinăuiană în perioada vizată îl constituie activitatea istoricului, genealogistului și heraldistului român Gheorghe Bezviconi (1910–1966), care începând cu anul 1923 editează în limba română revista de istorie „Din trecutul nostru" și care ulterior a donat Chișinăului o parte din colecția sa personală, inclusiv *Descrierea vieții* compozitorului Constantin Romanov, *Amintirile* lui Veaceslav Bulâciov și partitura *Liturghiei* sale, *Memoriile* Lidiei Lipcovscaia, *Mărturiile despre turneul european* ale lui Michael de Sikard, programele concertelor simfonice din Chișinău (1926–1940) și alte materiale nu mai puțin interesante. Cea mai mare parte din colecția de documente adunate pe parcursul vieții Gheorghe Bezviconi a lăsat-o însă prin testament arhivei din București.

Bogăția și diversitatea informațiilor devenite accesibile odată cu deschiderea arhivelor s-a constituit într-un puternic stimulent pentru muzicologii și culturologii Moldovei independente, dând start unor noi investigații științifice despre cultura muzicală a Basarabiei interbelice. În lucrările lor cercetătorii încearcă să reconstituie obiectiv și argumentat evenimentele din perioada vizată, nefiind angajați politic sau restricționați ideologic, bazându-se pe documente, mărturii ale contemporanilor, ecouri din presă etc. Începând cu anul 1990, deja s-a acumulat un număr impresionant de cercetări, iar memorabila aniversare pe care o consemnăm în 2018 – Centenarul Unirii – este un bun prilej de a face unele totaluri și generalizări asupra informațiilor, ipotezelor și concluziilor emise de savanții din Republica Moldova referitor la cultura muzicală basarabeană din perioada interbelică. În linii generale, monografiile, articolele științifice, memoriile publicate după anul 1990 oferă informații despre toate laturile culturii muzicale ale Basarabiei interbelice: viața concertistică și nivelul artei interpretative; principalele instituții de învățământ și profesorii care au activat în ele; creația componistică; personalitățile remarcabile ale domeniului.

Merită să fie menționat faptul că viața concertistică a Chișinăului a cunoscut o ascensiune la confluența anilor 1910–1920, fiind comparabilă sub aspectul abundenței și diversității evenimentelor, a calității artiștilor cu viața concertistică a unor mari centre culturale precum Odessa, Harkovul, Kievul și chiar Moscova sau Petersburgul. Acest fapt se datorează într-o mare măsură valului de emigrație ce a urmat evenimentelor legate de revoluțiile ruse din 1917. Pentru mulți reprezentanți ai elitelor artistice și muzicale rusești Basarabia a devenit un prim punct de tranzit spre Europa. Unii și-au continuat drumul, alții au rămas aici. Anume așa au ajuns în Basarabia pianistul Ivan Bazilevschi, dirijorul Veaceslav Bulâciov, scriitorul și criticul muzical-teatral Leonid Dobronravov. În prima decadă după Unire publicul chișinăuian a avut prilejul să-i admire pe renumiții bași, soliști ai teatrelor lirice din Moscova și Petersburg Kapiton Zaporojeț, Grigore Melnic, Alexandr Mozjuhin, Grigorii Pirogov și chiar pe regele bașilor – marele Fiodor Șaleapin. Alături de ei la Chișinău au concertat primadonele teatrelor imperiale ruse Elena Ivoni, Anastasia Gvozdețkaia, Maria Tobuc-Cerkez, Lidia Kohanskaia, Vera Alexandrova-Valerskaia, Elena Voroneț. Pe scenele din oraș au evoluat și renumiții cântăreți de cabaret Alexandr Vertinski, Piotr Leșcenco, Iza Kremer, Natalia Plevițkaia ș. a.

Intensitatea vieții concertistice din ținut se datora nu doar artiștilor veniți în turnee, ci și muzicienilor basarabeni. Școala interpretativă autohtonă a atins un nivel profesionist destul de înalt, care se datora în mare măsură absolvenților instituțiilor muzicale din Chișinău – Școala muzicală a lui Vasile Gutor și fostul Colegiu al Societății muzicale imperiale ruse, fondat în anul 1900 și considerat unul dintre cele mai bune colegii de muzică din Imperiul Rus. Aceștia și-au continuat studiile în cele mai prestigioase

conservatoare din Europa și Rusia, revenind ulterior la baștină și activând în orașul natal. Printre ei se numără: pianistul și compozitorul Constantin Romanov, absolvent al Conservatorului din Kiev; violonistul Iosif Dailis, absolvent al Conservatorului din Geneva; pianiștii Vasilii Popov și Natalia Ilinițkaia care și-au făcut studiile la Viena; pianiștii Fridrieh Krebs și Vasilii Seroținski, absolvenți ai Conservatorului din Leipzig; pianiștii Antonina Stadnițkaia-Andrunachievici, Zinaida Boldur, Lidia Volskaia, Iulii Guz, Clara Fainștein, cântăreții Lidia Lipcovschi, Maria Zlatova, Eugenia Lucezarskaia, violonistul Marc Pester, violoncelistul Grigorii Iațentkovschi – absolvenți ai Conservatorului din Petersburg; interpretul Jean Athanasiu – absolvent al Conservatorului din București; pianiștii Ivan Bazilevschi, Ana Smerecinscaia, cântăreții Alexandr Antonovschi, Vasilii Karmilov, Nicolae Nagacevschi – absolvenți ai Conservatorului din Moscova.

Majoritatea cercetătorilor care au scris despre perioada vizată menționau existența în primii ani de după Unire a unei trupe de operă, datând-o cu anul 1919 și „vorbind ca despre o trupă particulară a doamnei Bojena Belousova" [4, p. 27]. După cercetări minuțioase prin arhive, dr. hab. A. Dănilă contrazice aceste afirmații, consemnând în cartea sa *Opera basarabeană* următoarele: „Adevărul e că prima reprezentație a operei basarabene a avut loc la 6 august 1918, cu opera *Faust* de Ch. Gounod, iar B. Belousova, într-adevăr îi revine meritul de a reuni artiști cu totul remarcabili: Giacomo Borelli – Faust, Grigore Melnic – Mefisto, Florica Lupu – Margareta, Jean Athanasiu – Valentin, Sofia Gorskaia – Marta" [4, p. 27]. Acest spectacol s-a bucurat de mai multe recenzii elogioase în presa locală care l-a apreciat drept „un eveniment important al culturii românești" [4, p. 27].

Până la sfârșitul anului 1918 au mai fost realizate câteva montări, inclusiv *Rigoletto*, *Cavaleria rusticana*, fragmente din *Traviata* ș.a. Însă artiștii basarabeni se confruntau cu numeroase dificultăți de ordin material, financiar și organizatoric: lipseau partiturile, nu existau știme orchestrale, nu erau suficienți orchestranți și coriști. În acest sens foarte elocventă apare mărturia Bojenei Belousova, care descrie greutățile pe care trebuiau să le depășească artiștii basarabeni pentru a reuși să prezinte publicului chișinăuian spectacolele de operă: „Nu existau note – ele se scriau (după cum menționează A. Dănilă, în unele cazuri s-a recurs chiar la orchestrarea operelor din memorie), nu exista orchestră – ea se organiza (din aceeași carte a lui Dănilă aflăm că „prin eforturile lui J. Bobescu a fost creată o orchestră de 25 de persoane"). Nu exista cor – el se constituia (A. Dănilă menționează că „a fost format un cor puternic din participanți ai corurilor bisericești locale tot din 25 de persoane"). A fost creat un ansamblu, caz rarisim pentru o scenă de provincie. Spre rușinea unor reprezentanți ai lumii artistice, trebuie să recunoaștem că cele mai mari sacrificii s-au făcut pentru crearea ansamblului. Acest lucru a dat pâine la sute de oameni" [4, p. 30].

Pe parcursul următorilor ani, opera basarabeană a suferit mai multe reorganizări, în diferite perioade existând diverse trupe: *Societatea basarabeană de operă*, *Opera basarabeană* (condusă de aceeași Bojena Belousova și Jean Bobescu*)*, *Opera artistică* (sub conducerea lui Leonid Dobronravov), *Societatea artiștilor de operă*, *Opera Națională*. La Chișinău au existat, de asemenea, și câteva studiouri de operă: *Opera tinerelor forțe*, *Studioul de operă, dramă și balet* condus de Nicolae Nagacevschi, *Clasa de Operă* a Școlii (Colegiului) de muzică condusă de Vasilii Karmilov.

Pe tot parcursul perioadei interbelice la Chișinău s-au perindat în turnee mai multe companii de operă și artiști din România, dar și soliști ai Teatrului guvernamental din Varșovia. Cu toate că opera basarabeană, în diversele sale manifestări, a fost o încercare îndrăzneață a artiștilor locali, ea, din păcate, nu a avut parte de o viață lungă, „nefiind susținută de subvențiile guvernului și supusă impozitelor exagerate". Activitatea sa însă, chiar și de scurtă durată, a contribuit la îmbogățirea considerabilă a vieții muzicale din Chișinău. Mai mult, a favorizat, în opinia lui A. Dănilă, „afirmarea teatrelor din Cluj și București, care erau tutelate de guvernul României atât moral, cât și material" [4, p. 62], deoarece mulți artiști lirici după debutul strălucit pe scena din Chișinău au făcut carieră de succes în teatrele susmenționate. Soarta lor pe aceste scene a fost urmărită și descrisă cu lux de amănunte în teza de doctorat susținută recent de Traian Ichim.

Trebuie remarcat faptul că atât în animarea vieții muzicale basarabene, cât și în păstrarea unui nivel înalt de profesionalism al artei muzical-interpretative din ținut un rol memorabil l-au jucat muzicienii români veniți din importante centre culturale – Iași, Cluj și București. Ajutorul lor acordat unui oraș provincial, cum era tratat pe atunci Chișinăul, a fost consistent, iar faptele istorice servesc în acest sens drept dovezi elocvente. La impulsionarea vieții muzicale basarabene a contribuit în mod deosebit genialul violonist, compozitor și dirijor român George Enescu, care a vizitat orașele Chișinău și Bălți în repetate rânduri și care a manifestat un interes viu față de cultura muzicală locală. Concertele sale s-au bucurat de un mare succes la publicul basarabean. Relevante în acest sens sunt mărturisirile muzicologului G. Ciaicovschi-Mereșanu: „Primele concerte la Chișinău George Enescu le-a susținut în calitate de dirijor al orchestrei simfoni-

ce din Iași în luna martie a anului 1918 în ajunul Unirii Basarabiei cu Patria-mamă. Începând cu 24 martie, în sala Casei Nobilimii au avut loc patru concerte, având programe diverse, dirijate de marele maestru… Concertele i-au avut în calitate de soliști pe pianistul Nicu Caravia, care a interpretat Concertul pentru pian și orchestră de P. Ceaikovski și pe violoncelistul Flor Brevimann, care a evoluat cu Concertul pentru violoncel și orchestră de Klughardt. Într-un concert dirijat de J. Bobescu, interpretând Concertul pentru vioară și orchestră de P. Ceaikovski, în calitate de solist apare și G. Enescu" [5, p. 5]. În urma acestor concerte în presa locală au fost publicate mai multe recenzii elogioase.

În luna aprilie a aceluiași an maestrul a concertat la Bălți unde la scurt timp după aceasta a fost înființată Societatea culturală și de binefacere „George Enescu" care avea drept scop „răspândirea culturii românești mai întâi în județul Bălți și în celelalte județe înființând filiale" prin: „a) înființarea de cursuri de limba, istoria, literatura și geografia țării românești, b) înființarea de biblioteci populare cu cărți de literatură română, c) susținerea de publicații românești, gazete, reviste etc., d) înființarea și răspândirea unei biblioteci de popularizare, e) publicațiuni de tablouri istorice naționale și opere de artă națională, h) înființarea de coruri bisericești și cântece românești patriotice și populare, f) înființarea și susținerea unui teatru românesc, j) înființarea de localuri pentru educația sportivă a copiilor, l) înființarea unei săli de lectură, m) înființarea de școli de dansuri românești" [6, p. 107]. După cum menționează pe bună dreptate A. Dănilă, Societatea „George Enescu" de la Bălți „își propunea o activitate pe măsura unui minister... Dacă nu mai mult. Astăzi însă, cu mare regret, nu cunoaștem aproape nimic despre acea Societate" [6, p. 108]. George Enescu s-a mai întors în Basarabia în mai 1923, ulterior în martie 1927, susținând împreună cu pianistul Nicu Caravia patru concerte camerale la Chișinău și două concerte la Bălți. Maestrul a mai vizitat Basarabia în mai 1932 și în noiembrie 1937.

Marele muzician român a avut un rol decisiv și în procesul de edificare a învățământului muzical din ținut. După prima sa vizită la Chișinău și Bălți, el propune fondarea unui conservator la Chișinău. La 5 aprilie 1918, în ziarului „Ardealul" a fost publicat articolul „O convorbire cu maestrul Enescu". Împărtășindu-și impresiile după vizita în Basarabia, compozitorul menționează: „Școala muzicală de aici (se avea în vedere Colegiul de muzică al Societății Imperiale de Muzică din Rusia – G.C.) se poate dezvolta într-un conservator serios de muzică... Conservatorul ar avea mare însemnătate artistică și națională... Basarabia, a mai spus G. Enescu, este pentru noi un giuvaer în toate privințele și datoria noastră este să ajutăm prin toate mijloacele trezirea poporului la viața culturală și artistică, cântând simpatia fraților noștri moldoveni și făcându-le tot binele de care au fost privați atâta vreme" [5, p. 8]. Un merit aparte l-a avut G. Enescu și în organizarea operei basarabene, el mărturisind într-un interviu dorința sa de a crea la Chișinău o trupă de operă stabilă [4, p. 26].

Pentru G. Enescu, care a fost un adevărat Cetățean al Lumii și un Sol al Păcii nu au existat hotare, turneele sale incluzând atât orașe de pe bătrânul continent, cât și din SUA. El a avut o serie de concerte și în Rusia. Prima dată a evoluat în calitate de solist-violonist (interpretând unul din concertele lui Mozart), precum și în cea de dirijor (interpretându-și ambele *Rapsodii*) la Moscova și Petersburg la invitația Societății Muzicale Imperiale Ruse în octombrie 1909. A doua oară el a vizitat Petrogradul la 10 martie 1917, în atmosfera alarmantă și nesigură a Primului Război Mondial, îmbinând scopurile artistice cu cele caritabile, donând în beneficiul Crucii Roșii din Rusia suma de 1 000 de lei provenită din onorariile ridicate în urma concertelor. Ultimul său turneu, întreprins deja în Rusia Sovietică, a avut loc în mai 1946, în cadrul căruia el a susținut trei concerte simfonice la Moscova, producându-se ca dirijor, solist, dar și de compozitor [7, p. 142-149].

Și alți muzicieni români au animat viața muzicală a Basarabiei interbelice. După cum scrie Alexandru Boldur, „în 1922 apare la Chișinău pentru câteva concerte orchestra simfonică ieșeană, care aproape pe jumătate era compusă din elemente basarabene. În 1923 s-a organizat în Chișinău Societatea filarmonica sub președinția doctorului A. Coțovschi. În două veri s-au dat concerte simfonice, dirijate de d-nii A. Ciolan, J. Bobescu, M. Bârcă și Spialic" [8, p. 40]. Încă un fapt interesant menționat de același A. Boldur: „În 1925 V. Kormilov a organizat un teatru de operă de limbă română. O parte din artiști a fost invitată din Cluj" [8, p. 40].

Reconstituirea unui tablou mai mult sau mai puțin complet al vieții concertistice și a celei muzical-teatrale din Basarabia interbelică a fost posibilă grație materialelor de arhivă, precum și studiilor semnate de Elvira Golubeva [9, p. 3-18], Boris Kotlearov [10], Ecaterina Chișca [11] ș.a. În mod special trebuie menționat aportul cercetătorilor G. Ceaicovschi-Mereșanu și A. Dănilă, care au publicat studii temeinic documentate, dezvăluind pagini importante din istoria culturii muzicale basarabene. Astfel, în monografia sa *Învățământul muzical din Moldova (de la origini până la sfârșitul secolului XX)* [12] G. Ciaicovschi-Mereșanu acordă o atenție deosebită instituțiilor de învățământ muzical și personalităților care activau în domeniu în perioada interbelică. Pe baza documentelor de arhi-

vă și a materialelor din presa timpului cercetătorul a reușit să descrie cu lux de amănunte procesul muzical-pedagogic din instituțiile existente în ținut în anii 1920–1930. El face, în premieră, analiza activității nu doar a tuturor instituțiilor specializate, ci și a situației în domeniul predării disciplinelor muzicale în școlile generale și în gimnaziile basarabene, precum și în instituțiile teologice. Pentru muzicienii profesioniști un interes deosebit prezintă informațiile despre cele patru instituții muzicale specializate: Colegiul de muzică al Societății Muzicale Imperiale Ruse, care și-a continuat activitatea până în anul 1930, și cele trei conservatoare care au activat la Chișinău. Vom menționa, pentru comparație, că pe teritoriul RASSM până în anul 1940 a fost deschisă o singură școală muzicală care funcționa pe lângă Palatul pionierilor din Tiraspol.

După cum s-a vorbit anterior, primul conservator a fost înființat la Chișinău la inițiativa lui G. Enescu. Instituția s-a numit *Conservator popular moldovenesc* și a funcționat sub conducerea directoarei Anastasia Dicescu. În 1928, când s-au marcat 10 ani de la Marea Unire, instituția a fost redenumită în *Conservatorul „Unirea”*. După cum scrie A. Boldur, „în 1928 s-a făcut încercarea de etatizare, însă nu se știe din ce motive, hotărârea n-a rămas definitivă și peste un an s-a revenit. În schimb, Conservatorul capătă subvenții din partea Statului, foarte însemnate, până la un milion și jumătate de lei pe an” [8, p. 39].

În anul 1925 a fost organizat *Conservatorul Național* (denumit inițial *Academia Națională de muzică și artă dramatică*) sub conducerea directorului și profesorului de canto și armonie Traian Popovici. După spusele lui A. Boldur, acest Conservator „n-a jucat nici un rol în viața muzicală a provinciei” [8, p. 39]. Însă mai multe fapte istorice și informații cunoscute astăzi ne fac să nu fim întru totul de acord cu A. Boldur. Conservatorul Național a lucrat după programul Conservatorului din București. Aici au existat clase de pian, vioară, violoncel, contrabas, flaut, canto, ansamblu cameral, se preda teoria, solfegiul, armonia, contrapunctul și fuga, compoziția, orchestrația, muzica bisericească orientală, dicțiunea și drama [13]. În anul 1933 conducerea conservatorului a fost preluată de pianista Antonina Stadnițchi-Andrunachevici care, după cum reiese dintr-o cronică publicată în ziarul „Besarabskaia pocita”, „se bucura de o mare autoritate în cercurile muzical-pedagogice locale”[14].

În anul 1936 la Chișinău a fost deschis *Conservatorul Municipal*. Pentru postul de director al instituției a fost recomandat „un fiu talentat al Basarabiei”, Mihail Bârcă – dirijor, compozitor și profesor. Profesorii, conform regulamentului, au fost selectați pe criterii de titluri, de experiență artistică și pedagogică. Predarea în această instituție se realiza exclusiv în limba română. La festivitatea de deschidere a Conservatorului Municipal a fost interpretată cantata pentru soliști, cor și orchestră *Români, cântați mereu*, pe muzică de M. Bârcă și versuri de P. Halippa.

Toate cele trei conservatoare din Chișinău nu au avut însă statut de instituții de învățământ superior din care motiv absolvenții lor în mare parte își continuau studiile în străinătate. Pe parcursul existenței sale, cele trei instituții s-au confruntat cu o criză materială acută, însă în pofida tuturor dificultăților, „conservatoarele din Chișinău au educat un număr considerabil de muzicieni: pianiști, violoniști, cântărești, compozitori. Printre aceștia sunt: compozitorii Eugeniu Coca și Dumitru Gheorghiță, compozitorul și cântărețul Gheorghe Borș, pianistul și compozitorul David Fedov, pianistul Nicolae Radu, muzicologul și violonistul Boris Kotlearov, muzicologul și folcloristul Lidia Axionov, violonistul Iacov Sorocher, cântăreții Tamara Ciobanu, Eugeniu Ureche, Leonid Boxan” și autorul acestor rânduri Gleb Ciaichovschi-Mereșanu [5, p. 10].

Colegiul muzical din Chișinău (conform altor surse [6, p. 67-69], denumit după 1918 Școala muzicală), „care a jucat un rol foarte frumos în trecut, intră acum în perioada sa de decădere. Societatea Muzicală Imperială din Petersburg, în noile condițiuni politice, desigur n-a mai putut acorda secției sale din Chișinău subvenții anuale. Era firesc ca această instituție cu caracter public să fie preluată pe seama sa de Statul român, moștenitor firesc al tuturor instituțiilor publice din Basarabia. Dar aceasta nu s-a întâmplat ” [8, p. 37]. Mult timp nici nu s-a știut cu exactitate când anume Colegiul și-a sistat activitatea, însă deschiderea arhivelor le-a ajutat cercetătorilor să stabilească că în pofida numeroaselor deficiențe de ordin material și social, instituția și-a continuat activitatea până în anul 1930 după care colectivul ei a fuzionat cu cel al Conservatorului „Unirea”. În toată această perioadă, la cârma Colegiului a stat Vasilii Karmilov – o personalitate carismatică și un muzician talentat care împreună cu întregul colectiv profesoral a depus eforturi consistente pentru păstrarea acestei școli considerate cândva una dintre cele mai bune din întreaga Rusie. În Arhiva Națională a R. Moldova se păstrează un set de afișe ale concertelor simfonice care au avut loc la Chișinău. Textul de pe una dintre ele servește drept mărturie a activității Colegiului în anul 1930. Iată ce putem citi pe acel afiș: „Sala Eparhială, Colegiul de Muzică din Chișinău, 1 februarie 1930. Concert dedicat centenarului de la nașterea marelui compozitor rus Anton Rubinștein. Participă: Maria Zlatova, Clara Fainștein, Ivan Bazilevschi, Vasilii Siomin, Grigorii Iașentkovschi și corul sub conducerea lui Alexandru Iacovlev” (ultimul – bunelul regretatului nostru coleg V. Axionov).

Pe moment, cea mai mare provocare și cea mai mare dificultate pentru cercetători o constituie studierea creației componistice din Basarabia interbelică. Cauzele sunt pe cât de banale, pe atât de serioase: lipsa contactelor directe de-a lungul deceniilor între cercetătorii din Republica Moldova și compozitorii basarabeni, majoritatea dintre care după anexarea Basarabiei s-au refugiat în România. Iar după ce s-au deschis hotarele, după 1990, mulți dintre ei fie nu mai erau deja în viață, fie au pierdut partiturile în timpul pribegiilor pe drumurile distruse de război. Astfel că până în prezent au fost făcuți doar câțiva pași pe calea reconstituirii creației componistice din perioada respectivă.

Creația clasicilor muzicii naționale, Eugen Coca și Ștefan Neaga, s-a bucurat de atenția cercetătorilor încă din perioada sovietică, existând și câte o mică lucrare monografică dedicată fiecăruia (autori M. Manuilov și A. Sofronov). Numele lor a fost inscripționat pe frontispiciul principalelor instituții de învățământ muzical din Chișinău: Școala muzicală specială purtând numele lui Coca (după divizarea școlii în două licee separate unul cu predare în limba română și altul cu predare în limba rusă numele lui Coca a fost înlocuit cu cel al lui C. Porumbescu și S. Rahmaninov. Astăzi de E. Coca ne mai amintește doar Concursul internațional pentru tineri interpreți organizat în fiecare an la Chișinău), iar Colegiul de Muzică (astăzi Centrul de excelență în educație artistică) – cel al lui Șt. Neaga. În opinia noastră, creația componistică a acestor doi autori urmează a fi reevaluată de pe pozițiile zilei de azi și cercetată integral, întrucât în perioada sovietică lucrările lor scrise până în 1940 au rămas în mare parte în afara atenției cercetătorilor.

Din presa timpului aflăm că în Basarabia au activat și alți compozitori. Astfel, ziarul „Basarabia" comunică cititorilor săi despre un eveniment curios – competiția compozitorilor-pianiști I. Bazilevschi, C. Romanov, V. Onofrei și V. Seroținski: „pe 5 iunie 1919 va avea loc un eveniment inedit nu doar pentru provincia noastră, ci și pentru capitale, concertul-competiție la care vor participa patru compozitori, și deoarece toți patru sunt și pianiști, fiecare își va interpreta propriile sale creații". Pentru a juriza această competiție neobișnuită a fost format un juriu competent președintele căruia a fost cunoscutul pianist Leopold Godovschi, invitat special cu această ocazie la Chișinău. Din păcate, până în prezent, atât piesele interpretate la respectiva competiție, cât și alte creații semnate de acești compozitori au rămas absolut necunoscute. O singură excepție constituie *Concertele pentru pian* semnate de Constantin Romanov, introduse în circuitul științific de S. Țircunova și Alina Pereteatco care le-au consacrat și un studiu [15]. Ambele lucrări au fost frecvent transmise de radioul din București sub bagheta dirijorului L. Rogalschi și avându-l în calitate de solist pe autor [16, p. 40-46]. Activitatea lui C. Romanov din anii 1920, reconstituită pe baza materialelor din arhiva lui Gr. Bezviconi, a fost prezentată și într-un alt studiu al S. Țircunova [16, p. 40-46]. Din studiu aflăm că, pe lângă cele două concerte pentru pian, în acești ani C. Romanov – absolvent al Conservatorului din Kiev la clasa de compoziție a lui R. Glier, a compus o *Cantată pentru cor și orchestră*, *Trio d-moll* și *Trio A-dur* pentru vioară, violoncel și pian, o sonată pentru vioară și pian, creații vocale și mai multe miniaturi pentru pian. Toate aceste lucrări se păstrează în Arhiva Națională și așteaptă să fie cercetate.

Un alt participant la acest concert-competiție a fost Ivan Bazilevschi, absolvent al Conservatorului din Moscova, discipol și urmaș spiritual al lui Rahmaninov. Bazilevschi a fost titularul clasei de pian de la Conservatorul „Unirea", bucurându-se de o mare autoritate printre elevi și colegi. Pe tot parcursul anilor 1920, cât s-a aflat la Chișinău (1919–1930), Bazilevschi a desfășurat o intensă activitate concertistică susținând numeroase concerte atât în calitate de pianist-solist, cât și în componența unor ansambluri camerale sau ca acompaniator al cântăreților, evoluând alături de muzicienii locali și de cei străini veniți în turneu. Presa autohtonă abundă de recenzii elogioase la adresa măiestriei artistice a lui Bazilevschi, menționându-se tehnica desăvârșită și profunzimea tratărilor interpretative [17]. Anume așa el a fost remarcat de Șaleapin care a venit la Chișinău fără acompaniator și după concertul susținut împreună cu Bazilevschi l-a invitat pe acesta în 1930 să-i devină acompaniator permanent. Împreună cu Șaleapin a colindat lumea susținând numeroase concerte prin Europa, imprimând perlele din repertoriul marelui bas pe disc. Din 1933 a fost profesor de pian la Conservatorul rus din Paris, iar odată cu începutul războiului a emigrat în SUA unde a murit în 1975. Pe lângă activitatea pedagogică și concertistică, Bazilevschi a fost compozitor, autor de muzică bisericească, simfonică, camerală, lucrări pentru pian, însă creația lui rămâne până azi necunoscută.

Moștenirea componistică a lui Vasile Onofrei – cel de-al treilea participant la concertul-competiție, include mai multe piese pentru pian „apreciate și de presa locală, … și la București" [18, p. 174], drept mărturie în acest sens servind premiul I obținut în cadrul unui concurs de compoziție desfășurat în 1919. Concertul său pentru pian „se bucura de un mare succes, fiind inclus și în repertoriul mai multor pianiști moldoveni" [18, p. 174]. Astfel, V. Onofrei alături de C. Romanov poate fi considerat întemeietorul genului de concert pentru pian în Basarabia.

Ultimul dintre cei patru participanți , V. Seroținski, a avut parte de studii muzicale foarte serioase, fiind inițiat în arta compoziției la Moscova sub îndrumarea marelui compozitor rus A. Skriabin și ulterior la Leipzig în clasa lui M. Reger. Din presa timpului cunoaștem că el este autorul unor piese pentru pian ce „merită un interes deosebit, întrucât el poate fi considerat un compozitor al noii școli" [19, p. 174].

În contextul studierii creației componistice basarabene trebuie să amintim monografia lui G. Ceaicovschi-Mereșanu *Mihail Bârcă: compozitor și dirijor*, [20], care conține numeroase exemple muzicale din piesele corale și cele vocale de cameră ale compozitorului. Elaborarea acestei monografii s-a datorat corespondenței active între autor și protagonist în urma restabilirii legăturilor personale ce au existat cândva și care au fost întrerupte pe o perioadă de circa 50 de ani.

Cercetătoarea Elena Nagacevschi a publicat o monografie despre viața și opera lui Mihail Berezovschi [21]. Personalitatea și aportul acestui preot-compozitor în cultura muzicală basarabeană a fost întregită și de studiile recente ale tinerei cercetătoare Hristina Barbanoi în teza sa de doctorat *Creația corală bisericească a compozitorului Mihail Berezovschi din perspectiva tradițiilor muzicale ortodoxe* susținută cu brio în anul 2016.

Au fost puse începuturile studierii activității și creației componistice ale lui Veaceslav Bulâciov – muzician polivalent care a jucat un rol greu de supraestimat în peisajul muzical basarabean fiind profesor la Conservatorul „Unirea", dirijor, fondator al Capelei Simfonice, compozitor, susținând numeroase lecții-concerte despre istoria culturii muzicale universale, de la Antichitate până la perioada Clasicismului vienez. Născut în 1872 la Piatigorsk, V. Bulâciov a absolvit Conservatorul din Moscova avându-i ca profesori pe cunoscuții compozitori ruși Mihail Ipolitov-Ivanov și Serghei Taneev, ultimul devenindu-i prieten apropiat. În anul 1901, Bulâciov înființează la Moscova așa-numita *Capelă Simfonică*, în ideea simfonismului vocal, deschizând astfel perspective nu doar în utilizarea plenară a contrastelor de diapazon între voci, ci și pentru îmbinarea timbrurilor corale după modelul instrumentelor orchestrei simfonice. În anul 1918, fugind de represaliile sovieticilor, Bulâciov ajunge la Chișinău unde va rămâne până în 1940. Aici el s-a manifestat ca un neobosit tribun al artei muzicale, scopul său major fiind înființarea la Chișinău a unei orchestre simfonice și a unui cor după modelul *Capelei Simfonice* moscovite, lucru care i-a reușit. Cu forțele elevilor de la Colegiul de muzică și ale muzicienilor din oraș, în decembrie 1918, după doar două luni de aflare în oraș, el a prezentat publicului chișinăuian *Requiem*-ul de Mozart. Deja în anul 1919, în presa locală apar avize despre așa-numitele *Concerte istorice* ale Corului simfonic. Acest colectiv a existat până în anul 1927. Pe tot parcursul perioadei date, la Chișinău s-au interpretat numeroase capodopere ale muzicii universale: *Misa h-moll* de Bach, fragmente din oratoriile *Samson și Iuda Macabei* de Haendel, simfonii de Haydn, Mozart, Beethoven, creații de Schubert, Mendelssohn, Schumann ș.a.

Deja după desființarea Capelei, Bulâciov organizează interpretarea oratoriului *Creațiunea* de Haydn, a *Requiem*-ului de Cherubini, cu ocazia comemorării a 100 de ani de la moartea lui Schubert. Pe lângă intensa activitate interpretativă și pedagogică, se cunoaște că Bulâciov a fost și compozitor, a cărui creație, din păcate, este total necunoscută. Din articolul Nadejdei Caulea [22, p. 196-206] aflăm că în anul 1920 V. Bulâciov a compus cantata corală *Adevărul* pe textul poetului rus Alexei Tolstoi. Recent, la Sankt Petersburg a fost editat vol. XIV al antologiei muzicii corale ruse, integral alcătuite din creații semnate de Bulâciov, în care a fost publicată și această cantată [23]. Ediția este însoțită de două CD-uri. În anul 2014 a fost publicat articolul semnat de Svetlana Țircunova, în care este prezentată activitatea multilaterală a lui Bulâciov, reconstituită pe baza materialelor din arhiva lui Gr. Bezviconi [1, p. 5-12], iar Larisa Balaban, împreună cu Irina Ciobanu-Suhomlin, au semnat un studiu dedicat *Liturghiei* lui Bulâciov [24] compuse la Chișinău în perioada anilor 1918–1925 (partitura fiind preluată din aceeași arhivă a lui Bezviconi). Odată cu începerea celui de-al Doilea Război Mondial, muzicianul, împreună cu familia, s-a refugiat în România. Ultimii ani (1951–1959) a trăit la București. Această perioadă românească din viața lui urmează a fi descoperită.

O prezentare sumară a culturii muzicale din Basarabia după Unire conduce spre constatarea evidentă a faptului că până în prezent informațiile expuse în literatura de specialitate nu oferă o imagine completă a evenimentelor, fenomenelor și proceselor ce s-au derulat în perioada vizată, nu sunt suficiente nici pentru evaluarea obiectivă a aportului muzicienilor interpreți, compozitori, profesori care și-au desfășurat activitatea la Chișinău. Astăzi se impune imperativ necesitatea unei cercetări exhaustive consacrate studierii acestei perioade importante din istoria noastră. O asemenea sarcină nu este pe puterea unui singur cercetător, oricât de talentat și motivat ar fi acesta. Noianul faptelor este copleșitor și necesită eforturi susținute ale întregii comunități de muzicologi, arhiviști, istorici, culturologi. În opinia noastră, această sarcină ar putea fi surmontată prin eforturile conjugate ale savanților basarabeni împreună cu colegii lor de peste Prut, deoarece o mare parte dintre materiale ce reflectă viața Basarabiei interbelice se păstrează în arhivele din România fiind mai puțin accesibile pentru cercetătorii chișinăuieni.

BIBLIOGRAFIE

1. Циркунова С. В. Проблемы и перспективы изучения национальной музыки 1920–1930-х годов. În: Studiul Artelor şi Culturologie: istorie, teorie, practică. Chişinău, 2014, nr. 3.
2. Аксёнова Л. А. Музыка Советской Молдавии. В: История музыки народов СССР, т. 1, 1970.
3. Программа по истории молдавской музыки для высших учебных заведений Молдавской ССР. Кишинёв: Лумина, 1982.
4. Dănilă A. Opera basarabeană. Chișinău: Editura enciclopedică „Gh. Asachi", 1995.
5. Ciaicovschi-Mereșanu G. George Enescu şi Conservatorul din Chișinău. În: Viaţa muzicală a Basarabiei în secolul XX (materialele conferinţei). Chișinău, 1993.
6. Dănilă A. George Enescu în Basarabia (125 de ani de la nașterea celebrului artist). În: Dănilă A. Biobibliografie. AȘM, Biblioteca Ştiinţifică (Institut). Secţia editorial-poligrafică. Chișinău, 2018, http://enciclopedia.asm.md/wp-content/uploads/A_Danila_2018_Internet-Copie.pdf
7. Котляров Б. Я. Джордже Энеску. Москва, 1970.
8. Boldur A. Muzica în Basarabia. Schiţă istorică. București, 1940.
9. Голубева Э. Балетная музыка композиторов Советской Молдавии. Кишинёв: Штиинца, 1988; Голубева Э. Бессарабские страницы Шаляпинианы. В: Музыка в Молдове: вопросы истории и теории. Кишинёв: Штиинца,1991.
10. Котляров Б. Из истории музыкальных связей Молдавии, Украины, России. Кишинёв: Штиинца, 1982.
11. Кишка Е. Развитие фортепианного исполнительства и педагогики в Молдавии (XIX – 40-е гг. XX ст.). Автореф. дис… кандидата искусствоведения. Киев, 1990. 24 с.
12. Ciaicovschi-Mereșanu G. Învăţământul muzical din Moldova (de la origini până la sfârșitul secolului XX). Chișinău: Grafema Libris, 2005. 276 p.
13. Бессарабское слово, 1927, 3 октября.
14. Бессарабская почта, 1933, 2 октября.
15. Циркунова С., Перетятко А. Концерты для фортепиано с оркестром Константина Романова: общая характеристика, особенности тематизма, композиции и драматургии. În: Anuar ştiinţific: muzică, teatru, arte plastice. 2013. nr. 3.
16. Циркунова С. Вклад творческой деятельности Константина Романова в развитие музыкальной культуры Бессарабии (20-е годы XX века). În: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică. 2014, nr. 2 (22). Chișinău: Grafema Libris, 2014.
17. A se vedea ziarele: Бессарабия 1919, 2 iunie, p. 4; 1919, 5 iunie, p. 3; 1920, 8 octombrie, p. 4; 1920, 20 octombrie, p. 4; 1923; 15 septembrie, p. 4; 1923, 21 septembrie, p. 3; Голос Бессарабии, 1930, 2 aprilie.
18. Gupalova E. Arta interpretativă și pedagogia pianistică în Basarabia (până în anii 40 ai secolului XX). În: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică 2014, nr.1 (21).
19. Ziarul Basarabia. 1919, nr. 47, 2 iunie. Citat după: Gupalova E. Arta interpretativă și pedagogia pianistică în Basarabia (până în anii 40 ai secolului XX). În: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică 2014, nr.1 (21).
20. Ceaicovschi-Mereşanu G. Mihail Bârcă: compozitor și dirijor. Chișinău: Ştiinţa, 1995.
21. Nagacevschi E. Mihail Berezovschi: dirijor de cor și compozitor. Chișinău: Epigraf, 2002.
22. Кауля Н. Хронология кантат в творчестве композиторов Республики Молдова: начальный этап. În: Anuar științific: muzică, teatru, arte plastice, 2012, nr. 3 (16).
23. Антология русской светской хоровой музыки a cappella XIX — начала XX века. Аудиоприложение на 2 CD. Выпуск 14. Булычёв, https://compozitor.spb.ru/catalog/smeshannyy/antologiya-khorovoy-muzyki-a-cappella-vyp-14-bulychyev/
24. Balaban L., Suhomlin-Ciobanu I. Un monument unic al artei muzicale din Basarabia: Liturghia sf. Ioan Gură de Aur de V. Bulâcev (considerații preliminare) În: Studiul artelor și culturologie: istorie, teorie, practică, nr. 1 (30), 2017.

Ion Moraru. *Portretul lui Felix*,
cărbune, 40 × 30 cm, 2016.

Ion Moraru. *Portretul Fernandei,*
cărbune, 40 × 30 cm, 2016

TRADIȚIA DE NUNTĂ ÎN COMUNITĂȚILE DE BASARABENI DEPORTAȚI ÎN SIBERIA ȘI KAZAHSTAN

Doctor în istorie, conferenţiar universitar
Ludmila D. COJOCARU
Institutul Patrimoniului Cultural

THE WEDDING TRADITION WITHIN THE COMMUNITIES OF BESSARABIANS DEPORTED IN SIBERIA AND THE KAZAKHSTAN

Summary. The study analyzes phenomenon of the traditional Romanian wedding in the context of dramatic changes of the middle of the 20th century, especially of those produced in the communities of Bessarabians deported by the totalitarian-communist regime of the Moldavian SSR and imposed, between 1941-1956, to stay in the remote regions of the Soviet Union. The use of original sources – oral history documents, illustrative testimonies (photographs, journals, letters), papers from the family archives – and identifying the main narrative themes relevant to the survivors' memories allowed the author to elucidate the popular customs and representations under the conditions of forced exile. Beyond continuity at the level of wedding practices and attributes of ritualized communication, the functions and role of its main actors, the study brings to the attention of researchers the semantic ruptures and the cultural transformations produced in the nuptial tradition of deported Bessarabians. The prescriptions of the totalitarian-communist regime with regard to the marriage of the descendants of the „enemies of people" and the social, cultural and economic circumstances in which the Bessarabian deportees in Siberia and Kazakhstan have affected the ethno-cultural roots, at the same time requiring the development of new models and strategies of solidarity, capable of maintaining identity and anchorages in the home tradition.

Keywords: wedding tradition, Stalinist deportations, cultural metamorphoses, Moldavian SSR, Siberia, Kazakhstan.

Rezumat. Studiul analizează fenomenul nunţii tradiţionale româneşti în contextul transformărilor dramatice de la mijlocul secolului al XX-lea, în mod prioritar al celor produse în comunităţile de basarabeni deportaţi de către regimul totalitar-comunist din RSS Moldovenească şi impuşi să se afle, între anii 1941-1956, în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice. Valorificarea surselor inedite – documente de istorie orală, mărturii imagistice (fotografii, schiţe din jurnal, scrisori), acte din arhiva de familie – şi identificarea principalelor tematici narative relevate în memoriile supravieţuitorilor au permis autoarei să elucideze obiceiurile şi reprezentările populare în condiţiile înstrăinării forţate. Dincolo de continuităţile atestate la nivelul practicilor şi recuzitei de nuntă, a funcţiilor şi rolului actanţilor, studiul aduce în atenţia cercetătorilor rupturile semantice şi transformările culturale produse în tradiţia nupţială la basarabenii deportaţi. Prescripţiile regimului totalitar-comunist cu referire la căsătoria descendenţilor „duşmanilor poporului" şi circumstanţele vitrege sub aspect social, cultural şi economic în care s-au pomenit deportaţii basarabeni în Siberia şi Kazahstan au afectat legăturile de neam şi rădăcinile etno-culturale, impunând totodată elaborarea unor noi modele şi strategii de solidaritate, pasibile să întreţină reperele identitare şi ancorarea în tradiţia de acasă.

Cuvinte-cheie: tradiţie de nuntă, deportări staliniste, transformări culturale, RSS Moldovenească, Siberia, Kazahstan.

INTRODUCERE

Studiul de faţă este o primă contribuţie la analiza fenomenului nunţii tradiţionale româneşti în contextul transformărilor dramatice de la mijlocul secolului al XX-lea, în mod prioritar caracteristic comunităţilor de basarabeni deportaţi de către regimul totalitar comunist din RSS Moldovenească şi siliţi, între anii 1941–1956, să se afle în regiunile de est ale Uniunii Sovietice. Pornind de la abordările istoriografice recente privind valoarea documentară a mărturiilor de istorie orală [1], studiul valorifică memoriile supravieţuitorilor celor trei valuri de exilări în masă din Basarabia [2] cu referinţă la obiceiurile, recuzita de ritual, funcţiile şi rolul actanţilor în cazul nunţilor româneşti în mediul comunităţilor de deportaţi. Constatăm că prescripţiile regimului totalitar-comunist privind căsătoria descendenţilor „duşmanilor poporului" şi circumstanţele traumatizante sub aspect social, cultural şi economic în care s-au pomenit locuitorii RSS Moldoveneşti, strămutaţi cu forţa în Siberia şi Kazahstan, au avut scopul de a şterge legăturile de neam şi rădăcinile etno-culturale ale acestora [3]. Or, elucidarea variilor consecinţe ale propagandei sovietice asupra nunţii vine să contribuie la identificarea şi analiza trăirilor, atitudinilor, strategiilor de solidaritate şi comuniune,

pasibile să întrețină reperele identitare și ancorarea în tradiția de-acasă a basarabenilor deportați.

Considerăm important să consemnăm lipsa unor discuții științifice pe marginea acestui subiect, atât în istoriografia sovietică de specialitate, cât și în cea din perioada posttotalitară. În cercetările care s-au efectuat la tema patrimoniului cultural imaterial din arealul etnografic Pruto-nistrean nu s-a articulat importanța recuperării și valorificării memoriilor și mărturiilor de istorie orală ale locuitorilor din RSS Moldovenească deportați în Siberia și Kazahstan, ca surse de cunoaștere a dinamicii obiceiurilor de nuntă și a reprezentărilor populare în condițiile exilului. La fel, este cert că problema dată de cercetare este marcată până în prezent de „regimul tăcerii" [4] și este privată de izvoare arhivistice care să întrețină documentarea riturilor de trecere de la vârsta copilăriei la cea a feciorie și, ulterior, la cea a tinerilor căsătoriți, a modelelor de comunicare și comportament în mediul cultural străin sau a informațiilor despre cadrele temporale/spațiale de manifestare a sacrului, prin urmare rămânând a fi una destul de complexă și necesită abordări științifice pe măsură.

ASPECTE METODOLOGICE

Invocând „funcția primordială a memoriei – aceea de recuperare" [5], investigația respectivă are la bază materialul inedit de teren, colectat în cadrul Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953" [6]. În aspect metodologic, cercetarea prevede studiul documentelor din arhivele de familie și ale celor din arhivele instituționalizate, coroborate cu sursele de memorialistică, culegerile de documente și publicațiile din presa vremii.

În ceea ce privește intervievații care au trecut la prima persoană prin experiența deportărilor staliniste, alegerea noastră s-a îndreptat în mod preponderent spre *oamenii simpli* care nu au avut anterior posibilitatea de a-și împărtăși memoriile într-un context public, dar care au manifestat deschidere pentru valorificarea memoriei prin amintiri generoase și mărturii relevante [7]. Materialul empiric valorificat în acest studiu a fost colectat, între anii 2010–2018, din întreg spațiul Pruto-nistrean și vizează comunitățile de deportați basarabeni aflați timp îndelungat în diferite regiuni ale imperiului sovietic și ulterior reveniți la baștină. Cercetarea s-a desfășurat prin metoda interviului aprofundat semi-directiv, conținând grila de întrebări capabile să arunce lumină dincolo de momentele de intensitate traumatizantă și suferință, intervenind discret în narațiunea persoanelor cu experiența vieții din deportarea sovietică. Astfel, au fost încurajate amintirile cu caracter etnografic, modele de comunicare cu populația băștinașă, consemnarea formelor de păstrare a tradițiilor și a strategiilor de supraviețuire etno-culturală a basarabenilor aflați în exil.

Mărturiile de istorie orală sunt autentificate printr-un generos material etnografic foto-documentar, „hârtiile și fotografiile de familie ca patrimoniu identitar și simbolic al unei familii exprimă în mod indirect o *ordonare* a memoriei unei familii" [8]. Cu referință la practicarea obiceiurilor românești în condițiile deportării, fotografiile relevă informații prețioase despre actanții, recuzita, practicile nupțiale și dinamica acestora într-un mediu cultural vitreg. Or, sentimentul de *străinie* și *exil* a fost intensificat prin noțiunea de *specpereselency* (*спецпереселенцы* – rus.) sau *specposelency* (*спецпоселенцы* – rus.) – în ambele cazuri, un eufemism care ascundea condamnarea „pe vecie" a deportaților la muncă silnică cu regim de supraveghere continuă în regiunile de est ale Uniunii Sovietice [7].

Astfel, respectarea unei metodologii complexe de cercetare a memoriei supraviețuitorilor deportărilor staliniste din RSS Moldovenească aduce în atenție articularea clară a subiectului nunții, de rând cu alte tematici importante relevate de aceștia. Amintirile lor fac referință la evenimentul nunții ca punct de reper în rostuirea lucrurilor și a propriului parcurs de viață („ne-am întors în Moldova, în 1956, la scurtă vreme după nunta fratelui"[1]). Prin urmare, nunta continuă să rămână a fi evenimentul marcant în constituirea unei biografii, chiar dacă este vorba de una profund traumatizată, inclusiv în istoria unei comunități de memorii a victimelor regimului stalinist.

NUNTA ÎN COMUNITĂȚILE DE DEPORTAȚI

Dacă la baștină nunta intra în memoria comunității, în special, prin fastul și frumusețea obiceiurilor, în condițiile deportării aceasta este ancorată în memoria supraviețuitorilor, în primul rând, prin (ne)putința de a respecta rânduiala firească a tradiției din Basarabia „așa cum e obiceiul la noi", „cum era înainte", „așa e după lege", „ca la moldoveni", „cum trebuie". Consemnăm că în prima parte a aflării în deportare, înțelegerea mutuală a tinerilor de a forma un cuplu prezenta mai curând o strategie de supraviețuire decât element din obiceiurile prenupțiale („a fost viață tristă, că dacă nu ești pe teritoriul tău; ca tineret, nu te uitai că-i greu, că n-ai casă, dar viața te grămădește"[2]), iar blagoslovirea părinților este con-

---

[1] Vasile Fetescu, deportat în 1941 din loc. Chițcanii Vechi, rn. Telenești, în reg. Akmolinsk.

[2] Maria Romanenco (născută, Ciobanu), deportată în 1949 din s. Puhăceni, rn. Anenii Noi, în reg. Tjumen.

Parascovia și Efim Rotaru în rolul de nuni mari la o nuntă de basarabeni în reg. Irkutsk, 1955.

semnată ca unica manifestare ritualică de consacrare a neofiților („nu mai făceai nimic din obiceiuri, că *nu era putință* (subl. noastră)…”[3]).

Memoriile acestor persoane relevă forma dramatic redusă a nunții, marcată doar prin ritualul de comensualitate în egală măsură delegat prin autoritatea tradiției să legitimeze starea ulterioară a mirilor („Cumnata noastră era deportată cu mama ei, bătrână. Fratele s-a dus și a cerut-o de la mama ei, apoi au venit la noi. A fiert mama niște cartofi, am stat la masă – tata, mama și noi – și asta le-o fost nunta…” [4]; „Ne-am căsătorit cu actuala soție, Olga, care era tot dintr-o familie de deportaţi. Cu ea, pur și simplu, *ne-am luat* şi atâta tot”[5]).

După această perioadă de lipsuri maxime, frig aspru și înfometare cronică a primilor ani de aflare în deportare, relatările celor care au supraviețuit abundă în mărturii despre nunta cât mai apropiată de rigorile tradiției din Basarabia, cu menirea clar articulată de reafirmare identitară și recuperare a statutului social de către cei deportați: „Tata și mama au vrut să facem după tradițiile noastre. A fost prima nuntă moldovenească acolo, când s-a căsătorit fratele Nică cu Ileana. Asta a fost în 1952. Au făcut nuntă după tradiţii! Se zvonea în tot satul că la moldoveni este nuntă.”[6] Chiar dacă era acomodată la condițiile din străinie („am făcut masa [Masa Mare] în cămăruța unde trăiam, că nu aveam să ne-nșirăm, *ca la Țareuca* (subl. noastră) – o bucată de sat!”), aceste practici aveau legitimitatea să reconfigureze relațiile de rudenie între familiile antrenate în evenimentul nunții („ne-a cununat bădița Vasile, fratele mai mare, și de-acum încolo i-am spus naşul Vasile”[7]), inclusiv a persoanelor invitate („a fost un *vecer*, neamuri nu erau ca să-i inviți, doar cunoscuții; a venit doctorul de la spital cu nevastă-sa, niște colegi și aceștia au fost toți oaspeții la nunta lor”[8]). Criteriile general-practicate de alegere a miresei/mirelui, precum vârsta, statutul social, apartenența etno-confesională pune în evidență unele aspecte noi, elaborate în condițiile deportării. Consemnăm astfel că vârsta mirilor era preponderent de 23-27 de ani („în 1956, m-am căsătorit cu Vasile Mârza, aveam 23 de ani, soțul avea atunci 27 de ani”[9]), însă respectarea acesteia era deseori sub presiunea lipsurilor economice dictate de circumstanțele vieții în exil („târziu se căsătorea lumea acolo, era mare sărăcie, nu aveam nici gospodărie, nici haine. Fratele mai mic, care era din 1929, s-a însurat după armată, în 1952. Eu m-am căsătorit la 28 ani. Ambele surori, la fel, s-au măritat târziu…”[10]). Acest fapt determina și încălcarea asumată a unei ordini de vârstă stabilită prin tradiție între frați și surori, când era vorba de a se desprinde de familia părinților pentru constituirea propriei gospodării. Or, în condițiile când părinții erau arestați și/sau decedați în lagărele sovietice și așezările speciale pentru deportați, copiii mai mari preluau rolurile de părinte pentru frații și surorile mai mici, inclusiv în ceea ce privește respectarea

[3] *Ibidem.*

[4] Nadejda Crigănuță (născută, Poiată), deportată în 1949 din s. Țipala, rn. Ialoveni, în reg. Tjumen.

[5] Nicolae Cozma, deportat în 1949 din s. Cucoara, rn. Cahul, în reg. Altai.

[6] Petru Racu, deportat în 1949 din s. Ţaul, rn. Dondușeni, în reg. Tjumen.

[7] Ștefan Crigănuță, deportat în 1949 din s. Băcioi în reg. Tjumen.

[8] Valentina Ungureanu (născută, Baștan), deportată în 1949 din s. Coşcodeni, rn. Sângerei, în RSS Burjat-Mongolă..

[9] Nadejda Mârza (născută Băcescu), deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina în ţin. Altai.

[10] Ana Nedov (născută, Barbânță), deportată în 1941 din com. Gotești, rn. Cantemir, în reg. Akmolinsk.

Nina și Simion Lupașcu în ziua nunții lor, loc. Lesnaja Jurga, rn. Jurginsk, reg. Tjumen, 1953.

riturilor de trecere și intrarea în rând cu lumea („Eu m-am căsătorit târziu, la 27 de ani. Aveam trei surori și eu aveam grijă de ele, dar dacă te căsătorești – trebuie să le lepezi. Ca să nu le lepăd – am stat pană ultima s-a măritat."[11]). Un alt criteriu de care se ținea cont în alegerea mirilor era cel al statutului social, dincolo de precaritatea economică în care se aflau aceste familii după deportarea lor în Siberia și Kazahstan. Proveniența din gospodari și legătura cu familiile care au probat un comportament meritoriu în comunitatea de acasă, până a fi ridicate, era întreținută viu în memoria comunității chiar și în noile circumstanțe („Ruștele vroiau să se căsătorească cu el, dar Vasile căuta o fată așa... *gospodină*, că el tot a fost *din oameni*. Mama lui era din sat de la noi… Ei se nemuiau cu noi, de departe."[12]).

Apartenența etno-culturală/confesională era de cele mai multe ori parte din motivațiile personale în alegerea mirelui/miresei, fiind circumscrisă experienței acumulate de generațiile anterioare: „Nu eram căsătorită. Nu am vrut să mă căsătoresc cu un rus, aveam eu motivele mele… Și apoi – tradițiile noastre! Nu-mi imaginam cum să vin acasă cu el – noi obișnuiam să ne adunăm toată familia – și aici să șadă un rus, iar eu să stau să-i traduc!? Noi am vorbit tot timpul limba română în familie."[13] La fel: „Eram șoferul directorului care, printre altele, mi-a spus că «ea [viitoarea soție] este din Moldova». Directorul știa că doresc să mă însor cu o fată din Moldova. Mama tot așa îmi spunea!"[14]; „Tata nu vroia pe ruși să-i vadă în ochi, dar pe Vasile părinții mei l-au vrut, era din Moldova. Erau ruși care umblau după mine, dar tata a spus să nu ne vadă cu nici un rus de mână, nici eu și nici sora."[15]

Respectarea obiceiurilor de nuntă, indiferent de circumstanțele în care sunt practicate, sunt percepute exclusiv ca „datini care poartă în ele speranța și promisiunea unei vieți împlinite" [9]. Mărturisirile basarabenilor deportați în Siberia și Kazahstan fac dovada cinstirii acestei filosofii populare de „a fi în rând cu lumea", ceremonialul nupțial fiind menit să ordoneze biografia unui om: „Acela a fost începutul vieții noastre. Acela a fost momentul când m-am despărțit de copilărie și tinerețe și am intrat în viața de matur. Măcar că am fost deportată, dar tot parcă mă simțeam sub aripa mamei și a tatei."[16]

În structura nunții relevată de mărturiile deportaților basarabeni consemnăm elementele centrale din toate etapele ceremonialului: pre-nupțial (furatul miresei, pețitul), nunta propriu-zisă (cununia, masa mare) și cele post-nupțiale (obiceiurile de a doua zi după nuntă). Practica de a fura mireasa este determinată, dincolo de penuria economică a primilor ani de aflare în deportare, de deraierea cadrelor de vârstă a mirilor și avea menirea de a evita refuzul la pețit: „Soțul meu a fost mai mare ca mine cu zece ani, la început toți mă ocărau, ziceau că-i mai mare decât mine, dar așa a fost de la Dumnezeu și ne-am căsătorit. Într-o seară, ne-am dus la dansuri și el m-a furat mireasă [râde]. M-a furat și m-a dus la mama lui… eu nu vroiam să intru, îmi era frică c-o să mă ocărască. La rândul lui, Piotr m-a furat pentru că nu a vrut să mă ceară de la mama mea, că el era mai mare

[11] Alexandru Nastas, deportat în 1941 din com. Văleni, rn. Vulcănești, în reg. Akmolinsk.

[12] Nadejda Mârza (născută, Băcescu), deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în țin. Altai.

[13] Elena Bliuc (născută, Liulica) deportată în 1949 din com. Sudarca, rn. Dondușeni, în reg. Habarovsk.

[14] Vasile Ciobu, născut în loc. Čelkar, reg. Akmolinsk.

[15] Nadejda Mârza (născută, Băcescu), deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în țin. Altai.

[16] Lubov Pojoga (născută, Cladico), deportată în 1941 și 1949 din loc. Costuleni, rn. Ungheni, în reg. Kzyl Orda.

Iacob și Maria Romanenco, nași de cununie la nunta lui Mifodie și Eugenia Romanenco, reg. Tjumen, 1955.

ca mine și mama nu avea să mă lase."[17] Interlocutoarea se grăbește să precizeze însă că sora sa, Eudochia, „a fost cerută de la mama așa cum era obiceiul", adică prin respectarea tradiției Pețitului. Nadejda Mârza, deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în ținutul Altai își amintește: „A venit împreună cu mama lui, într-o duminică, pe cal și cu o sticlă de rachiu, și m-a cerut de la părinții mei."[18] Rostirea vorbelor „de cuviință", sugerând dorința mirelui de a cere fata în căsătorie, și „înțelegerea" din partea părinților miresei, manifestată prin formula de amânare ritualică „să ajungem cu sănătate", „dacă o vrea Dumnezeu, om face și nuntă", întrețin obiceiul în perimetrul de autoritate al tradiției de nuntă. Liubov Pojoga, deportată repetat în 1941 și în 1949 în reg. Kzyl Orda, își amintește: „Dacă m-a pețit? Da' cum! Când le-o spus părinților că se însoară, întâi soacră-mea a venit, și Costea [viitorul soț] o venit cu verișorul și cu verișoara, și o spus că vine, așa cum e obiceiul la noi. Noi am făcut cuptior, mama a făcut mâncare. Știi, verișorul lui Costea, el a fost să învețe de popă, dar cu rușii ăștia... și el zice: «Știți la ce-am venit noi azi seara aici?» «Cred că știm! zice tata.» «Îl avem pe verișorul Costea. Șede singur, ca un cuc…» Da' cu niște cuvinte spunea toate astea! Am făcut nunta în noiembrie 1954"[19].

Cununia și Masa Mare constituie elementele centrale din nuntă, relevă mărturiile persoanelor intervievate. Nașii de cununie erau aleși tot dintre familiile de deportați. Politica de distrugere a locașurilor sfinte pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice și restricțiile din partea komendaturii i-au determinat pe basarabenii deportați să apeleze la rețelele solidarității de neam și la noile modele de comunicare cu băștinașii sau cu persoanele deportate de alte etnii pentru a-și putea consfinți nunta prin ritualul de cununie religioasă (mergeau în alte localități, încălcând regimul de reședință forțată). Iar odată cu intensificarea propagandei antireligioase, potențialii nași de cununie își asumau riscul de a-și pierde serviciul sau statutul abia dobândit după debarasarea de stigma „dușmani ai poporului", cel de „om sovietic cu acte în regulă": „Ne-am cununat mai târziu, în Kzyl Orda. Nănașul era învățător, nănașa lucra la bancă, ei stăteau cu bunica lor – Vasilisa. Ne-am dus la ei acasă să-i luăm de nănași, dar pe atunci era interzis să te cununi la biserică sau să cununi pe cineva. Asta a fost în 1955. Și ne-o refuzat. Așa și ne-au zis, că el e învățător și se tem… Trec vreo două zile, când mă întâlnesc cu mătușa Vasilisa și ea îmi zice: «Iată Valea a zis să veniți numaidecât la noi!» Eu m-am priceput că s-au mai sfătuit și au luat altă hotărâre. M-am dus iar cu mama la ei și neau spus că «se prind de nănași.» Așa ne-am luat noi nănași. La cununie ne-am dus noaptea, pe ascuns. Trei perechi ne-am dus noi atunci la oraș, unde era biserică."[20]

În situația când cununia religioasă nu era posibilă, memoriile foștilor deportați fac referință la blagoslovenia părinților și la textul citit din Biblie („nu ne-am cununat, ne-au blagoslovit părinții și ne-a citit cineva din Biblie"[21]). Soții Petru și Agafia Solcan,

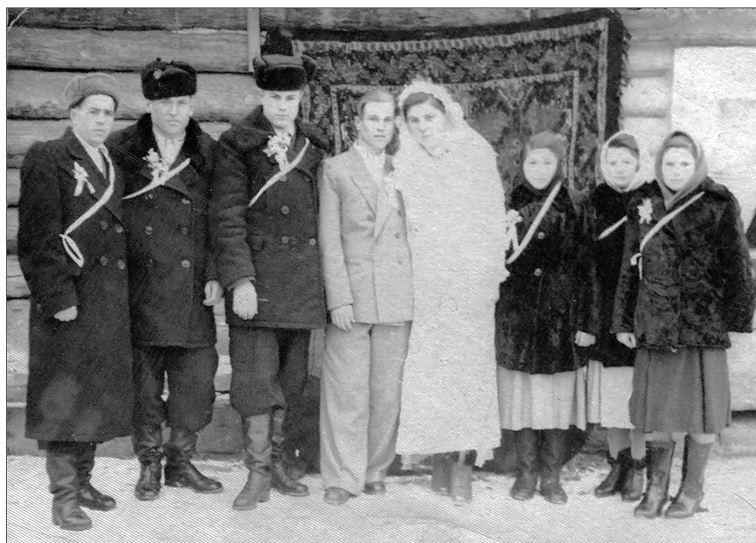
[17] Maria Sajin (născută, Sârcu), deportată în 1941, din s. Strășeni, rn. Călărași, în reg. Kzyl Orda.

[18] Nadejda Mârza (născută, Băcescu), deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în țin. Altai.

[19] Lubov Pojoga (născută, Cladico), deportată în 1941 și 1949 din loc. Costuleni, rn. Ungheni, în reg. Kzyl Orda.

[20] Maria Sajin (născută, Sârcu), deportată în 1941, din s. Strășeni, rn. Călărași, în reg. Kzyl Orda.

[21] Nadejda Mârza (născută, Băcescu), deportată în 1949 din

Alexandra Gâncul, drușcă de onoare la nunta familiei Mutuseac, loc. Onochoj, RASS Burjat-Mongolă, 1956.

întrebați despre „cum au jucat nunta basarabeană în Siberia de gheață", pun în evidență rolul administrației locale și cel al organelor de represiune sovietică în desfășurarea nunții: „Pentru komendatură, am cumpărat o scrumbie, 1 kg de biscuiți, o sticlă de votcă și o farfurie de varză murată, astfel, ne-au permis să ne cununăm" [10].

Pentru a desemna Masa Mare, intervievații apelează preponderent la denumirea prescurtată – „Masa", dat fiind numărul redus de oaspeți și conținutul constrâns al acestui obicei central din nunta tradițională românească. În cazuri rare, unele mărturii vorbesc despre durata de trei zile a mesei de nuntă.

Mai puțin se opresc intervievații în amintirile lor asupra darurilor de nuntă, care în arealul etnografic românesc reflectă contribuția comunității la afirmarea tinerei perechi de gospodari. Astfel, Elisaveta Andronic din s. Țareuca, rn. Orhei, își amintește: „Am făcut masa [Masa Mare]… Am primit și daruri de la o bătrânică: o strachină și două linguri."[22]

De remarcat aici intensitatea compensatorie a spectrului de bucate prezente la masa de nuntă în ultimii ani de aflare a basarabenilor în deportare: „Nu mai țin minte ce bucate au fost la nuntă… Sarmale erau, asta se făcea numaidecât. Se făcea friptură. Se făcea varză, era *turnaps*, ca o ridiche la noi, neagră și iute, dar *turnapsul* e mai dulciu, dar avea și iuțeală. Se făcea *briukva*, rotundă, galbenă și la gust era tot ca un fel de ridiche, era dulce chiar, o mâncam în loc de măr. Se făceau niște salături, erau acolo niște roșii, dar tare acre. Mai era varză multă, era bună, dulce și făceau salături din varză. S-a servit *brajkă* și *suciok*. *Brajka* se făcea din pâine uscată de secară."[23] Parascovia Corobcov, din s. Podgoreni, rn. Călărași, deportată repetat, în 1941 și în 1949, în reg. Kzyl Orda, povestește cu mândrie în voce despre pregătirile pentru masa de nuntă și impresiile lăsate de acest efort financiar și emoțional printre oaspeții de la nunta sa: „Am făcut nunta în casă, am avut vreo 40 de invitați. Am făcut nunta cu deserturi – cu tort! Era un evreu, lucra la noi în *Konditerskij ceh.* Eu, cât am lucrat până la nuntă, am grămădit câte o copeică, câte o copeică, câte o copeică. M-am dus la Arkadi, la evreul ista, și am dat comandă de trei torturi! Soacră-mea nici nu avea închipuire ce înseamnă tort."[24] Despre aspectul inovativ al bucatelor servite oaspeților de nuntă, în special pentru nunțile basarabenilor din condițiile neprielnice ale deportării, menționează și alți foști deportați: „Am tăiat vițel, am tăiat porc, am avut vinete – mama lui [a viitorului soț] a avut semințe de vinete din Moldova și a gătit vinete – am făcut răcituri… Nu era dulce la nuntă, cum acum, și am făcut bomboane din cacao cu unt."[25]

Consemnările despre obiceiurile de a doua zi după nuntă rezumă la vizita părinților miresei la casa unde locuiau părinții mirelui, de rând cu o serie de alți oaspeți hazardați: „Au venit părinții mei, i-au pus la masă. Veneau și de la lucru de la Vasile, unul peste altul. Târâiau votca cu lăzile... dar nu au fost scandaluri."[26]

s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în țin. Altai.

[22] Elizaveta Andronic (născută, Cuzuioc), deportată în 1949 din s. Țareuca, rn. Rezina, în reg. Kurgan.

[23] Valentina Ungureanu (născută, Baștan), deportată în 1949 din s. Coșcodeni, rn. Sângerei, în RSS Burjat-Mongolă.

[24] Parascovia Corobcov (născută, Mândrilă), deportată repetat, în 1941 și în 1949, din s. Podgoreni, rn. Călărași, în reg. Kzyl Orda.

[25] Nadejda Mârza (născută, Băcescu), deportată în 1949 din s. Cogâlniceni, rn. Rezina, în țin. Altai.

[26] *Ibidem.*

Cunoașterea propriilor tradiții, așa cum putem consemna în unele mărturii de istorie orală, putea deveni cheia de integrare și respect în mediul comunităților de deportați de alte etnii. Astfel, Liubov Pojoga, după ce a fost deportată repetat în 1949 și fiind invitată într-o comunitate de etnici coreeni ale căror obiceiuri erau cu desăvârșire necunoscute pentru ea, nu a avut decât să urmeze sfatul mamei sale de a apela la propriile modele culturale: „Când au venit să ia mireasa, m-au invitat și pe mine. Era mama de-acum cu noi și mama zice: «Știi ce, nu se duce la nuntă cu mâna goală!» Mama avea trei metri de materie, mi le-a dat pentru mireasă: «Să-i dai la tânără [la mireasă]». Au venit vreo trei mașini, atunci nu erau multe mașini, și ne-au plimbat cu mireasa pe ulița centrală. Când au dat mireasa jos din mașină, eu am înșirat materia ceea și ea a pășit pe materie. Ceilalți, când au văzut, au început și ei să aștearnă în calea miresei: își scoteau hainele, ca să meargă mireasa pe haine [*râde*]! Of, Doamne!”[27]

De relevanță în cunoașterea fenomenului de nuntă printre deportații basarabeni sunt consemnările cu referire la recuzita de nuntă. De mare preț erau prosoapele moldovenești, care fie că au fost luate în deportare printre puținele lucruri de preț ce li s-a permis a fi puse în bagaje în noaptea ridicării, fie că erau primite mai târziu prin colete de la rudele rămase acasă, fie că erau împrumutate de la caz la caz printre familiile de deportați când ajungeau să aibă „treghi mari” – de rânduit copiii, finii, nepoții. Parascovia Rotaru, deportată în 1949 din s. Pelinia, rn. Râșcani, în reg. Irkutsk: „După 1953, când ne-am înfiripat, toate sărbătorile erau cum aici, așa și acolo. Am făcut și nunți, cum și aici. Prosoapele le-am luat de aici, am venit cu ele înapoi. Erau prosoapele mele de la cununie, că alții n-o luat.”[28] Despre covorașul miresei din timpul ritualului de cununie religioasă Liubov Pojoga relatează: „La noi, când se merge la cununie, se calcă pe covoraș. Da' mama ce-o făcut, că noi nu aveam! A luat o prostire și ne-o dat prostirea: să ne cununăm pe așternut! Iată așa eu m-am cununat pe prostire și cu prescură, și cu bani. Bogdaproste! Bogați n-am fost, dar pâine întotdeauna am avut pe masă și bani nu am împrumutat de la nimeni o copeică.”[29]

Despre costumul mirilor informațiile datează, la fel, cu perioada ultimilor ani de aflare în deportare, fapt care poate fi consemnat și prin studierea atentă a fotografiilor din arhivele de familie ale celor supuși represaliilor de regimul totalitar-comunist. Astfel, Ana Horeică, deportată în 1941 din s. Porumbești, rn. Baimaclia în RASS Burjat-Mongolă, își amintește că „mireasa avea rochie de mireasă, lungă, nici vorbă să fie rochia scurtă, avea și coronița cu floricele din ceară, era și alb, și roșu, și albastru, așa erau făcute florile de pe ea.”[30] Maria Amorțitu din or. Sângerei, deportată în 1949 în RASS Burjat-Mongolă, evocă practicile de solidaritate formate între grupul de tinere, acestea împrumutând una de la alta singura rochie de mireasă ce exista în localitatea unde se aflau de ani buni, cu regim de reședință forțată.[31] Elizaveta Andronic își amintește că „am fost mireasă cu flori de hârtie pe cap!” [32] O serie de mărturisiri se referă la practica mireselor de a-și coase rochiile de nuntă la meșterițele deportate la fel din Basarabia sau din Statele Baltice, care reușiseră să-și ia cu ele câte o mașină de cusut. Costumul de mire, mai ales în primii ani de deportare, putea să se reducă doar la o pereche de pantaloni de culoare închisă și o cămașă, sacoul fiind un adevărat lux („eram așa de sărac că nu am avut nici *surtuk*, când am fost mire”[33]).

CONCLUZII

În urma investigațiilor documentare, analizei surselor edite și inedite, cercetărilor de teren desfășurate în perioada menționată, am constatat că tradiția nupțială în spațiul Pruto-nistrean, în perioada administrației sovietice, s-a aflat sub presiunea sistemului totalitar-represiv și a restricțiilor ideologice. În pofida acestor intemperii, comunitatea tradițională și-a elaborat dintotdeauna strategii de rezistență la emergența unor regimuri restrictive, pasibile să întrețină reperele identitare și legătura cu tradiția.

BIBLIOGRAFIE

1. Vultur Smaranda. Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea din Bărăgan, 1951-1956. Timișoara: Amarcord, 1997; Cesereanu Ruxandra. Călătorie spre centru infernului. Gulagul în conștiința românească. București: Ed. Fundației Culturale Romane, 1998; Gaston Pineau, Jean-Luis Le Grand. Les histoires de vie. Paris: Ed. Payot, 2001; Radstone

[27] Lubov Pojoga (născută, Cladico), deportată în 1941 și 1949 din loc. Costuleni, rn. Ungheni, în reg. Kzyl Orda.

[28] Parascovia Rotaru, deportată în 1949 din s. Pelinia, rn. Râșcani, în reg. Irkutsk.

[29] Lubov Pojoga (născută, Cladico), deportată în 1941 și 1949 din loc. Costuleni, rn. Ungheni, în reg. Kzyl Orda.

[30] Ana Horeică (născută, Leu), deportată în 1949 din s. Porumbești, rn. Baimaclia, în loc. Hasurta, RASS Burjat-Mongolă.

[31] Maria Amorțitu (născută, Dolgan), deportată în 1949 din s. Vladimireuca, rn. Sângerei, în loc. Onochoj, RASS Burjat-Mongolă.

[32] Elizaveta Andronic (născută, Cuzuioc), deportată în 1949 din s. Țareuca, rn. Rezina în reg. Kurgan.

[33] Luncaș Gheorghe, deportat în 1949 din s. Grozești, rn. Nisporeni în reg. Tomsk.

Susannah, Schwarz B. (eds), Memory: Histories, Theories, Debates. New York: Fordham University Press, 2010.

2. Petrencu A., Cojocaru Ludmila D., Pădureac Lidia (editori). Românii în Gulag: memorii, mărturii, documente. Chișinău: Balacron, vol. I și II, 2014 și 2015; Cojocaru Ludmila D. (ed.). Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova, vol. I, tom 1 și tom 2. Chișinău: Balacron, 2016-2017; Elena Postică (ed.). Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, vol. II, tom 1 și tom 2. Chișinău: Balacron, 2016; Lidia Pădureac (ed.), Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova, vol. III, tom 1 și tom 2. Chișinău: Balacron, 2016-2017.

3. Varta I. Deportările în masă din RSS Moldovenească din 13-16 iunie 1941. Studiu. Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republici Moldova. Chișinău: Litera, 2011; Varta I. Deportările în masă din RSS Moldovenească din 5-9 iulie 1949. Studiu. Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova. Chișinău: Litera, 2011; Pasat V. RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953). Chișinău: Cartier, 2011; Pasat V. Calvarul: documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940-1950. Moskva: Rosspen, 2006; Cojocaru Gh. E. Operațiunea „Sud": culegere de documente. Chișinău: Bons Offices, 2010.

4. Radstone Sussanah, Hodkin Katharine. Regimes of memory: an introduction. În: Radstone Sussanah, Hodkin Katharine (eds), Regimes of memory. London: Routledge, 2003, p. 1-22.

5. Ricoeur P. Memoria, istoria, uitarea. Timișoara: Amarcord, 2001, p. 38.

6. Programul de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953", cu cifrul 15.857.06.02F, coordonat de prof. dr. hab. Anatol Petrencu.

7. Cojocaru Ludmila D. Deportările staliniste – traumă a memoriei românilor basarabeni. În: Românii în Gulag: memorii, mărturii, documente. A. Petrencu et al. (ed.), vol. I, Chișinău: Ed. Balacron, 2014, p. 319-337.

8. Radosav D. Editorial: O „sensibilitate sudică" a memoriei și oralității. În: Anuarul de Istorie Orală, vol. VI, 2005, p. 14.

9. Ciubotaru Silvia. Cuvânt înainte. În: Obiceiuri nupțiale din Moldova. Iași: Ed. Universitatea „Al. I. Cuza", 2009, p. 1-11.

10. Nuntă basarabeană în Siberia. În: Timpul, 7 iulie 2013, https://www.timpul.md/articol/nunta-basarabeana-in-siberia-45535.html (accesat 20 martie 2018).

Ion Moraru. *Așteptare*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2010.

TRADIȚIA COVOARELOR DIN PERSPECTIVA DINAMISMULUI CULTURAL

Doctor în istorie **Ludmila MOISEI**
Institutul Patrimoniului Cultural

TRADITION CARPETS FROM THE PERSPECTIVE OF CULTURAL DYNAMISM
Summary. As everything is affected by the time, the carpet tradition is subjected to cultural dynamism, continuity, discontinuity, accommodation or revitalization. The proposed approach aims at revealing the impact of cultural dynamism on the evolution of carpet tradition. The concept of tradition is presented from the perspective of the latest scientific and specialized sources. The article outlines the stages of romanian carpets, highlighting their particularities, as well as the actions of continuity of tradition transposed through various cultural manifestations: festivals, fairs, exhibitions, practical workshops attended by the whole community. Therefore, these actions become methods of raising awareness and awareness of the role of carpets in promoting national and cultural identity.
Keywords: carpet, cultural identity, festival, fair, cultural dynamism, tradition.

Rezumat. De-a lungul timpului, covoarele tradiționale au fost marcate de fenomenul dinamismului cultural, exprimat prin procese de continuitate, discontinuitate, acomodare sau revitalizare. Demersul propus are drept scop relevarea impactului dinamismului cultural asupra evoluției în timp a tradiției covoarelor. Autoarea prezintă conceptul de tradiție din perspectiva celor mai recente elaborări științifice și surse de specialitate, conturează etapele covoristicii moldovenești, evidențiind particularitățile fiecărei perioade. O importanță deosebită se acordă acțiunilor de continuitate și de revitalizare a tradiției covoarelor promovate prin diverse manifestări culturale: festivaluri, târguri, expoziții, ateliere practice la care participă întreaga comunitate. Toate acestea exprimă dorința societății de a menține viabilitatea covoarelor ca fiind unele dintre cele mai desăvârșite elaborări artistice cu rol incontestabil în valorificarea identității naționale și culturale.
Cuvinte-cheie: covor, identitate culturală, festival, târg, dinamism cultural, tradiție.

De-a lungul secolelor, covoarele tradiționale au fost obiectul atenției permanente a călătorilor străini, fiind abordate în studii istorico-științifice din domeniile etnografiei, istoriei artei și artei populare. În pofida faptului că s-au întreprins un șir de investigații aprofundate, arta milenară a țesutului până astăzi rămâne acoperită de nenumărate enigme în ceea ce privește originea, forma inedită de manifestare artistică și, mai cu seamă, valoarea sa spirituală.

Forța tradiției și viabilitatea acestei arte se explică prin vechimea sa multiseculară. Astfel, sub aspect etnocultural, covoarele vechi basarabene fac parte necondiționat din marea familie a covoarelor tradiționale țărănești din spațiul național și cultural românesc. Ele constituie desăvârșite creații artistice promotoare de valori, mențin legătura de neam, creează liante între generații, ne definesc identitatea culturală în marea familie a entităților globale. Or actualmente, în contextul globalizării, promovarea identității culturale reprezintă o strategie prioritară a ţării noastre, iar identitatea românească poate să rămână vie numai prin conservarea moștenirilor culturale.

Pe lângă creațiile populare imateriale (doine, balade, basme, legende, proverbe, zicători ș.a.), din cultura tradițională românească face parte și arta meșteșugărească – prelucrarea artistică a lemnului, pietrei și metalelor, olăritul, împletirea fibrelor vegetale, portul popular și, nu în ultimul rând, covorul tradițional – parte componentă a patrimoniului UNESCO. Covorul, grație multiplelor funcții și semnificații, nivelului de artistism și continuitate milenară, alături de mărțișor, colind în ceată bărbătească, costum popular ș.a. întregește matricea culturală a poporului nostru. În acest context, demne de remarcat sunt aprecierile etnologului român Tancred Bănățeanu, potrivit căruia, prin importanța sa, ca element de cultură materială, cât și prin remarcabila-i frumusețe, covorul poate fi considerat unul dintre genurile majore ale artei românești în general [1].

Actualmente însă, când umanitatea evoluează vertiginos, fiind marcat de noi paradigme, iar valorile tradiționale sunt supuse dinamismului cultural, precum și proceselor de continuitate sau discontinuitate, se simte tot mai acut necesitatea de a reconsidera covorul tradițional. Logic ar fi să ne întrebăm care este rolul covoarelor în contemporaneitate, cel de obiecte utilitare, de ceremonial, accesorii decorative ale amenajărilor paleo-moderne sau cel de piese muzeistice,

Scoarța *Spicul de grâu și coarnele berbecului*, sec. XIX, s. Satul Nou, rn. Cimișlia. Colecția MNEIM.

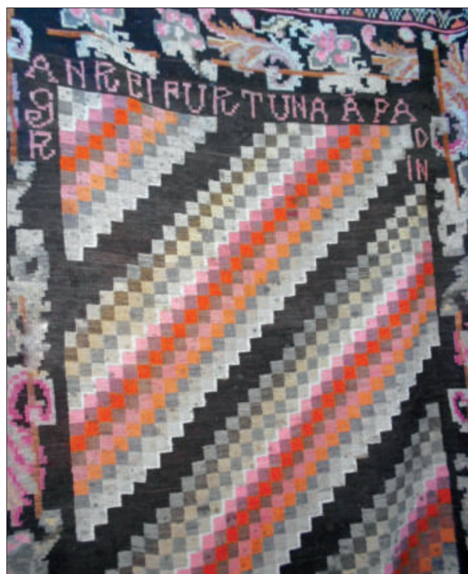
demne de admirat? Cum a evoluat tradiția covoarelor și cum este percepută de societate în contextul actual?

Inițial, este de remarcat conceptul de tradiție, care reprezintă un construct dual ce poate fi caracterizat drept fenomen psihosocial, multiplu, dinamic. Conform antropologilor (Henry Glassie, Richard Handler, Jocelyn Linnekin), această dualitate include două componente: *tradiția-valoare* și *tradiția-proces* [2; 3; 4; 5; 6; 7;]. Altfel spus, *tradiția-valoare* presupune continuitatea faptelor culturale în timp, favorizând trecutul, un trecut normativ și auroral care oferă modele de imitat [8]. Din această perspectivă, urmează a fi studiat „doar ceea ce este vechi și suficient de bine conservat" care „tocmai prin aceasta devine obiectul unei pietăți recuperatoare" [8, p. 203], având ca scop ilustrarea continuității și funcționalității societăților tradiționale.

Tradiția-proces însă, este un concept temporal axat pe diacronie și sincronie [4], diacronia fiind o dimensiune verticală (există o anumită continuitate a formelor culturale transmise în timp care vin dinspre trecut), iar sincronia o dimensiune orizontală (fenomenele culturale sunt trăite și performate, sunt actualizate și adaptate valorilor sociale și culturale contemporane). Într-o mare măsură, sincronia implică și discontinuitatea, deoarece fiecare individ impregnează formele culturale cu propria-i experiență, aducându-le, în mod evident, modificări [4; 5; 6; 7]. În acest context, considerăm necesar ca tradiția să fie percepută dintr-o perspectivă constructivistă, care îmbină tradiția-proces, ce presupune transmiterea faptelor culturale și încorporează atât continuitatea, cât și schimbarea, cu tradiția-valoare, adică ceea ce este neschimbat în timp.

Referindu-ne la tradiția covoarelor din perspectiva dinamismului cultural, considerăm oportună abordarea acesteia sub aspect diacronic și sincronic, adică a lua în seamă întregul ansamblu de modificări produse de-a lungul timpului în ce privește materia primă, tehnicile de vopsire a firelor de lână, tehnicile de confecționare a covoarelor, structura motivelor decorative și compoziționale, funcțiile covoarelor, concepția estetică a meșterițelor despre frumos ș.a. Prin urmare, distingem trei etape ale covoristicii moldovenești, marcate de evoluții și involuții, acomodare sau schimbare [3; 4].

Etapa întâi și cea mai îndelungată (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea) desemnează constituirea seculară a domeniului și atingerea apogeului artistic, astfel încât covoarele moldovenești au depășit hotarele țării grație participării la expoziția internațională de la Paris (1867) [9]. Principala ei performanță constă în cristalizarea ca expresie artistică a covorului moldovenesc și păstrarea particularităților sale în contextul celorlalte tradiții europene. Aceste țesături au fost înzestrate cu valori estetice decorative și arhetipuri culturale specifice ornamenticii, ritmicii și armonicii întregii arte populare [10]. Preponderent, structurile decorative (unitare, fragmentare, monumentale) caracteristice covoarelor transmit mesaje ideatice bine înțelese de întreaga comunitate. Relevant în acest sense este motivul ornamental „costișăt" sau „coasta vacii". Mesajul ideatic pe care îl comportă acest motiv este de ordin semantico-ideatic, invocând „ideea pământului fertilizat și a deșteptării forțelor generatoare ale naturii" [11, p. 44]. În paralel cu motivul „costișătului", în unele piese figurează nourul, acesta nefiind altceva decât simbolul apelor fertile cerești. În ordine iconografică, nourul stimulează expresivitatea decorului, iar ca expresie simbolică sugerează ideea că pământul poate deveni fertil doar prin contactul cu apa [12; 13].

Scoarță *Coasta vacii*, 1939, s. Palanca, rn. Călărași. Muzeul „Casa Părintească".

Pentru transmiterea mesajelor milenare, dar și pentru redarea ornamentului într-un mod spectaculos, accent deosebit se punea pe gama cromatică. Scoarţele lucrate până la mijlocul secolului al XIX-lea se disting prin predominarea culorilor verde-oliv și galben pentru fondul câmpului, în care sunt distribuite ornamentele alese în nuanţe de cafeniu, alb, galben, roșu închis sau negru [14]. În astfel de compoziţii valoroase s-au realizat scoarţele cu reprezentări ale pomului vieţii sau cu alte simboluri, puternic geometrizate, a căror valoare documentară și estetică este bine cunoscută.

Un rol deosebit în practicarea meșteșugului țesutului în această perioadă (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea) îl joacă centrele specializate mănăstirești: Mănăstirea Vărzărești (Nisporeni), Mănăstirea Tabăra (Orhei), Mănăstirile Răciula, Frumoasa, Hârjauca (Călărași), Mănăstirea Cușelăuca (Șoldănești) [15]. Pe lângă covoarele moldovenești, monahiile confecţionau variate lăicere, scoarţe, păretare, ţoluri, draperii brodate, batiste, feţe de pernă, feţe de masă, șerveţele etc. Într-un studiu destinat covoarelor mănăstirești, cercetătoarea L. Condraticova remarcă sub aspect artistic covoarele alese de monahiile de la Tabăra. Acestea „frapează prin mesajul profund, tehnica de lucru, armonia culorilor, reprezentând o feerie de culori și ornamente, un adevărat imn al măiestriei și profesionalismului monahiilor" [9, p. 169]. De altfel, până în prezent, covoarele mănăstirești reprezintă un inestimabil izvor de studiu al artei decorative naţionale, posedând o deosebită valoare culturală și istorico-artistică prin ornamentica specifică, autentică și inedită.

Următoarea etapă (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) este marcată de decadenţa covoristicii moldovenești (discontinuate) – fenomen provocat de răspândirea pe cale comercială a coloranţilor [10; 4; 14]. În consecință, coloritul pastelat al vechilor covoare, obţinut prin vopsirea lânii cu ajutorul coloranţilor de origine naturală, a fost înlocuit cu unul strident, rezultat din vopsirea firelor de lână cu coloranţi chimici. Totodată, ca urmare a răspândirii albumelor de modele (izvoade), unde se regăsesc scheme de execuţie preponderent naturaliste, vechile motive geometrice sau vegetale stilizate (mai puţin cosmomorfe, antropomorfe și zoomorfe) au fost depersonalizate și înlocuite treptat cu un decor tot mai naturalist ca realizare. Potrivit cercetătoarei V. Buzilă, în cele mai dese cazuri, aceste reprezentări decorative au alterat concepţia estetică, statornicită de secole, a creatoarei populare, prin împrumuturi hibride și degradări artistice [3].

A treia etapă a început după cel de-al Doilea Război Mondial și continuă până în prezent. Ca urmare a încercărilor de reorganizare a vieţii economice s-a recurs și la organizarea atelierelor meșteșugărești. Respectiv, s-au confruntat cele două tendințe – vechiul și noul. Pe de o parte, unii au început să conștientizeze calităţile covoarelor tradiţionale, apreciindu-le la justa lor valoare, iar ca urmare „au întreprins primele măsuri pentru susținerea tradiţiilor artistice autentice (conservarea modelelor de înaltă ţinută artistică, etalarea covoarelor la expoziţii regionale și internaţionale, crearea colecţiilor muzeale și publicarea primelor lucrări în care se accentua valoarea culturală și artistică a acestor țesături)" [3, p. 62]. Pe de altă parte însă, deoarece mentalitatea societății este mereu în schimbare, anumite categorii sociale și-au regăsit confortul în stridenţa cromatică și în reprezentările tot mai naturaliste influențate de progresul industrial și de evoluția preferințelor estetice.

În contextul confruntării vechiului cu noul, remarcăm schimbări, mai ales, în statutul țesătoarei, în domeniul morfologic și decorativ al țesăturilor de casă, acolo unde fantezia omului s-a manifestat din plin. Astfel, dacă până la începutul secolului al XX-lea țesutul era o îndeletnicire frecventă la sat și sporadică la oraș, acum se înregistrează o vertiginoasă restrângere și o accentuată specializare a lui [10]. Țesutul casnic era practicat cu preponderență de sătencele cu experiență în arta țesutului. Ele lucrau la comandă, cu materialul clientului, dar totodată, menţinându-și parţial statutul de creator prin țeserea categoriilor de piese și compoziţii decorative cu particularităţi moderne. Astfel, din rândul țesătoarelor s-au evidențiat cele mai talentate – stăpânind cu desăvârșire tehnicile și fiind înzestrate cu un deosebit simț al frumosului.

Dintre meșterii populari specializaţi în arta decorativă a țesăturilor de interior, remarcaţi în cadrul cercetărilor de teren și care activează până în prezent,

continuând tradiția covoarelor, menționăm: Elena Munteanu (Ulmu, Ialoveni), Ecaterina Popescu (Clișova Nouă, Orhei), Natalia Crudu (Ciobalaccia, Cantemir), Tatiana Popa (Palanca, Călărași), Elena Spinei (Maximovca, Anenii Noi). Actualmente, cele mai cunoscute centre meșteșugărești, care revitalizează arta țesutului îmbinând armonios tradiționalul cu modernul sunt: Complexul de Meșteșuguri „Arta Rustică" din Clișova Nouă, Orhei – conducător Ecaterina Popescu; Poienița din Tabora, Orhei, condus de Svetlana Brehaniuc; atelierul din Maximovca, Anenii Noi condus de meșterul popular Elena Spinei. Demne de menționat sunt fabricile de covoare industriale (S. A. „Floare Carpet" și S. A. „Covoare Ungheni"). Acestea au scopul de a reproduce covoare cu decor autentic, cu motive și cromatică asemănătoare până la identitate cu cele țesute manual.

Tot în această etapă (a doua jum. a sec. XIX – prezent), schimbarea modului de viață, atât la sate, cât și în orașe a avut impact și asupra creației populare, soldându-se cu formarea unei alte concepții privind organizarea spațiului de locuit, modul de amenajare, menținerea obiceiurilor și datinilor străbune. Ca urmare, unele categorii de țesături au devenit inutile, iar altele și-au modificat funcția. Spre exemplu, lăicerele, păretarele, scoarțele, care sunt destinate acoperirii pereților și obiectelor de mobilier, astăzi le observăm așternute pe podea. Dacă ar fi să facem trimitere la memoria trecutului, atunci conform cercetărilor etnografice de teren, în spațiul rural, covoarele erau percepute ca parte din sfera sacrului, având legătură cu divinitatea (prin mesajele magico-religioase încifrate). Mai mult ca atât, „se socotea păcat de-a așterne covoarele pe jos. Pentru asta existau țolurile cu dungi colorate (vrâste) [informator Țurcan Eufrosinia, a. n. 1928, com. Cruzești, mun. Chișinău]". Conform criticului de artă Gh. Mardare, până la începutul secolului al XX-lea, în Basarabia puteau fi văzute covoare așternute pe podea doar în mediul orășenesc, în majoritatea cazurilor acestea fiind de import, zise persane sau chilimuri, pe care documentele de arhivă le numesc covoare turcești ori de Țarigrad [12].

A doua jumătate a secolului al XX-lea se remarcă printr-o schimbare alertă a preferințelor estetice, societatea orientându-se către stilul naturalist, preponderent floral, către motive abstracte și vegetale puternic geometrizate, o cromatica stridentă, preferințe care, pe de o parte, nu se încadrează în tiparele tradiției-valoare, iar pe de alta, reprezintă elemente de continuitate și acomodare a tradiției.

Concomitent asistăm la răspândirea diverselor țesături decorative: mileuri, carpete, tablouri, huse, draperii, goblenuri ș. a. Suportul acestor piese îl constituie pânza de fabrică, iar sursa de inspirație – izvoadele sau textilele vechi moștenite din generații. Inovațiile prezente, din care se vor alege tradițiile viitoare, dovedesc că ingeniozitatea omului găsește întotdeauna soluții corespunzătoare rezolvării cerințelor interioare, necesităților și exigențelor sale.

Remarcăm în acest context antrenarea în procesul de realizare a covoarelor a tapiserilor profesioniști, unii având o contribuție substanțială la conturarea și diversificarea covoristicii (S. Ciokolov, I. Postolachi, P. Bespoiasnâi, V. Poleakova, M. Saca-Răcilă, E. Rotaru, C. Golovinova, S. Vrânceanu ș. a. [16]. Arta tapiseriei profesioniste în Republica Moldova reprezintă un fenomen artistic relativ nou, cristalizat în perioada postbelică pe solul unor frumoase tradiții textile multiseculare. Valorificând o continuitate de tradiții, tapiseria încorporează cu virtuozitate atât esențele existențiale tradiționale, cât și viziunile estetice moderne, având drept sursă de inspirație și reper cultural vechile țesături tradiționale de interior [16]. Conform cercetătorului C. Spânu, tapiserii menționați tindeau să realizeze lucrări în care se punea accent pe valorificarea interferențelor estetice dintre motivele decorative specifice artei populare și demersul narativ utilizat în artele plastice [17]. Exemple elocvente în acest sens sunt tapiseriile M. Saca-Răcilă *Rapsodie moldavă* și *Motiv popular*.

În tapiseria *Motiv popular* (1973), autoarea, interpretând inspirațiile folclorice prin prisma modernă, situează lucrarea la confluențele dintre tradițiile culturii populare și viziunile artistice moderne [18]. Compoziția redă interiorul unei locuințe țărănești amenajată în stil tradițional în preajma sărbătorilor pascale, fapt confirmat de prezența pe masă a ouălor roșii. Conform cercetătoarei Ana Simac, „interpretarea acestui subiect în țesătură este supus unei viziuni artistice proprii autoarei, materializată într-o tapiserie ce constituie o autentică valoare în tezaurul artei moldovenești" [16, p. 30].

Mai mult ca atât, ornamentul geometric, numit tradițional în „costișăt" (pătrate alternante), este întrerupt de ritmul figurilor feminine și de brâiele colorate ale lăicerului. Motivul romboidal se reflectă concomitent de pe păretar pe suprafața mesei și pe veșmintele tradiționale, asigurând astfel unitatea structurală, armonios combinată cu arhitectura generală. Datorită acestei structurări echilibrate, tapiseria denotă armonie, originalitate, expresivitate poetică și atmosferă festivă. Din punct de vedere ornamental, remarcăm motivul romboidal care îi atribuie tapiseriei un profund conținut simbolic, semnificând prezența unică și incontestabilă a soarelui: „...apărut în fluxul continuu al vrâstelor, rombul instituie în imagine un nou sentiment spațial și

temporal. În acest nucleu stabil, timpul se dispune ciclic, permițând excursul în vârsta mitică, și, pe aceeași cale, revenirea în actualitate" [19, p. 76].

Un exemplu relevant de interpretare modernă a motivelor tradiționale caracteristice covorului popular reprezintă tapiseria Mariei Saca-Răcilă *Rapsodie moldavă* [1979]. Inspirată de frumusețea scoarței basarabene, autoarea a alcătuit-o din șapte fâșii țesute, de diferite lungimi, ornamentate cu motive geometrice. Predominarea motivului romboidal, ca și în tapiseria descrisă anterior îi atribuie un profund conţinut simbolic – o prezență unică și incontestabilă a soarelui. În afară de romburi, tapiseria conține diverse variații cromatice și decoruri geometrice (vrâste, zimți, costișăt), asemănătoare covorului popular moldovenesc.

Cu toate că sunt țesături moderne, cu alte caracteristici decât cele tradiționale, tapiseriile valorifică elemente simbolice din folclor, motive vegetale și zoomorfe organizate în variate structuri compoziționale, în care dialogul formal și cromatic creează efecte armonioase de ritm, lumină și mișcare. În acest fel, cu o deosebită sensibilitate se promovează bogatul tezaur al artei tradiţionale printr-o remarcabilă simbioză între valorile estetice ale țesutului popular și valorile estetice ale artei moderne.

Așadar, reiterând cele trei etape ale covoristicii moldovenești, reușim să conturăm traseul covorului în timp, să observăm modul în care covoarele tradiționale s-au transformat sub influența factorilor istorici, sociali, culturali, economci și psihologici. Drept rezultat, unele particularități au fost supuse continuității, altele discontinuității, unele acomodării, iar altele revitalizării. Respectiv, tot mai frecvent apare întrebarea, ce facem astăzi ca să păstrăm covorul tradițional în conformitate cu menirea sa inițială? Cum reușim să armonizăm tradiția-valoare și tradiția-proces, astfel încât covorul să rămână a fi o piesă activă în matricea spirituală a neamului, în contextul în care mai multe generaţii au lucrat enorm, plăsmuind prin aceste covoare o irepetabilă gândire artistică și plastică?

În contextul dat, menționăm includerea în patrimoniul UNESCO a „Tehnicilor tradiționale de realizare a scoarței din România și Republica Moldova" (1 decembrie 2016) și, odată cu aceasta, inițierea mai multor manifestări culturale: Atelierul de vopsire a lânii în coloranți naturali cu genericul „Reconstituirea unei practici artistice dispărute acum un veac" (satul Clișova Nouă, Orhei); Târgul Național al covorului „Covorul Dorului" (organizat anual în Chișinău, din 2014); Festivalul „Frumos covor basarabean" (organizat anual la Clișova Nouă, Orhei în cadrul Complexului de Meșteșuguri „Arta Rustică"); Festivalul Covorului (s. Mihăileni, Râșcani) ș.a.

În aceeași ordine de idei, menționăm *Atelierul de vopsire a lânii în coloranţi naturali* cu genericul „Reconstituirea unei practici artistice dispărute acum un veac" (august 2014), activitate culturală de amploare organizată în cadrul Complexului de meșteșuguri „Artă Rustică". La lucrările atelierului au participat cercetători științifici, meșteri țesători și responsabili din domeniul culturii, care au experimentat mai multe plante pentru a colora firele de lână ca altădată, după reţete tradiționale, revitalizând în acest fel meșteșugul vopsirii cu coloranți naturali de origine vegetală.

Eveniment de amploare în vederea valorificării covorului tradițional, *Târgul Național al Covorului* cu genericul „Covorul Dorului", are drept scop valorificarea covorului autentic românesc și cel al etniilor conlocuitoare din republică, cunoașterea motivelor și simbolurilor principale ale covoarelor ca elemente de identitate culturală. Târgul Național al Covorului are la bază trei componente esențiale. Prima componentă se axează pe prezentarea *Covorului Tradiție,* prin care se urmărește desfășurarea expozițiilor de scoarțe vechi basarabene (adunate de prin muzeele raionale și sătești), inclusiv expoziția Complexului de Meșteșuguri „Arta Rustică" din Clișova Nouă, Orhei. În acest fel se asigură continuitate tradiției țesutului, retransmiterii tehnicilor de țesere, precum și a motivelor ornamentale.

Tot în cadrul acestei expoziții sunt prezentate covoarele din patrimoniul muzeului „Casa Părintească" (Palanca, Călărași) – păstrătorul și promotorul tehnicii *Covorului în bumbi*[1] în persoana meșterului popular Tatiana Popa, precum și covoarele firmei de producție și comerț Grinfor SRL, din orașul Orhei. Conform etnografului Elena Postolachi, covorul „în bumbi" este un tip de țesătură groasă-facturală cu o față brodată, confecţionat din fire de lână răsucite pe urzeala groasă de cânepă sau bumbac din 6-8 fire răsucite și întinse pe o ramă. A fost răspândit în zona centrală a Moldovei (raioanele Călărași, Orhei, Nisporeni, Fălești de astăzi), prin secolul al XVIII-lea ajunsese la înflorire, dar din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a început perioada de decadență [20].

[1] Denumirea de „covor în bumbi" provine de la tehnica țesutului „în bumbi". Nodulul său are forma unui nasture sau „bumb", cum i se mai spune în popor. Având centrul fiecărei împletituri puțin bombat, covorul în bumbi are efect terapeutic. Conform meșteriței țesătoare, Tatiana Popa, misiunea primară a covorului în bumbi este cea curativă, fapt pentru care este indicat să mergi pe el cu picioarele goale ori să stai culcat. Potrivit acesteia, *covorul în bumbi* nu este un element de decor, asemenea celorlalte covoare moldovenești, precum scoarța sau păretarul, dar se pune pe podea, pentru așa-numita *„talpo-terapie"* [inf. Tatiana Popa, a. n. 1942, Palanca, Călărași].

A doua componentă are la bază promovarea covorului *Contemporaneitate*. În cadrul Târgului Național al Covorului sunt expuse colecțiile de covoare contemporane lucrate industrial, dar având la bază decorul stilizat, motivele fiind preluate de pe vechile scoarțe basarabene și redate până la identitate, atât cromatic, cât și ornamental. Este vorba despre colecția de covoare a S.A. „Covoare Ungheni" și S.A. „Floare Carpet", bazate pe cromatica și stilistica covorului tradițional.

A treia și ultima componentă presupune prezentarea *Covorului prieten/oaspete*. Componenta include expoziția covoarelor din colecții publice și private ale reprezentanților grupurilor etnice din Republica Moldova sau din alte țări. Pe parcursul celor patru ediții au fost prezentate covoare din Azerbaidjan, Turcia și Bulgaria, țări cu bogate tradiții ale țesutului având similitudini cu covoarele românești.

Prin aceste acțiuni de revitalizare a tradiției covoarelor are loc reactualizarea faptelor culturale, continuitatea și transmiterea valorilor tinerei generații. Are loc un proces de filtrare a mesajelor culturale care provoacă mutarea accentului dinspre trecut, asupra forței prezentului, fapt ce denotă că totul, oricât de surprinzător ar părea, este creat dintr-un precedent. În totalitatea lor, covoarele constituie o autentică valoare culturală, socială și istorico-artistică, fiind apreciate în toate timpurile. Mai mult ca atât, ele sunt la mare căutare de către colecționari și fabricile de covoare în vederea preluării aspectelor cromatice și ornamentale. Și dacă interioarele laice au fost acomodate modernității sau tendințelor paleo-moderne, atunci cele mănăstirești (mai ales acolo unde au existat ateliere de țesut) continuă să fie amenajate conform normelor tradiționale, covorul fiind reinvestit în cadrul comunităților monahale cu aceeași forță a tradiției.

Marcat de perioade cu transformări și decăderi artistico-estetice, schimbări de rol și funcții culturale, covorul tradițional a rezistat dinamismului cultural, astfel încât în prezent se află în locul binemeritat pe mapamond (UNESCO). Reactualizarea covorului dovedește că tradiția acestuia are viabilitate, că societatea încă apreciază sau este cointeresată de valoarea artistică a acestor piese. Astfel, covorul rămâne a fi parte indispensabilă a patrimoniului cultural național. De aceea, se cere efort și atitudine în vederea păstrării, valorificării și revitalizării acestor piese de unicat, în special, cu implicarea tinerei generații.

BIBLIOGRAFIE

1. Bănățeanu Gh. Prolegomene la teoria esteticii artei populare. București: Minerva, 1985. 336 p.
2. Glassie H. Tradition. În: The Journal of American Folklore, 1995, vol. 108, nr. 430, www.jstor.org. (accesat 14.04.2018).
3. Buzilă V. Covoarele produse în sistemul industrial. În: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, 2005. Vol. 3 (16), p. 49-66.
4. Moisei L. Ornamentul – fenomen artistico-estetic. Chișinău: Pontos, 2017. 229 p.
5. Mihăilescu V. Tradiția. Rezumat personal, discuții la Muzeul Țăranului Român, aprilie, București, 2007. 57 p.
6. Nicolau I. Popescu I. Kitschul ca tradiție. În: REF, Tom 30, nr. 2, 1985, p. 58-62.
7. Pleșu A. Ochiul și lucrurile. Meridiane: București, 1968. 263 p.
8. Iuga A. Valea Izei îmbrăcată țărănește. Târgu Lăpuș: Galaxia Gutenberg, 2011.
9. Condraticova L. Valoarea istorico-artistică a veșmintelor bisericești. În: Akademos, 2012, nr.4 (27), p. 165-169.
10. Buzilă V. Dimensiunile axiologice naționale și mondiale ale scoarței basarabene. În: Akademos, 2014, nr 3 (34), p. 164-172.
11. Mardare Gh. Manifestări ieratice ale imaginativului în decorul covoarelor vechi românești din Basarabia. În: Arta '94. Seria artă plastică, 1994, p. 43-51.
12. Mardare Gh. Arta covoarelor vechi basarabene. Magia mesajului simbolic. Chișinău: Cartier, 2016, 334 p.
13. Chevalier J., Gheerbrant A. Dicționar de simboluri. Iași: Polirom, 1999. 1072 p.
14. Șofransky Z. Șofransky V. Cromatica tradițională românească. București: Editura Etnologică, 2012. 454 p.
15. Condraticova L. Covoarele tradiționale din colecția mănăstirilor moldovenești – parte a patrimoniului național. În: Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului. Rezumatele conferinței naționale din 5 mai 2012. Chișinău, 2012, p. 18-20.
16. Simac Ana. Tapiseria contemporană din Republica Moldova. Chișinău: Știința 2001, 159 p.
17. Spânu C. Metamorfoze ale imaginii în artele decorative și aplicate din RSSMoldovenească. Anii 1970-1980. Seria Arte vizuale. Vol. XXVI, nr. 1, 2017, p. 103-112.
18. Spânu C. Maria Saka Răcilă: Tapiserie. Pictură. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006, 56 p.
19. Prut C. Calea rătăcită. O privire asupra artei populare românești. București: Meridiane, 1991. 284 p.
20. Postolachi E. Covorul în bumbi. http://www.patrimoniuimaterial.md/ro/pagini/registrul-elementelor-de-patrimoniu-cultural-imaterial-tehnici. (accesat 13.07.2018).

MUZEOLOGIE ȘI MUZEALIZARE – REFLECȚII CONCEPTUALE

Doctor în istorie, cercetător științific I, **Gherghina BODA**
Doctor în istorie, cercetător științific III, **Dumitru-Cătălin ROGOJANU**
Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

MUSEOLOGY AND MUSEALISATION – CONCEPTUAL REFLECTIONS

Summary. The concept of museology, regarded both broadly and narrowly, knows four connotations, which puts this domain in the etymology sphere, as a study of the museum, as a study of the natural relationship between man and reality, and also as a tendency of appliance to everything that surrounds the museum, representing, at the same time, the metatheory of the operation of these institutions. Its historical path is strongly connected with the concept of musealisation, phenomenon applicable to all objects that entered into the museum, that is to say, in a museum collection. The objects from the museum's collection are perceived as the foundation of museum activities, these being studied both as elements of the exhibitions and as media or channels of communication; special relationships can be established between them and the audience, of whose substance depends the success or failure of an exhibition in particular, of the museum in general.

Keywords: museology, museum object, exhibitions, communication, museal camp.

Rezumat. Termenul de muzeologie, privit atât în sens larg, cât și restrâns, cunoaște patru accepţiuni care plasează acest domeniu în sfera etimologicului, ca studiu al muzeului, ca studiu al relației specifice dintre om și realitate, precum și ca tendință de aplicare la tot ce se învecinează cu muzeul, reprezentând în același timp și metateoria funcționării acestor instituții. Parcursul său istoric este strâns împletit cu cel al conceptului de muzealizare, fenomen aplicabil tuturor obiectelor intrate în muzeu, adică într-o colecție muzeală. Obiectele muzealizate sunt percepute ca baza activităților muzeale, acestea fiind studiate ca elemente ale expozițiilor și ca media sau canale de comunicare, între acestea și publicul vizitator stabilindu-se relații speciale de a căror substanța depinde succesul sau eșecul unei activități expoziționale în special, muzeale, în general.

Cuvinte-cheie: muzeologie, obiect muzeal, expoziții, comunicare, câmp muzeal.

O abordare a muzeologiei ca domeniu de cercetare și a fenomenului de muzealizare nu pot avea loc în afara muzeului, acea instituție care de-a lungul timpului a depozitat o mare parte a producțiilor materiale și spirituale ale omenirii, în semn de omagiu adus geniului uman. Din această perspectivă, o incursiune în istoria muzeelor ne oferă un parcurs incitant, pornind de la rădăcinile sale antice până în perioada modernă. Din acest periplu istoric aflăm modul de apariție și dezvoltare a instituției muzeale, formele și mijloacele practice de colecționare, conservare, expunere, comunicare și concretizarea acestora în funcții ale muzeului.

Important însă este faptul că în timp a apărut nevoia de teoretizare a muzeului ca instituție de cultură depozitară a memoriei colective și a mărturiilor materiale și imateriale ale societății. Din această nevoie s-a născut muzeografia și muzeologia. Inițial, cele două discipline sau domenii erau încadrate în aceeași sferă, neexistând diferențe între ele, cel mai adesea fiind confundate. Odată cu dezvoltarea cabinetelor de curiozități din secolele XVI–XVII s-a născut și teoria muzeului care va purta numele de *museologie*, cel mai vechi tratat asupra muzeelor cunoscut până astăzi aparţinându-i medicului din Anvers, Samuel Quiccheberg (1529–1567), care prin sistemul său de clasare și etichetare, ca și prin fascinația sa pentru depozitare, a promovat inventarierea și catalogarea colecțiilor, vădind și anumite preocupări pentru conservare [3, p. 132]. În 1674 apărea la Kiel lucrarea medicului Daniel Johan Major *Unvorgreiffliches Bedencken von Kunst-und-Naturalien-Kammern insgemein*, care susținea ideile lui Quiccheberg și al cărei text va fi publicat integral în 1704 de către Michel Bernard Valentini, în a doua parte a tratatului *Museum Museorum* [3, p. 132-133].

Termenul de muzeografie și-a făcut apariția în sec. al XVIII-lea, în lucrarea comerciantului din Hamburg, Caspar F. Neickel, *Museographia*, operă repertoriantă a cabinetelor și bibliotecilor în care autorul oferea sfaturi privitoare la achiziționarea, conservarea și clasarea obiectelor, considerat cel mai vechi tratat de muzeologie [3, p. 133, 4, p. 53]. Salomon Reinach definea în 1895 muzeografia ca „descrierea muzeelor", pe când Richard Bach, în 1924, o privea ca descrierea sistematică a conţinutului muzeelor, ca și practica sa [3,

p. 133]. Opusă muzeologiei, muzeografia desemnează ansamblul practicilor legate de aceasta.

Referitor la termenul de muzeologie, încă de la apariția sa au avut loc dispute privind sfera de cuprindere, ceea ce a dus la nenumărate definiții ale acesteia. Termenul se regăsește în mai multe limbi și sub diverse forme: *muséologie* (franceză), *museology* (engleză), *museologia* (poloneză), *Museologie, Museumswissenschaft, Museumskunde* (germană), *muzeevedenie, obščee muzeevedenie* (rusă), *museologie* (cehă) [3, p. 131], *muzeologie* (română) ș.a.

Etimologic, muzeologia este înțeleasă ca „studiul muzeului", disciplina care studiază muzeele sau „știința muzeului" [5, f.p.]. Este o știință relativ nouă, a cărei definiție este strâns legată de crearea ICOM-ului în 1946, organizație non-guvernamentală fără scop lucrativ aflată în relație formală cu UNESCO, care a definit muzeul la acea vreme ca pe o instituție care „desemnează toate colecțiile de documente artistice, tehnice, științifice, istorice sau arheologice deschise publicului, aici înțelegând grădinile zoologice și botanice dar excluzând bibliotecile, excepție făcând acelea care mențin în permanență săli de expoziții", definiția aceasta suportând modificări de-a lungul timpului, astăzi muzeul fiind definit ca „o instituție permanentă fără scop lucrativ, în serviciul societății și a dezvoltării sale, deschisă publicului, care achiziționează, conservă, studiază, expune și transmite patrimoniul material și imaterial al umanității și al mediului său înconjurător cu scopuri de învățare, educație și delectare" [6, f.p.]. Georges Henri Rivière, personalitate marcantă a lumii muzeelor și a muzeologiei secolului al XX-lea, definea această nouă știință ca fiind „O știință aplicată, știința muzeului. Ea studiază istoria și rolul în societate, formele specifice de cercetare și conservare fizică, de prezentare, de animație și de difuzare, de organizare și funcționare, de arhitectură nouă sau muzealizată, siturile primite sau selectate, tipologia, deontologia" [7, p. 84].

Termenul de muzeologie cunoaște o evoluție notabilă, astfel că în anii 1950 este confirmat în sens larg, pentru ca în anii 1960, considerați ca o reală „criză a muzeului", țările estice să considere muzeologia drept o știință în formare care investighează realul, dar și ca o disciplină completă. Perioada anilor 1970–1980 coincide cu o înnoire și revigorare a reflecției muzeologice, îndeosebi în Franța, de unde se va extinde în alte țări, și care va pune bazele unei noi mișcări, „noua muzeologie", plecând de la ideile lui Georges Henri Rivière. În cadrul reuniunii de la Santiago de Chile, desfășurată în perioada 29-31 mai 1972, s-au revendicat schimbări majore care vizau evoluția muzeului tradițional spre unul „integral", cum ar fi: patrimoniul cultural poate „juca un rol social"; muzeul ar fi deschis „disciplinelor care nu intră în domeniul său de competență tradițională" (antropologie, socio-economie, tehnologie); muzeele fac „colecțiile lor cât mai accesibile"; mijloacele de expresie ale muzeului să se adapteze „astfel încât să stabilească cea mai bună comunicare între obiect și vizitator"; un singur grup social sau o singură disciplină nu pot rezolva problemele care se pun în societățile moderne; muzeul ar trebui integrat „în viața societății" și să joace „un rol decisiv în educația acestei societăți" [2, p. 333], schimbări care s-au reflectat indubitabil și asupra teoriei muzeologice.

În anii 1980–1990, această percepție va fi puternic influențată de ICOFOM. Zbýněk Stránský dezvoltă o nouă teorie și, în lucrarea *Museology as a Science (a thesis)* (1980), prezintă muzeologia ca „o disciplină științifică independentă, specifică, al cărui obiect de studiu este o atitudine specifică a omului la realitate, expresie a sistemelor mnemonice, care s-a concretizat sub diferite forme muzeale de-a lungul istoriei. Muzeologia are natura unei științe sociale, rezultat al disciplinelor științifice documentare și mnemonice și contribuie la comprehensiunea omului în sânul societății" [4, p. 56-57]. Interpretările și încercările de cuprindere în cadrul unei definiții a esenței acestei discipline sunt numeroase, ceea ce a dus la apariția unui număr însemnat de definiții ale muzeologiei. De asemenea, disputele privind statutul de știință în formare al muzeologiei au fost numeroase și vehemente, ceea ce a dus cu timpul la renunțarea la această încadrare, cu atât mai mult cu cât nici obiectul, nici metodele nu corespundeau criteriilor epistemologice ale unei abordări științifice specifice. Totuși, astăzi unii specialiști consideră încă muzeologia ca știință a muzeului.

Așadar, ținând cont de evoluția definiței muzeologiei, putem concluziona că aceasta a suportat patru accepțiuni distincte: 1. Tendința de a se aplica la tot ce se învecinează cu muzeul; 2. Studiu al muzeului; 3. Studiul muzealității sau al unei relații specifice între om și realitate, în care muzeul nu este decât una din concretizările posibile; 4. Acoperirea unui câmp foarte vast de instituții legate la știința documentară intuitivă, și anume muzeele virtuale, în această accepțiune muzeologia apărând ca o filozofie a muzealului, o metateorie a funcționării acestor instituții ca etică a lor [3, p. 131].

În contextul actual putem vorbi de un domeniu extins al muzeologiei, deosebit de activ, care a dat naștere unor noi ramuri cum ar fi ecomuzeologia, muzeologia socială, muzeologia aplicată, muzeologia rupturii, muzeologia generală, muzeologia istorică, muzeologia marxist-leninistă, muzeologia specială, muzeologia teoretică, metamuzeologia, noua muzeologie și în strânsă legătura cu aceasta din urmă, he-

ritologia sau patrimonologia. Observăm cum în istoria scurtă a acestei discipline au avut loc numeroase mutații de ordin teoretic, metodologic, epistemologic și gnoseologic, mutații care au lărgit deosebit de mult aria sa de cuprindere.

Strâns legat de muzeografie și de muzeologie este fenomenul de *muzealizare*. Acesta se află în corelaţie directă cu obiectul, motiv pentru care vom intra puţin în lumea obiectului cu scopul de a surprinde relațiile ce se creează între lume reală și obiect, între ruperea sa de această lumea reală și includerea într-o nouă lume, cea muzeală, ruperea sa de mediul de origine, decontextualizarea și recontextualizarea, căpătarea de noi valori și semnificații. Istoria ne demonstrează că nicio cultură nu există fără obiecte, acestea fiind omniprezente și universale. Însă trebuie operată o distincţie între obiect și lucru, între obiectul cultural și obiectul natural. Lucrul este considerat produsul uman învestit cu utilitate, inserat în concretul vieţii și care întreţine o relaţie cu subiectul, pe când obiectul este distanţat de subiect, este abstract și mort, închis în el, dezinvestind relaţionarea. Însă obiectele sunt semnificative doar în raport cu individul și societatea, raportul acesta fiind dublu, pe de o parte el fiind determinat de funcţia de utilizare a obiectului, pe de altă parte prin valorile care îi sunt atribuite [8, p. 32].

Muzeul este unul din locurile care au privilegiul de a transforma lucrurile în obiecte, adică muzealizează lucrurile care astfel devin obiecte, ceea ce conduce la concluzia că muzeul este una dintre marile autorităţi de producere a obiectelor [1, p. 1]. Martin R. Schärer, care defineşte muzealizarea ca și „conservarea valorilor ideale atașate obiectelor", consideră că prin acest proces obiectele sunt decontextualizate de funcţia lor primară, sunt încărcate cu noi valori, apoi integrate în colecţii pentru a fi imediat recontextualizate şi apoi vizionate într-o expoziţie, astfel că între om şi patrimoniul său se dezvoltă o relaţie specifică [8, p. 32]. Muzeul urmărește în principal expunerea obiectelor muzealizate privirii vizitatorului, de aceea obiectul trebuie să dețină un mare grad de potenţial de mărturie, adică o bogăţie de informaţii care să rezume o întreagă epocă sau cultură, fiind astfel garanţii obiectivităţii deoarece au intrat într-un ordin simbolic care le conferă o nouă semnificaţie și o nouă valoare pur muzeală.

Obiectele muzealizate au primit diverse denumiri, cum ar fi *musealium* (termen propus de Zbyněk Stránský în 1970, prin care se înțelegea obiectul intrat în colecţiile unui muzeu alături de alte obiecte, sursă de cunoaștere științifică, mijloc expresiv de comunicare și influenţare a conștiinţei personale și sociale), *semioforă* (Kristoff Pomian care îl înțelege ca pe un obiect care în locul utilităţii sale de origine primește alta, dotată cu o anumită semnificație) sau *nuoforă* (Friedrich Waidacher, care se referă la obiectul purtător de sens și nepurtător de semn) [1, p. 2-3]. Dar indiferent de denumire, obiectul de muzeu se constituie ca parte a unei colecții care nu are valoare decât dacă este expusă privirii vizitatorului și supusă gândirii sale critice. Aici trebuie făcută distincţia între obiectul expus (*expôt* la francezi și *exhibit* la anglo-saxoni) și obiectul rămas în depozit, precum și între obiectul real, de obicei tridimensional, natural sau creat de om (naturalia sau artefacte și opere de artă) și substitut, Duncam Cameron incluzând în categoria lucrurilor reale și fenomenele sociale (*sociofacte*), mentale (*mentefacte*), precum și fenomenele chimice și fizice (*kinetifacte*) [3, p. 336].

Dacă până în sec. al XIX-lea muzeul era un loc al contemplației și al învățării elitiste, de atunci înainte, odată cu deschiderea sa publicului larg, își pierde din „aroganţa" olimpiană și se lasă descoperit de cel care îi trece pragul. Iniţial, vizitatorii formau o categorie aparte, nu oricine frecventa muzeele, atmosfera și modul de primire adresându-se cu precădere doar acelora care erau consideraţi potriviţi să contemple și să se bucure de comorile acestora. Secolul al XX-lea, prin schimbările de percepţie, de teoretizare dar mai ales de practici muzeale, a modificat atât categoriile de public vizitator, cât mai ales activitățile desfășurate de instituţiile muzeale, care de acum încolo puneau înaintea obiectului de muzeu, omul, vizitatorul, necesităţile sale culturale, satisfacerea acestora, modul de comunicare și de transmitere a informaţiilor cuprinse în obiectele date, actul de cunoaștere și de educaţie. Acum se naște „noua muzelogie", care cercetează cu asiduitate relaţia dintre om și realitate, punând accentul pe vocaţia socială a muzeului și pe caracterul său interdisciplinar, pe modurile sale de expresie și de comunicare reînnoite, interesul său deplasându-se spre noile tipuri de muzee concepute (ecomuzee, muzee virtuale, cybermuzee). Omul este cel căruia i se adresează de acum înainte muzeul și în special individului pe teritoriul căruia fiinţează muzeul. Acest mediu, în care oamenii trăiesc și mor, este a doua dimensiune în care se înscriu instituţiile date, motiv pentru care „noile" muzee se pot situa într-o mahala (La Casa del Museo, Mexico City, 1973), o suburbie (Muzeul Anacostia, Washington, 1967), într-o zonă industrială în declin (Le ecomuseum, Creusot, Franța, 1974) sau într-o zonă rurală în care fie nu există muzee tradiționale, fie populaţia nu prezintă interes pentru asemenea instituții sau în trecutul lor cultural nu le-au fost adresate vreodată [3, p. 146]. Astfel, mediul înconjurător devine parte a muzeului, dar și obiect de cercetare și de ocrotire.

Noile tehnologii intră, iniţial cu timiditate, apoi cu îndrăzneală și în mediul muzeal. Acestea contri-

buie într-o măsură importantă la organizarea expozițiilor. Pe lângă utilizarea noilor tehnologii sunt uzitate și mijloace specifice artelor teatrale, cum ar fi scenografia. De aici și apariția unui nou termen, *expografia*, care a fost propus de André Desvallées în 1993 pentru a completa termenul de muzeografie. Prin expografie, autorul înțelege „arta de a expune", adică tot ceea ce înseamnă expunere într-un spațiu muzeal sau non-muzeal, precum și tehnicile utilizate, excluzând alte activități muzeografice, cum ar fi conservarea, securitatea etc. [5, f.p.]. Orice expoziție folosește obiectele muzeale în cadrul unui program științific, expografia având tocmai rolul de a cerceta limbajul acestora, traducerea lui pentru public într-o expresie cât mai fidelă programului științific muzeal. De aici, nu de puține ori, confundarea expografiei cu scenografia. Important rămâne însă, în ambele cazuri, faptul că prin expoziție se favorizează aprehensiunea intelectuală a unui program muzeografic, obiectele fiind utilizate nu numai datorită criteriilor estetice, ci în special criteriilor de depozitare a informațiilor care, puse în contextul potrivit, pot recrea realul, pot informa, educa, delecta sau relaxa vizitatorul, acestea transformându-se astfel într-un dispozitiv media.

Concluzionând, putem afirma că demersul teoretic al muzeologiei a cunoscut o ascensiune rapidă, paralelă cu o evoluție spectaculoasă a practicilor muzeografice împreună cu care câmpul muzeal s-a extins considerabil. Din această perspectivă, muzeologia ne apare ca ansamblul tentativelor de teoretizare sau de reflecție critică purtată asupra câmpului muzeal sau ca și etica sau filozofia muzealului [4, p. 46]. Muzeul contemporan s-a remodelat după transformările societății, încercând prin demersurile sale teoretice, dar mai ales practice, să răspundă noilor cerințe ale consumatorului de cultură care a devenit centrul activității muzeale.

BIBLIOGRAFIE

1. Chaumier S. L'objet de musée, http://www.dijon.fr/appext/mvb/tout-garder-tout-jeter-et-reinventer/objet%20de%20mus%C3%A9e.pdf.

2. Desvallées A. Muséologie comme champ disciplinaire: trajectoires. În: Ci. Inf., Brasilia, DF, v.42n. 3, set/dez., 2013, http://revista.ibict.br/ciinf/article/view/1366/1545.

3. Desvallées A, Mairesse F. Sur la muséologie. În: Culture & Musées, nr. 6/2005, http://www.persee.fr/doc/pumus_1766-2923_2005_num_6_1_1377.

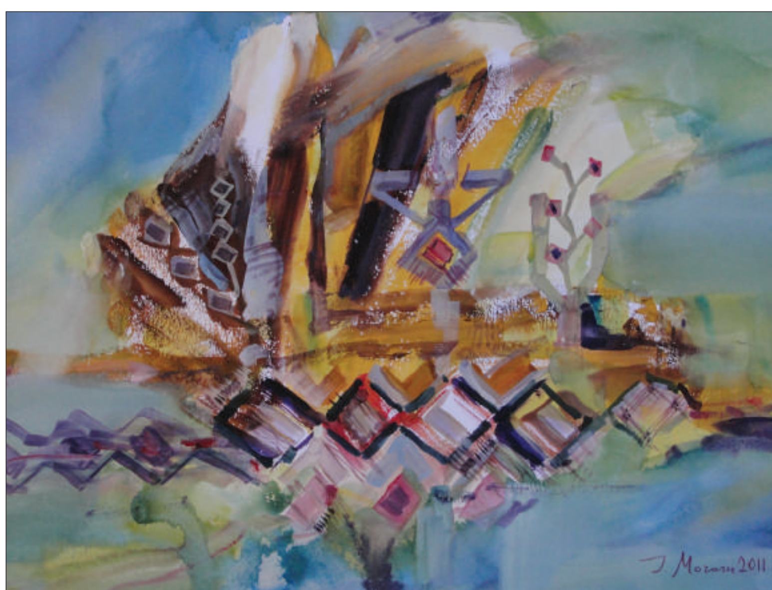
4. Desvallées A., Mairesse F. (coord.). Concepts clés de muséologie, Paris, 2010, http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Key_Concepts_of_Museology/Museologie_Francais_BD.pdf.

5. Gob A. Drougnet Noémie. La muséologie. Histoire, déveoppements, enjeux actuels. Paris, 2014, http://www.armand-colin.com/la-museologie-histoire-developpements-enjeux-actuels-4e-edition-9782200291181.

6. Statuts de l'ICOM, art.3 §.1, http://archives.icom.museum/definition_fr.html.

7. Rivière G. H. La muséologie. Cours de Muséologie/Textes et témoignages, Dunad, 1981, http://www.microsillons.org/collection/museologie.pdf.

8. Schärer M. R. La relation homme-objet exposée: théorie et pratique d'une experience muséologique. În: Public et Musées, nr. 15, 1999, http://www.persee.fr/doc/pumus_1164-5385_1999_num_15_1_1132.

Ion Moraru. *Compoziție cu ornament moldovenesc - 1,*
tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2011.

FILMUL ISTORICO-BIOGRAFIC AL LUI ANATOL CODRU: NOI VALENŢE ESTETICE

Doctor în studiul artelor **Dumitru OLĂRESCU**
Institutul Patrimoniului Cultural

THE HISTORICAL-BIOGRAPHICAL FILM OF ANATOL CODRU: NEW AESTHETIC VALENCES

Summary. The author highlights the predilection of the poet and film-maker Anatol Codru towards important personalities from art and national culture and, in particular, towards the forerunners of our past. The researches focus on the repercussions of poetic language on the historical-biographical nonfiction film. As an argument for this phenomenon there will be used the films: Dimitrie Cantemir, Eminescu, Ion Creangă, Alexandru Plămădeală, Architect Şciusev, Ballad of my friend etc.

Keywords: Anatol Codru, poetic language, film language, historical-biographical film, nonfiction film, film formula.

Rezumat. Autorul evidenţiază predilecţia poetului și cineastului Anatol Codru faţă de personalităţile importante din domeniul artei și culturii naţionale și, în mod special, faţă de înaintașii trecutului nostru. Cercetările sunt axate pe repercusiunile limbajului poetic asupra filmului istorico-biografic de nonficţiune. Drept argument pentru acest fenomen vor servi filmele: Dimitrie Cantemir, Eminescu, Ion Creangă, Alexandru Plămădeală, Arhitectul Șciusev, Balada prietenului meu ș.a.

Cuvinte-cheie: Anatol Codru, limbaj poetic, limbaj cinematografic, film istorico-biografic, film de nonficţiune, formula filmică.

În operele mai multor oameni de ştiinţă, artă şi cultură domină ideea imperativă că necunoscându-ţi trecutul eşti lipsit de viitor…

Ideea dată e la nivel de obsesie în creaţia poetică şi cea cinematografică a lui Anatol Codru, pe care mereu l-au interesat destinele, biografiile unor personalităţi importante, fruntași ai spiritualităţii, dar care niciodată n-a uitat și de omul simplu. Această particularitate a fost remarcată de reputatul critic literar Mihai Cimpoi: „În prim-planul reprezentării apare configurarea poetică a plugarilor, pietrarilor, a mai abstracţilor „niște oameni", a artiștilor cuvântului și culorii (clasici și contemporani: Mihai Eminescu, Grigore Vieru, pictorul Vasile Covrig – „magul culorii albe"), a fântânarilor – toţi văzuţi ca întrupări ale *Ideii de piatră*, ale ideii de a fi, ale *Mitului personal* sau ale ideii de sine" [1, p. 16].

Astfel, în creaţia poetică a lui Anatol Codru se evidenţiază poemele, lansate de-a lungul vieţii, dedicate Omului și, în primul rând, personalităților pe care se ţine tot ce are neamul nostru mai scump, patrimoniul spiritual, conceput într-un mod aparte de poet: „Toate-s cuibare sfinte, de înţeles veghea și rodul veacului de-acasă, stâlpii aceștia care ţin din părţi bolta și fruntea fraţilor de ţară..." (*Letopiseţ*).

De menţionat că poemele consacrate „stâlpilor aceștia" denotă dăruire și profund har poetic, printre protagoniști numărându-se Dosoftei, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Nicolae Labiş, Andrei Lupan, Grigore Vieru, Gheorghe Vodă, Nicolae Dabija, Th. Codreanu, Tudor Palladi, Viorel Dinescu, Eugen Doga, Maria Bieşu, Vasile Covrig ş.a., precum și savanţii Vasile Anestiade, Ilie Untilă, Petru Soltan ș. a. Dedicaţii deosebite semnează Anatol Codru pentru scriitorii săi îndrăgiţi William Shakespeare şi Ernest Hemingwai.

Unele dintre aceste poeme-dedicaţii au fost menţionate de critica de specialitate. Poemul *Meşterul*, bunăoară, consacrat marelui artist Constantin Brâncuşi, a fost calificat de către criticul literar Timofei Roşca drept „una dintre cele mai inspirate poezii despre Brâncuşi în poezia românească" [2, p. 50]. În continuare, T. Roşca, avându-l ca model de abordare pe distinsul critic literar Mihai Cimpoi, autor al unor studii de referinţă (*Eminescu, Brâncuși și ideea nesfârșirii.* În: Viaţa Românească, anul XCVI, septembrie-octombrie 2009, nr. 9; *Brâncuşi şi poeţii români.* În: Metaliteratura, vol. 3. Chişinău: Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", p. 19) privind „...sincronizările fenomenului Brâncuși cu marea poezie eminesciană", încearcă să mediteze asupra structurii brâncușiene a lirismului codrian, concluzionând: „Brâncușianismul a devenit, uneori, statutul axiologic și hermeneutic al sublimaţiilor metafizice pe care le poate atinge arta în genere și poezia în particular. [...]. Un exemplu concludent este lirica lui A. Codru, a cărei structură se circumscrie concepţiei și viziunii brâncușiene într-un fel aparte. [...].

Criticul T. Roșca intuiește analogii între opera din piatră a lui Brâncuși și mitul pietrei, unul dintre cele mai semnificative plăzmuite de poetul Codru: „Mitul pietrei, după cum rezultă din propriile considerente ale poetului și structura poeziei sale, devine la poetul A. Codru perspectiva cinetică a aventurii sale poetice: „Că-argila-i să nască mereu din argilă,/O pasăre – Nume din Piatră – brâncuși" (*Meșterul*).

Cu nobila sa temă, cea a Omului, Anatol Codru se afirmă la începutul anilor 1970 și în arta cinematografică prin genul filmului documentar istorico-biografic. Exprimarea prin noul limbaj, cel cinematografic, o efectuează apelând adesea la limbajul poetic, care devine indispensabil tuturor filmelor pe care le-a regizat, inclusiv ale celor istorico-biografice.

Pe parcursul evoluţiei artei cinematografice, filmul istorico-biografic s-a bucurat de succes graţie faptului că, pe lângă valoarea lui estetică și cognitivă, integrează cele mai diverse aspecte ale realităţii, devenind un factor important de influenţă socială, morală și psihologică. Consumatorul acestor filme încearcă să se regăsească în eroul biografic. De aceea din cele mai vechi timpuri s-a mizat pe rolul educativ al biografiei. Chiar și autorii *Bibliei* au fost talentaţi biografi sau hagiografi.

Trăirea cel puțin temporară într-un *alter-ego*, fie chiar idealizat, condiționează cele mai benefice efecte. Probabil, acest fapt face ca la genul respectiv să apeleze oamenii de artă din cele mai diverse domenii: literatură, arte plastice, teatru etc.

Filmul istorico-biografic i-a interesat și pe unii dintre cei mai importanţi cineaști ai genului ficţiune și nonficţiune. Regizorul Serghei Eisenstein, bunăoară, a lansat pe ecranele lumii pânzele cinematografice *Alexandr Nevski* (1938) și *Ivan cel Groaznic* (1944). A lucrat asupra scenariilor literare dedicate lui Lev Tolstoi, Alexandr Pușkin, Mihail Frunze. Exemple de film istorico-biografic se conţin în toate cinematografiile lumii.

În filmografia autohtonă de ficţiune și-au găsit locul filmele dedicate lui Serghei Lazo, Grigore Kotovski, Dimitrie Cantemir, acestea fiind însă ideologizate până la refuz, ca și cele de nonficțiune despre așa-numiţii „revoluţionari" Pavel Tcacenko, Elena Sârbu, Tamara Kruciok sau Iona Iakir, despre compozitorul Ștefan Neaga, academicianul Lev Tarasevici ș.a. Pe lângă ideologizarea excesivă, aceste filme conțineau diverse stereotipuri în modurile de expresie pe toate componentele sale.

Pe fundalul filmelor respective, Anatol Codru, înzestrat cu o profundă viziune poetică și cu un pronunţat spirit analitic, apare ca un răzvrătit. Mai întâi, prin alegerea protagoniștilor – personalităţi de mare valoare spirituală din domeniul artei și literaturii naţionale, în cel de-al doilea rând, printr-o abordare metaforică cu totul inedită.

Potrivit teoriei și practicii artei cinematografice de nonficţiune, filmul-monografie, cel istorico-biografic presupune un studiu cinematografic cu valenţe cognitive, într-un stil academic. Cu toate acestea regizorul Anatol Codru reușește să-și manifeste viziunea sa profund poetică pe toate filierele filmului (montaj, muzică, comentariu literar), să se apropie de protagonistul real prin mijloace și procedee artistice specifice. „Pentru mine, menționa el într-un interviu TV, metafora constituie nu numai un mijloc de expresie, ci o măsură etică. Schițând un portret, îi caut trăsăturile individuale, dar în același timp și fondul general-uman, anume din el extrag ceea ce prezintă factorul personal al eroului. Mă atrag personalitățile integre, capabile să dinamizeze timpul și gândirea, să generalizeze o atitudine. De fapt, purced la descoperirea eroului abia atunci când îl văd în acțiune, atunci apare omul de problemă, cum îl numesc, ori de unde ar fi el: de la strung, brazdă sau din oricare altă sferă de activitate. Dar mă apropii de dânsul, desigur, prin mijloace artistice, și aici ne reîntoarcem la simbol și metaforă: orice metaforă e valabilă numai cu condiția să nu contrazică, să nu compromită personajul luat direct din realitate. Metafora, pentru mine, nu numai aprofundează ideea, dar o și sugerează, pornind de la ea poți constitui un întreg univers artistic. Dar metafora trebuie să graviteze precis în jurul nucleului real, luat direct din viață. Ca măsură etică, metafora exprimă atitudinea cineastului față de erou. Dacă nu participă la acțiune, nu intervine, nu manifestă o atitudine personală față de temă și erou, documentaristul se condamnă la eșec".

Cineastul Anatol Codru, cultivând aceste genuri dificile, face abatere de la criteriile lor specifice, acceptându-le numai la modul relativ și creând concepţia subiectului destinat explorării cinematografice ca un ansamblu de aspecte, cu un bogat și divers fond ideatic. Extinzând aria de investigaţii, se apropie de subiect relevând, prin limbajul cinematografic, contextul timpului în care a activat protagonistul, multiplele adevăruri, simfonii de sensuri provenite din literatură, istorie, filosofie, estetică și din alte domenii orientate spre o deschidere largă, spre o cuprindere aprofundată a subiectului abordat.

În mod firesc, o monografie, pe lângă cunoștințele în materia respectivă, necesită o viziune analitică, logică, pragmatism, spirit de inducţie și deducţie etc. Oricât ar fi de paradoxal, dar în majoritatea cazurilor *cineastul* Anatol Codru a izbutit graţie *poetului* Anatol Codru, venind în film prin poezie, printr-o profundă viziune metaforică. Atitudinea sa despre corelaţia

film-poezie Anatol Codru și-a expus-o în același interviu TV. „...Documentarul, fiind materia concretă a unui fapt de viață, nu poate fi conceput în afara categoriei estetice, în afara imaginii artistice (...), în afara discursului poetic și al concepției figurative (...), care ține nu numai de conținut, dar și de forma, și de plastica expunerii realității. De fapt, același lucru l-aș putea rosti și despre poezie... poezia într-o operă de artă și, în special, într-un film documentar, e un produs de conștiință al adâncurilor. Poezia e fuziunea lirică a unei energii de suflet, acumulate pe seama unor trăiri intense a evenimentelor concrete. În literatură și în filme poezia are aceeași grupă de sânge: elocința gândirii în imagini...". În filmele sale substanța poetică fierbe până atinge gradul de obsesie, iar metaforele par integrate într-un sistem de conexiuni în care mereu se coagulează și se topesc, se dezagreghează în multiple sensuri.

Or, cum s-a exprimat inspirat poetul Anatol Ciocanu, „Anatol Codru, cineastul, pășește alături de celălalt, Anatol Codru, poetul, ambii purtând pe trup veșmintele de inspirată metaforă, dublându-se reciproc, căutând luminișurile cele tainice ale expresiei care să mângâie ochii, să înalțe sufletul și să ne pună pe gânduri". [3, p. 148].

Stilul, ritmul filmului este dictat de „temperamentul", de constituția creației și activității protagonistului, dar și de particularitățile epocii, a contextului, a perceperii evenimentelor de către protagonist. Regizorul este activ, dinamic într-o imagine dominată de tensiunea amplificată de el însuși prin montaj, prin accente în coloana sonoră. Un montaj sacadat, de exemplu, susținut de o partitură muzicală ritmată aplică regizorul A. Codru la filmul *Arhitectul Șciusev*, prezentând protagonistul prin cronică cinematografică a timpului la edificarea mausoleului lui Lenin pe care-l proiectase sau la reconstrucția Chișinăului în primii ani postbelici.

Un stil baladesc cu aluzii la mitul personal utilizează A. Codru la realizarea filmului *Balada prietenului meu*, un omagiu tulburător dedicat tânărului cineast, Petru Ungureanu, trecut la cele veșnice (după un grav accident) în floarea vârstei, abia pornit spre lumea frumosului. Dimensiunea baladescului se sesizează ușor în toate componentele filmului: imagine, coloană sonoră (partitură muzicală), comentariul literar.

Această importantă diferențiere de stiluri ale filmelor istorico-biografice îl face pe criticul Mihai Cimpoi să afirme cu mult temei: „Anatol Codru e dinamic, spectral, eruptiv, înverșunat și totodată molcom, baladesc. Cântecul de leagăn și fuga Bahică fac casă bună în creația sa poetică și cinematografică" [4, p. 145].

Metafora și simbolurile plăsmuite sau „rupte" din realitate și exprimate prin limbaj cinematografic vin să elucideze într-un mod poetic problemele spirituale sau existențiale, adâncurile fenomenelor analizate, să lumineze labirinturile lumii interioare a protagoniștilor săi din filmele *Dimitrie Cantemir, Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Alexandru Plămădeală, Arhitectul Șciusev, Balada prietenului meu*. Acest ciclu remarcabil de filme, dedicat înaintașilor culturii noastre naționale, constituie filmografia de bază a creației cinematografice codriene. Anume în aceste filme Anatol Codru practică o abordare complexă a subiectului, plasând organic protagonistul în contextul timpului, face ca cele mai semnificative evenimente să treacă prin destinul acestuia, urmărind repercusiunile impactului cu realitatea și elucidând propria atitudine a eroului față de problemele societății respective. Astfel se desfășoară un proces de dramatizare a realității – act dificil de obținut cu mijloacele și procedeele filmului de nonficțiune, dar foarte eficient în plan emotiv și artistic. După o anumită experiență în acest domeniu regizorul Anatol Codru va menționa în același interviu TV că „documentarul nu reproduce copia realității, ci anticipează problema unui fapt autentic de viață, având ca sursă de afirmare argumentarea artistică a problemei abordate. A concepe documentarul sub auspiciile constatării fotografice e ca și cum a-i grăbi procesul descompunerii materiei într-un organism sănătos. Filmul de nonficțiune, ca orice operă de artă, cere de la autori un suflu de viață trăită autentic, emotiv, poetic". Dacă viziunea poetică a devenit un principiu artistic al gândirii, atunci și acea abordare complexă a subiectului e trecută prin filiera poeticului, prin atitudinea reflexivă a cineastului Anatol Codru față de obiectivele investigate – fapt ce determină flexibilitatea pronunțată a apartenenței genuistice a filmelor nominalizate mai sus.

Atare lucrări nu pot fi strict categorisite drept filme-monografii și nici istorico-biografice, fiecare dintre ele integrând și calități estetice specifice filmului-eseu, spre exemplu, sau poemului cinematografic. Și invers. Totuși, fiecare lucrare își păstrează caracteristicile estetice de bază ale speciei respective de film de nonficțiune. Filmul *Dimitrie Cantemir*, de exemplu, este o minimonografie cu trăsături ale filmului eseu și ale celui istorico-biografic. Lungmetrajele *Eminescu* și *Ion Creangă* atestă particularități estetice ale filmului-monografie cu pronunțate abateri eseistice, ceea ce în opțiunea esteticianului francez Élie Faure, căreia subscriem, înseamnă „un gen netributar canoanelor, deținând o libertate de mișcare a ideilor și a expresiei care se apropie de cea a metaforei, opțiune cu rezultate strălucite în planul stilisticii" [5, p. 8].

Calitățile estetice de filme-eseu caracterizează peliculele *Alexandru Plămădeală*, *Eu, Nicolai Costen-*

co (cu o serie de accente ale esteticii filmului istorico-biografic) și *Balada prietenului meu* (dominat de o stilistică și o stare baladescă). *Arhitectul* Şciusev e un film istorico-biografic, unde activitatea protagonistului e profund plasată în contextul tumultuos al timpului, intercalându-se printr-un montaj dinamic imaginea Omului, Timpului și Creației. Iar peliculele *Vasile Alecsandri* posedă toate calităţile unui film experimental.

Reiterăm: suflul nou pe care l-au adus aceste filme în contextul documentarului autohton se datorează valenţei poetice și unei viziuni originale asupra eroului. Cineastul evidenţiază și propria poziţie faţă de evenimentele și problemele majore ale timpului, care, ignorând conștient cronologia evenimentelor și a faptelor, creează condiţii optime pentru dezlănţuirea unei reacţii în lanţ de metafore, evidenţiind mai profund esenţele. Deși filmele istorico-biografice, prin natura lor exclud poeticul, lăsând mai mult spaţiu materiei cognitive, regizorul creează prin montaj, comentariu și muzică un context poetic pentru informaţia prozaică și amorfă (clădiri, monumente, manuscrise, cărţi vechi, materiale iconografice), facilitând astfel procesul de asimilare al întregului film, dedicat, spre exemplu, destinului dramatic al ilustrului domnitor și mare iluminist al Moldovei Dimitrie Cantemir. Și în acest film, ca și în *Alexandru Plămădeală, Arhitectul Şciusev*, *Balada prietenului meu*, metaforele și simbolurile din imagine nu se suprapun pleonastic cu cele din coloana sonoră, nu se exclud una pe alta, ca în filmele altor cineaști. Aici metaforele se menţin la aceeași altitudine de reflecţie în întregul film. În cazul unei respectări fidele a cronologiei ritmul naraţiunii cinematografice ar fi fost prea monoton, cu un montaj de secvenţe amorfe și material iconografic lipsit de vibraţia interioară. De aceea, regizorul Anatol Codru recurge adesea la contrapunct, la fragmentarea și amalgamarea timpului devenit istorie, care, raportat fiind la prezent, generează un ritm, un puls nou, obţinut și prin montaj, căruia regizorul îi acordă un caracter asociativ. Anume montajul îi permite să fuzioneze imaginile ce condiţionează metafora acelui *tertium quid* (un al treilea ceva), obţinut prin „juxtapuneri" imprevizibile de imagini filmice, aidoma combinărilor de cuvinte în poezie.

Echivalentele cinematografice ale metaforei și simbolurilor caracteristice creaţiei sculptorului luminează adâncurile, ne întorc la izvoarele creaţiei pentru a-i percepe crezul lui artistic și civic, a-i cuprinde zborul și căderile. E vorba astfel nu de un cult al metaforei, pentru care era învinuit regizorul la timpul respectiv, ci de o modalitate poetică de a vedea și a reconstitui realitatea, fiindcă, după cum menţiona însuși regizorul „…metafora, atât în poezie, cât și în film, nu numai că aprofundează ideea, dar și o sugerează, pornind de la ea, poţi constitui un întreg univers artistic. Dar metaforele trebuie să graviteze precis în jurul nucleului real, luat direct din viaţă. Ca măsură etică, metafora exprimă atitudinea cineastului faţă de erou. Ea e o condiţie de conştiinţă a artistului. Dacă nu participă la acţiune, nu intervine, nu manifestă o atitudine personală faţă de temă și erou, documentaristul se condamnă la eșec. Documentarul, fiind materia concretă, nu poate fi conceput în afara imaginii artistice, pentru că, în fine, documentarul ţine de idee, iar ideea se materializează datorită unei anumite viziuni artistice" [6].

Acesta este și crezul poetului regizor Anatol Codru. În filmul *Alexandru Plămădeală* el a căutat elementele de limbaj cinematografic ce ar exprima mai profund esenţa operei remarcabilului sculptor, a cărui viaţă a fost ea însăși o metaforă. Monologul soţiei sculptorului este însoţit de semnele timpurilor: oamenii de zăpadă, crucifixul asemănător cu ţăranii noștri, nudul ce mai pozează, parcă, și astăzi în așteptarea artistului, mâinile care frământă lutul și alte detalii convenţionale creează o atmosferă de mister, face să se simtă însuși actul creaţiei propriu-zise, apropiindu-ne de lumea în care a trăit și a creat marele artist Alexandru Plămădeală. Regizorul focalizează cu o deosebită subtilitate componentele principale ale filmului pentru a evoca geneza creaţiei, conceperea celebrelor sculpturi *Ştefan cel Mare*, *B. P. Hasdeu*, *Alexe Mateevici*, *Muncitorul*, *Disperare* ș. a.

Procedeele poetice distincte caracterizează filmul *Balada prietenului meu*, acesta transformându-se într-o metaforă a durerii, un omagiu tulburător adus artistului nerealizat, prietenului nostru – regizorul Petru Ungureanu. Într-un mod aparte se coagulează trăsăturile eroului cu însemnele vremii și lucrările acestuia, lirismul tensionat-dramatic autentificate prin subtile figuri de stil.

Dat fiind faptul că în centrul filmelor nominalizate se află drama unui destin (pentru a dezvălui tensiunea acestei drame regizorul recurge la unele reconstituiri, dar tot prin mijloacele și procedeele filmului documentar), ele pot fi numite *docudrame*, în care, Nașterea, Dragostea, Moartea sunt tratate nu ca noţiuni abstracte, declarate pur și simplu în naraţiunea filmică, ci ca nişte stări interioare grave, de o fatalitate imanentă în destinul protagonistului. Regizorul recurge la confruntarea protagonistului cu ce a avut mai scump pe lume: cartea, natura (*Dimitrie Cantemir*), filmul (*Balada prietenului meu*), obţinând un conţinut simbolic sau metaforic impresionant… Poezia morţii se întâlnește cu poezia sublimului. Evenimentul concret se substituie prin metaforă, evidenţiind esenţa – o formulă frecventă în filmele lui Anatol Codru.

Drept exemplu poate servi și imaginea Crucii – simbol al unui destin uman concret, plasată în filmul *Eu, Nicolai Costenco*, dedicat destinului dramatic al scriitorului Nicolai Costenco, care a fost deportat în „Siberii de gheaţă", trecând prin groaznice calvaruri şi supravieţuind gratie gândului că avea de spus lumii ceva frumos și esențial. Omul își duce Crucea – acest simbol se extinde la proporţiile unei metafore arhetipale, care a impus ritmul și atmosfera întregului discurs cinematografic.

Ca o continuare în mod crescendo al ciclului de filme istorico-biografice se impun lungmetrajele *Eminescu* (1991) și *Ion Creangă* (1999), ce constituie un capitol aparte în creaţia cineastului Anatol Codru.

Obiectivele de investigaţii ale acestor filme sunt foarte vaste: de la dramatica viață a Omului la descifrarea Operei celui care a fost și va rămâne Poetul național Mihai Eminescu; de la stările afective ale omului de creaţie la configurarea istoriei zbuciumate a neamului.

Regizorul elucidează capacitatea lui Eminescu de a asimila valorile culturii universale și geniul său de a cânta dragostea cum nimeni n-a mai cântat-o până la el și după dânsul. Atari frumoase idealuri sunt opuse condiţiilor existenţiale ale artistului și atacurilor de desconsiderare a acestuia din partea epigonilor şi mediocrităţilor timpului. Mesajul se cristalizează în structurile filmului, care prin modalitățile sale audiovizuale contribuie la elucidarea contextului sociocultural în care a activat poetul nepereche, dar și la valorificarea nemuritoarei opere eminesciene.

Filmul încearcă să evoce miraculoasa geneză a universului poetic eminescian. Sensibilitatea poetică a autorului conferă rezonanţă echivalentelor audiovizuale ale imaginilor eminesciene. Regizorul e mereu în căutarea semnificaţiilor fenomenelor, a esenţei contextului ce a favorizat condiţiile de cristalizare a unei opere geniale.

Reprezentarea cinematografică a comentariului literar cu multiple trimiteri la cei mai distinși eminescologi păstrează un caracter amplu și analitic. Gândirea modernă își găsește rezonanţă în opera eminesciană, formând o simbioză ce conferă profunzime şi luciditate problematicii şi motivelor venite de la originile creaţiei marelui poet.

O deosebită atenţie regizorul a acordat obiectelor și locurilor ce ţin de eroul filmului. Spectatorul percepe acea alură atinsă de geniu din jurul manuscriselor, cărţilor, revistelor și scrisorilor. Îl însoţește pe „magul călător" la drumurile sale spre Iași, Ipotești, Odessa, Cernăuţi, Viena și Berlin.

Pe alocuri se simte străduinţa regizorului de a compune imaginea filmică la modul sugestiv, încercând astfel să se apropie măcar aluziv de construcţiile metaforice eminesciene. Dar chipul adevărat al lui Eminescu transpare, până la urmă, din textul autorului, din cuvinte sau din ineditele lor îngemănări și conjugări. Este și cazul mai multor filme ale cineaștilor români – *Eminescu (regia Jean Petrovici), Manuscrise eminesciene (regie Alexandru Sârbu), Dacă treci râul Selenei* (regizor Paul Orza), *Eminescu – trudă într-un cuvânt* (regie Laurenţiu Damian), *Eminescu, Creangă, Veronica* (regie Octav Minar) ș. a. – dedicate genialului poet a cărui măreţie și personalitate mi s-au părut mult prea superioare pentru orice încercare cinematografică, gen film de ficţiune sau de nonficţiune. Fiindcă a găsi echivalentul filmic al poeziei sau al metaforei eminesciene e foarte dificil sau, poate, chiar imposibil. Opera eminesciană conţine stări „intraductibile" în alte limbaje artistice. După cum a menţionat esteticianul Petre Popescu Gogan, „adevăratul dar artistic nu-l copiază pe Eminescu, ci creează, eminescianizează". Există o „stare Eminescu", o stare încă impenetrabilă pentru limbajul cinematografic. Filmul lui Anatol Codru nu este o excepție în acest sens. Cu toate că a lucrat la el cu multă dăruire și cu mare dragoste, Eminescu a rămas în mare parte „intraductibil" în limbajul său cinematografic, proverbiala metaforă codriană a cedat, prevalând materialul factologic într-o expunere verbală, cognitiv-didactică, exagerată ca volum. Justificarea regizorului, de altfel, pare a fi plauzibilă: „…un principiu al artei filmului documentar e respectarea gramaticii lui, care este însuși documentul, putinţa lui de a comunica cu lumea din perspectiva istoriei. Eu mă bizui pe aceste principii și pe aceste valenţe ale documentului, precum și pe emoţiile derivate din puterea cognitivă a acestuia".

Neomogen sub aspect stilistic și modest ca ţinută poetică, filmul rămâne a fi primul lungmetraj și cel mai documentat film dedicat lui Eminescu în cinematografia autohtonă. Criticul și istoricul literar Theodor Codreanu l-a calificat drept o „...peliculă remarcabilă care are calitatea de căpătâi de a nu fi romanţioasă, ceea ce e incredibil când e vorba de Eminescu, banalizat și ucis de cineaști, reporteri, recitatori și actori prin sentimentalism de prost gust, spre satisfacţia ultimilor săi denigratori" [7, p. 31].

Primul lungmetraj despre viaţa și opera lui Ion Creangă aparţine tot cineastului A. Codru. Până la el, marele povestitor humuleștean apărea în filme de nonficţiune oarecum într-un mod simplist, accentuându-se originile sale ţărănești, motivele de inspiraţie folclorică a operei sale, caracterul său jovial. Aceste caracteristici transpar și în filmul *Ion Creangă* în regia lui Anatol Codru, ele fiind completate cu alte trăsături, pentru a prezenta un chip cât mai integru al marelui povestitor: o personalitate complexă, un „Homer al nostru", un scriitor de o mare intuiţie artistică și o

inteligență marcantă, un mare cunoscător al eposului balcanic popular și al mitologiei neamului românesc. Acestea au făcut-o pe filmologul A.-M. Plămădeală să remarce: „Chipul lui Ion Creangă se dezvăluie pe ecran într-o dimensiune calitativ nouă, diferită de cea în care se autoconștientizează autorul. Și această nobilă modestie, animată de sentimentul de admirație și venerație față de prototipul său persistă în film. De fapt, eroul liric al filmului este un *alter ego* ideal al autorului, prin intermediul căruia el parcurge toate revelațiile și deziluziile, culmile și hăurile în cosmosul creației" [8]. Regizorul ni-l prezintă pe veselul Creangă într-o ipostază mai puțin cunoscută: deziluzionat, frământat de dramatice probleme existențiale, respins de clerul care pe atunci era o forță impunătoare în societate, răpus de pierderea prietenilor săi – Mihai Eminescu și Veronica Micle.

Prin intermediul limbajului filmic autorul se sincronizează cu Vasile Lovinescu – unul dintre marii exegeți ai operei crengiene, în ideea că „paradigmele stelare ale basmelor se reflectă în rădăcinile lor, ca un fel de oglindire inversă" [9, p. 8]. Totuși, și în acest film autorul acordă mai mult spațiu *Amintirilor din copilărie*. În viziunea regizorului, protagonistul său anume aici se contopește cu propria sa operă, tânguind în felul său irepetabil după paradisul pierdut.

Și în filmul *Ion Creangă*, ca și în filmul *Eminescu*, regizorul Anatol Codru s-a confruntat cu dilemă dintre didactic și poetic. Filmele rămân oricum un produs al acestei dileme, până la urmă ele adoptând formula unor filme-monografii poetice.

Rolul important pe care l-au avut și îl au protagoniștii acestor filme la prosperarea spirituală a neamului i se atribuie într-o anumită măsură și cineastului Anatol Codru, care a contribuit la valorificarea operei acestora, la conservarea imaginii lor pentru viitor. Publicistul și criticul de artă Nicolae Bătrânu avea să menționeze în acest sens importanța cognitivă și instructivă a documentarelor lui Anatol Codru, „mesajul lor de idei, forța poetică, expresivă a secvențelor din ele, măiestria artistică și înaltul profesionalism ce l-a caracterizează plenar" [10, p. 107].

Astfel, cineastul Anatol Codru s-a afirmat drept cel mai important regizor de filme istorico-biografice din cinematografia națională, reușind să interfereze și să combine cu succes limbajul poetic cu cel cinematografic, recurgând la experiențe curajoase. A îmbogățit filmul istorico-biografic cu noi formule cinematografice, cu imprevizibile construcții metaforice și simbolice, cu frecvente apelări la arhetipurile ancestrale – toate împreună conferind discursului său cinematografic originalitate și profunzime, precum și o perspectivă spre noi cercetări.

BIBLIOGRAFIE

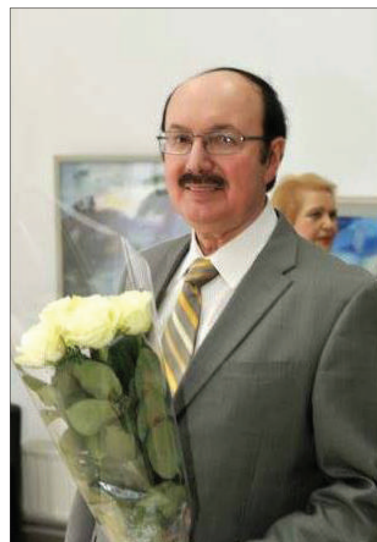
1. Cimpoi M. Po(i)etica lui Anatol Codru. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Editura Pro Libra, 2016.
2. Roșca T. Anatol Codru: structura brâncușiană a lirismului. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Pro Libra, 2016.
3. Ciocanu A. Metafora. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Editura Pro Libra, 2016.
4. Cimpoi M. Un poet al ecranului. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Editura Pro Libra, 2016.
5. Faure Élie. Funcția cinematografului. București: Meridiane, 1971.
6. Codru A. Să-i prindem la piept omului de acțiune trandafirul atitudinii noastre. Interviu de Alexandru Gromov în: Tinerimea Moldovei, 6 septembrie 1981
7. Codreanu Th. Anatol Codru sau poezia pietrei. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Editura Pro Libra, 2016.
8. Plămădeală A.-M. Un film despre Ion Creangă–între mister și revelație. În: Literatura și arta, 14 iunie 2001.
9. Lovinescu V. Creangă și Creanga de aur. București: Editura Cartea Românească, 1989.
10. Bătrânu N. Tăinuitele luminișuri ale metaforei. În: Anatol Codru. Mitul personal. Chișinău: Pro Libra, 2016.

Ion Moraru. *Datini străbune. Masca 1*,
tehnică mixtă, 38×26 cm, 2005.

ION MORARU ȘI CROMATICILE SALE DIN MOLDOVA ȘI SUA

Doctor habilitat în studiul artelor **Tudor STAVILĂ**
Institutul Patrimoniului Cultural

ION MORARU AND HIS CHROMATIQUES FROM MOLDOVA AND USA

Summary. Painter, drawer, book illustrator and master of watercolor. He was born on 22 April 1950, in Dingeni, Ocnita District. In 1977, he graduated from the Chisinau-based Alexandru Plămădeală Fine Arts College. In 1985, he graduated from the Polygraphic Institute from Moscow, Russia. Since 1977, he has been participating in various representative exhibitions in Moldova and abroad.

He is a member of the Union of Artists of the Republic of Moldova, member of AIAP UNESCO (Paris), Master in Arts, member of the New York Watercolour Society, USA.

Ion Moraru has illustrated over 50 books for children and adults. In 2001, Ion Moraru and his family got the statute of permanent resident of USA, section Personality with Extraordinary Ability and got established in New York. He has organized more personal exhibitions in New York, Miami, and Washington DC.

He has been awarded the Silver Medal for innovation in the watercolour technique and Diploma of Honour awarded by the Arts Academy in Brussels, Belgium.

The works of painter Ion Moraru have been included in the state, museum and private collections in Moldova, Romania, Turkey, Bulgaria, Hungary, USA, Belgium, China, France, Germany, Israel.

Keywords: painter, watercolor, portrait, landscape, static nature, Moldova, USA.

Rezumat. Pictor, grafician, ilustrator de carte, maestru al acuarelei. S-a născut la 22 aprilie 1950 în comuna Dângeni, Ocniţa. Absolvent al Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală" din Chișinău. În 1985 susţine licenţa la Institutul Poligrafic din Moscova, Rusia. Din 1977 participă la cele mai reprezentative expoziţii din Moldova și din străinătate. Maestru în Arte, membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova, al AIAP (UNESCO, Paris) și al Societăţii Acuareliștilor din New York, SUA, Ion Moraru a ilustrat circa 50 de cărţi pentru copii și maturi.

În 2001 pictorul și familia sa devin rezidenţi permanenţi ai SUA, categoria „Personalitate cu talent de excepţie", cu reședinţă în New York. A vernisat mai multe expoziţii personale în New York, Miami și Washington. A fost distins cu Medalia de argint pentru inovație în tehnica acuarelei și Diploma de Onoare de către Academia de Arte din Bruxelles, Belgia. Operele sale se află în colecţiile publice și private din R. Moldova, România, Turcia, Bulgaria, Ungaria, SUA, Belgia, China, Franţa, Germania, Israel etc.

Cuvinte-cheie: pictor, acuarelă, portret, peisaj, natură statică, Moldova, SUA.

Recent, în aprilie anul curent, la Centrul Expoziţional „Constantin Brâncuși" al Uniunii Artiștilor Plastici, s-a deschis expoziţia personală a pictorului Ion Moraru, sala fiind arhiplină de admiratorii creaţiei sale. Protagonistul expoziției a revenit astfel fulminant în patrie, după 15 ani de trai în New York, unde s-a stabilit, în 2001, împreună cu familia, cu statut de rezident în SUA, categoria „Personalitate cu talent de excepție". Ca să deschidem o paranteză: la vernisaj, decanul artelor plastice moldovenești, Eleonora Romanescu, l-a numit pe Ion Moraru „un model de artist pentru tânăra generație de pictori, el străduindu-se să ridice orice studiu la nivel de tablou. Și-a spus cuvântul în pictură și în Statele Unite ale Americii, la un înalt nivel profesionist".

Impresionantă a fost nu doar vigoarea talentului demonstrată a câta oară de Ion Moraru, ci și analogia pe care a suscitat-o cu viața artistică a Basarabiei interbelice. Atunci, ca semn al preţuirii talentului lor, s-a derulat excepţionalul fenomen al reședinţelor pictorilor basarabeni în ţările europene și americane, unde, după Școala de Belle-Arte din Chișinău, ei aveau să-și continue studiile, devenind parte a proceselor culturale din ţările gazdă. Astfel că istoria artei franceze sau germane e indispensabilă de creaţia lui Moissey Kogan, a Belgiei – de cea a Elisabethei Ivanovsky și a Idel Ianchelevici, a Braziliei – de opera lui Samson Flexor, exemple în acest sens fiind numeroase.

O situaţie similară se atestă și astăzi (un „deja vu" contemporan). Climatul artistic de pe alte meridiane

se dovedește a fi favorabil plasticienilor care au decis să se afilieze unei alte culturi și să locuiască în cea de-a doua lor patrie – Teodor Buzu în Cehia, Dumitru Verdianu – în Austria, Iurie Platon, Valeriu Curtu și Gheorghe Mardare – în Germania, Ala Rusu, Ștefan Beiu și Alina Cocieru – în Franţa, Aurelia Naşcu – în SUA, exemplele fiind continuate de artiștii noștri care activează astăzi în Italia, România sau Canada. Afirmarea lui Ion Moraru peste ocean este mai mult decât relevantă în acest sens.

Născut la 20 aprilie 1950, în comuna Dângeni, Ocnița, viitorul pictor absolvește, în 1997, Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală" din Chișinău, iar în 1985 susţine licenţa la Institutul Poligrafic din Moscova.

Maestru în Arte, membru al Uniunii Artisticilor Plastici din Republica Moldova, al Asociaţiei Internaţionale a Artiștilor Plastici UNESCO (Paris), al Asociației Acuareliștilor din New York, deținător al Medaliei de argint pentru inovație în tehnica acuarelei, precum și al Diplomei de Onoare, oferite de Academia de Arte din Bruxelles, sunt doar unele dintre menţiunile cu care a fost remarcat pictorul.

Ion Moraru și-a reiterat în repetate rânduri principiile care stau la baza creaţiei sale, declarând ca sursă de inspiraţie natura, amintirile din copilărie, oamenii din preajmă, propria experienţă a vieţii. Impresiile lui sunt ca o paletă cu nuanțe dintre cele mai delicate, alimentate din călătoriile prin ţările și localităţile noi pe care le traversează, renumitele muzee în care neapărat poposește, întâlnirile cu colegii de breaslă. „Pentru mine pictura înseamnă însăși existenţa, iar mesajul acuarelelor mele este de a dărui optimism, lumină, dragoste de viaţă și speranţă".

Calea peste ocean a fost precedată de afirmarea sa în România drept unul dintre exponenţii emblematici ai culturii basarabene contemporane. După cum avea să constate Negoiţă Lăptoiu în *Enciclopedia artiștilor români contemporani* (Editura „Arc", București, 1996), „…Împrejurări fericite l-au fixat pe Ion Moraru, în ultimii ani, într-un stimulativ și fertil contact cu realităţile geografice și spirituale ale ansamblului românesc. Peregrinări și popasuri pe la vetre mănăstirești, dialoguri și expoziţii personale în importante centre de cultură din România, alături de participări la prestigioase tabere de creaţie, precum cele de la Calica-Tulcea, în contact cu mirifica lume a Deltei Dunărene sau de la Călușeni, în inima podișului transilvan, l-au familiarizat cu un climat în a cărui albie s-a inserat armonic și profund, cu argumentele unor modalităţi stilistice întemeiate pe sinceritate, prospeţime și forţă emotivă…".

Ion Moraru nu s-a detașat niciodată de baștină, din contra, interesul pentru tot ce se întâmplă aici i s-a sensibilizat și amplificat. Din New York, a urmărit de-a lungul anilor cu deosebită implicare emotivă evoluția artelor plastice moldovenești, admirându-și colegii pentru tenacitatea de a face artă veritabilă în condiţii deloc propice. „Fiind în SUA, m-am convins o dată în plus că în Moldova avem pictori talentaţi, profesioniști, care asigură continuitatea în artă, inspirându-se din valorile noastre naţionale. Spre bucuria iubitorilor de artă apar nume noi, cu viziuni originale și moderne".

Ion Moraru. *Peisaj cu palmieri*, acuarelă, 40 × 53 cm, 2008.

Ion Moraru. *Iarnă în galben*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2006.

Ion Moraru. *Culorile verii*, acuarelă, 40 × 50 cm, 2015.

Fiind familiarizat cu mai multe ambianțe artistice, dar mai ales cu cele „moldo-americane", artistul a declarat în repetate rânduri că aceste două spații culturale – SUA și Republica Moldova – sunt deosebit de benefice creației sale. A revenit de fiecare dată acasă pentru a-și potoli setea de tradițiile strămoșești, dorul de meleagul natal și de vechii prieteni. Pe continentul american, a surprins splendorile naturii, imaginea oamenilor și a urbelor moderne din aceeași perspectivă a deschiderii sufletești adusă de acasă. „Merg pe starea sufletului meu" este afirmația ce-l caracterizează deplin. În consecință, se bucură că expozițiile și evenimentele pe care le-a organizat contribuie la promovarea imaginii Republicii Moldova. În ideea că oamenii de artă și sportivii sunt cei mai buni ambasadori ai țărilor de origine, consideră că prin cele peste 20 de expoziții desfășurate în SUA americanii au avut prilejul să cunoască autenticele dimensiuni spirituale ale poporului nostru.

Creația lui Ion Moraru s-a bucurat de-a lungul anilor de o analiză pertinentă din parte experților în materie de arte plastice de pe ambele maluri ale Prutului: Negoiță Lăptoiu și Ionuț Anghelescu (Cluj-Napoca), Valentin Ciucă și Radu Negru (Iași), Ion Carp-Fluierici (Suceava), Lucian Strochi (Piatra Neamt), Lucia Purice, Tudor Zbârnea, Vasile Malanețchi (Chișinău) fiind doar câteva nume care i-au prezentat operele în cadrul expozițiilor personale, punându-i în evidență valențele.

Cu prilejul vernisajului din 2015 la Piatra Neamț, Lucian Strochi avea să-l caracterizeze pe Ion Moraru, drept un artist care posedă taina „inițierii" în sensul cel mai profund al acestui cuvânt. „Artistul se supune naturii, convențiile sunt în general respectate, deși,

Ion Moraru. *Portret de fată*, ulei, pânză, 50 × 60 cm, 2005.

Ion Moraru. *Freamatul florilor*,
acuarelă, 34 × 45 cm, 2003.

Ion Moraru. *Mănăstirea Rudi,*
tehnica mixta, 50 × 60 cm, 2011.

în fiecare tablou, un nor, o rază, o ploaie, o iluminare, modifică această relaţie directă, filtrând-o, potenţând-o, scoţând-o din clişee previzibile. El evocă toate cele patru anotimpuri, noaptea şi ziua, dimineaţa şi seara, personajele (puţine), casele, turlele sunt anistorice, adică eterne. Iluzia localizării e perfectă: se pot recunoaşte anume spaţii moldave, de pe Valea Bistriţei sau a Tarcăului, obcini şi păduri bucovinene, meleaguri basarabene. În realitate, pictorul lucrează cu câteva elemente doar, dar esenţiale şi eterne: casa, copacul, cerul, apa, dealul, luna, biserica. Sunt (poate) şapte la număr, fiecare element având rolul unei note muzicale, iar „şapte" nu trebuie uitat, e cifra iniţierii. Suntem invitaţi, aşadar, la o iniţiere, la o intrare în decor ... pictorul „oficiind" în tăcere, calm şi expresiv".

Interesul artistului pentru tehnicile picturii şi graficii s-au manifestat din plin în acuarelele şi uleiurile realizate pe parcursul a patru decenii, în portrete, peisaje şi naturi statice, în ilustraţia de carte.

Cu un palmares expoziţional de excepţie, a fost admirat de vizitatori la Cluj-Napoca (1993) şi la Palatul Parlamentului din Bucureşti (1996), la Bruxelles (1997) şi Geneva (1998), la World Bank din Washington (2000), la New York (2002) şi Miami (2005), aceste expoziţii fiind repere ale popularităţii şi recunoaşterii meritelor sale.

Un profesionist prolific şi polivalent, a acordat dintotdeauna prioritate acuarelei ce domină anturajul expoziţiilor sale personale. O tehnică şi un gen complicat şi complex inclusiv prin imposibilitatea de a modifica straturile de culoare aşternute deja pe hârtie, spontaneitatea fixării culorilor, imprevizibila/ previzibila lina lor explozie, acestea devenind mai opace după uscare sau după numeroasele variante ce pot fi aplicate

Ion Moraru. *Muza*, ulei, pânză, 40 × 55 cm, 2005.

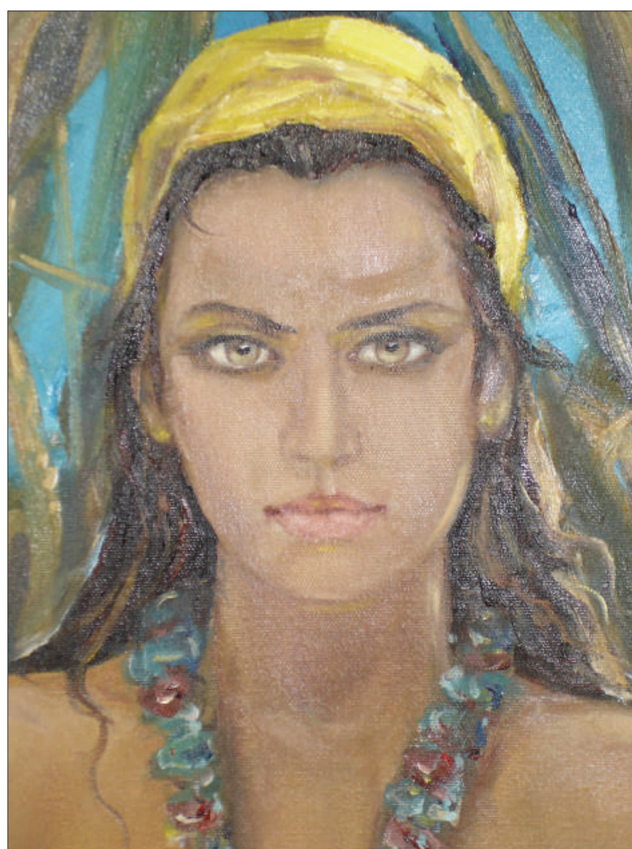
pe suportul hârtiei umede, uscate sau prin îmbinarea ambelor tehnici.

O sensibilitate coloristică aparte denotă acuarelele din ciclurile consacrate: *Cetatea Soroca*, *Peisaj liric moldovenesc*, *Cu drag de Moldova*, *Colinele Basarabiei*, *Măști tradiționale*, *Ornament abstract* sau ale peisajelor incandescente din Florida și Miami. Aceste lucrări, create într-o manieră spontană și consistentă, demonstrează virtuozitatea tehnicii și a manierei stilistice singulare constituite de-a lungul timpului. Surprinzătoare este cromatica invadată de galben, roșu, verde și maro care persistă în *Miracolul luminii*, *Rapsodie*, *Dor de Basarabia* sau în jocul de nuanțe mai reci, cu gri și albastru, din lucrările intitulate *Primăvară*, *Motiv Etern*, *Impresii din Delta Dunării* și multe altele.

Mai puţin cunoscute sunt ilustrațiile de carte ale lui Ion Moraru. Cele peste 50 de ediţii realizate de pictor reprezintă o pagină aparte în activitatea sa. Ilustrațiile la cărțile lui Alexandru Donici, Petre Ispirescu, Iulia Hasdeu, la *Domnia Arnăutului* de Alexandru Hâjdeu, *Tatăl lui Guguță când era mic* de Spiridon Vangheli, *Mugurașii mugurei* de Tudor Palladi, de rând cu nudurile, chipurile de ţărani, elegantele lucrări în acvaforte, contribuie decisiv la înțelegerea plenară a valorii sale artistice. Multe dintre ilustraţiile sale originale au fost achiziționate pentru colecţii muzeale, precum cele la *Fabule* de Alexandru Donici – pentru Muzeul de Literatură din Chișinău, *Prințesa fluture* de Iulia Hasdeu – pentru Muzeul memorial din Câmpina, *Iarna pe uliță* de George Coşbuc – pentru Muzeul memorial din satul poetului, judeţul Bistriţa-Năsăud.

Calea de creaţie parcursă de pictor dovedește calitățile unui excelent grafician, cu un limbaj plastic individual și sigur, abordând, cu egală dezinvoltură și talent, toate tehnicile graficii, cultivând atât caricatura, cât și stampa, cu un desen viguros și expresiv. Aflat în plină maturitate artistică, trăind într-un mediu familial și familiar artistic (soţia, Tamara, e regizor de teatru și doctor în estetică, iar fiul, Adrian, este și el un pictor afirmat), Ion Moraru își realizează visul creatorului, indiferent în ce regiune geografică s-ar afla.

Cu opere în colecţii publice și private din Republica Moldova, România, Turcia, Bulgaria, Ungaria, SUA, Belgia, China, Franța, Germania și Israel, participând anual, din 1976, la expoziţiile republicane de la Chișinău și din 1987, la cele internaţionale (Moscova, Leipzig etc.), având din 1990 expoziţii și în România (Iaşi, București, Câmpina, la Piatra Neamţ), acuarelistul Ion Moraru este astăzi un nume reprezentativ al artelor contemporane românești. Imaginile pe care le plăsmuiește ne salvează în timp identitatea spirituală.

Ion Moraru. *Fata din Florid*a, ulei, pânză, 53 × 40 cm, 2005.

SAVANTUL CARE A ATINS CULMILE ȘTIINȚEI FOLCLORISTICE

Doctor în filologie **Mariana COCIERU**
Institutul de Filologie

Ilustrul etnolog Victor Gațac s-a născut la 2 iunie 1933 în familia lui Mihail și Olga Gațac din nordul Moldovei, stabiliți cu traiul în orășelul Lipcani, jud. Hotin (azi în rn. Briceni), localitate cu valoroase tradiții etnofolclorice, atestată documentar la 17 iunie 1429, pe vremea domniei lui Alexandru Vodă cel Bun. Studiile primare (clasa I-a – școală ucraineană; clasele a II-a–a IV-a – școală românească) și secundare le-a urmat în localitatea de baștină, absolvind Școala medie nr. 1 cu predare în limba rusă în 1950, cu diplomă de excelență. Exponent al generației copiilor basarabeni care au simțit pe viu consecințele dramatice ale războiului, a cunoscut și greutățile perioadei postbelice, și anii cumpliți ai foametei și ai totalitarismului opresiv. A fost un copil sârguincios, pasionat de lectură și setos de cunoștințe.

În 1950 vine la Chișinău, susține examenele de admitere la Facultatea de Filologie a Universității de Stat din capitală, pe care a absolvit-o în 1955 cu calificativul eminent. Atât colegii de facultate: Nicolae Raievschi, Ion Șpac, Vladimir Beșleagă, Claudia Polercă, Olga Amariei, Gheorghe Suruc, cât și profesorii universitari: Vasile Coroban, Nicolae Corlăteanu, Petru Mezențev, Tatiana Vasilieva ș. a., au intuit în tânărul student Victor Gațac germenele unui remarcabil filolog, pasionat deopotrivă de cercetarea diverselor subiecte ce țin de literatură, lingvistică și cultură tradițională. Peste câțiva ani acad. Nicolae Corlăteanu avea să recunoască cu aleasă considerație într-un autograf destinat discipolului său: „Mă mândresc mult, ca prim îndrumător științific al fostului meu student la Universitatea de Stat din Chișinău, Victor Gațac, care tinde și în mare parte a atins culmile științei folcloristice nu numai din sud-estul Europei, ci și din lumea întreagă. Cărțile pe care le-a publicat fac față celor mai moderne concepții ale folcloristicii mondiale".

Fiind student în anul al III-lea, debutează la ziarul „Молодёжь Молдавии" cu articolul *Уникальная книга* cu referire la *Cazania* lui Varlaam, articol prilejuit de consemnarea a 310 ani de la editarea primei cărți românești [1]. În anul următor publică în „Советская Молдавия" [2] și-n ziarul Universității de Stat „Сталинец" câteva articole despre scriitorii Vasile Alecsandri, Mihail Koțiubinski, Andrei Lupan etc. [3]. În anul absolvirii universității debutează și în calitate de raportor la o conferință a tinerilor cercetători filologi în or. Odessa.

Membru corespondent al AȘ a Federației Ruse,
membru de onoare al AȘM
Victor GAȚAC
(02.06.1933 – 20.02.2014)

După finalizarea studiilor superioare Victor Gațac este admis la doctorat (aspirantură, pe atunci) la Institutul de Literatură Universală „Maxim Gorki" al Academiei de Științe din Moscova. În calitate de conducători științifici la teza de doctorat i-a avut pe consacrații savanți ruși Vladimir I. Cicerov și Dmitri E. Mihalici. Alături i-au fost și alți eminenți oameni de știință, cum ar fi: Piotr Bogatâriov, Vladimir Propp, Chiril Cistov, Victor Jirmunski, Boris Putilov. Grație sprijinului acestor minți luminate ale etnologiei ruse și a studiilor acestora, tânărul aspirant s-a cizelat ca om de știință, aducând o contribuție substanțială la cercetarea poeticii cântecelor epice, considerând-o fundamentală pentru investigarea comparativ-istorică a eposului folcloric haiducesc. Sub conducerea lui Vladimir I. Cicerov deprinde metodologia cercetărilor de teren: principiile de colectare/înregistrare a creațiilor etnofolclorice, descifrarea/pașaportizarea și conservarea acestora, studierea și valorificarea folclorului în corespundere cu noile tendințe științifice ale etnologiei moderne europene.

După trei ani de studii de doctorat, în 1958, revine la Chișinău și este angajat în funcție de cercetător științific la Sectorul de Folclor al proaspătului Institut de

Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a Uniunii Sovietice. În 1959 prelucrează literar și publică la Editura „Детгиз” din Moscova prima culegere de povești populare din Basarabia, alcătuită de Gr. Botezatu, destinată generației în creștere, pentru care semnează și un studiu introductiv: *Лейся, свет, впереди, тьма, стелись позади: Молдавские народные сказки*.

Asemeni multor folcloriști consacrați, abordează o direcție importantă î+n activitatea de cercetător al creației populare, și anume, efectuarea campaniilor de teren. Se știe că în perioada postbelică folcloristica basarabeană a cunoscut o revigorare considerabilă în vederea consemnării materialelor etnofolclorice pe teren pentru constituirea Arhivei de Folclor, inițial a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a Uniunii Sovietice, iar din 1958 a Institutului de Limbă și Literatură. Alături de colegii de sector, Victor Gațac participă la culegerea și sistematizarea constituentelor de patrimoniu cultural imaterial, pledând pentru o cercetare științifică echidistantă și argumentată cu probe veridice identificate pe teren. Referindu-se la prima întâlnire cu Victor Gațac, conducător al echipei de cercetare, Nicolae Băieșu sublinia un adevăr incontestabil care i-a marcat propriul destin științific: „Ne-am cunoscut cu mai bine de 50 de ani în urmă – în august 1960, când eu, fiind student, am participat la o cercetare de teren în câteva sate din rn. Briceni. Conducătorul echipei era tânărul folclorist V. Gațac, cu aspirantura făcută la Moscova. De la dumnealui am înțeles ce este folclorul în sens larg, cum acesta trebuie cules și cercetat, cum se cuvine să fie un folclorist adevărat. Atunci am decis să devin și eu folclorist. Datorită lui V. Gațac, în 1961, după absolvirea Universității, am fost primit la serviciu în cadrul Sectorului de Folclor al AȘM. Am fost colegi timp de doi ani. Mi-a fost și mie conducător științific la teza de doctor în filologie și consultant la cea de doctor habilitat. Totdeauna mi-a fost sprijin și ajutor în munca științifică, dar și model în viața de toate zilele. Am rămas buni prieteni, deși de mult timp nu suntem împreună. Sunt mândru că am un asemenea prieten și învățător” [4, p. 257-258]. În anul 1960, la Institutul „Maxim Gorki” din Moscova, Victor Gațac susține teza de doctor în filologie, specialitatea folcloristică: *Молдавские и румынские эпические песни о гайдуках и некоторые вопросы их соотношения с южнославянскими* (Cântecele epice din Moldova și România despre haiduci și unele aspecte ale relației lor cu slavii de sud).

În 1962 părăsește Chișinăul, stabilindu-se cu traiul la Moscova. Inițial este angajat în calitate de cercetător științific la Institutul de Literatură Universală „A. M. Gorki”, ca mai apoi, în 1966, să fie desemnat șef al Sectorului de Studiere a Creației Populare la același institut, funcție pe care o va deține până în anul 2012. În 1976, obține titlul de doctor habilitat în filologie cu teza *Восточнороманский героический (войницкий) эпос* (Eposul eroic (voinicesc) est-romanic), iar în anul 1989 – titlul științifico-didactic de profesor universitar. Din 1988 a activat în calitate de membru al colegiului de redacție al revistei „Известия РАН. Серия литературы и языка” (Buletinul Academiei de Științe: Seria *Literatură și Limbă*), iar din 2000 este redactor-șef al acestei publicații.

Omenia, ingeniozitatea și profesionalismul omului de știință Victor Gațac au fost apreciate de mulți colegi de breaslă, atât din Republica Moldova, cât și din România, Rusia, Bulgaria, Ucraina, Letonia, Finlanda, Germania, Japonia, Ungaria etc. Evocatoare în acest sens sunt cele peste 300 de publicații (multe dintre ele apărute în diverse țări și limbi), printre care câteva monografii privind folclorul diferitelor popoare romanice, slave și al minorităților naționale din Siberia și Extremul Orient: *Восточнороманский героический эпос: исследование и тексты* (Eposul eroic est-romanic: Studii și texte, 1967); *Текстологическое изучение эпоса* (Studiul textologic al eposului, 1971, în colaborare cu A. A. Petrosean); *Фольклор и молдавско-русско-украинские исторические связи* (Folclorul și relațiile istorice moldo-ruso-ucrainene, 1975); *Фольклор: поэтическая система* (Folclorul: sistemul poetic, 1977, în colaborare cu A. I. Balandin); *Eposul eroic* (1983); *Фольклорное наследие народов СССР и современность* (Moștenirea folclorică a popoarelor URSS și contemporaneitatea, 1984, în colaborare cu S. S. Cibotaru); *Устная эпическая традиция во времени: Историческое исследование поэтики* (Tradiția orală epică în timp: Studiu istoric al poeticii), 1989; *Экспериментальная текстология фольклора* (*на славянском и неславянском материале*) (Textologia experimentală a folclorului: în baza materialului slav și non-slav), 1998; în calitate de redactor: *Типология народного эпоса* (Tipologia eposului popular), 1975; *Типология и взаимосвязи фольклора народов СССР: поэтика и стилистика* (Tipologia și relațiile reciproce ale folclorului popoarelor URSS poetica și stilistica), 1980; *Фольклор: поэтика и традиция* (Folclorul: poetica și tradiția), 1982; *Фольклор: образ и поэтическое слово в контексте* (Folclorul: chipul și cuvântul poetic în context), 1984; *Фольклор: проблемы историзма* (Folclorul: problemele istorismului), 1988.

Împreună cu o echipă de folcloriști și etnografi a inițiat și a ghidat o serie de cercetări de teren în România, Bulgaria, Iugoslavia, Macedonia, Ucraina, Rusia (Regiunea Iaroslavl, Regiunea Penza, Regiunea Volog-

da, Republica Altai). Una dintre cele mai importante expediții etnofolclorice de teren a fost realizată cu o echipă de etnologi finlandezi în perioada 1997–1999 în Gornâi Altai în vederea înregistrării și cercetării complexe a creațiilor epice ale remarcabilului povestitor-kaichi Alexei Kalkin.

A participat activ la pregătirea seriilor academice *Фольклор народов СССР* (Folclorul popoarelor URSS), azi, *Фольклор народов Европы и Азии* (Folclorul popoarelor Europei și Asiei) și *Эпос народов СССР* (Eposul popoarelor URSS), din 1992, *Эпос народов Евразии* (Eposul popoarelor Eurasiei), membru al colegiului de redacție, începând cu anul 1971 și numărând 26 de volume, ediții îngrijite sub egida Institutului de Literatură Universală „A. M. Gorki".

Etnologului îi aparține ideea fondării corpusului de publicații *Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока* (Monumente ale folclorului popoarelor din Siberia și Orientul Îndepărtat), editat la ora actuală în 34 de volume, fiind și adjunct al redactorului-șef. Corpusul academic, proiectat să apară în 60 de volume, cuprinde remarcabilele sub aspect artistic lucrări de creație populară orală. Această serie este o nouă ediție fundamentală a monumentelor folclorice, care nu are analogie în folcloristica rusească, cuprinzând creații în peste 30 de limbi. Fiecare volum din serie este conceput ca un produs multimedia, care include un articol introductiv, texte în limba de origine, traduceri în rusă, comentarii și note la text și traducere, un studiu muzicologic, notografii ale melodiilor și comentarii la acestea, un disc de vinil 17,5 cm (sau un DVD) cu probe sonore ale lucrărilor selectate. Publicația marchează o nouă etapă în studiul folclorului popoarelor indigene din Siberia. Editarea complexă a textelor din acest corpus reprezintă o bază reală a investigațiilor comparate în studiile de folcloristică, lingvistică, etnomuzicologie, precum și o sursă pentru studierea tradițiilor creației orale a tuturor etniilor din Siberia și Orientul Îndepărtat. Corpusul a avut impact deosebit asupra comunității academice, astfel că, în anul 2002, pentru coordonare și implicare în realizarea acestui proiect vast etnologului Victor Gațac și întregii echipe editoriale i-a fost decernat Premiul de Stat în domeniul științei și tehnologiei.

De remarcat e și contribuția savantului la dezvoltarea științei despre folclor din Basarabia. Alături de colegii de la Chișinău a participat la elaborarea și editarea primelor lucrări de sinteză privind istoria folcloristicii, teoria și metodele de cercetare ale creației populare imateriale: *Izvor veșnic viu* (Chișinău, 1961), *Schițe de folclor moldovenesc* (Chișinău, 1965), succedate de o crestomație alcătuită din cele mai relevante texte etnofolclorice *Folclor moldovenesc* (Chișinău, 1966), destinată cadrelor didactice, studenților ș. a. Au urmat câteva lucrări, realizate în colaborare sau în redacție: *Folclor moldovenesc*: *Studii și materiale* (Chișinău, 1968); *Studii și materiale de folclor* (Chișinău, 1971); *Poezia populară moldovenească a obiceiurilor de Anul Nou* de Nicolae Băieșu (Chișinău, 1972); *Poetica liricii populare moldovenești* (*cântate*) *de Sergiu Moraru* (Chișinău, 1978), *Estetica folclorului moldovenesc* (Chișinău, 1974), *Relații moldo-ruso-ucrainene* (*Studii, materiale, bibliografie*) (Chișinău, 1981), *Creația populară* (*Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina*) (Chișinău, 1991) ș. a.

Împreună cu folcloriștii din Basarabia a pus bazele editării corpusului de folclor în 16 volume – *Creația populară moldovenească* (1975–1983), unde semnează volumul *Eposul eroic* (Chișinău, 1983) și altele în calitate de membru al colegiului de redacție: *Poezia populară a obiceiurilor calendarice* (1975) de Nicolae Băieșu; *Poezia lirică populară* (1975) de Ion Ciobanu; *Legende*, *tradiții și povestiri orale* (1976) de Grigore Botezatu; *Balada populară* (1976) de Andrei Hâncu; *Povești fantastice* (1976) de Grigore Botezatu; *Cântece populare de dragoste* (1977) de Efim Junghietu; *Strigături*, *amintiri și scrisori versificate* (1978) de Efim Junghietu și Sergiu Moraru; *Folclorul copiilor* (1978) de Nicolae Băieșu; *Snoave și anecdote* (1979) de Victor Cirimpei; *Folclorul obiceiurilor de familie* (1979) de Andrei Hâncu și Valentin Zelenciuc; *Ghicitori* (1980) de Sergiu Moraru; *Povești nuvelistice* (1980) de Grigore Botezatu; *Proverbe și zicători* (1981) de Efim Junghietu; *Teatru popular* (1981) de Gheorghe Spătaru și Iulian Filip; *Cântece revoluționare și sovietice* (1982) de Ion Ciobanu și Ion Buruiană. Lucrarea a fost apreciată în 1991 cu Premiul „Dacia" al Ministerului Culturii al Republicii Moldova. Și realizarea celorlalte serii de folclor: colecția edițiilor zonale și colecția pentru elevi și studenți *Mărgăritare* (în 16 volume), se datorează conlucrării asidue a etnologului Victor Gațac cu colaboratorii Sectorului de Folclor al Institutului de Filologie.

E lesne de observat că preocupările științifice ale savantului Victor Gațac vizează eposul popular eroic, cântecul popular istoric, poetica istorică, direcțiile esențiale/moderne ale folcloristicii experimentale, aspectele generale ale textologiei complexe a folclorului cu implicarea tehnologiilor multimedia, abordarea etnopoetică în studierea tipologiei folclorului, constantele etnopoetice în creația orală a mai multor popoare, dinamica tradițiilor folclorice în timp, problemele traducerii textelor folclorice în alte limbi etc.

Pentru prima dată în folcloristica basarabeană etnologul Gațac a propus definirea și deosebirea concretă a trei specii folclorice ale cântecului bătrânesc: epo-

sul popular eroic, balada și cântecul folcloric istoric, ca specii unice. Contribuția savantului e una considerabilă, deoarece și la ora actuală se observă neglijențe din partea unor cercetători cu referire la definirea corectă a speciilor eposului popular.

Dezvoltând conceptul de textologie complexă multimedia, etnologul recurge la metoda experimentului folcloric pentru a pune într-o lumină nouă perceperea gradului de variabilitate a unui tip, elementele lui constante, necesare pentru elucidarea problemei fixității unei variante. Insistând ceva mai mult asupra teoriei originale propuse de etnolog, vom înțelege că inițiatorul perspectivei etnopoetice de studiere a tipologiei folclorului e de părerea că există o serie de constante care se manifestă la diferite etape de evoluție a creației populare, fiind comune și răspândite în folclorul mai multor popoare. Manifestarea constantelor etnopoetice, potrivit autorului, se concentrează în parametrii stilistici și narativi ai produsului etnofolcloric sincretic: text literar, muzică, coregrafie, mimică/gestică, recuzită specifică ș. a. Aceste formule stereotipe și așa-numitele locuri comune alcătuiesc modelele verbalizate, constituite la o etapă distinctă în evoluția procesului de creare a literaturii populare, și care, în urma cristalizării, sunt transmise mai departe. Alături de modelele concrete există modele abstracte, virtuale, cu rol de invariantă, care se manifestă în fiecare creație individual.

Modelele abstracte reprezintă prototipurile sau arhetipurile care în procesul de metaforizare obțin uneori valoare de simbol. Fiecare produs folcloric este caracterizat de anumite constante sau trăsături specifice, însușite din mediul în care au fost create, având și anumite semnificații și structurări artistice, dictate de mentalitatea colectivității și funcția pe care o îndeplinește. Varianta unui fapt folcloric preia o structură constituită din teme, subiecte, motive, mijloace expresive, între care există o corelare. Constantele respective, având o existență parțial independentă, pot fi interpretate, din perspectiva apartenenței unui „cod folcloric", drept semne cu sensuri relativ determinate. Această interdependență consensuală dintre structură și constante este dictată de tradiție, dar poate permite și transformări generate de improvizația colportorului. Prin aceasta se explică principiul varierii creațiilor folclorice. Particularitatea respectivă demonstrează că între categorie, temă și subiect nu există o interdependență categorică.

Cât privește constantele adaptate de o categorie folclorică, acestea obțin prin raportare la contextul funcțional semnificațiile și trăsăturile categoriei integratoare. Sugestive ni se par, în acest sens, reflecțiile folcloristului V. Gațac asupra funcțiilor literare ale „citatelor" folclorice. Cercetătorul evidențiază că în romanele lui Druță sunt și „reflectări folclorice directe": citări de cântece populare, descrieri de obiceiuri, utilizări ale poveștilor populare. „Dar, scrie V. Gațac, toate aceste elemente nu rămân doar material ilustrativ. Ele intră în mod organic în sistemul poetic al romanului și i se supun acestuia. Altfel spus, ele nu mai sunt pur și simplu un cântec sau o urătură de An Nou, ci o parte a textului romanului" [5, p. 171].

Pornind de la aceste principii de interpretare a constantelor etnofolclorice, V. Gațac extinde problematizarea și funcționalitatea lor în noul context al literaturii: „Folclorul și literatura sunt ca și cum două stări artistice diferite, dacă vreți – două substanțe estetice și două sisteme poetice diverse. Între ele există nu numai contacte, continuitate și reciprocitate, ci și opoziții estetice și evolutive. Anume aici se află una din principalele probleme istorico-teoretice ale corelației literaturii cu creația populară" [5, p. 160].

Una dintre problemele interacțiunii folclorico-literare care s-a aflat în atenția etnologului vizează conceptualizarea noțiunii de *folclorism*. După cum menționează prof. Victor Gațac, conceptul dat, atât la noi, cât și peste hotare, este utilizat pentru a denumi orice fel de formă netradițională de interpretare a creației populare; având totuși rezerve față de adevărul celor expuse, cercetătorul propune foarte întemeiat de a raporta noțiunea de *folclorism* la *prelucrarea artistică asistemică a tradițiilor folclorice de către scriitori, compozitori, artiști plastici*, celelalte apelări la folclor fiind numite corespunzător*: activitate artistică de amatori, tirajare industrială: „artizanat"* [6, p. 13]. În acest sens, V. M. Gațac observa în mod justificat că investigarea relațiilor literaturii cu folclorul aduce, de obicei, în sfera de atenție a cercetătorilor contactele și legăturile nemijlocite – folosirea de către scriitor a imaginilor și subiectelor folclorice, asimilarea unor modalități poetice etc. „Importanța unor astfel de factori este incontestabilă, afirma folcloristul, ceea ce înseamnă că investigarea lor pe orizontală și verticală este necesară. <...> Dacă nu vom merge mai departe, fenomenul riscă să fie tratat unilateral: există sau nu există folclorism, e «bine» sau e «rău», atunci când există sau nu există", astfel, literatura poate fi corelată cu folclorul nu numai în baza faptului că asimilează cutare sau cutare elemente concrete ale acestuia. Ea, literatura, e legată de creația populară și într-o accepție mai largă – ca etapă de continuitate a dezvoltării estetice" [5, p. 158].

Grație rezultatelor remarcabile obținute în domeniul folcloristicii experimentale, precum și a contribuției esențiale aduse valorificării și promovării tezaurului spiritual al poporului, Victor Gațac a fost apreciat de multe centre etnologice, fiind invitat să susțină comunicări și rapoarte la diverse foruri științ-

țifice ale savanților din întreaga lume: Helsinki (Finlanda), Washington (SUA), Varșovia (Polonia), Sofia (Bulgaria), Budapesta (Ungaria), București (România), Beijing (China), Tochio (Japonia), Delli (India) ș. a. Ca specialist etnolog de o înaltă ținută științifică a ocupat mai multe funcții consultative: din 1991 este ales membru al Comisiei pentru Folclor a instituțiilor de învățământ superior din Federația Rusă, din 1996 – președinte al Consiliului Științific pentru Folclor al Academiei de Științe a Federației Ruse, vicepreședintele Comitetului Național al Slaviștilor din Federația Rusă, din 1993 – membru al Asociației Folklore Fellows International (or. Helsinki); din 2000 – membru al Departamentului de Istorie și Filologie al Academiei de Științe a Federației Ruse; „Om Emerit în știință" al Republicii Calmâchia; membru al Colegiului de redacție al revistei „Demos" (Berlin). Recunoașterea esențială a meritelor sale la dezvoltarea științei vine în anul 2000, atunci când distinsul folclorist V. Gațac este ales membru corespondent al Academiei de Științe din Federația Rusă, Departamentul de limbă și literatură (folcloristică), și membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei. Cu acest prilej, dr. hab. Nicolae Băieșu avea să remarce: „Este al doilea filolog (după marele B. P. Hasdeu) originar din Basarabia, care a devenit membru corespondent al AȘ din Rusia" [4, p. 262].

Membrul corespondent Victor Gațac a avut numeroși discipoli. Sub conducerea etnologului au fost susținute 23 de teze de doctorat și 11 teze de doctor habilitat. În același timp nu a încetat să mențină o legătură strânsă cu cercetătorii de la Academia de Științe a Moldovei, îndrumând și consultând specialiști în domeniul folcloristicii din Basarabia: Nicolae Băieșu, Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, Gheorghe Spătaru, Victor Cirimpei, Nadejda Popovici, Grigore Bostan, Sergiu Moraru, Andrei Hropotinschi, Luminița Drumea, Liuba Cimpoieș, Vitalie Sârf, Lilia Hanganu, Ana Graur, Iulian Filip ș. a.

Etnologul Gațac trece în eternitate la 20 februarie 2014, lăsând în urma sa numeroase studii teoretice și practice, valoroase pentru parcursul științific actual al folcloristicii din întreaga lume, precum și discipoli care să-i continue inovațiile, proiectele și direcțiile de cercetare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Молодежь Молдавии. 1953, 1 марта.
2. Советская Молдавия. 1954, 11 ноября.
3. Сталинец. 1954, 15 января, 25 июня, 17 ноября.
4. Băieșu N. Victor Gațac – un folclorist basarabean cu rezonanță universală. În: Nicolae Băieșu – o viață închinată valorificării folclorului. Omagiu – 80. Chișinău, Profesional Service, 2014.
5. Gațac V. Romanul și folclorul: (Ion Druță: „Povara bunătății noastre"). În: Opera lui Ion Druță: Univers artistic, spiritual, filozofic (Exegeze critice asupra operei: monografie colectivă). Coordonator, redactor științific: M. Dolgan. Vol. I. Chișinău: CEP USM, 2004.
6. Гацак В. М. Фольклорное наследие народов СССР – достояние новой социальной и интернациональной общности. În: Фольклорное наследие народов СССР и современность. Кишинев: Штиинца, 1984.

Ion Moraru. *Ritm de Cucuteni - 3*, tehnică mixtă, 40×50 cm, 2011.

CONSTANTIN GUDIMA, UN DESCHIZĂTOR DE DRUMURI

Colaborator științific coordonator **Mircea BAZNAT**
Institutul de Fizică Aplicată

În luna martie curent, comunitatea științifică din Moldova a suferit o pierdere grea în persoana regretatului Constantin Gudima, un savant de o valoare inestimabilă.

Mărturisesc că am avut privilegiul să lucrez cu el pe parcursul ultimilor cinci decenii. Am făcut cunoştinţă cu Constantin Gudima acum jumătate de veac, în februarie 1968. Pe atunci tocmai fusesem angajat la filiala Institutului de Cercetări Ştiinţifice în domeniul Fizicii Nucleare din Dubna din cadrul Universităţii de Stat „M. V. Lomonosov" din Moscova pentru a-mi continua studiile universitare. Chiar în primele zile am cunoscut tânăra familie Gudima, pe Constantin și pe consoarta sa, Maria. La Dubna, Constantin Gudima își urma studiile postuniversitare.

Începând cu acea clipă destinele noastre s-au „împletit" în așa mod încât practic toată viața am fost alături, ambii având ca obiect al cercetării științifice același domeniu, ambii fiind absorbiți de aceleași preocupări, iar în ultimii 15 ani ambii împărțind chiar și același birou. Colaborarea și prietenia dintre noi s-a consolidat și prin relațiile strânse stabilite între familiile noastre.

Constantin Ch. Gudima a văzut lumina zilei la 9 septembrie 1942, în satul Bârnova, raionul Ocnița, Republica Moldova. În 1959 și-a început studiile la Facultatea de Fizică și Matematică a Universităţii de Stat din Moldova, pe care a absolvit-o în anul 1964. În toamna aceluiași an și-a urmat specializarea în domeniul teoriei nucleului atomic și a particulelor elementare în cadrul Filialei din Dubna a Universității de Stat „M. V. Lomonosov" din Moscova.

În 1965, s-a angajat în calitate de laborant la Institutul de Matematică și Centrul de Calcul al Academiei de Științe din Moldova. Activitatea științifică și-a început-o în cadrul școlii științifice a cunoscutului savant rus Vladilen Sergheevici Barașenkov. Această școală a fizicienilor teoreticieni a întemeiat o nouă direcție a fizicii nucleare fundamentale și aplicate – simularea pe calculator a interacțiunii dintre particulele de energie intermediară și nucleele cu nuclee atomice și cu ținte macroscopice. Modelele propuse au făcut posibilă identificarea mecanismelor acestor

Dr. Constantin GUDIMA
09.09.1942 – 08.03.2018

interacțiuni, precum și identificarea unor noi efecte fundamentale pe fundalul evenimentelor simulate, iar codurile computaționale create au fost utilizate ca bază pentru generatorii de evenimente ale codurilor complexe de transport pentru calculul interacțiunii radiației cu materia.

În anul 1969, după absolvirea studiilor universitare de doctorat la Institutul Unificat de Cercetări Nucleare din Dubna (1965–1968, cu întrerupere pentru executarea serviciului militar în termen), Constantin Gudima a susținut public teza de doctorat la specialitatea „Fizica nucleului atomic și a particulelor elementare". Odată cu obținerea titlului științific tânărul savant revine la Academia de Științe din Moldova, la Institutului de Fizică Aplicată (IFA), fiind promovat în funcția de cercetător științific superior (1971).

În anul 1975 în cadrul IFA a fost înființat Laboratorul Teoriei nucleului atomic și a particulelor elementare, al cărui conducător C. Gudima a fost până în anul 1993. În acel an, Sectorul de Fizică statistică, condus de academicianul V. Moscalenco, a fuzionat cu Laboratorul Teoriei nucleului atomic și al particulelor elementare, constituind Laboratorul de Fizică statistică și nucleară al IFA (2011–2015), C. Gudima devenind adjunctul lui V. Moscalenco. Din 2015, după încă o reorganizare-contopire a teoreticienilor IFA, C. Gudima a activat în calitate de cercetător științific co-

ordonator în Laboratorul de Fizică Teoretică al IFA. Pe parcursul întregii sale activități în cadrul Institutului de Fizică Aplicată al Academiei de Științe, s-a dedicat cercetării mecanismelor reacțiilor nucleare la energii intermediare și relativiste inițiate de particulele elementare și ionii grei.

În cei peste 50 de ani de activitate științifică prodigioasă, C. Gudima a colaborat cu cercetători de marcă din diverse centre nucleare de renume, precum cele din Rusia, Franța, Germania și SUA. Aceste cercetări au fost impulsionate de inițierea în anii 2010–2011 în FNAL (Fermi National Accelerator Laboratory), SUA, a unui proiect mondial de dezvoltare a fizicii moderne spre Noi Frontiere: bozonul Higgs, particule exotice, materia întunecată, supersimetria, extra dimensiuni, antimateria, plasma Quark-Gluonică.

Astfel, Constantin Gudima a participat la inițierea unor cercetări în domeniul utilizării modelelor și codurilor de calcul dezvoltate pentru modelarea fonului pe care pot apărea noi efecte, în particular, tranzițiile materiei nucleare din faza hadronică în faza quarq-gluonică, la densități și temperaturi care depășesc esențial valorile stării normale a materiei nucleare. În comun cu cercetătorii din FIAS (Frankfurt Institute for Advanced Studies), Germania, a fost studiată formarea hypernulcleelor sau a fragmentelor nucleare, prefigurate de teorie și confirmate în urma experimentelor cu ciocniri ale particulelor și ionilor grei cu nucleele atomice la energii înalte.

Rezultatele cercetărilor sale au fost publicate în peste 300 de articole în reviste internaționale, dintre care circa 150 cu factor de impact. Dr. C. Gudima și-a adus contribuția și la pregătirea a peste 20 de specialiști în domeniul fizicii nucleare atât în Institutul de Fizică Aplicată, cât și în Institutul Unificat de Cercetări Nucleare din Dubna. Generatoarele de evenimente nucleare (coduri de calcul), elaborate de dr. C. Gudima, au fost implementate cu succes în Laboratorul Național din Los Alamos și în Laboratorul Național de Acceleratoare Fermi din Batavia, SUA, precum și în Institutul Unificat de Cercetări Nucleare din Dubna.

Modelele reacțiilor nucleare propuse și dezvoltate de regretatul nostru coleg sunt cunoscute și citate în reviste de specialitate precum CEM (Cascade Exciton Model) și QGSM (Quark-Gluon String Model), fiind utilizate pe larg pentru interpretarea fenomenelor care se produc la ciocnirea particulelor elementare și a ionilor grei cu nucleele atomice la energii intermediare și relativiste, precum și în diverse aplicații nucleare.

Concomitent cu cercetările teoretice din domeniul reacțiilor nucleare, C. Gudima a participat în proiecte internaționale, printre care Proiectul Detectorul Multifuncțional (MPD) pentru Acceleratorul de particule NICA din Dubna, BM&N (Baryonic Matter and Noclotron) și „E & T – RAW (Energy and Transmutation of RadioActive Waste)" din IUCN, Dubna.

Anul 2017, când domnia sa și-a sărbătorit frumosul jubileu de 75 ani, a fost unul deosebit de fructuos pentru el, întrucât a publicat șapte lucrări în reviste internaționale de specialitate, dintre care: două în Phys. Rev. C. O lucrare scrisă pentru aceeași revistă este plasată în arxiv-nucl-th, iar patru au apărut în Euro.Phys. Journ. Web of Conferences, ca rapoarte întocmite la conferințe internaționale de referință .

Pentru ciclul de lucrări *Modele cinetice ale reacțiilor nucleare CEM (Cascade Exciton Model)* **și** *(LA) QGSM ((Los Alamos version) of Quarq-Gluon String Model) – instrument teoretic pentru studierea mecanismelor reacțiilor nucleare, inițiate de particule elementare și ioni grei cu energii intermediare și relativiste* lui Constantin Gudima a fost desemnat cu Premiul anual 2017 al Institutului de Fizică Aplicată, astfel fiind remarcate realizările sale deosebite în domeniul de cercetare al fizicii nucleare. Cu ocazia jubileului de 75 de ani de la naștere și 50 de ani de carieră științifică prodigioasă, dr. Constantin Gudima a fost decorat cu Medalia „Meritul Științific".

Regretatul nostru coleg a fost o personalitate remarcabilă, un om de știință de anvergură internațională, un neobosit savant de vocație care și-a desfășurat activitatea de cercetare până în ultima clipă a vieții. Numele lui Constantin Gudima va rămâne scris în istoria cercetării din țara noastră ca al unui deschizător de drumuri pentru cei care-i vor duce mai departe făclia cunoașterii.

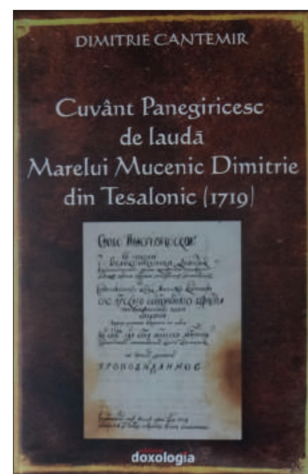
Savantul, colegul și bunul nostru prieten Constantin Gudima ne lasă drept moștenire un veritabil model de demnitate, onestitate, verticalitate, implicare, viziune și devotament neclintit față de valorile cercetării științifice!

O SCRIERE NECUNOSCUTĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Ștefan ȘUTEU
Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, România

Desigur că bibliotecile, arhivele de stat și muzeele nu adăpostesc doar hârțoage în zeci și sute de kilometri liniari. Acolo, printre cioburi și relicve de istorie clas(ific)ate, printre clipe și extaze din trecut fosilizate, căutătorul atent va descoperi documente extrem de valoroase. Așa se face că istoricii medieviști și neobosiții cercetători Andrei și Valentina Eșanu din Chișinău oferă publicului o nouă carte intitulată ***Dimitrie Cantemir. Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic (1719)***. Aceasta conține textul integral bilingv în limba rusă și română – însoțit de facsimile – al unui document aflat în Fondul Eparhial al Muzeului Istoric de Stat din Moscova, la cota nr. 1011. Manuscrisul este o copie după un original deocamdată pierdut, redactat în limba greacă. Însoțit de un studiu introductiv extrem de bine argumentat (p. 9-35), urmat de textul transcris în limba rusă (p. 37-51), apoi de traducerea sa în română (p. 53-67) și în fine, de fotocopiile manuscrisului moscovit (p. 69-82), volumul care conține și note de subsol cu explicații marginale la textul cantemirian, întrunește calitățile unei ediții critice de primă mână, necesară cercetătorului moștenirii spirituale a marelui principe moldav.

Textul – spre deosebire de altele din epocă aparținând genului elogiativ (precum sunt vestitele *Panegyriques* închinate de Bossuet lui Pavel, Francisc din Assisi, Francisc de Sales etc.) – se focalizează nu atât asupra biografiei, cât a martiriului Sfântului Dimitrie. Repetarea de șapte ori a îndemnului divin extras din *Pildele* 23:26 – „Dă-mi fiule, inima ta" – conferă un farmec mistic și complet supliciilor sfântului sărbătorit și elogiat de Cantemir. Astfel, prin cele șapte îndemnuri care demarchează corpusul textual și solicită inima sfântului, Dimitrie „izvorâtorul de mir" este îndemnat să-și dăruiască Divinității trupul, virtuțile, coroana princiară, sufletul, sângele, iubirea și chiar întunericul mistic în care – anihilându-și dorința de a trăi – pășește într-o posibilă *noche oscura* (cum a numit-o Ioan al Crucii) pentru a-L întâlni pe Mirele ceresc. Astfel martirul, fiind străpuns de sulițele romane pentru a deveni „o cruce vie, [o] cruce suferindă, [o] cruce însuflețită", a ajuns în „îmbrățișarea lui Dumnezeu" în slavă.

Dimitrie CANTEMIR. *Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic (1719) / Слово Панегирическое в похвалу Великомученика Димитрия Фессалонитскаго (1719).* Ediție îngrijită, studiu introductiv și traducere de Andrei și Valentina Eșanu. Iași: Editura „Doxologia", 2017, 82 p.

Dificultatea care intrigă și se cere soluționată este următoarea: dacă titlul are înscris ca autor pe Antioh, fiul vestitului Inorog („Cuvânt panegiricesc / de laudă [...] / de la / Prealuminatul principe Antioh Cantemir..."), totuși există elemente în text care ne fac să punem la îndoială autenticitatea autorului notat în antet. Citatele biblice din epistolele pauline, evanghelii sau profeți, referințele patristice și filosofice la Augustin, Ieronim, Vasile cel Mare sau Socrate, limbajul frazal șlefuit într-o varietate de sensuri, ne provoacă suspiciuni când citim indicația din titlu referitoare la vârsta autorului aflat „în mersul celui de-al zecelea an al vârstei sale". Nu putem face altceva decât să ridicăm probleme care sperăm să fie soluționate în viitor. Documentul sapiențial-elogiativ nu are decât 14 pagini și a fost citit în data de 26 octombrie 1719 la Academia slavo-greco-latină din Moscova. Se pare că laudele aduse marelui martir Dimitrie din Tesalonic, în substrat erau adresate țarului de către autor.

Iată însă câteva întrebări la care cei doi editori savanți răspund în studiul introductiv intitulat sugestiv „De la Dimitrie Vodă Cantemir citire…": a scris documentul într-adevăr Antioh, un copil de nouă – zece ani? Acesta doar peste șapte ani și-a scris lucrarea de

debut – *Simfonia la Psaltire* (1726), lucrare în care manifestă prea puțină independență și care imită o altă creație a epocii – *Simfonia la Evanghelii* a lui Ivan Ilinski. A fost oare Panegiricul redactat de o altă persoană din anturajul familiei Cantemir, persoană care i l-a încredinţat doar spre a fi citit? Cine a fost totuși persoana din același mediu care știa greacă, filosofie morală, teologie patristică, istoria bisericii și teologie biblică? Or de asemenea cunoștințe avea nevoie eventualul autor care a redactat opusul în cauză. Să fi fost acesta pedagogul personal al lui Antioh – Ivan Ilinski? El nu știa greacă. Atanasie Condoidi – pedagogul din Constantinopol? Acesta, deși știa teologie și limba greacă, nu mai era pe atunci în preajma familiei Cantemir. Să fi scris Panegiricul chiar Dimitrie Cantemir, precum afirmă Andrei și Valentina Eșanu, urmându-i pe P. Pecarskii și R.I. Sementcovski? Tot ce-i posibil, căci complexitatea, profunzimea și erudiția autorului care a întocmit Panegiricul ne îndreaptă mai curând spre Dimitrie Cantemir, așa cum încearcă să demonstreze cei doi îngrijitori ai ediției.

(1) Omonimia (Dimitrie-martirul / Dimitrie-prințul) promovată prin discursul elogiativ atrăgea atenția asupra principelui moldav, care căuta să câștige încrederea țarului. (2) Examenul de probitate morală și de credincioșie față de Dumnezeu al martirului Dimitrie, făcea aluzie la aceleași calități ale celuilalt Dimitrie, în raport cu țarul. (3) Demersurile de captare a bunăvoinței monarhului rus au început deja cu doi ani înainte, izbindu-se de reticența nobililor din suita imperială. Cu o lună înainte de rostirea discursului, Cantemir i-a solicitat țarului o funcţie de stat. (4) Unele elemente de asemănare între Panegiricul dedicat lui Petru I și cel dedicat martiriului Dimitrie sunt izbitoare. Atât în primul, cât și în al doilea nu apare numele Principelui. Primul conţine în titlu numele lui Șerban Cantemir, „în curgerea celui de al șaptelea an al vieții sale"; al doilea, numele lui Antioh Cantemir, însoțit de vârsta acestuia: zece ani. (5) Există similitudini între câmpurile marginale ale Panegiricului și cele ale *Descrierii Moldovei* (dispunerea pe partea stângă). Aceste argumente, cei doi cercetători le aduc în favoarea unui răspuns afirmativ la întrebarea pe care tot ei o lansase deja de câțiva ani: „Alt Panegiric al lui Dimitrie Cantemir?"

Rămâne ca (1) originalul să fie descoperit, pentru a obţine argumente pro sau contra acestei teze din suportul material, instrumentele de scris și grafia manuscrisului, sau, în caz contrar, (2) să fie stabilite corespondenţe între corpusul textului copiat și tradus în limba rusă, cu alte corpusuri cantemiriene scrise în această limbă. Dificultatea dificultăților însă va apărea abia aici: deoarece nu știm cine a tradus din limba greacă în rusă, nu avem niciun sistem de referință la care să raportăm textele cantemiriene rusești cu acest mic document copiat.

Conchid, felicitându-i pentru o astfel de lucrare pe cei doi academicieni (cei doi sunt una!) cu versurile argheziene și cu memorabila frază din *Cartea de nisip* a lui Borges: „Carte frumoasă, cinste cui te-a scris / Încet gândită, gingaș cumpănită; / Ești ca o floare, anume înflorită / Mâinilor mele, care te-au deschis."; „Mi-a spus că tomul lui se cheamă Cartea de Nisip, pentru că nici cartea, nici nisipul n-au început și nici sfârșit."

Ion Moraru. *Ritm de Cucuteni - 2*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2011.

GROTA DURUITOAREA VECHE ŞI ROLUL EI ÎN PALEOLITICUL EUROPEI

Doctor în istorie **Alexandru LEVINSCHI**
Doctor în istorie **Nicolai TELNOV**
Institutul Patrimoniului Cultural

Н. К. АНИСЮТКИН, Н. А. КЕТРАРУ, С. И. КОВАЛЕНКО. *Многослойная палеолитическая стоянка в гроте Старые Дуруиторы и место ее каменных индустрий в раннем и среднем палеолите Европы* (Situl paleolitic cu multe niveluri din grota Duruitoarea Veche şi locul industriilor de piatră ale paleoliticul inferior şi mediu din Europa). Санкт Петербург: Нестор-История, 2017. – 196 c.

Printre multitudinea de monumente paleolitice, atestate pe teritoriul Europei de Est, un interes aparte prezintă grota Duruitoarea Veche, descoperită de arheologul moldovean Nicolae Chetraru în 1958 şi cercetată în anii 1958–1960, 1963 şi 1973. În procesul de studiere, au fost documentate trei nivele paleolitice cu o mulţime de vestigii din piatră şi o faună abundentă de animale preistorice. O atenţie deosebită s-a acordat straturilor inferioare cu unelte din piatră de tip Tayac. Aceste vestigii sunt relativ rare pe teritoriul Europei. Studiul monografic apărut recent face un anumit bilanţ al cercetărilor multianuale ce ţin de grota în cauză.

Grota se află în nord-vestul Republicii Moldova, în raionul Râşcani, la marginea de est a satului Duruitoarea Veche. Este amplasată în lanţul de roci calcaroase toltrice de-a lungul malului stâng al râului Ciugur, afluent de stânga al Prutului. Faţă de nivelul actual al râului Prut, grota e situată la înălţimea de 100 m, corespunzând celei de a cincea terase a văii. Extinderea ei totală constituie 49 m, cuprinzând trei cavităţi carstice (camere) orientate pe direcţia nord-sud, două dintre care au deschidere spre vest. Locuitorii grotei preferau să trăiască în camera de sud având o cupolă de 8 m înălţime şi o platformă la intrare de 4-5 m lăţime.

Descoperitorul şi cercetătorul staţiunii, arheologul Nicolae Chetraru, doctor în istorie [1] iniţial a atribuit complexele din straturile inferioare ale grotei paleoliticului timpuriu, bazându-se preponderent pe aspectul extrem de arhaic al uneltelor de piatră. Însă niciunul dintre cercetătorii care au studiat materialele din straturile IV-III nu au fost de acord cu concluziile lui. Toţi insistau asupra paleoliticului mijlociu. Astfel, cunoscutul specialist sovietic al paleoliticului V. Gladilin [2, p. 104-105], a inclus în lucrarea sa de sinteză industria respectivă ca variantă a „micromusterianului denticulat", evidenţiind un tip aparte – „tipul Duruitoarea Veche". Mulţi dintre specialiştii în domeniul paleoliticului care au examinat într-o măsură sau alta materialele din straturile inferioare ale grotei Duruitoarea Veche atrăgeau atenţia asupra abundenţei vizibile de forme denticulate şi cu encoche, ignorând celelalte tipuri de descoperiri. Masivitatea multor piese din stratul III serveau drept temei pentru unii cercetători să considere straturile inferioare ale grotei ca fiind deteriorate simţitor de procesele naturale.

Inventarul litic specific şi neobişnuit al straturilor inferioare a provocat d ivergenţe şi discuţii. Cei mai de vază specialişti sovietici în problemele paleoliticului apreciau în mod diferit complexele de unelte litice din straturile inferioare. Astfel, A. Cernych considera de la bun început că acesta este un complex musterian, specificul căruia se manifestă prin prezenţa obiectelor de piatră. Dimpotrivă, P. Boriskovskii şi P. Efimenko erau de părere că e vorba de un complex premusterian, în care sunt clar exprimate particularităţile clactoniene. V. Liubin [3, p. 60], indicând asupra slabei expresivităţi a uneltelor din straturile inferioare ale grotei Duruitoarea Veche, considera că pentru a înţelege complexul în totalitatea sa este necesar de

utilizat metoda statisticii. N. Praslov și V. Gladilin [2] considerau materialele respective ca fiind musteriene, dar care posedă un anumit specific. Din păcate, grota Duruitoarea Veche, ca sit, așa și a rămas neînţeleasă sub aspect științific în integritatea sa până în prezent.

Luând în considerare că straturile inferioare ale grotei conţineau o mulţime de resturi faunistice și iniţial, o cantitate comparativ neînsemnată de unelte de piatră, N. Chetraru a identificat acest complex ca aparţinând „musterianului alpic" sau premusterianului. Dar cercetările ulterioare ale monumentului au arătat că straturile IV şi III conţin seturi de obiecte litice „apropiate celor de tip Tayac din perioada aşeliană". Prin forma sa și specificul prelucrării, obiectele respective sunt practic analogice cu materialele din descoperirile de la Mersina [1; 4, p. 93-138; 5]. Industriile litice atât ale unui complex, cât și ale celuilalt se caracterizau prin predominarea așchiilor masive de tip Clacton, din care erau confecţionate numeroasele unelte denticulate și cu encoche, racloare și unelte din prund.

Complexe cu particularităţi asemănătoare au fost descoperite pentru prima dată în Europa de către Henri Breuil în prima jumătate a sec. al XX-lea, dar constatările sale erau desul de vagi. Complexul a fost identificat ca fiind de tip Tayac și considerat drept o industrie de tranziţie de la paleoliticul timpuriu la cel mijlociu [6]. Din păcate, nu au adus claritate nici încercările ulterioare de a-i da o definiţie adecvată. [7, p. 1-23; 8]. Ce-i drept, toţi cercetătorii erau mereu unanimi în părerea că este vorba de industrii nonlamelare și nonlevallois, în care în calitate de piese brute pentru unelte predominau așchiile masive de tip Clacton.

Mai acceptabile pot fi considerate concluziile cunoscutului cercetător francez Henri Lumley. Acesta, având drept bază materiale arheologice destul de consistente, a concretizat definiţia Tayacului şi l-a subdivizat în două variante – „Protocharantian" sau „Tayacian tipic" și „Evenosian". Variantele respective se deosebeau printr-un șir de particularităţi, în primul rând prin cantitatea și calitatea racloarelor: numeroase și tipice – în prima variantă; puţine și atipice – în a doua variantă. El a consemnat următoarele deosebiri dintre protocharian și evenosian: primul conţine un șir de racloare tipice, printre ele numeroase transversale, inclusiv de tip High Lodge, limase și protolimase; mult mai frecvent erau utilizate retușele solziformă și în trepte, dar sunt puţine cu encoche clactoniene; ponderea uneltelor în paleoliticul superior de obicei este medie, în timp ce în evenosian ea este destul de înaltă. Sunt numeroase vârfurile de tip Tayac și cioplitele unifaciale (chopper), dar sunt puţine cioplitele bifaciale (chopping-tools) (figura 1), de obicei multe în evenosian [9, p. 847]. Aceste elaborări au fost luate ca bază.

Este cunoscut că practic toate monumentele datate sigur cu industrii de tip similar, răspândite în Europa, sunt puse în legătură cu perioada Riss sau Riss-Würm, adică ele au existat circa 300-120 de mii de ani în urmă. Conform lui Lumley, prima variantă a evoluat în musterianul de tip Quina, iar a doua – în musterianul de tip denticulat. Cantitatea mare în complexele straturilor inferioare ale grotei Duruitoarea Veche de unelte cu encoche, în formă de cioc și denticulate în cazul predominării tehnologiei clactoniene, este un temei de a vedea analogii, în primul rând, cu evenosianul sudului Franţei [5]. Deosebirile au legătură cu prezenţa în complexe a unor forme specifice, precum gratoare pe talonare de lovire (butt-end scrapers) și unelte în formă de cioc de tip Bill-hooks. Formele date sunt tipice pentru clactonul Angliei. Având în vedere acest lucru, suntem predispuși să percepem ca tayac totalitatea de industrii litice preponderent premusteriene cu indici foarte scăzuţi de levallois, lame și suprafeţe de talonare redresate. În industria de tip taiac predomină în mod absolut așchiile masive clactoniene

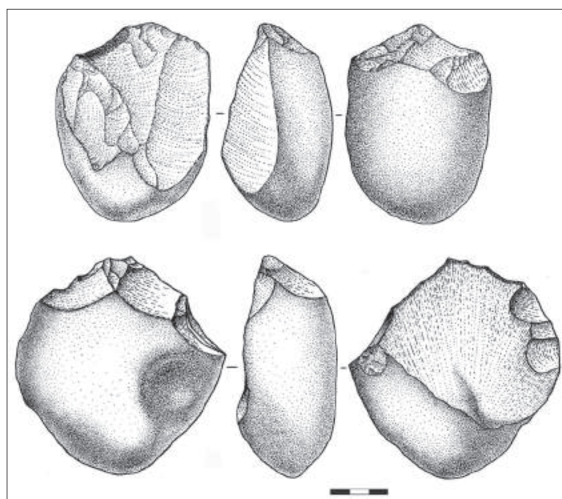

Foto 1. Unelte de pebble (chopping-tools) din stratul 4.

Foto 2. Maxilarul uman din paleoliticul superior.

cu talonare late și teșite, cu bulbi de talonare bombaţi şi conuri clare în punctul de lovire. Aceste aşchii erau scoase de pe nuclee faţetate doar la minimum, când aşchierea anterioară devenea suprafaţă de talonare pentru cea următoare, corespunzând prin aceasta tehnologiei clactoniene. În calitate de piese brute pentru unelte erau de asemenea utilizate pe larg fragmente şi aşchii de silex naturale adecvate ca proporţii şi dimensiuni, inclusiv formele rare din prund, fapt caracteristic pentru paleoliticul timpuriu în general. Coeficientul comun al masivităţii, căpătat pentru o serie de industrii de tip tayac, de obicei este în jur de 30, adică are semnificaţie maximă. Uneltele sunt reprezentate prin racloare, în formă de encoche, de cioc și denticulate, precum și deseori cu gratoare, în primul rând „cu bot" (à museau), carene sau rabot. Sunt frecvente cioplitele cu prelucrare uni- și bilaterală, precum și uneltele bifaciale atipice, iar toporașele de mână lipsesc sau sunt accidentale. De regulă, aceste industrii au existat la hotarul dintre paleoliticul timpuriu și cel mijlociu.

În cazul dat tayacul urmează a fi perceput ca un tehnocomplex tipic în percepţia savantului rus M. Anikovich, care, utilizând materialele paleoliticului superior, a propus următoarea definiţie: „Tehnocomplexul (TK) reprezintă un sistem relativ de procedee tehnologice generatoare de particularităţi asemănătoare în componenţa setului de unelte, ce apar şi funcţionează în limite extinse de spaţiu şi timp în diferite forme cultural-istorice, care nu au între ele legături genetice" [10, p. 487-505]. Aceasta ar însemna că TK tayac este divizat corect de către Henri Lumley în două variante – protocharantian (protoquina) şi evenosian –, care nu sunt legate genetic între ele.

Complexul original de unelte de piatră din straturile inferioare ale grotei Duruitoarea Veche actualmente nu este unicul de acest fel. El poate fi comparat cu un grup de monumente din sud-vestul Câmpiei Ruse şi din peninsula Crimeea. Este semnificativ faptul că până în anii 1970, alături de grota Duruitoarea Veche erau puse complexul de la Mersina şi stratul inferior al grotei Kiik-Koba, precum şi descoperirile de la Cruglic în regiunea Niprului. Ulterior, după anul 1971, această listă a fost completată cu noile descoperiri din stânga Nistrului, inclusiv stratul inferior al grotei Ofatinţi, Horobra, Iarova, Șipot 2 şi Osipca, precum şi, pe valea râului Răut, descoperirile de la Bobulești V. Toate aceste industrii litice într-o măsură sau alta întrunesc particularităţi caracteristice industriei din straturile inferioare ale grotei Duruitoarea Veche [1; 5; 11, c. 237-258.]. O importanţă deosebită în acest sens o au complexele stratificate Ofatinţi, Șipot 2 şi Iarova. Astfel de industrii, atestate şi în Crimeea (Kiik-Koba, Kabazi II), conform ansamblului de indici tehnico-tipologici, corespund în mare parte variantei protocharantiene sau chiar celei de tip Taoubach.

Pentru a caracteriza colecţia de descoperiri litice din al doilea strat cultural al grotei Duruitoarea Veche era important de precizat situaţia sa industrială şi cultural-cronologică, în special în legătură cu descoperirea antropologică (figura 2). În limitele paleoliticului superior, căruia, fără îndoială, îi este atribuit acest complex, cea mai mare asemănare se atestă cu industriile gravettoidale. Această interlegătură poate fi urmărită pe trei poziţii-cheie. În primul rând, în baza prezenţei în setul de microinventar a pieselor compozite cu marginea tocită şi a răspândirii tehnicii tipic gravettiene de prelucrare secundară, utilizând retușele verticale de trunchiere şi cele abrupte ce secţionează piesa-semifabricat pe toată grosimea sau pe cea mai mare parte din ea. În al doilea rând, prin prezenţa în cadrul colecţiei din stratul II a nucleelor prismatice ce dovedesc o tehnică înaltă a cioplitului paralel a lamelor şi lamelelor de dimensiuni mari şi mijlocii, spre deosebire de tehnocomplexele oriniacoidale şi szeletoidale, bazate pe utilizarea mai largă a aşchiilor. În al treilea rând, prin tehnica înaltă de aşchiere burinantă, care asigura producerea burinelor pentru confecţionarea obiectelor din os-corn.

Determinarea univocă a statutului cronologic al complexului paleolitic superior nu e posibilă în lipsa datelor radiocarbonice şi stratigrafice ale vestigiilor. Cu toate acestea, poate fi observată compatibilitatea lui cu cel mai timpuriu set de monumente gravettoidale din regiunea Carpaţi-Nistru, care se manifestă în predominarea lamelor cioplite de dimensiuni mari şi mijlocii asupra lamelor mărunte. Pe de altă parte, la Duruitoarea Veche nu au fost descoperite vârfuri clasice de tip Molodovo timpuriu și gratoare pe lame măşcate cu baza uşor ascuţită, cu toate că s-a găsit o gratoare de dimensiune nu prea mare cu faţetare bilaterală a capătului de jos. Totuși, asemănarea tipologică evidentă este observată graţie unor obiecte expresive, precum vârfurile mărunte cu marginea teșită şi burinele bifaţetate, inclusiv exemplarele polifaţetate. Asupra vârstei mai târzii a paleoliticului superior de la Duruitoarea Veche indică prezenţa în cadrul inventarului litic a racloarelor laterale și aspectul destul de dezvoltat al industriei osului (vârfuri de lănci, flautul, pandantivele din dinţi de cerb nobil şi de vulpe).

Este foarte important că în straturile culturale ale grotei Duruitoarea Veche, odată cu obiectele din piatră s-au păstrat excelent multe oase de animale şi chiar de păsări din pleistocen. În fauna staţiunii cercetătorul A. David a evidenţiat două grupuri de animale: de vânat și nevânat. În primul grup intră cele cu trompă, copitatele, epuridele şi rozătoarele mari, precum

și răpitoarele mari, preponderent ursul de peșteră. Ele serveau ca sursă de hrană pentru oamenii preistorici. Drept obiect permanent de vânătoare erau calul, renul și cerbul nobil, bizonul, ursul brun, mamutul, precum și marmota de stepă și castorul. În împrejurimile grotei, după cum s-a constatat, locuiau animale care nu constituiau prada de bază – cerbul gigantic, rinocerul, căprioara, ursul brun, vulpea, lupul, bursucul, iepurele de câmp, leul de peșteră și hiena. În șirul speciilor care apăreau din când în când în această regiune urmează a fi incluse jderul, vulpea polară, măgarul european și saigaua. Se poate concluziona că fauna includea speciile adaptate pentru existență în diferite forme de relief și biotopuri. Un interes deosebit prezintă oasele mamutului de tip timpuriu, care în conformitate cu datele recente este atribuit mamutului hozaric, o specie mai veche a *Mammuthus intermedius* [12, p. 145-146]. Acest fapt poate fi considerat unul dintre cei mai importanţi indici de vârstă Riss timpurie a depunerilor din straturile inferioare ale grotei, care corespunde intervalului de timp 280-200 de mii de ani în urmă. Datele respective sunt preţioase pentru reconstituirea mediului natural de la sfârşitul pleistocenului mijlociu.

Monografia despre grota Duruitoarea Veche în multe privințe este bazată pe manuscrisul lui N. Chetraru, pregătit pentru tipar în 1976, dar rămas nepublicat din anumite cauze. Din păcate, la ora actuală nu s-au păstrat toate materialele lui N. Chetraru, dedicate studierii grotei, fapt ce a creat anumite dificultăţi. Printre altele, în legătură cu lipsa în arhiva lui N. Chetraru a listei ilustrațiilor, au apărut probleme privind încadrarea majorităţii dintre ele într-un context concret. Pe un șir de piese de silex din colecţie deseori nu s-a păstrat sau nu este bine vizibil cifrul. Nu am reușit să găsim planurile răspândirii descoperirilor din stratul IV, elaborate în anul 1973.

Evident că un șir de teze expuse în monografia de faţă au necesitat rectificare, pornind de la realităţile actuale. În primul rând, este vorba de precizarea cronologiei, precum și a unor probleme de ordin taxonomic, inclusiv posibilitatea scoaterii în evidenţă a dezvoltării industriilor litice. Totodată, s-a dovedit a fi destul de util să păstrăm o parte considerabilă a textului lui N. Chetraru privind istoricul cercetării grotei și îndeosebi descrierea inventarului litic în acea formă în care el era prezent în sursa primară. Multe dintre compartimentele monografiei au fost supuse unei prelucrări substanțiale sau au fost scrise din nou. Principalele concluzii sunt expuse în conformitate cu punctele de vedere asupra acestei teme, propuse de arheologul N. Anisiutkin, majoritatea cărora erau împărtășite și de N. Chetraru. La început este prezentată descrierea materialelor celor două straturi superioare cu industrie litică, respectiv din eneolitic și paleoliticul superior.

BIBLIOGRAFIE

1. Кетрару Н.А. Памятники эпох палеолита и мезолита. В: Археологическая карта МССР. Вып. 1. Кишинев. 1973.

2. Гладилин В.Н. Проблемы палеолита Восточной Европы. Киев. 1976.

3. Любин В.П. К вопросу о методике изучения нижнепалеолитических каменных орудий. В: Материалы и исследования по археологии СССР, 101. Палеолит и неолит СССР, т. 5, Москва. 1965.

4. Chetraru N. Contribuţii la cunoașterea paleoliticului inferior în Moldova. În: Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. II. Chisinău. 1992.

5. Анисюткин Н. К. Мустьерская эпоха на юго-западе Русской равнины. Санкт-Петербург. 2001.

6. Breuil H. 1932. Les industries à eclats du paleolithique ancien In: Le Clactonien. I, f. 2. Paris.

7. Bordes F, Bourgon M. Le complexe Mousterien: Mousterien, Levalloisien et Tayacien. In: L'Anthropologie. 1951, 55.

8. Васильев С. А., Бозински Г., Бредли Б. А., Вишняцкий Л. Б., Гиря Е. Ю., Грибченко Ю. Н., Желтова М. Н., Тихонов А. Н. Четырехъязычный словарь-справочник по археологии палеолита. Санкт-Петербург. 2007.

9. Lumley H. Baum Bonne. În: IX Congres. Union Internationale des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques. Membre du Conceil Internanionai de la Philosophie et Sciences Humaines de l'UNESCO, Paris, 1976.

10. Аникович М. В. 2005. Некоторые методологические проблемы первобытной археологии и основные обобщающие понятия: «археологическая эпоха», «археологическая культура», «технокомплекс», «историко-культурная область». In: Stratum plus, 2003-2004, № 1. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест.

11. Анисюткин Н.К. 2011. Среднепалеолитическое дуруиторо-стинковское единство на юго-западе Русской равнины. In: Stratum-plus, № 1. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест.

12. Obada T. 2014. Evidence of contact between Mammuthus intermedius (Jordan, 1861) and ancient humans from Duruitoarea Veche. Republic of Moldova: premilinare data // Scentific Annals, School of Geology, Aristitle University of Thessaloniki, Greece. VI International Conference on Mammots and their Relatives, Grevena – Statista. Special. Volume 102.

REDESCOPERIREA UNUI MARE GIUVAIERGIU BASARABEAN

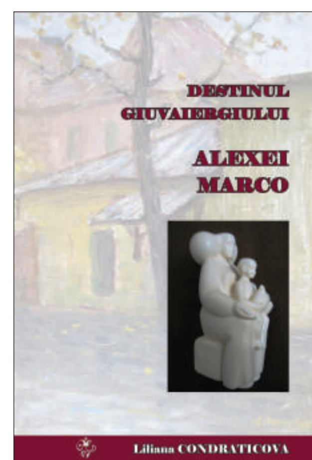
Doctor habilitat în istorie, profesor universitar **Pavel COCÂRLĂ**
Universitatea de Stat din Moldova
Doctor în studiul artelor, conferențiar universitar **Liliana CONDRATICOVA**
Institutul Patrimoniului Cultural

Dorința omului, necesitatea lui de a se face și a se simți mai frumos pentru a fi remarcat și apreciat corespunzător are tradiții seculare, indiferent de sistemele politice sau factorii social-economici și culturali. Asemenea aspirații, în diferită măsură, și-au găsit reflectare inclusiv în portul bijuteriilor. De-a lungul timpului, apetitul și gustul pentru obiecte de podoabă făcute din metal nobil și pietre prețioase au crescut. Acest aspect al vieții a fost însă în perioada sovietică neglijat de cercetarea științifică, fiind mai puțin valorificat. Trecutul pierdut poate fi astăzi, din fericire, recuperat, redescoperind artiștii plastici care au lucrat artistic metalele nobile și pietrele prețioase.

În ideea dată, s-au întreprins căutări în arhive, în cataloagele expoziționale, colecțiile muzeale și cele private, pentru a identifica creația artistului plastic Alexei Marco. Acesta, având o bogată experiență și cunoștințe fundamentale în arta prelucrării fildeșului și a metalelor, desfășurând o fructuoasă activitate expozițională în RSS Moldovenească și peste hotare, s-a aflat mult timp în anonimat, nefiind cunoscut și apreciat în mediul artistic și cel științific. Doar în anul 2011 a fost publicat studiul monografic *Alexei Marco. Destinul bijutierului din Moldova* (Iași: Lumen, 200 p. + il.:), revenindu-se la subiect în 2017 printr-o nouă lucrare ***Destinul giuvaiergiului. Alexei Marco*** (Chișinău: Tipogr.: Notograf Prim, 2017, 176 p.)

Totodată, în intenția de a-l readuce pe Alexei Marco în actualitatea valorilor culturale, pentru a aprecia rolul și locul creației sale în arta decorativă națională, la Muzeul Național de Istorie a Moldovei a fost organizată expoziția comemorativă „Alexei Marco. Amintiri…" (21 februarie – 19 martie 2018), în premieră fiind expuse figurine de fildeș, podoabe, plachete emailate din colecțiile private, din fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei și ale Muzeului Național de Artă al Moldovei.

Astfel, revenirea la creația complexă a bijutierului Alexei Marco (prin studiul monografic și expoziția comemorativă) este un omagiu adus celei de-a 25-a aniversare de la trecerea sa în eternitate. Monografia este prefațată de dr. Mihai Tașcă și cuprinde două părți

Liliana CONDRATICOVA. *Destinul giuvaiergiului. Alexei Marco.* Chișinău: Tipogr.: Notograf Prim, 2017, 176 p.

distincte: date privind soarta artistului plastic Alexei Marco (p. 16-21), cu un amplu portret de creație al bijutierului (p. 22-76) și descrierea plasticii miniaturale din fildeș, a articolelor de bijuterie, a pieselor lucrate în aramă forjată și în tehnica emailării artistice. Cea de-a doua parte integrează amintirile Dariei Grabco (Marco), sora mai mică a bijutierului, despre deportarea din tragicul an 1949, viața în orașul siberian Tobolsk, revenirea acasă și încercarea de a se adapta noilor circumstanțe ale vieții, de a studia pentru a însuși o profesie, de a-și întemeia familie (p. 89-128).

Lucrarea este ilustrată cu imagini și o anexă color care vine să exemplifice articolele lucrate de bijutierul Alexei Marco (p. 77-88). De asemenea, sub formă de anexe, au fost incluse cele mai relevante file din dosarul plasticianului identificat în fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova și dosarul privind deportarea familiei Marco ce se păstrează în Arhiva Ministerului de Interne al Republicii Moldova (p. 134-175), oferit cu amabilitate de dr. M. Tașcă.

În așa fel, prin intermediul monografiei a fost scos din anonimat un nume important pentru cultura națională, care a adus o deosebită contribuție în dezvoltarea artei decorative din RSS Moldovenească și

Republica Moldova. Atât monografia, cât și expoziția comemorativă desfășurată la MNIM vin cu răspunsuri concrete la întrebările legate de activitatea (și prezența) bijutierilor în RSSM, fiind creionat un portret de creație al celui mai renumit giuvaiergiu din spațiul basarabean.

Artistul plastic Alexei Marco (n. 17.03.1935, s. Sturzeni, jud. Tighina – d. 1.06.1993, Chișinău) și-a început activitatea în atelierul de confecţionare a obiectelor din fildeș „Тобольский косторез" (în care a lucrat timp de 11 ani) din orașul rus Tobolsk, unde a fost deportată familia Marco la 6 iulie 1949. Părinții săi, Ana și Zaharia Marco, au fost declarați „chiaburi", incriminându-li-se „gospodăria mare și lipsa serviciului militar în Armata Sovietică". După revenirea în RSSM (1957), părinților nu li s-a permis să trăiască în satul de baștină, astfel ei stabilindu-se în satul Lesnoe, raionul Tarutino, regiunea Odesa (Ucraina). Conform deciziei Sovietului de Miniștri al RSS Moldovenești nr. 115 din 10 aprilie 1989, familia lui Zahar Pavel Marco (1905–1983) și a Anei Fiodor Marco (1907–1990), împreună cu copiii: Alexei (1935–1993), Petru (1931), Galina (1951), Daria (1941), Gavril (1932) și Vera (1937–1951) au fost reabilitați.

Stabilindu-se la Moscova, A. Marco a urmat studiile la Institutul Industrial-Tehnologic din Moscova (1961–1963), specialitatea *Prelucrarea artistică a metalului și lemnului*. A desfășurat o intensă activitate didactică la Şcoala de Artă și Industrie din Abramţevo (1963–1966) și în calitate de pictor principal la Biroul artistic de proiectare din Moscova (1966–1970). În anul 1965 devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici din URSS, fiind apreciat ca bijutier și șlefuitor al fildeșului. De asemenea, își încearcă aptitudinile în proiectarea și confecționarea bijuteriilor din fildeș, argint, pietre fine sau organice.

În 1973 A. Marco a revenit în RSS Moldovenească. A activat bijutier în cadrul atelierului de giuvaiergerie al Fondului Plastic al UAP din RSSM, a fost membru al Consiliului Artistic al Fondului Plastic al UAP. Participă la tabăra de creaţie din Palanga (Lituania), fiind desemnat conducător al grupului bijutierilor din URSS (1 septembrie – 25 octombrie 1975 și 25 ianuarie – 20 martie 1977). A participat și la taberele de creaţie din Palanga în 5 ianuarie – 2 martie 1976 și în 28 februarie – 26 aprilie 1980, la ultima urmând să se pregătească de expoziția trienală de bijuterie *Jablonec–80*, Cehoslovacia (actualmente, Republica Cehă).

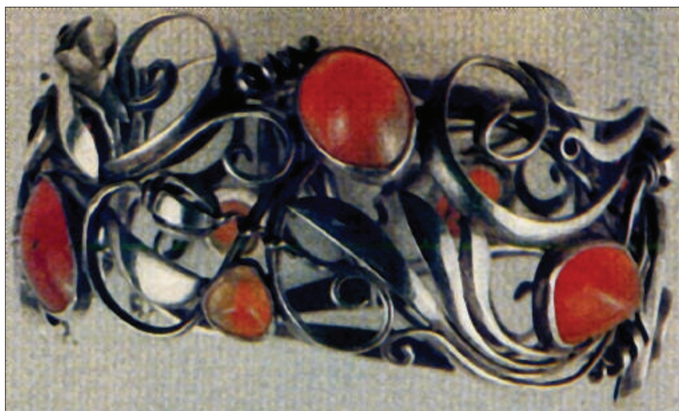
După 1981, timp de aproape un deceniu, A. Marco se dedă creaţiei libere. Participă la expoziţii naţionale, unionale și internaţionale de artă decorativă, emailare artistică, elaborează schițe noi și confecționează articole excepționale grație aptitudinilor artistice și tehnologice. Lucrările mai ales din perioada tardivă sunt de o indubitabilă maturitate profesională. Anume în perioada activității libere el a confecționat numeroase articole de bijuterii, înfruntând zi de zi duritatea pietrelor și a metalelor, dar și boala care îl măcina, în final cedând lupta, la 1 iunie 1993.

Examinând creația plasticianului, remarcăm că în pofida formării sale ca bijutier în Tobolsk și Moscova, A. Marco s-a manifestat prodigios după 1973. Revenirea la baștină a însemnat pentru Marco o etapă de valorificare a tradiţiilor moldovenești din domeniul prelucrării artistice a metalelor, de asociere la motivele ornamentale autohtone și explorare a aptitudinilor acumulate la Tobolsk, Moscova și Palanga. Exponent al timpului său, A. Marco a executat piese în corespundere cu tendințele artistice ale anilor 1960–1990, cele mai solicitate rămânând a fi colierele, broșele și pandantivele.

Articolele create de Alexei Marco au fost repertoriate în funcție de materiile prime și tehnicile de lucru în următoarele categorii: 1) *plastica miniaturală*, pentru care folosește fildeșul, creând piese de cca 7-10 cm; 2) *sculptura decorativă de proporții mici*, care include piese expresive, realizate din aramă forjată, sculpturi

Broșă *Arborele vieții*, argint, colecția MNIM.

Brățară *Amintire*, Orujeynaya Palata, Moscova.

metalice de proporţii mici, articole de interior; 3) *articole de bijuterie* confecţionate din argint, alpaca, pietre preţioase; 4) *lucrări realizate în tehnica emailării artistice* (plachete decorative, tablouri, detalii emailate ale podoabelor).

Categoria de articole de giuvaiergerie, ale căror autor este A. Marco, cuprinde inele, cercei, broșe, brăţări, coliere și medalioane, confecţionate atât din argint cu variate inserţii de pietre fine și ornamentale, cât și din fildeș fosil de Siberia. O sursă valoroasă de inspiraţie reprezintă creaţia populară, salbele monetare, cerceii specifici portului autohton încă din secolele XVII–XVIII, în formă de bobiţe de struguri stilizate, ornate cu elemente decorative sofisticate, granule metalice. Articolele denotă influenţa peisajului și a portului tradiţional moldovenesc, relevant în acest sens fiind setul *Moldova* (colier și cercei), realizat în stilul unor salbe monetare răspândite în Basarabia în secolul al XIX-lea.

Colierul din setul *Moldova* reprezintă o salbă monetară stilizată, confecţionată dintr-o bară metalică integră, răsucită proporţional, oferind impresia unei împletituri decorative. Centrul compoziţiei include elemente ornamentale, discuri aplatizate și laminate în formă de monede, asociate cu mici inserţii de coral roșu-portocaliu. Mărgelele de coral au mici orificii, prin care este strecurată sârma laminată, pliată în forma unei spirale, acordându-i-se forma vrejului de viţă-de-vie. Simbolurile utilizate sunt frecvent întâlnite pe prosoape naţionale, covoare, broderii artistice, în decorul pieselor de lemn sau de metal (fântâni, garduri, grile metalice), fiind parte integrantă a culturii autohtone. Colierul dispune de elemente decorative în formă de spirală ca simbol al continuităţii vieţii, al mişcării, vrejul de viţă-de-vie fiind elementul naţional sugestiv pentru o regiune, economia căreia este bazată, în mare parte, pe viticultură și vinificaţie. Podoaba posedă de asemenea simboluri și motive geometrice, precum rombul, cercul ca emblemă solară, linii drepte și intercalate.

Inel *Marina*.
Colecție privată.

Inel *Daria*.
Colecție privată.

Creațiile individuale au fost lucrate în exclusivitate pentru persoanele dragi și prieteni. Colierul *Daria* este impecabil ca realizare tehnologică și deosebit ca idee artistică. Articolul reprezintă un cerc rigid de metal fixat pe gât cu ajutorul unei lăcățele, medalionul având două inserții de piatră și un motiv ajurat de floare stilizată. Centrul compozițional constituie piatra de formă dreptunghiulară puțin asimetrică, un caboșon de spineli montat într-un șaton închis. Inserția de piatră este înconjurată de o compoziție ajurată de metal, care evocă motivele vrejului de viță-de-vie de diferite dimensiuni, formând un ornament complex, amplificat prin elementul firului torsionat de metal. Încheie compoziția pandantivul – un spineli de aceeași culoare, șlefuit *pandeloque*, încastrat într-o montură închisă.

O creație deosebită ca tehnică de executare și motive utilizate este inelul *Marina*, având un caboșon perfect rotund, un crisopraz de un verde deschis, montat într-un șaton închis. Compoziția reprezintă

Colier *Daria*.
Colecție privată.

Colier *Moldova*.
Orujeynaya Palata, Moscova.

Colier. Argint, sidef, ametist.
MNAM.

o formă alungită, sudată deasupra formei rotunde a inelului propriu-zis. La un capăt al inelului sunt folosite șatonul cu inserția de piatră, în partea opusă – o compoziție sofisticată de elemente decorative lucrate prin laminare, forjare, răsucire a firului metalic, sudare a bilelor metalice. Ca decorație, au fost folosite motivele explorate deja de Marco în articolele anterioare – frunze și petale de flori stilizate, firul răsucit de metal ce formează aceste petale, motive multispiralate ce susțin întreaga construcție, care exprimă motive floristice ținând cont de tinerețea domniței. Inelul *Marina*, frumos, aparent masiv, dar aerian rămâne o lucrare unicat.

Alexei Marco s-a remarcat în arta decorativă națională și ca specialist în domeniul executării sculpturilor decorative de proporții mici. Piesele sunt utilizate, de preferință, pentru decorul interiorului, în funcţie de tendinţele artistice în vogă, de predilecțiile utilizatorilor și consumatorilor pieselor de artă. În această categorie se încadrează sculptura decorativă *Moldova. Toamnă* (1984, colecția MNAM), lucrată din aramă forjată. Sculptura reprezintă o doamnă cu pletele lăsate în vâltoarea vântului, ținând în mâini struguri și frunze de vie, simbol cunoscut și deseori explorat al Moldovei. Sculptura simbolizează toamna, fiind ornată cu variate elemente decorative, care indică la darurile Moldovei. Culoarea metalului folosit – arama ruginie –, întregește armonios imaginea, sugerând culorile unei adevărate toamne moldovenești.

Un capitol valoros în creația plasticianului A. Marco reprezintă figurinele de fildeș. Piesele sale din fildeș actualmente fac parte din colecțiile muzeistice ale Federației Rusă, Republicii Moldova și private, cele mai relevante fiind sculpturile *Urșii jucători*, *Jocul copiilor*, *Mistrețul*, *Bâtlanii*, *Aurora boreală* (incrustare), *Pinguinii pe gheață* (incrustare), *Bufnița* (glipticǎ, 6 × 4 cm), *Pace* (7 × 3,5 × 3,5 cm), *Cocoșel cu găinușe* (2,2 × 1 × 2,5 cm, masa 2,5 g), *Legumicultorul* (5,5 × l × 2,5 cm, masa 2,5 g), *Țăranul cu capra* (1988, 5,8 × l × 2,5 cm, masa 4 g), *Bostan* (5 × l × 5 cm, masa 4 g).

Subliniem mai ales valoarea pieselor din fildeș dedicate feciorului său, Mircea. Sentimente deosebite de dragoste maternă sunt evocate în sculptura miniaturală de fildeș *Maternitate* (7,3 × 3,5 × 3,0 cm, colecție privată). Sculptura o are în centrul compoziției pe Maria, soția bijutierului, cu feciorul Mircea în brațe. Expresia maternității este una universală, de o adevărată madonă cu copilul în brațe, somptuozitatea și căldura sufletească a căreia domină lumea și creația artistică, sculptura inspirând liniște, încredere și speranță.

Într-un consens discret cu sculptura menționată este medalionul *Madona* (fildeș, aramă). Chipul Maicii Domnului ținându-l în brațe pe Pruncul Iisus, lucrate în fildeș, este încadrată într-o ramă de aramă forjată. Chipurile stilizate ale celor doi, înmărmuriți într-o tandră și omenească îmbrățișare, emană vitalitatea dragostei și devotament.

În anul 1992, fiind deja grav bolnav, meșterul a lucrat la placheta de fildeș *Scoaterea lui Hristos de pe cruce*, ce încununează activitatea sa complexă, dovedind calitatea de a percepe în subtilități sufletul uman, emoțiile și sentimentele omului care luptă zi de zi pentru a câștiga încă o clipă alături de familia sa.

În arta decorativă națională Alexei Marco s-a afirmat mai ales în domeniul emailării *cloisonné*. Placheta emailată *Țăranii* (1988) scoate în prim-plan un grup de țărani (doi bărbați și trei doamne), îmbrăcați în veșminte de gală. Femeile poartă catrințe specifice portului țărănesc femeiesc, baticuri, ca simbol al căsniciei, tânăra domniță având părul lăsat pe spate, bărbații sunt înveșmântați în sumane lungi, purtând căciuli de cârlan, un simbol al imaginii moldoveanului în perioada sovietică. Ca fundal pentru compoziția în cauză a fost folosită imaginea satului – elegante căsuțe

Medalion *Madona cu pruncul.*
Fildeș, argint, colecția MNAM.

Madona cu pruncul.
Fildeș, colecție privată.

Alexei Marco.
Autoportet. Fildeș, colecție privată.

ţărăneşti, într-un nivel, albe, curate, cu uşa în centru, flancate din ambele părţi cu ferestre mici, cu acoperişurile vopsite în cafeniu, completate de verdeaţa colinelor şi câmpiilor întinse drept simbol al bogăţiei plaiului natal. De fapt, în lucrările sale A. Marco încifrează un şir de semne emblematice şi alegorii care necesită a fi tălmăcite.

Plachetele emailate ale maestrului A. Marco evocă vocaţia sa deosebită pentru prelucrarea artistică a materialului, posedarea profesionistă a tehnicilor de lucru, originalitatea viziunii artistice. Pornind de la mici plachete emailate cu subiecte simple, cotidiene, el a ajuns la realizarea unor plachete emblematice, poziţia-cheie fiind dominată de Biserică, Credinţă, Dumnezeu. Lucrările sale în tehnica emailării denotă pregnant individualitatea sa artistică, fiind apreciată înalt de criticii de artă şi specialiştii din domeniu.

Cât priveşte activitatea expoziţională a plasticienilor moldoveni, constatăm că şi aici Alexei Marco a înscris o pagină deosebită, fiind unicul reprezentant al RSSM, participant la expoziţiile de artă emailieră din Limoges (Franţa), precum şi, avându-l alături pe colegul şi discipolul său Gheorghe Cojuşneanu, la expoziţia specializată în arta bijuteriei de la Jablonec (Cehoslovacia).

Este de remarcat faptul că toate articolele sale A. Marco le-a confecţionat după schiţe şi design proprii. Din aceste considerente, piesele de giuvaiergerie deţin poansonul personal al meşterului, fapt ce ridică semnificativ prestanţa lor. Poansonul este format dintr-un cerc miniatural, cu iniţialele frumos caligrafiate ***AM***, iar în vârful stâng de sus putem descifra un soare cu razele desfăcute. Şi acest poanson miniatural denotă o execuţie tehnologică şi artistică impecabilă. De asemenea, erau marcate plachetele emailate, într-un cerc miniatural fiind incrustate monograma autorului ***AM*** şi ultimele două cifre ale anului când a fost realizată placheta.

Cub emailat *Plai natal*, colecţie privată.

Alexei Marco rămâne a fi exponentul principal al unor tehnici de lucru şi de decorare a suprafeţelor metalice folosite în premieră de bijutierii din RSSM: prelucrarea artistică şi şlefuirea fildeşului, precum şi emailarea artistică. Printre tehnicile de lucru uzuale menţionăm turnarea artistică a metalului şi forjarea, pentru decorarea suprafeţelor metalice a pieselor fiind utilizate filigranarea, laminarea, şlefuirea, tot el ocupându-se de şlefuirea şi fasonarea pietrelor preţioase. A lucrat mai mult cu argintul, alpaca, alama, pietrele fine, ornamentale şi cele organice (coral, chihlimbar, lapis-lazule, sidef, ametist, crisopraz, agat).

Lucrările schiţate şi realizate de bijutierul Alexei Marco au o deosebită valoare culturală anume prin viziunea artistică şi designul original ce conferă articolului un concept definitivat, cu posibilităţi ample de interpretare a sensurilor simbolice, a semnificaţiei culorilor şi materialelor utilizate. Majoritatea articolelor sale înfrumuseţează astăzi numeroase colecţii private (*Ciobanul cu câinele*, *Sfântul Gheorghe*, *Maternitate*, Biserica *Adormirea Maicii Domnului*, Căuşeni). În Muzeul *Orujeynaya Palata* (Moscova, Federaţia Rusă) se păstrează brăţara *Amintire*, setul *Moldova* (colier şi cercei) şi câteva piese de fildeş. În custodia Muzeului Naţional de Arte al Moldovei se află plachetele emailate *Ştefan cel Mare*, *Vara*, *Peisaj de iarnă*, medalionul *Madona*, colierul de sidef şi ametist, sculptura de aramă forjată *Moldova*, figurine de fildeş (*Ciobănaş cu capra*, *Legumicultorul*, *Toamna*), iar în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei este depozitată broşa de argint cu genericul simbolic *Arborele vieţii*.

Astăzi, evaluând creaţia artistului plastici Alexei Marco, conchidem că articolele de bijuterii, piesele de fildeş şi plachetele emailate, realizate pe parcursul anilor 1960–1990, au avut un impact semnificativ asupra artei decorative moldoveneşti. Ştacheta pe care a ridicat-o în arta giuvaiergeriei sub aspectul desăvârşirii tehnicilor de prelucrare artistică a materialelor nobile, cunoaşterii proprietăţilor metalelor şi pietrelor preţioase, a tendinţelor artistice în domeniul artei bijuteriilor îl caracterizează ca pe un mare şi veritabil artist. Alexei Marco a manifestat de-a lungul vieţii o admirabilă aspiraţie spre cunoaşterea şi căutarea frumosului, studiul monografic despre viaţa şi creaţia sa fiind o dovadă elocventă în acest sens.

UN OM AL BIOSFEREI
Doctorul habilitat în biologie Gheorghe POSTOLACHE la 75 de ani

Născut la 2 mai 1943, în comuna Codreanca (Cobâlca), județul Orhei, azi raionul Strășeni.

Geobotanist, domeniul de cercetare: geobotanica, flora, silvicultura.

Doctor habilitat în științe biologice (1997), profesor cercetător (2009).

Recent, la Grădina Botanică Naţională „Alexandru Ciubotaru" (Institut) a avut loc o manifestare ştiinţifică prilejuită de lansarea cărţii *Rezervația „Pădurea Domnească"* şi sărbătorirea aniversării a 75-a a profesorului cercetător, doctorului habilitat în ştiinţe biologice, Gheorghe Postolache, şeful Laboratorului Geobotanică şi Silvicultură.

Gheorghe Postolache din fragedă copilărie, ca și mulți alți conaționali de-ai săi, a avut de suferit de pe urma vremurilor grele de după război. În anul 1959 a absolvit Școala medie din satul natal și a fost înmatriculat la Facultatea de Biologie și Geografie (specialitatea biologie și chimie) a Institutului Pedagogic din Tiraspol. La facultate, pe atunci, cursurile teoretice erau însoțite de lucrări de laborator, precum și de lucrări în câmp efectuate de cunoscuții botaniști B. Matienco, Gh. Simonov ş. a. Aplicațiile practice de teren în împrejurimile localităților Morozeni (1959) şi Călăraşi (1960) în mare măsură au determinat viitorul botanistului Gh. Postolache.

După absolvirea facultăţii (1964), a lucrat un timp scurt ca profesor la Școala medie din comuna Cuizăuca, Rezina, după care a făcut serviciul militar și iarăși a lucrat o perioadă scurtă ca profesor de biologie și chimie în comuna Oneşti, Strășeni. În februarie 1966 a fost încadrat de către directorul Grădinii Botanice, academicianul A. Ciubotaru, în calitate de laborant în Laboratorul de Floră și geobotanică la Grădina Botanică a Academiei de Ştiinţe a Moldovei. În 1967–1970 a urmat doctorantura la Academia de Ştiinţe a Moldovei sub conducerea m. cor., dr. hab., prof. Tatiana Gheideman. În 1971 a susţinut teza de doctor în biologie, iar în 1997 – teza de doctor habilitat în biologie cu tema: *Vegetația Republicii Moldova*. După terminarea doctoranturii a fost angajat la Grădina Botanică a AȘM în calitate de colaborator ştiinţific. A lucrat o perioadă (1979–1981) director adjunct pe probleme de ştiinţă al Grădinii Botanice, iar din 1981 până în prezent este şef al Laboratorului de Geobotanică și Silvicultură. Obiectul studiilor sale este geobotanica, silvicultura și floristica. A fost conducător a 28 de proiecte ştiinţifice, dintre care 7 proiecte instituționale, 15 proiecte de grant și 6 proiecte editoriale.

În perioada 1967–1974, Gh. Postolache a cercetat litiera în circuitul de substanţe şi productivitatea biologică, probleme încadrate în Programul „Omul și Biosfera". Cercetările sale s-au soldat cu elaborarea conceptului litiera-component al ecosistemelor forestiere. A fost propusă definiţia şi făcută clasificarea acestui component al ecosistemelor forestiere, acestea fiind reflectate în monografia *Лесная подстилка в круговороте веществ* (1976), pentru care i s-a acordat Premiul Tinerilor Savanţi din Moldova.

În anii 1972–1975, în cadrul proiectului instituţional al laboratorului, a cercetat regenerarea naturală a stejarului pedunculat, a mesteacănului și a altor specii de arbori din Nordul Moldovei. El conchide că stejarul pedunculat, edificatorul pădurilor din Nordul Moldovei, nu are capacitatea de a se regenera natural (prin seminţe). Stejarul înfloreşte aproape anual, dar florile şi fructele sale sunt afectate de vătămători şi temperaturile scăzute. Mesteacănul în aceste păduri creştea spontan (unicul loc din Moldova), forma multe seminţe, însă seminţele nu germinau. Aceste specii de arbori nu se regenerează natural, deoarece lipsește numărul necesar de puiet. Cu toate că s-a abordat problema revitalizării speciilor respective, mesteacănul în ultimii ani a fost afectat de secete și practic a dispărut din păduri.

În 1980–1985, dr. Gh. Postolache a elaborat sortimentul de specii de arbori și arbuști pentru crearea perdelelor forestiere pe câmpurile agricole. Folosind conveierul de înflorire a plantelor pentru atragerea insectelor polenizatoare, pune la dispoziția specialiștilor *Recomandări de creare a perdelelor forestiere și oazelor biocenotice în livezi* (1985).

În perioada 1986–1990, Gh. Postolache, în cadrul proiectului instituţional, a cercetat vegetaţia din văile râurilor. Ca rezultat, a evidenţiat regularitățile de formare și de răspândire a comunităţilor vegetale din luncile râurilor. Este cunoscut faptul că în anii 1960–1975 s-au efectuat lucrări hidrotehnice de adâncire și îndreptare a albiilor râurilor din Moldova. În acele vremuri au fost desecate locurile băltoase din luncile Prutului, Nistrului, Răutului și ale multor râuri mici. Lucrările respective s-au efectuat fără o oarecare argumentare științifică, de acea a apărut necesitatea de a determina impactul lor asupra vegetaţiei. Gh. Postolache avea să constate că prin adâncirea şi îndreptarea albiilor râurilor au loc schimbări esenţiale în regimul hidrologic al luncii și în compoziția și structura comunităților vegetale. În urma coborârii nivelului apelor subterane, comunităţile vegetale spontane sunt substituite cu comunităţi vegetale bogate în specii de plante ruderale. Noile comunităţi vegetale au o productivitate și diversitate mai scăzută decât cele spontane, iar ca rezultat, comunităţile vegetale degradează. Pentru ameliorarea situaţiei, Gh. Postolache a propus procedee tehnologice de păstrare a comunităţilor vegetale și, în baza unor regularităţi de răspândire a comunităților vegetale, elaborează *Recomandări de împădurire a malurilor bazinelor acvatice*.

În noiembrie 2000, pădurile de la cele mai mari altitudini, mai ales din Podişul Nistrului, au fost afectată de chiciură. În baza cercetărilor efectuate împreună cu P. Rotaru și I. Talmaci, Gh. Postolache elaborează *Recomandări de ameliorare a stării pădurilor afectate de polei în noiembrie 2000.*

În anii 2003–2006 a elaborat proiectul „Elaborarea procedeelor tehnologice de reconstrucţie și creare a perdelelor forestiere în scopul reducerii influenței negative a calamităților naturale asupra plantelor de cultură în stepa Bălţi" efectuat în cadrul Programului de Stat „Principii și procedee tehnologice de diminuare a consecinţelor naturale (seceta, îngheţuri etc.) asupra plantelor de cultură" (Conducător de program acad. S. Toma). În cadrul proiectului, elaborează *Carcasa forestieră pentru Stepa Bălți* (raioanele Sângerei, Fălești, Râșcani, Drochia). Pentru a îmbunătăți calitatea mediului, a propus plantarea a 23 565,6 ha de păduri şi 4645,7 ha de perdele forestiere de protecţie, în Stepa Bălţiului. A fost alcătuit sortimentul de specii de arbori, evidenţiate suprafeţele necesare pentru fiecare localitate din acest spaţiu. În prezent, recomandările sale se implementează în nordul și-n sudul Moldovei de către Agenţia de Stat „Moldsilva". Rezultatele acestor cercetări au fost reflectate în monografia *Diminuarea impactului factorilor pedoclimatici extremali asupra plantelor de cultură* (2008).

Vegetaţia Republicii Moldova se studiază mai mult de o sută de ani. Date despre compoziţia floristică a unor suprafeţe cu vegetaţie spontană au fost publicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După anii 1930, cercetările geobotanice au luat amploare. La sfârşitul secolului trecut se simţea necesitatea unei sinteze în acest domeniu. În decursul anilor 1975–1995 Gh. Postolache a organizat expediţii în toată Republica Moldova care au dat posibilitate de a colecta plante pentru ierbar, de a efectua numeroase relevee ale comunităților vegetale și de a culege astfel un mare volum de informaţie despre vegetaţia Moldovei. În timpul acestor expediții, a cercetat vegetaţia forestieră, cea de stepă, de luncă, vegetaţia acvatică şi palustră, evidenţiind legitățile de formare și de răspândire a asociaţiilor vegetale, descrise ulterior în monografia *Vegetaţia Republicii Moldova* (1995). În baza informaţiei colectate şi a legităţilor evidenţiate a elaborat clasificarea vegetaţiei stepelor şi luncilor Republicii Moldova (1995). A sistematizat, unificat şi generalizat materialul colectat de către autorii precedenţi și datele personale despre asociaţiile vegetale din Moldova, elaborând *Prodromul Vegetaţiei Moldovei* (1995). Tot în baza materialului colectat, elaborează câteva hărţi: *Harta vegetaţiei Republicii Moldova* (1995, 2001, 2002, scara 1:1500000); *Regionarea geobotanică a Republicii Moldova* (1994, 1995, 2002, scara 1:4000000); *Harta. Plante rare*. (1999, 2002, scara1:1500000); *Harta. Plante medicinale* (2002); *Regionarea perdelelor forestiere din Republica Moldova* (1995). În hărţi a fost inclusă informaţia acumulată în ultimii ani, astfel că acestea reprezintă o variantă modernizată a predecesorilor (T. Săvulescu, T. Gheideman ş. a.). Primele 4 hărţi au fost incluse în *Atlasul Republicii Moldova* (2002).

În anii 1995–2005, Gh. Postolache a fost coordonator naţional în Programul european EUFORGEN. În cadrul acestui program, în anul 1997, iniţiază proiectul „Cercetarea resurselor genetice forestiere în pădurile de foioase din Sud-Estul Europei", desfășurat pe parcursul anilor 1998–2001 împreună cu savanți din instituţiile de cercetări științifice din Bulgaria, Italia, Luxemburg, România și Moldova, proiect realizat în cadrul Programului European EUFORGEN. Proiectul s-a soldat cu publicarea a 2 monografii. Împreună cu savanți din Bulgaria, România și Italia elaborează *Harta răspândirii fagului (Fagus sylvatica) în Sud-Estul Eu-*

ropei; *Harta răspândirii gorunului (Quercus petraea) în Sud-Estul Europei*; *Harta răspândirii stejarului pedunculat (Quercus robur) în Sud-Estul Europei*.

În perioada 2009–2012, este conducător al proiectului „Fortificarea capacităților instituționale și a reprezentativității sistemului de arii protejate din Moldova", finanțat de Fondul Global de Mediu (UNDP/GEF), care a contribuit la revalidarea sistemului național de arii naturale protejate din Moldova.

Actualmente, prof., dr. hab. Gheorghe Postolache este coordonator al proiectului editorial „Ariile naturale protejate din Moldova", editat în 4 volume de către Editura „Știința". Până în prezent au fost editate volumele 1, 2 și 4. Volumul 3 este prezentat la editură.

În perioada 1972–2018, pentru conservarea *ex situ* a unor specii de plante și comunități de plante rare, ameninţate de dispariţie în teritoriu, în coautorat, a elaborată *Expoziția „Vegetația Moldovei"* din Grădina Botanică Naţională „Alexandru Ciubotaru", care include 12 microexpoziţii forestiere, o microexpoziţie cu vegetaţie de stepă și una cu vegetaţie de luncă. A fost mobilizat genofondul a peste 500 de specii de plante autohtone. Se realizează conservarea *ex situ* a 50 de specii de plante vasculare rare. Rezultatele acestor lucrări au fost reflectate în monografia *Expoziția „Vegetația Moldovei" din Grădina Botanică a AȘM* (2010).

Gh. Postolache a elaborat câteva *metode noi de cercetare:* metoda de creare a perdelelor forestiere în livezi (1984, 1985, 1987); metoda de amplasare a reţelei de suprafeţe permanente în rezervaţii forestiere (1994); metoda cercetării diversităţii floristice și fitocenotice în ariile protejate forestiere (2001); metoda de cercetare a arboretelor (2008).

A elaborat un șir de recomandări: *Noi arii protejate de către Stat* (1987, 1998); *Recomandări de creare a perdelelor forestiere* (1987, 1995) (coautor); *Recomandări de creare a plantaţiilor forestiere în zona bazinelor acvatice* (1987); *Recomandări și îndrumări privind combaterea secetei* (1995) (coautor); *Recomandări de conservare a resurselor genetice forestiere de gorun* (*Quercus petraea)* (2000); *Recomandări de efectuare a lucrărilor silvotehnice în pădurile afectate de polei în noiembrie 2000* (2001); *Recomandări privind ameliorarea stării arborilor seculari din Moldova* (2014).

În baza cercetărilor efectuate, a publicat peste 400 de lucrări științifice în diverse reviste, enciclopedii, culegeri din ţară și străinătate; este autor a 5 monografii (*Лесная подстилка в круговороте веществ* (1976), *Vegetația Republicii Moldova* (1995); *Expoziția „Vegetația Moldovei din Grădina Botanică a AȘM"* (2010), *Ariile naturale protejate din Moldova.* vol. 2, *Arborii seculari* (2015), *Rezervația „Pădurea Domnească"* (2017); este coautor la 15 monografii. Monografia *Vegetația Republicii Moldova* (1995) este pe larg folosită de specialiștii de la ministere și departamente, în instituţiile de învăţământ mediu și superior.

A participat cu rapoarte la conferinţe și simpozioane știinţifice în ţară și peste hotare (Austria, Belarus, Bulgaria, Cehia, Elveţia, Estonia, Franţa, Germania, Norvegia, Portugalia, România, Rusia, Suedia, Ucraina, Ungaria și a.). Din 1995 este coordonator naţional în Programul European EUFORGEN, iar din 2002 – participant în Programul European PLANTA EUROPA. În funcţia respectivă, a favorizat stagiile unor tineri cercetători și participarea lor la conferinţe și simpozioane internaţionale.

A fost membru al comisiei de experţi din cadrul Comisiei Superioare de Atestare a Cadrelor din Republica Moldova, președinte al Seminarului de profil și al Consiliului specializat de susținere a tezelor de doctor habilitat în biologie (specialitatea 164.01-botanica), membru al Consiliului știinţific al Grădinii Botanice, membru al Consiliului tehnic al Agenţiei de Stat pentru Silvicultură „Moldsilva". A participat la elaborarea primului Raport Naţional, a Strategiei Naţionale și a Planului de Acţiuni în Domeniul Conservării Diversităţii Biologice în Republica Moldova. A participat la elaborarea Strategiei Dezvoltării Durabile a Fondului Forestier Naţional.

Prof., dr. hab. Gheorghe Postolache a îndrumat 7 discipoli pentru susţinerea tezelor de doctor în biologie și un doctor habilitat în biologie. A activat în calitate de profesor la Universitatea Agricolă și Universitatea de Stat. A elaborat cursul „Tipologie și staţiuni forestiere". A fost conducător al multor lucrări de licenţă.

Este laureat al Premiului Tinerilor Savanţi în domeniul știinţei și tehnicii din Moldova. Pentru realizarea cercetărilor știinţifice fundamentale și aplicative de excelenţă în domeniul știinţei i s-a conferit titlul onorific de „Om Emerit" și Medalia „Dimitrie Cantemir" a AȘM.

Cu ocazia aniversării a 75-ea, îi exprimăm domnului Gheorghe Postolache deosebit respect și consideraţiune, îi adresăm felicitări și îi dorim sănătate, realizări în domeniul de cercetare.

Dr. hab., prof. univ. Ion COMANICI
Dr. Ion ROȘCA
Dr. Ștefan LAZU

IGIENA CA DOMENIU DE CERCETARE ȘI DE REALIZĂRI IMPORTANTE

Doctorul habilitat în medicinĂ Grigore FRIPTULEAC la 75 de ani

Născut la 6 iunie 1943, în comuna Scumpia, Fălești.

Medic, domeniul de cercetare: igiena mediului, igiena muncii, ecologia umană, educaţia pentru sănătate.

Doctor habilitat în medicină (2001), profesor universitar (2004).

S-au scurs ani plini de zbucium, dar și de evenimente plăcute, perioade fericite și de importante realizări. Născut la 6 iunie 1943, în comuna Scumpia, Fălești, în perioada războiului, chiar în zona de bombardament, Grigore Friptuleac de mic copil a început să înțeleagă sensul luptei pentru existență. I-au rămas în memorie până în prezent crâmpeie din perioada foametei, cotrobăirile prin podurile caselor când activiștii sovietici le-au luat ultimele rezerve de grâne, dar și bolile prin care au trecut frații și surorile.

A absolvit Școala medie de 10 ani din satul natal în anul 1959. În perioada 1961–1964 studiază la Școala de Medicină din Chișinău, absolvind-o cu menţiune. L-am cunoscut pe Grigore Friptuleac în anul 1964, când a fost înmatriculat la Facultatea de Medicină Preventivă, fiind ulterior colegi de facultate, apoi de activitate didactică și științifica în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu".

După absolvirea facultății, în 1970, Grigore Friptuleac se angajează în calitate de asistent universitar la Catedra de Igienă generală. Se pasionează de cercetare, abordează profund și multilateral tema sa preferată – „Caracteristica fiziologo-igienică a lucrărilor din legumicultură în câmp deschis". Teza de doctorat cu aceeași temă o susține cu succes în 1979 la consiliul științific al Institutului de Igiena Muncii și Boli profesionale din Kiev, obținând gradul de doctor în medicină.

Totodată, a activat prin cumul în calitate de medic-șef sanitar al staff-ului republican al detașamentelor studențești din Republica Moldova, redactor științific netitular al Editurii „Cartea Moldovenească", redactor științific la Redacţia principală a Enciclopediei Moldovei. Dispunând de abilități metodice și didactice valoroase, în anii 1981–1988 îndeplinește funcţia de șef de studii la Catedra de Igienă generală, unde este implicat cu toată responsabilitatea și străduința în modernizarea programelor de studii. În acest răstimp, a avut onoarea să facă parte din echipa distinsului profesor universitar, doctor habilitat, Nicolae Testemițanu.

În 1988 a fost transferat la Catedra de Igienă a Facultății Medicină Preventivă. Este ales prin concurs la postul de conferenţiar universitar și i se încredinţează funcţia de șef de studii. Din 1993 până în prezent este încadrat prin cumul în calitate de șef al Laboratorului științific „Igiena mediului" din cadrul Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Igienei și Epidemiologiei, mai apoi al Centrului Național de Sănătate Publică.

În anii 1995–1999, în virtutea bunului său nume, a experienței didactice, științifice, manageriale, este numit decan al Facultății de Medicină Preventivă. În această funcţie realizează reforme importante în domeniul instruirii universitare și postuniversitare, consolidează colectivul facultății pentru acţiuni performante. În 1999 este ales șef al Catedrei de Igienă, pe care a condus-o timp de 17 ani. Actualmente activează ca profesor universitar la aceeași catedră.

În 2001 susține cu succes teza de doctor habilitat cu tema „Evaluarea igienică a factorilor exogeni determinanți în geneza litiazei urinare și elaborarea măsurilor de prevenţie a ei", iar în 2004 obține titlul

didactic de profesor universitar. Pe parcursul activității în USMF „Nicolae Testemițanu" a dat dovadă de cunoștințe vaste în domeniile igiena mediului, igiena muncii, ecologia umană, promovarea sănătății și educația pentru sănătate, ține cursuri și lecții practice la nivel înalt.

A elaborat peste 30 de îndrumări metodice. Este fondator al cursului „Ecologia umană" (1994), iar din 2007 – al cursului „Promovarea sănătății și educația pentru sănătate" pentru studenții facultăților de Medicină și Stomatologie. A perfectat și a elaborat 8 manuale și 4 compendii pentru lucrări practice.

Profesorul Grigore Friptuleac este un cercetător activ și productiv, a elaborat și a publicat circa 450 de lucrări științifice, inclusiv 8 monografii și 6 invenții, pentru care a fost menționat la expozițiile internaționale cu 4 medalii de aur, una de argint și una de bronz. Rezultatele cercetărilor sale le găsim publicate în prestigioase reviste, în materialele congreselor și conferințelor din țară și de peste hotare. Pentru monografia *Igiena muncii în agricultură*, apărută la Editura „Medicina" (Moscova), la care este coautor, i s-a acordat titlul de Laureat al premiului „F. F. Erisman" al Academiei de Științe Medicale din Federația Rusă.

Este fondatorul unei direcții științifice noi, „Igiena mediului", pe care o dezvoltă necontenit, realizând o serie de implementări în practică cu suportul Ministerului Sănătății și al Guvernului Republicii Moldova. A pregătit 10 doctori în medicină și este coordonator a 4 doctoranzi și 2 postdoctoranzi. Discipolii săi sunt încadrați în funcții înalte la Serviciul de Supraveghere de Stat a Sănătății Publice, în procesul didactic la catedră, participă cu demnitate și responsabilitate la instruirea cadrelor medicale.

Colaborează fructuos cu savanți din țară și de peste hotare (România, SUA, Germania, Finlanda, Franța, Rusia, Ucraina), precum și cu organizații internaționale (OMS, ONU, UE, OIM etc.), obținând rezultate științifice și didactice remarcabile. A realizat mai multe proiecte naționale (instituționale și din cadrul programului de stat) și internaționale.

Profesorul universitar Grigore Friptuleac se bucură de autoritate printre studenți, colaboratorii Universității, lucrătorii serviciului practic și științific de sănătate publică din țară și de peste hotare. Este membru de onoare al Societății Științifice de Igienă și Sănătate Publică din România, membru al colegiilor de redacție a mai multor reviste științifice din țară și de peste hotare. Deține titlul de „Om Emerit" al Republicii Moldova, este decorat cu Medalia „Dimitrie Cantemir" a AȘM.

Cu ocazia aniversării a 75 -a, îi adresăm dragului nostru coleg cele mai sincere felicitări și urări de bine, sănătate, energie nesecată, liniște sufletească, realizări frumoase în continuare, aceeași pasiune și dedicație profesională pentru asigurarea sănătății publice.

Membru corespondent al AȘM
Viorel PRISACARI

Ion Moraru. *Șoapta florilor*, tehnică mixtă, 40 × 50 cm, 2015.